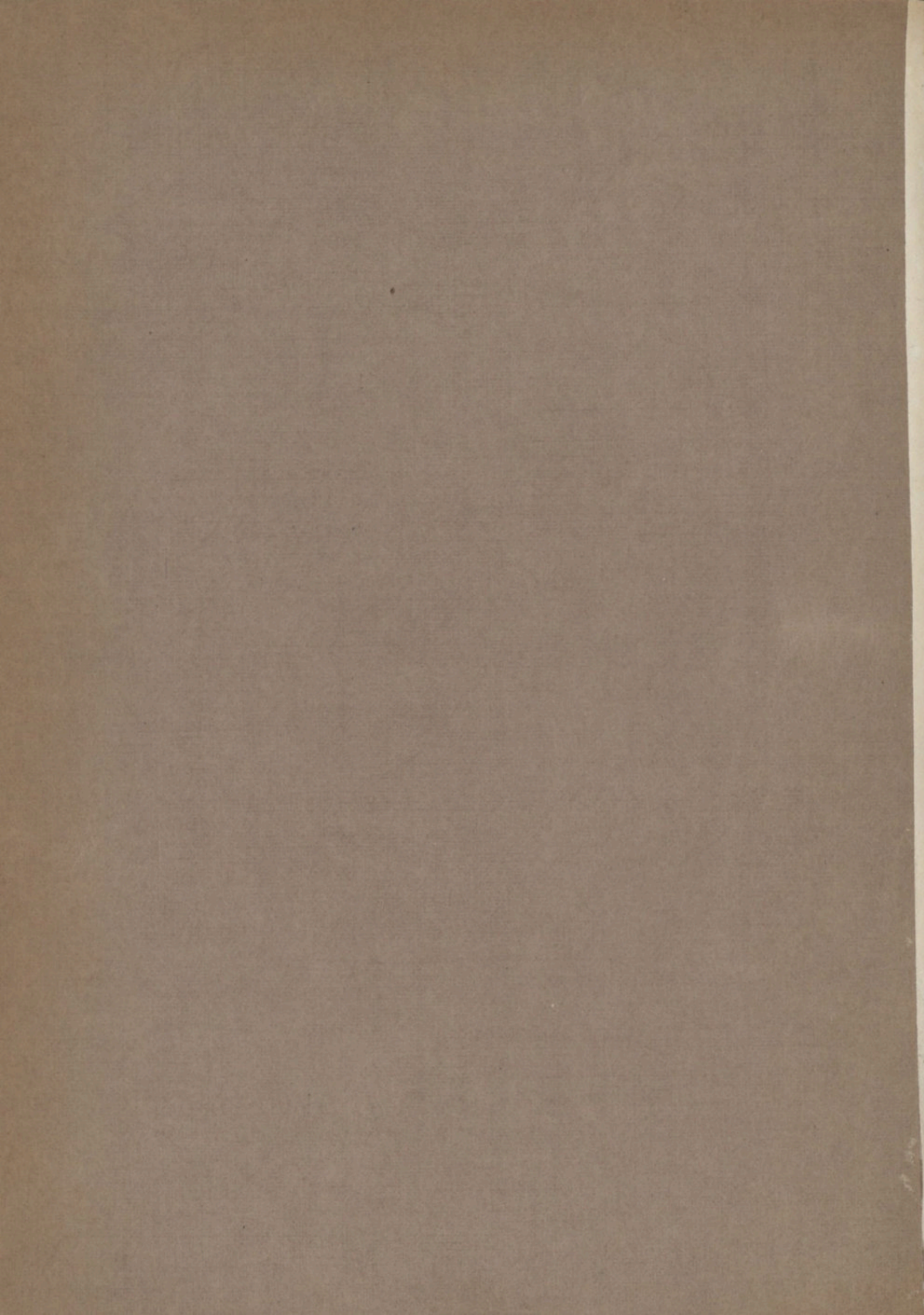

и 7120

М. ШАПОВАЛ

**ВЕЛИКА
РЕВОЛЮЦІЯ**

ПРАГА 1928

М. Шаповал.

ВЕЛИКА РЕВОЛЮЦІЯ.

(З нагоди 10-ліття революції на Україні).

163231.

З ЦИКЛУ ЛЕКЦІЙ В АМЕРИЦІ.

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186163414

П Р А Г А 1928.

ВИДАВНИЦТВО „ВІЛЬНА СПІЛКА“.

жертви криваві во імя тих цілей, що для одних є великі і святі, для других — низькі і страшні, а разом — викликані великою необхідністю, фатальною неминучістю, від якої ніхто не може ухилитися.

І ви, українські робітники за океаном, яко невідривна частина нашого революційного народу, разом зі своїм народом переживаєте і радісно і болюче всі події революції, з великим внутрішнім тремтінням і палахкотінням серця чекаєте тих об'явів революції, що обіцяють Україні визволення після страшної ночі, що лежала над Україною в часі поміж двома революціями, страшної ночі, що тяглась більше 2¹/₂ століть.

Ви хочете знати передовсім щиру правду про революцію, а також її впливи на дальшу долю України. Хочете знати основне і головне: що нам вже дала революція, які в ній ще ховаються можливості і яку ролю в ній грає і ще може грати свідомо воля українського народу і кожного окремого члена його. Ви хочете знати, що і як мусить робити кожний з нас, щоб своєю працею і своєю поведінкою підпомогти визвольний процес, а що усувувати з шляху нашого, яко перешкоду до великої нашої спільної мети: визволення. Так! це є головне для нас. Революція не є ціль сама в собі, а лише шлях до визволення, і тому ми на неї мусимо дивитися критичним, тверезим поглядом, який мусить бачити, як світло, так і тіни, щоб ми могли розуміти революцію. Не лише любити або ненавидіти, але передовсім розуміти.

Отже, дозвольте мені заняти ваш час і увагу викладом про революцію з нагоди її десятиліття, що цими днями завершилось. Як живий учасник революції, я почувую свою відповідальність: ще живе і гуде в душі моїй революція, потрясає всим еством, викликає біль і радість, то-ж чи можна в такому стані говорити спокійно і об'єктивно (безсторонно), щоб не піти за почуттям, не схибити в поглядах і оцінках? Почуття може завести далеко від правди, а тому я хочу забезпечити себе і вас від своїх суб'єктивних (особистих, чуттєвих) висновків і оцінок, єдиним певним засобом: фактами. Хоч може це й нудно слухати, але слухайте єдину тверду мову фактів і документів, а потім робіть свої висновки. Всі гарні слова нічого не варті, коли вони не підперті ділом, цеб-то фактами. Всі грізні слова не страшать, коли вони не опираються знов таки на факти. Мова фактів єдино забезпечить нас від хиб і помилок, тому ми в розгляді подій великої революції будемо оцінювати їх лише на основі фактів, а цим забезпечимо єдине, найвище, що нам потрібне і корисне — це щира, непіддроблена правда. Лише правдою переможемо ми. Лише правдою переможе й революція!

II.

Всяке явище має свої причини. Має їх і революція. Неможуть же спокійні люде ні з сього, ні з того хапати зброю або й просто без зброї вибігати на вулицю, розпочинати боротьбу не жаліючи свого життя і йдучи часто на очевидну смерть? Це очевидно. Революція має свої причини. Не одну, а кілька причин. Я спинося на розгляді тільки головних причин.

На першому місці треба поставити страшний економічний визиск трудових мас і жорстоку політичну неволю всього населення бувшої царської імперії. На Україні це було ще страшніше, ніж в Росії. Імперія була організована російськими поміщиками, які поставили на чолі її свого царя. Царь і поміщики були тою клясою, яка в своїх руках мала усю політичну владу, організовану як диктатура царя: диктатура воєнна, політична, господарська, релігійна і духовна. Царь видає закони, а всі мають їх слухати. Але „закони“ ці корисні лише для поміщиків і буржуазії. Царь ніби поставлений „богом“, а тому він є голова церкви і через церкву від імени „бога“ залякує всіх, а особливо тих, що „бога“ справді бояться. Царь веде через своїх чиновників (урядовців) цензуру над думками горожан; можна думати і говорити тільки про те, що думає й говорить царь і поміщицтво. Писати в газетах, в книгах, викладати в школах можна тільки те, що подобається поміщикам. Шпіони винюхують, що де-хто говорить не так, поліція і жандарми хапають таких та кидають в тюрми, у фортеці або навіки заганяють у Сибір, в дрімучі ліси, майже до північного бігуна. Коли де-хто заворушиться — зараз туди приходить царське військо: стріляє і вішає без ліку й милосердя всіх, старих і малих, чоловіків і жінок і наводить спокій — спокій могили і смерті. Стоїть та величезна імперія, повна людей, але мовчазна, як пустеля.

Од молдованина до фина
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує —

сказав гірко Шевченко.

Поміщики захопили в свої руки половину всієї землі, а селянський люд збився на дрібних шматочках землі, на-пів обезземелений і змушений силою працювати за пів-дарма на поміщиків. По містах і скрізь де промисловість була, робітництво прикуте до праці на капіталістів, не маючи права боротись за поліпшення своєї економічної долі. Робітництво не має права страйків і не має права організуватись в ніякі професійні спілки. Ви собі можете уявити, яке могло-б бути ваше становище в Америці, коли-б ви не мали права страйкувати, коли-б вас за

страйки розстрілювали, садовили в тюрми і гнали-б... у Сибір. Та ще коли-б ви не мали права закладати ніяких спілок: ні професійних, ні просвітніх, ні кооператирних. Робітник відданий на спаш капіталістові, селянин — поміщикові, а обидва — під протекцією попа, жандарма і поліцая, які кожний по своєму доводять, що всяка влада від бога, що царь від бога, що й царські слуги від бога! Селянин і робітник позбавлені всякої просвіти, чому й 70% українського народу навіть грамоти не знає, не кажучи вже про науку. А коли хто з живих людей почне про освіту клопотатись, то той зараз же оповіщається бунтарем, небезпечним, („неблагодяждождним“) і одержує „посаду“ в тюрмі. Наш народ складається майже з селян, а погляньте, що робиться з селянством? На Україні 21 тисяча поміщиків має (від 100 і більше дес.) 15¹/₂ мільонів десятин (або 35%), та ріжні інші нетрудові групи, держава, церква, царська родина то-що 8¹/₂ мільонів десятин (19%), цеб-то, разом 24 мільони десятин (54%), а на десятки мільонів селянства лишень 20 міль. десятин (46% землі). Це факти, які вказують на голод селянства.

А ось другий факт. Безземелля і рабство душили селян, тому селянство одривалось від своїх сел і хуторів та йшло світ за-очі. Ви з Галичини, Волині й Поділля хоч в Америку, а з інших місцевостей України — просто в дику сибірську пустелю — на переселення. Ось з Великої України мандрівка в Сибір: з 1896-го по 1907 р. включно (за 12 літ) вимандрувало 600000 душ, цеб-то майже по 50000 що-року, а погляньте, що робилось потім? Вимандрувало року 1908-го на Сибір 219001 осіб.

”	”	1909	”	”	274653	”
”	”	1910	”	”	188261	”
”	”	1911	”	”	94908	”
”	”	1912	”	”	55522	”
”	”	1913	”	”	92533	”
”	”	2914	”	”	94647	”

Разом 1019525 осіб.

Як раз перед війною, бачите, майже 100000 українців йшло що-року з Великої України в страшну сибірську дичину на життє. Ще зверніть увагу на те, що коли перший революційний рух на Україні (1902 року) і в цілій Росії (1905-7) був роздавлений, то бачите, як кинулись люде втікати на переселення світ за-очі! Ви знаєте, як трудно одірвати селянина від землі, від села, але коли он 100 тисяч людей одриваються, покидають рідних і близьких, покидають рідну землю на віки і кудись у безвість ідуть, то їх пхає, очевидно, якась страшна, непереможна сила. Ця сила: злидні і безнадійність. Переселенський рух йшов по селах всієї України, особливо в Полтавщині, Чернігівщині, Київщині, Поділлі. У письменника Григоренка ви можете прочи-

тати багато таких картин, що роздирають душу: як селянин продав своє убоге майно, свою бідолашну худобу й хатину, а з дітьми й жінкою, чорною як земля від туги й праці — виходить поза село і... прощай Україно! прощай, зла мачухо, що мавеш найліпшу землю в світі, тихі зорі і ясні води, але не хочеш прогудувати своїх бідних і темних дітей — пасинків, безбатченків, безпритульних рабів поміщицьких. І залишались над ставом зелені похилені верби, залишались високі тополі і тихі білі хатки у великих садках, хатки — в яких у середині було німе, болоче горе і порожнеча смерти. І за Шевченком промовляла наболівша душа:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

За темноту в громадських справах...

Отже, вам тепер ясно, що економічне становище українського селянства (майже цілого народу) було вже загрожене смертельно.

А промисловість? Спитаєте: чому не розвивалась промисловість і не приміщала безземельних селян? Промисловість на Україні не велика. Ось округло:

Викопна промисл.: (1915 рік)	вугільна	260 підпр.	= 105,5 т. роб.
	соляна	142 "	= 6,7 т. роб.
	руда і ин.	617 "	= 26,4 т. роб.
		1010 "	= 138,6 т. роб.

Обробляюча (1917 р.) . . . . . 3771 підпр. = 369,5 р. роб.
Разом 4781 підприємство з 508,1 тисяч робітників. Та й промисловість ця по своїй організації мала і середня. Погляньте, які завбільшки підприємства (1914 рік).

	Підприємств	Робітників
Підприємств до 10 робітників	624	в їх 4722
" 11— 50 "	1896	" 45683
" 51— 100 "	393	" 28022
" 101— 200 "	185	" 26031
" 201— 500 "	218	" 73574
" 501— 1000 "	104	" 67991
" більше 1000 "	41	" 85867
Разом	3461	" 331890

З цього бачите, що промисловість ця маленька, як на таку країну, де що-року родилось вже по 800000 душ! Коли на Україні (в межах 8 старих губерній) було 44,1 міліони десятин зем-

лі, з яких 24 міл. дес. в руках поміщиків і буржуазії, а на все селянство було 20 міл. десятин (на 1 душу пересічно 0,9 дес.), то приріст населення міг би розміститися: на панських землях — раз, в промислі — два. Промисел малий, а земля в руках панів — де-ж дітися людям? Переселення, еміграція або... революція. Рух 1905-7 року не вдався, люде кинулись тікати на переселення, аж 1914 р. вибухла війна.

Промисловість не могла так швидко розвиватись, щоб приміщати безземельний приріст, бо в старій Росії царський режим душив усяку волю руху і грабував населення, щоб самому існувати. Росію душив мілітаризм: утримувалось майже мільон війська, поліції, жандармів, щоб було чим воювати і усмиряти народ. Офіцество, в якому вищі ранги займали самі дідиці і буржуазія, потім — велика царська бюрократія (урядництво), потім велика церковна бюрократія (єпископи, попи, консисторії) — все це поїдало страшенні кошти. Воно жило тим, що награвує з народу. Народ своєю працею утримував ці страшні зграї п'явок великих і малих, а сам гинув. Так раби сами утримують своїх панів і гнобителів. Таке становище було вже для де-кого ясне.

Як у нас на Україні вже з появою „Кобзаря“ почали гуртуватись видючі люде (Кирило-Методіївське братство з Шевченком, соціялісти-драгоманівці з 70-х років і інші люде пізніше), так і в Росії зявилися люде, що не мирились з царським режимом, критикували його, виробляли пляни як би то все змінити і установити справедливі відносини. Ці люде називались революціонерами, а мали вони світогляд, що називається соціялізмом. Так от, діяльність революціонерів — це є друга з головних причин, що таки привели до революції і покінчили з царським режимом. Революційний рух у Росії зривався ще підчас Шевченка. Тоді селяне були в кріпацтві у панів, боротьба вже розпочалась поважна, особливо після кримської війни 1854-55 р., але царі й пани догадались і самі затіяли касувати кріпацтво. Вони це й зробили 1861 року, але так, що землі (за великий викуп) селянам дали мало, щоб забезпечити собі робітників і наймитів із безземельних. Між иншим, з викупних за землю грошей пани почали наполягати на промисловість. Безземельні селяне обробляли панам землю і робили на їх заводах, фабриках, в шахтах, в лісах і скрізь. Ясно, що в 1861 р. були визволені з кріпацтва селянські душі, але селянські руки попали вже в нове кріпацтво — наймицтво. Причиною цього наймицтва було старе панське „добродійство“ — безземелля і голод.

Кращі люде в Росії і на Україні критикували цю „панську реформу“, з того зародився вже більший соціялістичний рух в р.р. 1870-х коли вже було дійшло до того, що соціялісти-рево-

люціонери, боронячись, почали вбивати царських посіпак і через 20 літ після скасування кріпацтва і смерти Шевченка (1881 р.) вбили й царя-душителя Олександра Другого.

Після того царі й поміщики сказались ще дужче і почали ще дужче гнути в баранячий ріг всіх, не то що соціялістів, а й блаженських інтелігентів з буржуазії і поміщицтва. Дихати було нічим, так що навіть частина буржуазії і буржуазної інтелігенції почала мимрити нишком про потребу змінити режим. Вони хотіли просьбами і благаннями переконати царя й його посіпак, щоб добровільно було змінено режим і введено парламентарно-конституційний режим. Це так звані ліберали; де-які з їх мріяли навіть про республіку і народоправство (через те звалися демократами), але вони стояли лише за перемену політичного режиму, не торкаючись справи про соціяльні реформи. Вони захищали „приватну власність“, значить, не хотіли, щоб землю одбирали у панів. Правда, де-які „ліві ліберали“ стояли й за те, щоб частину землі одібрати у поміщиків, але за добрий викуп. Вони так думали через те, щоб не допустити до революції, кажучи: треба тепер частину землі від поміщиків за добру плату взяти й селянам віддати, щоб задовольнити трохи їх голод, бо коли вибухне революція, то тоді селяне заберуть всю землю у дідичів і то вже без викупу. Одначе, царська реакція не хотіла слухати навіть таких ліберальних розмов, та ліберальних балакунів садовила в тюрми. За це терпіла таки чимало ота партія „конституційних демократів“, якою й тепер керує відомий професор Мілюков.

Соціялісти-ж казали инакше: треба йти до революції, звалити царську владу, проголосити республіку і завести демократію, як в Європі і Америці. Землю від поміщиків відібрати. Одні казали — без викупу, а другі — за невеликий викуп. Соціялісти на Україні допровадили ото до першого революційного селянського руху (1902 р.), а потім після японської війни по всій Росії прокотився рух робітників і селян, але царь і поміщики перемогли цей рух і роздавали його жорстокою рукою. До цього рев. руху вже й я, бувши молодим, пристав, щоб і своєю хоч би й малою працею допомогти визвольній боротьбі, як соціяліст-революціонер.

Боротьба революціонерів проти старого режиму була велика і героїчна. Згинуло їх багато на шибеницях. Особливо вславилась російська партія соціялістів-революціонерів у кінці 70-х років (діяльність організацій „Земля і Воля“ і „Народна Воля“) та в роках 1902-8 підчас терористичної боротьби проти царського режиму. Це вже було за нашої памяти і ми, говорячи про революцію і перемогу над царізмом повинні з глибокою пошаною згадати память всіх тих мучеників, подвижників і борців, що полягли в тій боротьбі за волю народа і народів.

Хоч рух 1905-7 р. р. був і поборений царями, але не знищений. Від його залишалася одна добра думка: що селяне і робітники добром і терплячкою нічого у панів не здобудуть, а що справді треба таки всім народом повстати і без милосердя покінчити з царським режимом. З того часу залишився у пам'яті всіх ганебний факт: 9 січня 1905 р. робітники Петрограду під проводом попа Гапона (українець з Полтавщини) пішли до царя з іконами, корогвами та хрестами благати полекшення своєї долі, як покірні й слухняні діти батька-царя, але цей „батько“, звелів їх не пустити до свого палацу і розстріляти з гармат. Людей кілька тисяч упали навколюшки, а по їх посипано кулями і гранатами! Ця кривава неділя так вразила всіх, що тепер почали майже всі думати, що царський режим — це дикий звірь, якого треба вбити, інакше він тебе ззість. Не захолюнули ще людські душі від кривавої неділі 9 січня 1905 р., як 17 квітня на ленських золотих промислах в Сибіру було розстріляно багато робітників за те, що вони застрайкували, добиваючись поліпшення свого нелюдського становища. Оці дві події дуже чорною хмарою налягли на людські душі. Де вихід із страшного лиха? Яким шляхом іти і куди? І все шептало навколо: до революції, до соціалізму, який принесе хліб, землю і волю, рівноправність, товариську вільну працю. І на Україні соціалісти були переконані, що лише Україна без холопа і без пана може стати матіррю, яка подбає про свій обездолений трудовий люд.

У підпіллі, таємно, нишком, як цьковані хортами, працювали і гинули революціонери, відважні інтелігенти, селяне і робітники, що друкували так звану „нелегальну літературу“ (революційні брошури та відозви) та організували таємно робочий люд до останньої рішучої боротьби. Цією працею заложені були скрізь по фабриках і селах, хоч і не величкі, але міцні своїм бажанням гуртки. Іноді лише одиниці. Це була так звана „підземна Росія“, що жила однією мрією: скинути стару царську Росію. Перед війною ці обидві Росії, стара і підпільна, були в смертельній боротьбі: хто переможе? Царський режим опріч явної своєї сили і військової зброї, армії попів, поліцаїв і поміщиків мав ще одну найстрашнішу зброю: шпіонаж і провокацію. Він підсилав у таємні і всякі революційні гуртки своїх агентів, які прикидалися революціонерами, підбивали і підмовляли на виступи, приносили і підкидали зброю і відозви, а потім видавали поліції, яка вже люто карала щирих революціонерів. Це так звана система провокації, а царські агенти підсилені до революціонерів, були агенти-провокатори, через яких царський режим хотів морально знищити революційний рух. Це страшна річ — та провокація! Не дарма

революціонери розправлялись з нею рішуче: провокаторів просто убивали. За провокацію і шпіонаж — смерть!

Так боролися дві непримиримі сили: стара царська Росія з Росією новою, підземною, революційно-соціалістичною. І здавалось, що мусить прийти слухний час.

І він прийшов.

Це світова війна, котра є третьою з головних причин, безпосередньою нагодою, великим примусовим нещастям, котре поставило перед кожною чесною людиною в Росії питання: бути чи не бути? Світова війна виникла в наслідок конкуренції капіталістів великих держав, передовсім Англії й Німеччини. Німеччина в своїй політиці простяглась аж до Багдаду, по шляху до Індії, а це значить, що вона добиралась аж під саме серце англійського колоніального визиску. Розуміється, Англія закипіла. Франція мала проти Німеччини зуб за програну колись війну і Ельзас та Лотарингію. Росія конкурувала з Австрією на Балканах. Ось і вийшло, що імперіялістичні хижачки розбились на дві групи: Англія, Франція, Росія і де-які менші хижачки — з одного боку, Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія — з другого. Зачіпка знайшлась: серби вбили в Сараєві австрійського принца, а з того закуріло. Капіталісти вміють добре організувати рекляму, щоб дурити покупців, і політичну пропаганду, щоб знаходити собі прихильників скрізь, де їх по-суті діла не повинно-б було бути. Буржуазія закричала: боротьба за „право“, за „справедливість“, за „визволення малих націй“, „за цивілізацію і культуру“! А попи слідком за капіталістами забелькотали про своє: що бог хоче, щоб ворога було побито. Німецькі попи до свого бога, російські до свого, англійські до свого, турецькі до свого і так далі. Кожна група капіталістів мав своїх попів, а попи — своїх богів — отож і загуло попівство, що їм бог повинен допомогти і напевне допоможе, так що ми всі прості люде дивувалися: один бог, а допомагає всім, що буться.

Тільки український бог щось мовчав про перемогу українців. Навпаки, він якось так прихитрився, що в Галичині стояв за Франца-Йосифа, німців і польських поміщиків, бажаючи перемоги Австрії, а на Великій Україні якраз навпаки — бажав перемоги цареві і поміщикам Росії, а що в ріжних ворожих арміях гинули українські селяне й робітники, одні за Австрію, а другі за Росію, то український бог якось над тим не журився. Його вірні діти, що що-дня йому моляться, свічки ставлять, його попів у руку цілують — гинуть тисячами, як мухи в осені, даремно благають про порятунок — їхній бог, зайнятий справами російських і австрійських царів, поміщиків і буржуазії, був глухий до страждань своїх вірних дітей — селян і робітників. (Будучи твердий в своїй тактиці, український бог очевидно і в

будучині вестиме подібну лінію, коли його вірні діти трохи не передумують над цим в другий бік!). Росія і Австрія мобілізували мільйони людей. Війна їх зліла: за царя й Росію вбито українців біля мільйону, а за цісаря і Австро-Угорщину — не менш 400000 українців. А скільки сиріт, скільки вдов, скільки знищеного майна і праці нашого трудового люду! Війна була на полях Галичини й Волині — це одно говорить за той кривавий вихор, що лютував кілька років.

Українці війну комусь оповіщали? Ні. А чому ж вони в ній гинуть? За темноту, за рабство своє, за неволю свою. Неграмотний український люд, як худоба на заріз, був панамі своїми поведений на війну: і стріляв і різав, і його стріляли й різали. Гарчали і хрипіли, один одному багнети в животи стромяючи, два брати через Збруч. Лишень український бог, дивлючись на це, з задоволенням усміхався: добре, дітки, добре! отак його! а ну ще! добре виконуєте вищий обов'язок передо мною, перед царем і цісарем та моїми вірними слугами, попами і попадями...

Поміщики і буржуазія постачали на війська харчування, зброю, амуніцію, одягу і т. ин. та виробляли мільйони, мільярди, закладали нові банки і фабрики, і „постачали“! Росли мільйонерчики, ковтали слинку, що такі чудові діла настали, що кудлаті селяне і робітники заходились свої „отечества“ боронити та своїх богів вгонобляти, задоволення і приємності їм роблячи.

По селах забирали останню худобу. В полях селянські жінки, в плуги впряжені, орали „святую землю“ та сльозами вмивались без батьків, без чоловіків, без братів. А робітничі жінки на фабрики і заводи пішли, шрапнелі начиняти кулями, працювати „на оборону“, порох і динаміт наладовувати, набой виготовляти, щоб було що на фронт послати, де чоловіки й брати їх робили задоволення богам, цісарям, дідичам, спекулянтам та попам. Газети верещали, а часописи малюнки піддавали, як Стецьки та Грицьки, Міхелі й Фріці, Джони та Гаррі, Ваньки та Петьки забави влаштовували для своїх богів та панів, самі собі з нечуваною приємністю голови одриваючи та тельбухи випускаючи.

А ти бідна, селянська Україна, що немала де голову прихилити, ти стояла, як бідна вдова, в чорному вбранні та дивилась, як твою останню опору на старість, твоїх дітей пожирала війна, затіяна не тобою, а твоїми катами. Ти заливалась слізьми, ти вночі стогнала, бо в день ти не сміла плакати й нарікати, в день ти повинна була весело усміхатись, щоб твій царь, твій бог і твій піп були задоволені. Ти з удовиною свого убожества повинна була розвеселяти своїх панів, щоб вони не турбувались, не клопотались тим, „чий бог переможе“, чий товари в які колонії поїдуть. Своїм лихом ти не сміла омрачати днів

своїм панам. Ти мусила працювати „на оборону“ тих, хто тебе гнобить, насилує і кровію твоєю своїх псів годує... Ти в розпучі руки заломила, навколошки впала, благаючи свого бога, ти чорна, як земля, до землі припала і тихо скігдила в останній передсмертній скорбі і журбі, не маючи жадних надій...

На фронтах ревли тисячі гармат від Балтики до Чорного моря, а скрізь там стояли з одного і з другого боку українські люде: рвало їм голови тисячами в одну мить, летіли на них бомби з аероплянів, падали на них гарматні набої, лився на них дощ куль, затопляла їх вода, засипала їх земля, а ціла Україна зітхала і за кожним зітханням на фронтах падали тисячі голів.

За віщо? Во ім'я чого? Хто це звелів усе робити? Кому потрібна ця війна? І хто нам поверне мільйони жертв її? Ось питання, що клекотали в грудях простих, сірих, неграмотних людей...

Я пригадую одну ніч зимою на Україні. На селах є стародавній звичай під Різдво, на Свят-вечір, за столом залишати наготовлені страви й на тих, що відсутні. Коли родина сидить за столом і вечеряє, то тут же стоїть миска, тут і ложка і страва, для того близького, що відсутній — чи в далекій дорозі, чи на чужій роботі. Але морально дух його з родиною. Для їх він не чужий і не відсутній. Він з ними духом за столом, вони його серцями своїми відчують.

Який величний закон соціяльності в цім образі! Але під час війни кожна родина на Свят-вечір не мала за столом одного, двох, чи трьох з своїх рідних. Бувало, що й батька й двох синів ненажерна війна забрала. Тоді за столами сиділи лише чорні, як земля жінки, столітні старці або дрібні горобинята — діти. І стояли на столах по два, по три прибори, біля яких ніхто не сидів! Невідомо чи вони були й живі навіть. Неграмотна Україна газет не читає, листів не пише і ні від кого не одержує, хіба іноді через людей почує.

В різдвяну ніч Україна заметена снігами стоїть, по яких ні пройти, ні проїхати. В темній ночі лиш каганчики блимають з убогих вікон та метелиця шумить і діброви гудуть. Де-ж мандрівцям на Свят-вечір до дому встигнуть? Та чи й встигнуть ті, яким що-хвилини тисячами війна голови одриває?

А їх жінки і діти дома марно їх чекають... Але раз-по-раз на подвір'я виходять і з призьб в темну чорну ніч гукають: Іване! Петре! Степане! І коли в хліві худобина озветься, чи взагалі якась жива істота: чи собака десь гавкне, чи лоша зарже, чи півень обізветься — тоді оживає захоплене серце людини якоюсь надією: значить близький ще живий.

Але коли худобина й знаку не дасть, коли у відповідь на благання — тільки заврюха зашумить і загуде сосновий бір порожнечою безнадійності? Кам'яніє з болю ще більше людсь-

ке серце, а приготовлені на столі прибори до їди не торкнуті холодіють, лишень постать людська перед „Спасителем“ на вколюшках стоїть і сліпими очима в сліпу свою будучину дивиться.

Я бачив українське село такої глупої ночі, коли ревла поле вітрами і снігами, а бідна Україна вийшла в ночі з хат і руки з благанням простягла, імена своїх погибших синів дарма гукала, відповіді від худоби чекала — але мовчала чорна ніч. Сини Україні на віки землею на фронтах засипані, без голів, без рук, покалічені і понівечині війною, яку вчинило панство і попи та їхні боги. Гукала даремно бідна Україна у ночі.

Але вона вже поставила нові питання: хто затіяв війну? Во ім'я чийх інтересів? Чому забрав мільйони селян і робітників на заріз і посиротив їх дітей, загубив їх батьків, матерів і жінок? Хто взагалі війни затіває?

Темна ніч на це не дала відповіді, але заходили ходором груди людські, забилися серця гнівом і зажадали відповіді від життя.

Відповідь дала Велика Революція!

Загудів робочий селянський люд, перемиг в собі старі страхи перед богами і перед панами. Гримнула російська імперія в порох за один день. І так трудовий люд розгойдався, розворушився, морем розлився по своїй землі, щоб на ній новий суспільний лад спорудити.

І економічні злидні, і політична неволя, і культурна тьма, і робота революціонерів, і світова війна — всі ці окремі сили злилися в одну могутчу течію, що своїм стихійним напором зміла з лица землі гнусний, злочинний, хижацький царсько-поміщицький режим.

Так прийшла на сцену історії велика Східньо-європейська революція!

III.

Революція виникла в Петрограді. Виступили робітничі маси. Де-які військові частини прилучилися до робітництва і за три дні перемога явно була на боці революції. 12 березня вже царське правительство було скасоване. Державна Дума витворила із себе окремих комітет, який призначив нове, так зване, „Тимчасове Правительство“. Від уряду скрізь були призначені представники на губернії і повіти (комісари), скрізь по містах зразу згуртувались „громадські комітети“, а тако-ж витворились ради робітничих, військових і селянських депутатів.

По цілій Україні так само — в кожному місті стали комісари Тимчасового Уряду (автоматично ними стали з наказу уряду голови губерніяльних і повітових земських управ) та громадські комітети і ради. Як витворились ці органи влади?

Комісари, як вже сказав, були призначені урядом із Петрограду, а громадські комітети і ради робітничі, військові та згодом і селянські витворилися самі, по власній ініціативі. Комітети і ради правної влади не мали, а лише „моральну“: вони радили комісарам, як і де усунути представників старого режиму, давали од себе кандидатів, а урядові органи призначали нових людей.

Партійні комітети соціалістичних партій „вилізли з підпілля“ і відкрили своє обличчя: вони мали найбільший вплив на трудові маси і повели агітацію за революцію, пояснюючи завдання революції. Скрізь в громадських комітетах і радах провід був у руках соціалістів — звичайно росіян, жидів, поляків, німців і ин. Де-не-де зазначились і окремі українці-соціалісти або й безпартійні, але дуже мало. Отже, на Україні революційна влада зразу стала російська, що радісно проголосила новий лад.

Українці, власне ті люде, що називалися „свідомими українцями“, яких було в містах дуже мало — почали зходитися і гомоніти між собою: а як же нам? Як має стати український народ? Чи він має якусь свою програму визволення, чи програма російської демократії є програмою і для нас? У Києві українські гуртки були невеличкі. Людей українських було чимало: в цілому населені Київа (468 тисяч осіб) українців було аж 16%, цеб-то 70 тисяч, але чи вони знали, що вони українці? Вони просто вважали себе за „малоросів“, а свідомих між ними було хіба яких кілька тисяч. Половина-ж Київа вважала себе за руських (234 тисячі), хоч між ними було більшість українського походження. Аж тепер, через 10 років революції, у Києві значиться 45.3% українців — значить з 16.4% в р. 1917 українці зросли в кінці 1926 р. до 45.3%.

За 20 літ перед революцією (перепис 1897 р.) в містах на Україні було таке відношення ріжних народів:

	Українців	Росіян	Жидів	Німців	Инших	Разом
в губерн. міст.	20.0%	49.5%	21.9%	1.8%	7.0%	100%
в инш. містах:	44.7%	25.3%	25.8%	0.4%	3.8%	100%
на селах:	84.4%	7.5%	3.6%	1.7%	2.8%	100%

Ось бачите, що було в р. 1897: українці в містах були взагалі меншістю, а у великих містах їх було тільки $\frac{1}{5}$ частина. Коли почалась революція, то становище було ще гірше. Ми маємо відомости з року 1920-го, цеб-то через три роки революції, коли вже греміла українська боротьба, коли вже багато-багато людей узнало, що вони українці, та й то в містах перепис показав такий процент українців:

в містах губерніяльних (9 міст)	14.0%
в містах інших	40.5%
в оселях мійського типу	52.4%
на селах	83.9%

Значить, протягом 3 літ процент українців не дорівнявся навіть до того, як було за 20 літ до революції. А як-же було в 1917 році? Очевидно, що українці в містах творили зникаючу меншість. Такі є наслідки довголітньої русифікації.

Погляньмо, як далі зростало число українців у містах. Ось у збірнику „Україна“ (виданий у Харкові 1926 р.) на 1 січня 1926 р. рахують склад міст по Україні так:

В містах, що мали в 1923 р. мешканців	Було на 1 січ. 1926 р. разом:	в тім числі було в % %:					
		україн.	росіян	жидів	поляків	німців	інших
над 100000	1295243	22.7	39.0	32.0	2.4	0.8	3.1
50 — 100000	401234	34.7	25.1	35.2	2.6	0.7	1.7
20 — 50000	837520	39.3	26.8	28.9	2.0	0.6	2.4
10 — 20000	825635	54.7	17.6	24.2	1.4	0.5	1.6
менш 10000	571913	51.2	17.4	27.8	1.8	0.4	1.4
по містах України	3931545	38.5	27.2	29.4	2.0	0.6	2.3

Отже, як взяти середню величину по всіх містах України, то ми бачимо, що українці творять трохи більш третини, при чім, мають більшість в малих містах, (не більших 20000 осіб), більші-ж міста мають переважну російсько-жидівську більшість.

Що значить цей факт?

Коли ви уявите 1917 р., то зрозумієте, що тоді українцями в містах себе вважала зникаюча меншість, а тому вони не грали жадної політичної ролі. Тепер вам ясно, чому влада на Україні опинилася в російських руках.

Інакше і не може бути, бо на цілому світі міста керують селами, влада твориться тими, що живуть в містах. Прийшла революція і влада опинилась в руках тих, хто її робив. Революцію зробило в Петрограді робітництво і військо. По між ними було чимало і українців, але вони робили революцію не як українці, а як росіяне.

Революція до нас прийшла з Петрограду і владу передала тим, хто жив у містах і хто був організований. В містах була чужа організована більшість, ціла-ж Україна — селянська і робітничка, лежала облогодом, несвідома, не знаючи навіть свого імени. Ще за царського режиму російські чорносотенці рахували „свідомих українців“ на 25—30 тисяч осіб, перебільшуючи сили українського визвольного руху.

Значить, ми за перших-же днів революції побачили, що великий наш народ, через свою неволю, прийшов у революцію національно-темним. Представники українських партій і всяких гуртків зійшлися на нараду і порішили організувати постійний осередок, в якому розроблялась-би програма українського руху, тактика його і збирались-би інформації. Це й був початок тієї організації, імя якої прогеміло на цілий світ — Українська Центральна Рада. Вона започаткувалась 19 березня, а вже на неділю 2 квітня було призначено в Києві першу українську маніфестацію. Все, що було живого українського в Києві, кинулось жваво до агітації, організації своїх сил, понесло національну пропаганду скрізь, де були українські люде. Заклекотіли українські серця, заметушились люде! Як? На нашій землі ми не зможемо стати на ноги? Наш народ хіба вже згубив свою душу? Хіба не схоче показати свого обличчя? О, ні... Залунали скрізь українські промови — на вулицях, в касарнях, на фабриках, по залізничних вагонах, по селах. Де був один „свідомий українець“, він висував перед тисячами і казав, закликав: ми поневолені як нація! Вороги забрали наші землі і добра, скасували нашу автономію, знищили культуру, обернули нас в рабів, навіть імя наше відібрали! Хмельницький, Шевченко. Особливо Шевченко! Це імя залунало у всіх на устах. Товпився люд, слухав, думав. Особливо всіх вражала... українська мова. Скрізь лунає. Про політику нею говорять, про революцію, про новий державний лад, про організацію автономної України у федеративній Росії. Все такі нові, незнайомі слова. Але тут і виявилась сила слова і значіння того, що було зроблено для української культури раніше. „Кобзарь“ і театр, здається, найбільше насіяли зерна, що вибухом проросло в перші дні революції. Де була людина, що була запалена „Кобзарем“, там вже горів ніби новий український смолоскип, сипав іскри, осяював околицю темноту. І так по цілій Україні, ніби в ночі свічки. Вони незабаром розгорілись, злились в ціле полумя, яке запалахотіло по цілій селянсько-робітничій Україні.

А тим часом у Києві, в неділю 2 квітня, збиралася перша українська маніфестація. На Бибиковському бульварі (тепер бульвар ім. Шевченка) з ранку почали сходитися українські організації з прапорами і написами. Ставали одні за другими. Центральна Рада випустила перший свій листок („Вісті з Центр. Ради). Люде лаштувалися в похід і нарешті рушили на Хрещатик. Як глянеш згори — скільки око сягне — колихаються українські жовто-блакитні прапори і переливаються срібними блисками під чудовим весняним сонцем. Ці нові кольори так принадно сяяли і пливли в повітрі, як казкові птахи. На більшості потрет Шевченка. Червоні написи: Хай живе вільна Україна! Народ воскрес! Земля і воля! На чолі походу укра-

їнська театральна трупа Миколи Садовського в історичних убраннях. Сам старий Садовський попереду на коні в убранні гетьмана Богдана Хмельницького, як ніби на театр. сцені. Весело і соняшно, а сльози течуть по обличчях від нечуваної радості, що ніби музикою грала в повітрі. І справді, військовій оркестри греміли українським маршем. А в поході йде сто тисяч людей — робітники, військо, інтелігенція — все, що було в Києві українського — вишло на вулицю. Залило вулиці українськими організаціями. Але найдивніше: в поході йдуть українці військові — зі зброєю, пішки, на конях, з гарматами, кулеметами і ин. Все більше жовніри, але й старшинство поміж ними. Радісно, напружено-радісно до сліз: озброєні українські прості люде виявили себе й пішли під прапором Шевченка!

Члени Центральної Ради на чолі зі старим Михайлом Грушевським раділи, йдучи в гущавині свого народу, який не забув свого імени, який заявив свою волю. Пройшовши Хрещатиком, повернули вгору мимо Михайлівського монастиря на площу Богдана Хмельницького, де перед старою Софійською катедралею чавуний гетьман на баскому коні вказує булавою українському народові його шлях. Тут десятки тисяч люду слухали до вечера промови українських нових політиків. Цілий день Київ гудів українською маніфестацією.

Здивовані і понурі чужі обличчя дивилися на нове диво, що так виявилось в „матері городов руських“.

Ця маніфестація була першим оглядом українських сил. Газети рознесли по всій Україні і Росії вісти про виступ українців. По інших, і по менших, містах виступили подібні маніфестації, що були першим згукуванням українських сил. Покотились по Україні нові хвилі. Віяв новий вітер і гойдав революційне людське море по новому. Загреміла нова сурма по степах України. О, дух Шевченка! Коли-б Великий Кобзарь встав зі своєї могили над Дніпром і поглянув по Україні:

Потекло і розлилося
Степами і ярами!

Багато людей на вулицях, подивившись у вічі наповнені сльозами, кидалися в обійми і на плечах один одному виливали сльози нечуваної радості.

В Центральній Раді загуло ще більше — рішено скликати з усієї України перший Український Національний Конгрес: щоб зібралися люде на зїзди у селах і волостях та й послали від кожної волости по делегатів; також від українських організацій із міст.

Тим часом відбулися різні зїзди: перший кооперативний зїзд Київщини (27. III. 1917), три конференції українського студентства,

перший зїзд українського учительства, зїзд українського товариства поступовців, зїзд української партії соціалістів-революціонерів (17. IV. 1917), конференція української соціал-демократичної робітничої партії, зїзд діячів українського села (19—20. IV. 1917 р.), конференція укр. радикально-демократичної партії (17. IV. 1917), відкрито в Києві навіть першу українську гімназію (І. IV. 1917) і нарешті зїхався перший Український Національний Конгрес у Києві, що радив з 17 по 21 квітня.

На Конгрес прибуло до 1.500 делегатів, з яких більшість були селяне і салдати з ріжних фронтів. Головою Конгресу був обраний голова Ц. Ради М. Грушевський. Протягом кількох днів Конгрес радив над ріжними справами й прийняв загальну резолюцію, в якій заявив, що

а) лише національно-територіяльна автономія забезпечить Україні і її народам задоволення потреб;

б) гарантію автономний устрій може мати лише у федеративній перебудові усїєї Росії;

в) Конгрес визнає за Всеросійськими Установчими Зборами право ствердити новий державний устрій Російської Республіки, а також автономію України і ферерацію, одначе, вважає, що прихильники нового ладу на Україні по згоді з меншими народностями мають творити неодкладно основи її автономного життя;

г) Конгрес визнає потребу утворення Кравої Ради, представників укр. областей і міст, народів і громадських верств;

д) кордони по-між державами мали б установлятися згідно з волею прикордонного населення;

е) на будучу мирову конференцію мали б бути допущені й представники не лише воюючих держав, але й тих народів, на землі яких фактично була війна.

Як бачите, вимоги першого укр. Конгресу були не великі й до Росії цілком лояльні, але ж російська і жидівська революційна демократія вже підняла лемент проти українського руху, а в Київській Раді робітничих і салдатських депутатів залунали були голоси про те, щоб Конгрес розігнати баїнетами за те, мовляв, що він думає відокремити Україну від Росії. Постанова Конгресу показує, що дарма російська демократія нарікала!

Конгрес закінчився вибором Ц. Ради і її президії (головою Грушевський, заступниками Винниченко і Єфремов). Конгрес розглядав лише національно-політичні питання що-до будуччини України, а справи соціально-економічні в його програму не входили.

Велике вражіння зробив Конгрес на українські маси, а разом і на Росію. В Петрограді рішили протидіяти вражінню від Конгресу і скликати на Україні всеукраїнський зїзд рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, який би показав російську силу. Петроград надіявся, що всі ради по містах на Укра-

їні складаються з російських або зросійщених робітників, а також з російських салдатів (бо на Україні було розташоване російське військо, а українці військові, як відомо, відбували військову службу по-за Україною, „у москалях“, як звичайно говориться). Ось через що Петроград розписав Всеукраїнський зїзд російських рад, а щоб не було несподіванок, поставив маленьке представництво від селянства. Але на цей зїзд якраз приїхало багато селян, а що вже два місяці Україна чула українське слово і бачила працю Ц. Ради, то селянство вже почало перейматися думкою про автономію України і дуже рішуче повело себе на зїзді, виставляючи такі домагання, як і Ц. Рада. Організатори зїзду були осоромлені і ще раз мусили переконатися, що Україна — не Росія.

Якраз таке поступовання селянства вливало великі надії в серця всіх тих, що за Україну боролися. Петроградська спроба підмінити думку і волю українського народу зїздом росіян і ин. проти-українських елементів на Україні рішуче не вдалась. Подібні спроби робила потім Москва!

Так український Конгрес підняв українську справу, а московська протиакція не вдалась. Ц. Рада, на основі постанов Конгресу, злагодила заяву до Тимчасового Уряду про потреби українського народу і його вимоги автономії та вислала до Петрограда окрему делегацію (Винниченка, Єфремова, Чернявського, Пилькевича й ин., разом 10 осіб). Делегація подала свою заяву урядові з такими вимогами: щоб уряд виявив свій погляд на справу автономії України, щоб у звязку з Галичиною були допущені на (будучу) мирову конференцію представники укр. народу, щоб при уряді було призначено комісара по українських справах, а на Україні був поставлений окремий краєвий комісар з радою при нім, щоб українські салдати у війську були зведені по можливості в окремі частини, щоб українізацію було розпочато не лише в початкових, але і в середніх та вищих школах на Україні, щоб на посадах на Україні ставлено було людей, які знають укр. мову та звичаї і мають довірря народу, щоб було від уряду призначено певні кошти в розпорядження Ц. Ради та, нарешті, щоб Тимчасовий Уряд дозволив зїзд галичанам, що підчас війни насильно були виселені з Галичини в Росію, а також, щоб поліпшити долю полонених українців-галичан, розмістивши їх по українських губерніях, а не російських.

Оце були такі перші вимоги Ц. Ради до російського уряду, щоб залагодити негайні українські потреби. Тепер, коли це згадуеш, то аж смішно стає що ми тоді так мало хотіли! Делегація чекала в Петрограді кілька тижнів, принаймні, відповіді, але не дочекалася і повернула розчарована до Києва. Незабаром петроградський уряд видав свою постанову в цій справі — всі рішення уряду були відмовні. Ось так несподі-

ванка! Російська „революційна демократія“ не пішла на зустріч українцям навіть в таких невеличких вимогах! Це був великий удар на те примирливе відношення до Росії, яке зайняла Ц. Рада і все українське населення.

У відповідь на це Ц. Рада скликала на початку червня перший Всеукраїнський селянський зїзд і одночасно з ним другий Всеукраїнський військовий зїзд (перший військовий зїзд був 8—21 травня, на якому був утворений Укр. Генеральний військовий комітет), щоб виявити думку українського селянства та озброєних українських селян і робітників. Але Петроград видав заборону нашого військового зїзду, саме тоді дозволивши військовим зїздам польський і жидівський. Видно, що військовий міністр Керенський більше рахувався з обома цими дужчими й свідомішими націями, як з українським народом. Українські вояки зігнорували заборону і таки на зїзд поїхали з фронтів аж у Київ. Саме в цей час повернулася делегація Ц. Ради з Петрограду. Селянський зїзд (2.300 делегатів) постановив, що підтримує всі вимоги Ц. Ради й опріч того вимагає негайно від уряду, щоб на Україні були всі органи самоврядування і інституції українізовані, а разом з тим зїзд звернувся з закликом до всіх військових і громадських установ, щоб вони допомогли Ц. Раді заводити автономний порядок на Україні. Так само і другий укр. військовий зїзд (2.308 делегатів від 1,600.000 укр. вояків!), розпочавшись зразу після селянського (18—23 червня), заявив просто, що уряд нічого в національній справі на Україні не розуміє і що зїзд вимагає від його прийняти всі вимоги Ц. Ради. Що-до Ц. Ради, то зїзд визнає її, як представництво укр. народу, і радить Ц. Раді до уряду не звертатись, а самій негайно заводити автономний порядок на Україні. Обидва ці великі зїзди обрали від себе — перший Всеукр. Раду Селянських Депутатів, а другий — Всеукр. Раду Військових Депутатів, доручивши їм увійти в склад Ц. Ради і дбати про спільну працю над заведенням нових порядків на Україні. Постанови обох зїздів були поважні і Ц. Рада мусила їх виконати.

І ото, власне, 23 червня (10 червня по старому стилю) Ц. Рада видала до народу 1-й Універсал, в якому сповіщала про те, що від нині буде творити на Україні автономію згідно з волею народу. 1-й Універсал був величезною подією на Україні — в нім народ голосно перед всім світом заявив своє право творити свою історію. Універсал після ухвали його в Ц. Раді був святочно оповіщений на площі Богдана Хмельницького перед народом. Це було дивовижне видовище перед пам'ятником Богдана й Софійською катедралею. Гули дзвони над Києвом, а з під пам'ятника, де стояла вся Ц. Рада, лунав голос універсалу до людського моря, що вийшло вислухати волю представників народу: не відокремлюючись від Росії, Україна мусить сама своїм жит-

тям порядкувати і собі закони писати; ніхто не знав ліпше потреб укр. народу, як він сам. Всеросійський парламент хай буде рішати тільки про справи спільні всім народам Росії, а що стосується до краєвих справ, то їх вирішають сойми кожного народу. Земля поміщицька, державна, цевковна і інша нетрудова відбереться в наділ трудовому селянству, про що рішать представники укр. народу — Укр. Установчі Збори. Далі пояснюється, як Тимчасовий Уряд не схотів піти на зустріч укр. народу, через що Ц. Рада приневолена взятись сама до виконання волі народу. Святочно проголошує Універсал:

„І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожний член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи. . . . .

Народе Український! Перед Твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою своєї велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести навод свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. . . . .

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя і розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним“.

У тім Київі, в якому тисячу літ проходили чужі орди, литовська, польська й московська шляхта та різні завойовники, здирщики, де українці на найнижчому споді життя лише працюють на чужинця-пана, де буяє чужа мова і культура, де стоять памятники чужим завойовникам, а ні одному борцеві за Україну, де навіть вшанування пам'яті великого Кобзаря ще перед трьома місяцями було заборонене, де лиш чавунна постать Хмельницького нагадує що була колись Україна, але чужі пани осквернили навіть цю пам'ятку вшануванням Хмельницького лише за те, що він прилучив Україну до Росії: на пам'ятнику напис „Богдану Хмѣльницкому единая недѣлимая Россія“ — там ось лунають горді слова Українського Універсалу.

Хто болів за стан України ще до революції, хто плекав у собі любов до поневоленого краю, хто переживав страждання Шевченка й тисяч загинувших борців за ту заплакану Вдову, той не міг втримати сліз, слухаючи нові слова, що, здавалось, білими птахами разом з дзвоном полетіли з Києва по-над Україною, віщуючи початок нової доби в історії знівченого краю. А ті, що перше в революції почули для себе новину — хто вони, чії сини, яких батьків, ким за що закуті — вони ніби входили

в новий світ, де лунала чиста музика їх нового просвітління.

Тому морем рванулась радість з українських душ на слова Універсалу про те, що од нині самі будемо творити наше життя.

Мені й досі ввижається та незабутня велична картина оповіщення про воскресення України: перед очима стоїть і Софійська катедрала, і Богдан Хмельницький, і сивобородий Грушевський, і бліді обличчя членів Ц. Ради і хапаючий очима слова Універсалу зворушений, радісно-збентежений український люд у Києві.

Але як справді, на ділі творити автономне життя, коли на Україні скрізь російське військо і фактична влада перебуває у представників Тимчасового Уряду? Без організації сил нічого реального творити не можна. Українська Ц. Рада і безліч різних нових організацій: селянських, військових, учительських, кооперативних, професійних і ин. — все це було приватним виявленням бажань українського люду, що масою своєю сидить на селах і лише $\frac{1}{3}$ творить у містах. А влада якраз у містах, що виглядають як чисто російські міста. Ц. Рада реорганізувала свій секретаріят, давши йому нову назву — Генеральний Секретаріят У. Ц. Ради і доручила йому підготовляти матеріали для переведення автономії в життя*). Підготовка підвалин для автономії — це ще не автономія. В своїй декларації Генеральний Секретаріят 8 липня (нов. стилю) заявив у Ц. Раді про свій план підготовки „підвалин“, що зводивсь до прискорення революційного процесу і збирання українських сил та збирання різних відомостей то-що. Все зводилось до необхідности організувати і організувати народні сили. Та хіба й можливо щось инше робити в країні, що ледви почала будитися з вікового сну?

Помимо того, вражіння від Універсалу було величезне скрізь — зокрема в Росії. Залунали з російського боку, як злобна насмішкувата критика, так і інші думки — про необхідність порозуміння з Укр. Ц. Радою. Росіяне і жида на Україні, хоч були обурені на Ц. Раду, але ж бачили необхідність шукати спільної мови. Порозуміння з російською демократією знайшло свій вираз в угоді, що склала Ц. Рада з представниками Тимчасового уряду: Керенським, Церетелі і Терещенком. Ці три міністри приїхали до Києва 11 липня і тут було нарешті знайдено основу порозуміння. 15 липня було вироблено тексти: II-го Універсалу і „Постанови Тимчасового Уряду“. Ці документи мали бути опубліковані після прийяття їх цілим урядом.

*) Склад Ген. Секретаріату був такий: В. Винниченко (с.-д., голова і внутр. справи), С. Єфремов (с.-ф., національні справи), Х. Барановський (безпарт., фінансові справи), Б. Мартос (с.-д., земельні справи), М. Стасюк (безп. соц., продовольчі справи), С. Петлюра (с.-д., військові справи), В. Садовський (с.-д., судові справи), І. Стешенко (с.-д., просвітні справи), П. Христюк (с.-р., ген. писарь).

В чім полягало порозуміння? Тимчасовий уряд визнавав Ген. Секретаріят за вищий орган для керування кравчими справами на Україні, склад якого буде визначений урядом у згоді з Ц. Радою, доповненою на справедливих основах представниками інших народів, що є на Україні. Далі правительство визнає, що земельну справу мають розв'язати Всерос. Установчі Збори, але воно прихильно поставиться до розроблення Ц. Радою проєкта національно-політичного статуту України в такому розумінні, в якому сама Ц. Рада буде вважати це відповідним інтересам краю, а також і про форми вирішення земельної справи, для внесення обох проєктів на Устан. Збори. Правительство прихильно ставиться до тіснішого об'єднання українців у війську, оскільки це не порушуватиме боевої сили армії і буде можливим з технічного боку. При військовому міністрі, при головному штабі і верховній команді призначаються українські представники, а також діяльність укр. військових комітетів на місцях може й далі відбуватись на загальних основах.

Оце і все, що обіцяли представники Тимч. Уряду. За це Ц. Рада в проєкті свого універсалу мала заявити, що вона стояла за єдність демократичних сил і за те, щоб не одділяти України від Росії. Ц. Рада подбає, щоб поповнити свій склад на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні. Генеральний Секретаріят вибирається Ц. Радою і стверджується Тимч. Урядом, як вищий його орган на Україні. Ген. Секретаріят підготовляє ґрунт для автономії України, але Ц. Рада відмовляється від самовільного здійснення автономії до установчих Зборів. Що-до українізації війська, то Ц. Рада заявляє те саме, що і Тимчасовий Уряд.

Оце і є підстави угоди. Ц. Рада була задоволена цією угодою, яка означала, що уряд визнає фактичну автономію України в особі її вищих законодавчого і виконавчого органів. До Ц. Ради увійшли представники національних меншостей (росіяне, жиди і поляки) в розмірі 30% всього складу і перше засідання повної Ради (25 липня) було радісним здійсненням згоди. Ц. Рада заходилась біля вироблення автономного статуту України і, виробивши його, через свою делегацію (Винниченко, Х. Барановський і Рафес) представила його на ствердження Тимчасового Уряду.

Але в Петрограді тяжко йшла угода з Ц. Радою. Коли приїхали з Києва міністри, які підписали угоду, то в правительстві схопилась ціла шуря-буря. Міністри конституційно-демократичної партії (мілюківці) заявили протест, опріч одного з них (Некрасова), а коли правительство таки ухвалило угоду, то кадети вийшли з нього, а партія виключила зі свого складу Некрасова. За цю угоду голосували тільки міністри с.-ри, с.-деки, без-

партійний Терещенко і к-т Некрасов. Утворилась криза російського правительства. Тим часом відбувся виступ большевиків (16—18 липня) в Петрограді, нове правительство скласти було тяжко, голова ради міністрів кн. Львов так само пішов до демісії, як протест проти радикальних заходів що-до земельної справи міністра Чернова. Керенський все-таки торгувався з кадетами, щоб вони увійшли в його уряд і нарешті вони згодились*). В цей саме час приїхала до Петрограду делегація Генерального Секретаріату. Поганий був час. Представлений нею „Статут Вищого Управління Україною“ злякав нове правительство. Тижнів три делегація не могла добитись рішення і нарешті повернула до Києва, а тим часом правительство видало (17 серпня) від себе замість цього статута „Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового Правительства на Україні“. Що-ж це була за Інструкція? Вона визнавала Ген. Секретаріат за вищий краєвий орґан Тимчасового Уряду на Україні, призначаємий Т. Урядом на предложення Ц. Ради. Під заряд Ген. Секретаріату дається лише 5 губерній (Чернигівщина, Полтавщина, Київщина, Поділля, Волинь), а інші-ж губернії — центри промислу на Україні, ціла степова Україна і Харківщина залишаються під зарядом Тимч. Уряду. Тимчасовий Уряд веде зносини через Ген. Секретаріат, але в певних справах і при потребі може безпосередньо звертатись до нижчих орґанів влади на Україні. Генеральний Секретаріат складається зі секретарів лише по відомствах: а) внутрішніх справ, б) хліборобства, в) фінансів, г) освіти, д) торгу і промислу, е) праці, а також генер. секретаря національних справ, генерального писаря і генерального контрольора. Не менш, як 4 ген. секретарі повинні бути з національних меншостей. Це головне. Видно, що російське правительство цілком підлягло вимогам кадетів, так обрізавши угоду. Передовсім, чому лише 5 губерній, а не ціла Україна під зарядом Ген. Секретаріату? Промислові губернії України залишено під прямим зарядом Петрограду. Ген. Секретарів військового, залізниць, почт і телеґрафів, продовольчих справ не було

*) Склад Тимчасового Уряду: князь Львов, президент міністрів (к-т), військових і морських справ Керенський (с.-р.), закордонних — Терещенко (безп.), земельних — Чернов (с.-р.), праці — Скобелев (с.-д.), почт і телеґрафів — Церетелі (с.-д.), освіти — Мануйлов (к-т), фінансів — Шінґарьов (к-д), комунікацій — Некрасов (к-т), юстиції — Переверзов (к-т), продовольчих — Шаховской (к-т). Отже, коли цей уряд через угоду з Ц. Радою розбився, тоді утворився новий в складі: міністр президент, війська і фльоти — Керенський, (управителями мін-в військового і морського — с.-ри Савінков і Лебедєв), шляхів — Некрасов, фінансів — Бернацький, закордонних — Терещенко, внутрішніх Авксентьев (с.-р.), продовольчих — Пешехонов (н. с.), земельних — Чернов, праці — Скобелев, почт і телеґрафів — Нікітін, просвіти — Ольденбург, контрольор — Кокошкін (к-т), юстиції — Зарудний (н. с.).

признано зовсім. Отже, „автономія“ була дуже куца з кожного погляду. Ця „Інструкція“ викликала в Ц. Раді цілу бурю. Радили-радили й нарешті знайшлася більшість, що інструкцію прийняла, лише щоб зачепитись у своїй діяльності, щоб зазначити факт автономії, а далі завзято боротись за поширення прав. „Інструкція“ мала б бути вихідною точкою для легальної боротьби. Угоду підписав був з Ц. Радою Керенський і цю „Інструкцію“ підписав Керенський. Ц. Рада стояла перед очевидним фактом порушення угоди з боку правительства. Всі дотеперішні факти з історії боротьби за автономію показали, як тяжко треба здобувати кожную найменшу позицію.

* * *

Не лекше було й на полі російської революції.

В Петрограді, де власне відбулась справжня революція — повстання робітництва і війська, зміна уряду — бурхало революційне почуття. Той факт, що влада в день революції опинилась у Державної Думи (власне призначеного нею спеціального комітету), означив собою логічно і другий факт — склад Тимчасового Уряду, який був зложений переважно з конституційних-демократів к.-д., або ка-детів), з участю Керенського (правого с.-ра) і Гучкова („октябриста“). Отже, дивна ненормальність: революцію зробили трудові маси, а влада опинилась в руках буржуазії, інтереси якої суперечать інтересам працюючих. В перші дні цієї ненормальности широки кола населення майже не помічали: всі були так понижені в царському режимі, що новий режим здавався просто раєм. Всі були як п'яні від самого факту свободи. Ця свобода і була покажчиком того, що старі соціальні звязки і залежності впали. В таких умовах людина виявляється цілком зі своїми настроями, бажаннями, інстинктами, нарешті — інтересами. Трудові маси — селянство, робітництво і ин. групи — в Росії мають велику більшість і можуть давити скрізь вже одним своїм числом. Коли в людях говорять потреби, то мусять говорити й інтереси. Потрохи ці інтереси і виявились.

Незабаром широкі народні і військові маси, що ненавиділи війну, заговорили проти режиму представника великої буржуазії Гучкова і він змушений піти до демісії. Коли Мілюков, як міністр закордонних справ, післав ноту Антанті про продовження війни і вірність союзникам — це викликало бурю в рядах депутатів і широких масах. Мілюков змушений також піти до демісії. Нарешті все повело до того, що соціалісти мусять прийняти участь у владі. Прийшло до першої коаліції соціалістів і ка-детів і саме якраз підчас цієї коаліції розпочались переговори з Ц. Радою про порозуміння, але якраз ка-дети не погодилися на угоду, зроблену Керенським, Церетелі і Терещен-

ком, і вийшли з уряду — перша коаліція впала. Зроблено другу. Народні маси тим часом переживали по своєму всякі політичні події. Наступ Керенського на фронті проти Німеччини й Австро-Угорщини явно не вдався. В Петрограді (16 — 18 липня) повстання большевиків було роздушене, але большевизм не був знищений, а виростав на критиці проти уряду.

В Мостві було скликано урядом широку державну нараду, в якій брало участь і багато таких, що були незадоволені революцією. На цій нараді особливо брутально виступали проти українського визвольного руху, патетично вигукуючи „руки прочь от України“ і закликаючи „українського брата“, який буцім-то продав німцям „руського брата“. На цю нараду Ц. Рада своїх представників не післала, не довіряючи ані Тимчасовому Урядові, ані отим буржуазним і військовим колам, з якими радилась російська революційна демократія (с-ри і с-ди меншевики). Російський націоналізм і централізм вже виявився повною мірою.

Незабаром після московської наради вибухла „корніловщина“, щоб-то виступ ген. Корнілова, який з військами рушив на Петроград і послав урядові вимогу, щоб він передав владу йому, Корнілову і його військовим та цивільним буржуазним однодумцям. Явно, генерали рішили були запровадити буржуазну диктатуру. Одначе, рух трудових мас проти корніловщини був такий рішучий і однодушний, що за кілька днів корніловщину було ліквідовано, а генералів-бунтарів заарештовано. В корніловщині була одним своїм крилом заангажована й ка-детська партія, котра дуже хотіла викинути соціалістів із уряду й скасувати свободи. Уряд оповістив Росію республікою, скасував Державну Думу і взагалі показав, що на праву диктатуру не піде, але голова уряду Керенський, меншевики і праві с-ри стояли за збереження коаліції з ка-детами, а це значить з радикально-демократичною буржуазією.*) Трудові маси відчули в корніловщині небезпеку й пішли значно „наліво“. Цьому сприяло і те, що маси де-далі більш критично ставилися до уряду, будучи незадоволені тим, що він всі реформи відсовував до Установчих Збо-

*) Після перемоги над „корніловщиною“ Керенський ще більше почав прислухатися до буржуазії і знову переформував свій уряд. З уряду мусили вийти Чернов, Авксентьев, Пешехонов, Скобелев. Новий уряд був зложений так: Керенський — міністр-президент і верховний командуючий військами, Терещенко — закордонних справ і заступник голови Ради Міністрів, Кішкін (промисл.) — внутрішніх справ, Карташов — віроісповідань, Бернацький — фінансів, Коновалов — торгівлі, Прокопович — суспільної опіки, Ліверовський — шляхів, Малянтович — юстиції, Архангельський — хліборобства, ген. Верховський — військових, адм. Вердеревський — фльоти, Буришкін — державний контролор, Бфремов — продовольчих справ, Нікітін — пошт і телеграфів, Скобелев — праці, але цей останній негайно вийшов з цього уряду. Склад показує, що цей кабінет є правий, з великою перевагою буржуазії.

рів, а коли вони будуть скликані? Невідомо. На Україні бурхало опріч соціально-економічного, ще й національно-політичне незадоволення урядом. Незадоволення це виростало що-дня, а тактика уряду підогривала його своїм неприхильним відношенням до української справи, нещирістю і „патріотичною“ демагогією. Історія угоди, зламання її, видання „Інструкції“ ще більше сколихнули українські маси і Ц. Раду — очевидно російська революційна демократія не згодиться щиро на автономію України — без боротьби нам ніщо не дасться. Ми відчували, що „нова Росія“ нас ненавидить.

А все ж хотілось вірити, що такі є в Росії люди, що щиро хочуть здійснити право народів на самоозначення. Коли не праве крило соціалізму, то може ліве? Коли Петроградська Рада Робітничих і Салдатських депутатів, після невдачі московської наради, рішила скликати в Петрограді нараду трудової, революційної демократії, то Ц. Рада згодилась послати туди своїх представників. Ц. Рада вислала до Петрограду своїх делегатів (4 соціал-демократи: Порш, Вікул, Довженко, Бабич, 4 соціалісти-революціонери: Шаповал, Христюк, Чечель, Довгий) і дала їм такий наказ:

„Приймаючи запрошення на нараду демократії Росії 12 вересня, Комітет Центральної Ради доручає своїм представникам на нараді обстоювати такі домагання:

1. Сформування однородного революційного і соціалістичного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії.

2. Передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель до Установчих Зборів у завідування земельних комітетів.

3. Заведення контролю державної і кравевої влади над продукцією і поділом.

4. Передання в завідування краввих органів влади найважливіших галузів промислу.

5. Оподаткування великого капіталу і майна та конфіскації воєнних прибутків на користь окремих країв і цілої держави.

6. Признання всім націям права на нічим не обмежене самоозначення.

7. Скликання кожною нацією, які того домагаються, суверенних Установчих Зборів.

8. Передання цілої влади на Україні в руки Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, складеного на основі статуту з дня 16 липня б. р.

9. Признання недійсними тайних дипломатичних договорів.

10. Вжиття рішучих заходів до заключення миру, для чого

негайно випередити союзників в ініціативі в справі відкриття мирових переговорів.

11. Негайного скасування смертної карі.

12. Розв'язання Державної Думи і Державної Ради.

13. Скликання Установчих Зборів у призначений час без дальших зволікань“.

На той час це була програма переходу влади до справді революційної демократії: вимагалось соціалістичного уряду, конфіскації землі і важніших галузів промислу, інших — під державний контроль, розв'язання національної справи, заключення миру і скликання Установчих Зборів. Це були негайні справи. В робітництві і селянстві вже помічалась нетерпеливість, а уряд, наче сліпий — цього не розумів, може навіть не бачив. Коли визволяються робітники і селяне, то вони не можуть залишати непорушними панські привілеї поміщиків і буржуазії. Інтерес трудових мас — усунути з політичного і господарського життя своїх ворогів — це ясно. Ця Рада, що складалася із представників робітництва і селянства, не могла написати іншої програми своїх вимог: пункти про владу, землю і промисел в ніщо інше, як вимога соціальної революції. Делегація Ц. Ради заявила і мотивувала цю програму на Демократичній нараді в Петрограді 14 вересня (27 вересня по нов. стилю) перед величезним представництвом російської демократії — радами робітничих, селянських, солдатських депутатів і різних інших організацій — більш 2000 делегатів, ліпших руських людей. І що-ж? Програму Ц. Ради зустріли оплесками лише большевики і ліві соціалісти-революціонери, а більшість... зустріла вороже. Коли промовляли українські делегати (Порш і я), то велике зібрання шуміло, злісно вигукувало: в Сибір їх! На другий день газети дуже гостро виступили проти наших заяв і навіть кепкували „с большеих черных усатых холов“. В приватних стосунках з делегатами однаково з нами почували лише делегати від поневолених народів (білоруси, латиші, литовці, буряти і ин.). Грузини йшли з російською демократією, бо й головою наради був Чхеїдзе, а головним речником „керенської більшості“ був Церетелі. Керенський вимагав від наради признання коаліції з буржуазією, але проти цього була дуже поважна меншість. З резолюціями, вийшло крутість: ніби то послідовні демократи ніяк не хотіли одержати резолюцій проти коаліції! Вернулась делегація Ц. Ради з Петрограду з негативним поглядом на петроградську політику. Коли делегати давали звіт Ц. Раді, то висловили погляд, що українська революція мусить іти незалежно від російських впливів. Висловлено думку, що треба скликати Українські Установчі Збори, які мусять взяти керму революції в свої руки.

Коли Ц. Рада винесла резолюцію про те, щоб Генер. Сек-

ретаріят виробив проєкт про скликання Українських Установчих Зборів, то російська демократія забила на сполох, а уряд дав наказ київському державному прокураторові почати слідство проти Ц. Ради і Генерального Секретаріату з метою віддати під суд за порушення російських державних законів. Українську революцію цим поставлено під російський суд і виразно сказано, що на Україні мусить панувати воля російського уряду, а не українського народу. Скоритись чи йти вперед?

Ц. Рада рішила спитати народ. Були визначені ріжні зїзди і головно III-й Всеукраїнський військовий зїзд. Взагалі на Україні тоді відбувалися всякі зїзди дуже часто — то селянські, то робітничі, то партійні, то професійні. По їх резолюціях можна бачити, як в трудових масах наростала свідомість і переконання, що в Росії мусить перейти влада в руки тих, що зробили вже політичну революцію і стоять перед необхідністю зробити ще й соціяльну революцію. Про це завжди йшов спір: чи російська революція є буржуазною чи соціялістичною? Як що буржуазною (а це твердили і всі російські рев. партії, а в перші місяці революції і українські), то вже незабаром почалась агітація про поглиблення революції. Майже в кожній партії витворилось дві течії: одна (права) за буржуазний характер революції, друга — за соціялістичний. Через те на зборах і зїздах йшов спір: коли більшість була на стороні правого крила, то резолюції приймались помірковані, а коли більшість була ліва, то резолюції були за соціяльну революцію. Очевидно на-зрівав великий розкол, який розібє всю революційну демократію на дві течії, що почнуть між собою боротьбу всіма засобами. Третя думка про „трудоу революцію“ мала за себе менше голосів.

Наша партія (українські соціялісти-революціонери) вже в-літку (липень 1917) прийняла програмну засаду, що суспільний переворот має йти під гаслом: диктатура трудової демократії. Це означало, що ми хотіли, щоб владу виконували лише трудові маси, організовані на засадах демократії. Ми й досі захищаємо цю засаду, бо цього вимагають не лише інтереси трудових мас, але й досвід кількох років революції. Лише в ій-на вимагає централізації і диктатури, але коли війна кінчається, тоді суспільне будівництво під диктатурою стає неможливе. Хіба большевицький режим не показав, що диктатура нищить всяку творчість? Хіба творчість можлива без свободи? Ми-ж хочемо, щоб в громадському житті і творчости взяли участь селяне і робітники: чи ж можуть задушені диктатурою люде вільно жити і творити? Ні, революція показала, що ні.

Але вернемось до подій. Демократична Нарада в Петрограді і створена урядом Керенського після Народи „Рада Республіки“ були показчиками, що уряд Керенського йде рішуче

за буржуазією. Установчих Зборів не скликає тому, що хоче заздалегідь підготувати ґрунт, щоб Установчі Збори були під смак урядові. Ця обставина вплинула як на російські трудові маси, так і українські. Ось через що майже на один час були призначені зїзди: в Петрограді на 25 жовтня (старого стилю) Всеросійський зїзд рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, а в Києві — Всеукраїнський III військовий зїзд на 20 жовтня.

Клекотіло на Україні! 26 липня (ст. ст.) перший український полк ім. Б. Хмельницького, вирушивши з Києва на фронт, був під Київом несподівано обложений і заатакований російськими військовими частинами (донські козаки і „кирасіри“), які вбили і поранили багато українських козаків і старшин — похорони цих перших жертв міжнародної боротьби справили велике вражіння на всіх українців, військові ж наші люде були просто пригноблені і розгнівані до найвищого ступня. А через кілька днів сталася ота ганебна пригода з порушенням угоди з боку російського уряду, гаряча дебата в Ц. Раді ще піднесла настрої, у вересні ота Демократична Нарада (вигуки про „Сибір“!), потім слідство над Ц. Радою і Ген. Секретаріатом за намір скликати Українські Установчі Збори та ще багато інших подій, прим. виступи рос. чорносотенної професури на Україні проти всякої українізації, схвилювали широкі народні маси — все це й вилилось в настроях славного III Всеукраїнського військового зїзду, що радив у Києві з 20 по 29 жовтня (з 2 по 12 листопаду нов. стилю). Коли Зїзд цей зібрався (більше 3.000 депутатів від 1½ мільону українців фронту) та почав радити, в Петрограді почався зїзд рад, на якому більшість здобули большевики і оповістили боротьбу урядові Керенського. У всіх нас, як на військовому зїзді, так і в Ц. Раді ясно стало одно: Україна мусить організуватись, як республіка, і сама перевести революційні реформи. В Росії розпочалась боротьба, на Україні влада російського уряду (військова) почала лагодитись до боротьби з большевиками, бажаючи на Україні скупчити всі свої сили, якими давити і на большевиків і тримати Україну при собі. Це загрожувало Україні дуже: нас би нищили обидві російські сили, нас би вони живосилом брали собі, як „гарматне мясо“, добро й життя українського народу мало-б служити погноєм, матеріалом для російських сил, які в той же час ненавидять Україну і не бажають визнати її прав.

Ц. Рада почала робити заходи, щоб запобігти кривавій російській війні на Україні і недопустити боїв у Києві, (а вони вже зривалися) — постановила доручити верховну владу окремому Комітетові, який став немов-би вищим революційним правительством України і охоронцем революції. В цей кривий Комітет Охорони Революції були призначені:

1) від Ц. Ради депутати: укр. соціалісти-революціонери: М. Шаповал, О. Севрюк, М. Ковалевський, укр. соціал-демократи: М. Порш, М. Ткаченко, укр. соціал-федераліст Ф. Матушевський, рос. більшовик Г. Пятаков, жид. поалей-ціон С. Гольдельман.

2) від партій і організацій: рос. с.-р. С. Сараджев, укр. с.-д. Пісоцький, рос. більшовик Затонський, жидів. бунд Рафес, жид. обіднан. соціалісти Зільберфарб, від укр. Генеральн. військового комітету Петлюра, комітету залізничників Шумицький, Всеукраїнської ради військових депутатів Тележинський (с.-р.) і Касяненко (с.-д.), від Київської ради робітничих депутатів Крейзберг і ще один від Київської ради салдатських депутатів та по одному від революц. організацій Одеси, Харкова, Катеринослава. Разом 22 особи, з них українців 11, а не-українців також 11. 26 жовтня (7 листопаду) цей Краввий Комітет Охорони Революції взяв владу над цілою Україною (отже ліквідував заборончу „інструкцію“ уряду Керенського!) і створив при собі Революційний Штаб для організації військових сил.

Краввий Комітет мав розв'язати тяжку задачу: ліквідувати міжусобицю, що була між трьома силами — українською, большевицькою і урядовою (рос. уряду). Як тільки в Петрограді почалося повстання, то прихильні до уряду Керенського сили на Україні — російські с.-ри, меншевики, жидівський Бунд і т. п., гостро виступили в київській мійській раді, а потім і в Ц. Раді проти большевиків, почали організувати під проводом штабу військової округи (під проводом генерала Квєцинського і військового російського комісара Кириєнка, меншевика) озброєний виступ проти большевиків.

Ми були проти громадської війни на Україні і тому згаданий Краввий Комітет розпустив отой штаб військової округи. Військові бої точилися три дні, але, зрештою, вірні Ц. Раді війська зайняли всі позиції. Війська уряду Керенського і большевицькі в Києві були обеззброєні. Так влада фактично опинилася в руках Краввого Комітету, а це значить — Ц. Ради. Коли Ц. Рада винесла резолюцію про те, що Ц. Рада не співчуває переходові влади в Росії у руки лише большевиків (бо ми, як заявили на Демократичній нараді в Петрограді, стояли за соціалістичний уряд, але не з однієї партії), тоді російські большевики покинули Ц. Раду (Пятаков, Затонський і ин.). Так зазначилась між Ц. Радою і большевиками розколина, що незабаром стала прірвою між українськими революціонерами й російськими большевиками.

В київському перевороті грав рішучу ролю III-й Всеукраїнський військовий зїзд, котрий насамперед, як тільки запахло в Києві боротьбою, перервав свої засідання, озброївся, оповістив

себе полком охорони революції і активно виступив, як українська сила. Відновивши свої засідання військовий зїзд постановив: „Для боротьби з анархією, яка загрожує Україні, Третій Всеукраїнський Військовий Зїзд вимагає від Центральної Ради та Генерального Секретаріату, щоб вони, опіраючись на революційне українське військо, взяли всю повноту влади на всій території України в свої руки“.

Далі, зїзд прийняв ще одну важну постанову: „Виходячи з принципу повного, нічим необмеженого самоозначення націй, зїзд постановив вимагати від свого вищого революційного органу— Центральної Ради— негайного оголошення Української Демократичної Республіки в етнографічних межах України.“ Цією постановою були вимовлені нові, ще ніколи на Україні не говорені нашим народом слова: Українська Республіка!

Нарешті, зїзд сказав ще важну річ, а власне, постановив прохати Центральну Раду: „не дожидаючись відповіді Тимчасового Уряду, взяти справу закінчення війни в свої руки, бо небезпечний час не жде і коли інші правительства під впливом своєї буржуазії затягають це бойовисько, то представники трудового народу України власними руками повинні припинити дальший занепад свого народу“. Далі зїзд прийняв постанови про українізацію війська і чорноморської фльоти, щоб скріплювати українську державність, зорганізував із свого осередку окремих курнів із жовнірів і матросів, передав його в розпорядження Ц. Ради, а потім розїхався, щоб на місцях приступити до організації українських озброєних сил. Отже, на питання кудю йти, поставлене Ц. Радою після віддачі її рос. урядом під суд, український трудовий люд відповів: до здійснення своїх державних прав, до Української Республіки.

Пригадую один зворушливий малюнок з цієї незабутньої доби. Зразу, як почалось повстання большевиків у Росії, а в Києві був утворений Верховний Краєвий Комітет, одного разу в ночі, власне годині о 4-й в ранці, до помешкання Ц. Ради приїшла делегація від військового зїзду, щоб зайняти черговим представникам Краєвого Комітету про свої бажання. Члени цього Комітету по черзі вартували що-ночі, щоб давати накази по охороні революції. На цей раз було кілька членів і до делегації вийшов у коритар Петлюра та інші. Делегація була чималенька — майже сто козаків і матросів, які заявили, що зїзд вимагає від Ц. Ради, як найвищої влади, негайно оповістити Україну республікою. Петлюра почав солоденько вмовляти делегатів, що Ц. Рада зробить це тоді, як виясниться обставини, бо тепер, мовляв, невідомо, як станеться з російським урядом, чи він впаде чи ні, а як не впаде, то він піде на нас війною, у нас же сили

малі, ще не організовані, на Україні і в запіллі стоїть майже п'ять мільйонів російського війська і т. д. і т. д. Делегати перебивали його промову й домогалися „негаймо“ і почали гукати, що як Ц. Рада не оповістить скоро України республікою, то вони її візьмуть на багнети! При всій величезній пошані козацтва до Ц. Ради (почесним головою військового з'їзду був сам М. Грушевський!) все таки військові люде говорили понуро й сердито про „багнети“. Погрози з любови! О, як сумно було українським революціонерам роками працювати в підпіллі, вести пропаганду в українських темних масах, що навіть свого національного імени не знали, за царя і попів горою стояли! Здавалось, кінця й краю цій темноті немає, але ось революція їх, робітників і селян українських, розбудила і вони за 1/2 року організаційної метушні вже просто пішли до мети й перші в своїй душі прийшли до неї — давай республіку та й годі! Радісно тремтіло в нас усе в середині, тепло підкочувалось до серця — наш народ не віддає нас у руки російської поліції, як „студентів“ або „сицілістів“, як це траплялось до революції, а вимагає повного самоозначення, вимагає Української Республіки! Сльози радісно насували на очі, голова хилилась до радісного плачу. Так, прийшов час, про який мріяв Шевченко:

А од коріння тихо, люблю
Зелені паростки ростуть.
І виростуть; і без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира
Людській шашелі...

..... Люде тихо,
Без всякого лихого лиха
Царя до ката поведуть!

Найбільша точка свідомости — коли люде пізнають, що лише вони, а більше ніхто, можуть собі закони писати, свій державний суверенітет здійснювати! Це був великий момент на Україні, коли прості жовніри і матроси із селян і робітників, зажадали від революційної української інтелігенції йти до логічного завершення національно-визвольного руху.

Ц. Рада виконала волю трудового народу України. 12 листопаду (нов. ст.) Ц. Рада поповнює Генеральний Секретаріят з 9 (як колись установляв Рос. Уряд) до 16.*) 13 листопаду Ц. Р.

*) Були іменовані Генеральні Секретарі: М. Ковалевський (у. с.-р.) — продовольчі справи, В. Голубович [у. с.-р.] — торгівля і промисловість, М. Порш [у. с.-д.] — праця, М. Ткаченко [у. с.-д.] — юстиція, С. Пет-

своєю постановою поширила владу Генерального Секретаріату на всі українські землі (додавши Херсонщину, Харківщину, Катеринославщину, українські частини Таврії, Курщини, Вороніжчини, Холмщини). За кілька днів, 20 листопаду (7 листопаду ст. ст.) Ц. Рада видала свій незабутній III Універсал, яким оповіщено Українську Народню Республіку, 8 годинний робочий день, скасовано приватну власність на нетрудові землі й передано їх без викупу трудовому народові, встановлено державний і робітничий контроль над виробництвом, скасовано смертну кару, дано амністію по політичних справах, оповіщено свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканість особи і помешкання, право всіх місцевих мов до уживання в зносинах зо всіма установами, національно-персональну автономію на Україні росіянам, полякам і жидам. Вибори до Українських Установчих Зборів були призначені на 27 грудня (ст. ст.) і день їх скликання 9 січня 1918 року, щоб Установчі Збори виробили і ствердили основні державні закони України. Оповіщений універсал був знов таки на площі Богдана Хмельницького, наповнений по береги народом.

Незабутній день! Сіре листопадове небо над Київом бачило, як сунувся хвилями люд, як ішло українське військо й Центральна Рада, як гремів український революційний марш по вулицях старого Києва, як урочисто лунали слова універсалу з під пам'ятника Богдана Хмельницького, як урочисто піднята в гору булава гетьмана, ніби салют Українській Республіці! Там де сотні років мовчали українські уста, тепер лунають двоє нечувано-солодких, зворушливих, сльози викликаючих, пісню вириваючих з грудей слів:

Українська Республіка!

Українська Народня Республіка!

Республіка українських селян і робітників!

І сиві хмари, ніби коні бігли вгорі з над Києва й несли на собі сурмачів, що сурмили на всій дорогій землі нашій:

Республіка! Республіка! Республіка!*)

люра [у. с.-д.] — військові справи, Ещенко [безп.] — комунікація, О. Зарубін [рос. с.-р.] — пошта і телеграф. Незабаром замість Зарубіна був призначений М. Шаповал.

*) Хто оповістив республіку? Яка то була влада на Україні? Большевицькі клеветники звичайно говорять неправду про „буржуазію“ в Ц. Раді. Ось який був склад Центральної Ради після II універсалу, коли в Ц. Раду увійшли і меншости:

1. Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів	212 осіб
2. Всеукраїнська Рада Військових Депутатів	158 „
3. Всеукраїнська Рада Робітничих Депутатів	100 „
4. Представників від „загальних“ [не-укр.] рад робітн. і салдатських депутатів	50 „
5. Українські соціалістичні партії	20 „

IV.

Незабаром цю нашу золоту Республіку було скупано в крові. Цим зазначила себе нова російська влада — большевики з їх союзниками (ліві російські с-ри, анархісти і патріоти).

III Універсал зазначив відносини України до Росії так, що Українська Республіка хоче увійти у федерацію з Росією і іншими народами був. Росії. Через те Генеральний Секретаріят 6 грудня (нов. ст.) розіслав ноту до всіх вищих органів, що витворювались в цей час в інших областях був. Росії: до Ради Народніх Комісарів, до Уряду Південно-Східного Союзу козаків, горців і народів вільних степів, до автономного Сибіру, Кавказу, Криму, Башкирії, Молдавії і ин. В цій ноті Ген. Секретаріят вказав, що треба заключити мир на фронті світової війни, а для цього треба, щоб від усіх народів був. Росії говорив один вищий уряд, отже, треба порозумітись, щоб такий уряд витворили на основі спільного порозуміння із соціалістичних партій — від народ. соціалістів до большевиків включно. Платформою для порозуміння Секретаріят пропонував двох гасел: демократичний мир та своєчасне скликання Всеросійських Установчих Зборів і, нарешті, Секретаріят прохав дати відповідь і прислати до Києва представників тих краєвих правительств на переговори.

На цю ноту обізвалися лише козаки та й то запропонували свій спосіб творення центрального правительства. Інші уряди і краєві органи навіть не обізвалися. Роспад Росії довершився. Проти України виробляла активні плани нова російська сила — большевики.

Першим способом боротьби у большевиків в так званий „зрив із середини“ і тому вони замислили проти українського руху викликати на Україні боротьбу росіян і жидів проти українців, а коли ця боротьба розпочнеться, тоді большевики ударять з Москви.

Як раз відбувся у нас III Військовий Зїзд, незабаром (18—23 листопаду) третя сесія Всеукраїнської Ради селянських де-

6. Російські соціалістичні партії	40	„
7. Жидівські соціалістичні партії	35	„
8. Польські соціалістичні партії	15	„
9. Представники від міст і губерній	84	„
10. Представники професійних, просвітних, громадських і господарських організацій	108	„
	Разом	822

Фактично Ц. Рада збиралась трохи в меншому числі: представники Рад та соціалістичних партій, отже, приблизно 600 душ. Більшість в Ц. Раді належала українським соціалістам-революціонерам бо Ради Селянських і Військових Депутатів, почасти й Робітничих, склалися майже виключно з укр. с-рів.

путатів і зараз після цього III-й зїзд української партії соціалістів-революціонерів. Україна вже була республікою. Ц. Рада використала бій між владою Керенського і більшовиками — це Москва зрозуміла. Головна сила українського руху — селянство, значить села. А російсько-жидівська сила була в містах. Більшовики через те через Київську Раду робітничих і салдатських депутатів (не-українську) рішили скликати „Всеукраїнський“ зїзд рад робітничих, селянських і салдатських депутатів. Як бачите в грудні місяці більшовики зробили так само, як Тимчасовий Уряд в літку, тільки одна ріжниця: тоді такий зїзд був їм потрібний для противаги I-му Універсалові, а тепер — для противаги III-му Універсалові, щоб показати, що робітництво України стоїть проти Української Республіки, проти Ц. Ради, проти сепаратізму. Головне гасло тепер було дане таке: вибрати нову Ц. Раду, яка мусить, мовляв, відповідати духові часу. Що це значить?

Це означало справді, що Ц. Раду, яка будує Україну, як окрему державу, треба усунути, а натамість вибрати „нашу“ (російську) Ц. Раду, котра буде використовувати старе заслужене ім'я і поведе укр. селян і робітників за нами, за Москвою. 17 грудня (нов. ст.) у Києві справді зібрався такий Всеукраїнський зїзд Рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, скликаний київською (не українською) радою. Зїзд був багатолюдний, майже 2500 депутатів, вибраних від селянства, робітництва і війська. Але... більшовики були розчаровані! Коли на зїзд з'явилися представники Ц. Ради, то зїзд влаштував їм овацію. Вибори на цей зїзд були вільні і через те більшовики сиромоглись тільки вибрати біля 60 душ своїх членів або симпатиків. Зїзд Рад України майже не хотів слухати більшовицьких промовців (Затонського, Шахрая, Кулика і ин.) та подавляючою більшістю всіх проти 2 голосів і при 19, що ухилились від голосування, постановив повне довірря Ц. Раді. Москва цього не сподівалась, вона була певна, що „свої“ допоможуть і на цей день, 17 грудня, прислала Ц. Раді у л ь т и м а т у м. Щоб ви могли уявити всю більшовицьку брехливість і нахабство, я подаю ось вам зміст того злочинного ультиматуму.

Починається він солодкою музикою:

„З огляду на інтереси єдності та братерства всіх знеслених робітничих мас, що страждають в боротьбі з імперіалізмом, з огляду на призначення — численними резолюціями органів революційної демократії, радами, а насамперед першим Всеросійським зїздом рад — національних засад, соціалістичне правительство Росії — Рада Народніх Комісарів — підтверджує всім гнобленим царизмом і буржуазією Великої Росії народам право на вільний розвиток, включно до їх права відділитися від Росії.

Тому Рада Народніх Комісарів признає Українську Народню Республіку та її право на повне відокремлення від Росії, як також на те, щоб вона ввійшла в переговори з Російською Республікою про взаємні федеративні, а також і інші відносини. Жадання України, що-до її прав і незалежності українського народу, Рада Народніх Комісарів признає без обмежень і безумовно“.

Бачите, як гарно? А послухайте далі, як ця чесна Рада Народніх Комісарів признає „повне право вільно розвиватися!“ Далі ультиматум критикує політику Ц. Ради і ставить такі обвинувачення Ц. Раді:

1. „Українська Центральна Рада робила дезорганізацію на фронті, одкликаючи свої війська“ (хіба влада Української Республіки не має права відкликати свої війська, тим більше, що, Укр. уряд був проти війни?)

2. „Українська Рада дозволила собі роззброїти „совітське“ військо, що стояло у Києві“ (так, роззброїла, бо кожна держава навіть не допустить чужого війська на свою землю, але тоді збольшевичені російські полки хотіли захопити в Києві владу, то хіба Ц. Рада сміла їх не роззброювати?)

3. „Рада підпирала змову (?) проти влади совітів, покликуючись на вигадані права на незалежність Донської та Кубанської Областей і тим способом покриваючи контр-революційне повстання Каледіна. Ставлячи опір інтересам і жаданням переважної більшості козаків, Рада замикає дорогу військові, яке вислане проти Каледіна. Стаючи на бік ганебної зради (?) революції і бажаючи допомогати найнебезпечнішим ворогам, як незалежності народів Росії, так і правительства совітів, ворогам робітничих і визискуваних мас — кадетам і прихильникам Каледіна — Центральна Рада примушує (?) нас подати їй до відома, що ми нехайно виповімо їй війну, навіть тоді, коли б Українську незалежну Республіку визнано представництвом найвищої російської державної влади“.

Ось бачите, як визнається наше право! Большевики в тих словах виявили всю безодню своєї брехливості: ніякої „змови“ Ц. Рада проти революції не могла робити, бо якраз Ц. Рада веда революцію на Україні, — коли большевики хотіли йти на Дон проти Каледіна через Україну, то це з очевидною метою, щоб замість Дону стати озброєним чоботом у нас. Просто взяти Україну силою в той час Москва не могла, через те видумала обманом влізти з військом на Україну, кажучи „пропустіть нашу армію на Дон“ — коли б вони хотіли на Дон, то могли-б просто через свої землі йти — Дон же у них сусідю!

Ось як скінчила Москва свою ноту:

„Тепер Рада Народніх Комісарів з огляду на всі вище на-

ведені обставини, ставить народам Української Республіки такі питання:

1. Чи Рада зобов'язеться залишити всякі спроби дезорганізації на фронті?

2. Чи Рада зобов'язеться без згоди Верховного Команданта не перепускати ніякого війська, що йде в бік Дону й Уралу?

3. Чи Рада зобов'язеться залишити всякі спроби розброджувати війська совітів і червоної гвардії на Україні та чи віддасть негайно відібрану у того війська зброю?

На разі, коли протягом 48 годин не буде дано задовольняючої відповіді, Рада Народніх Комісарів вважатиме, що Українська Центральна Рада є в стані одвертої війни з владою совітів у Росії і на Україні“.

Ось як визнала Москва повне право України на вільний розвиток: озбройте самі наших руських большевиків на Україні, щоб вони вас усунули, а коли цього не зробите, то ми тоді вважатимемо, що ви в одвертій війні з нами, Москвою! Такий зміст ультиматуму.

Як бачите, Москва одверто й ганебно брехала про визнання незалежності України, звертаючись зі своїми питаннями до „народів“ України, а не до її уряду, а головне—цей ультиматум заявила 17 грудня, цеб-то саме в той день, коли вона через російську київську раду скликала Всеукраїнський зїзд рад. Москва сподівалась, що зїзд рад, насичений буде її людьми, але забула, що на Україні були вільні вибори, тому на зїзд приїхало багато трудового селянства, відповідно своєму числу в населенні, та що в містах є трохи й українського робітництва, а російське та жидівське робітництво, що йшло за рос. с-рами і меншевицями було проти большевицької війни й насильств над трудовим людом — ось через що Всеукраїнський зїзд рад вибрав президентію з українських соціалістів-революціонерів, гучно привітав Ц. Раду, з огидою відкинув ультиматум Москви, доручив Ц. Раді боронити Україну й вести її до Українських Установчих Зборів, а на всякі большевицькі промови відповів різко негативно. Коли було поставлено на голосування резолюцію про повне довірря і підтримку Ц. Раді, то всі делегати зїзду голосували за неї, опріч 2-х, що були проти і 19-ти, що утрималися від голосування. Большевицька жменька вийшла зі зїзду і поїхала собі до Харкова, бо якраз туди почало підходити військо з Московщини.

Ось ви й бачите, що большевики хотіли усунути Ц. Раду через зїзд рад, але зїзд рад увесь став за Ц. Раду. Тоді Москва вигадала нову штучку. Оті 60 прихильників, що втікли з київського зїзду рад, оповістили себе в Харкові „першим Всеукраїнським зїздом рад робітничих, селянських і салдатських депутатів“, який видав заяву, що Центральну Раду й Генеральний Секретаріят „касує“, а натомість „ставити“ новий уряд під назвою

„Народній Секретаріат“. Цю штучку большевики зробили тому, що вже Москва послала військо до Харкова.

Зверніть увагу на те, що ультиматум був оповіщений Москвою Ц. Раді в день 17 грудня, коли відкрився Всеукраїнський зїзд рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, скликаний прихильниками Москви з таємною думкою, що цей зїзд рад скине Ц. Раду, поставить із себе нове правительство і оповістить прилучення України до Москви під руку большевиків. Але сталось навпаки!

Зїзд рад висловив повне довірря Ц. Раді, доручив їй обороняти Українську Республіку, обіцяючи повну підтримку. Ось постанова:

„Уважаючи ультиматум Ради Народніх Комісарів замахом проти Української Народньої Республіки й виходячи з того, що заявлені в ній домагання порушують право українського народу на самоозначення та на вільне будування форм свого державного життя, Всеукраїнський Зїзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів стверджує, що централістичні заміри теперішнього московського (великоруського) правительства, доводячи до війни між Московщиною та Україною, загрожують до решти розірвати федеративні звязки, до яких простує українська демократія.

В той час, коли демократія цілого світу, з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі, бореться за осягнення загального миру, який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно боротися за інтереси трудящого люду, погроза нової братогубної війни, що оголошена Радою Народніх Комісарів Україні, руйнує братерство трудящих верств усіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює клясову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контр-революції.

Визнаючи, що відповідь Генерального Секретаріату з 17 грудня (нов. стилю) є належною відповіддю на замах Народніх Комісарів на права українських селян, робітників і вояків, Всеукраїнський Зїзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів вважає потрібним вжити всіх заходів, щоби не допустити до пролиття братерської крові і звертається з гарячим закликом до народів Росії всіма засобами запобігти можливості нової ганебної війни“.

Далі зїзд рад проголосував Ц. Раді цілковите довірря. Як я вже сказав, лише 2 голоси з 2500 були проти. Ця ухвала була могутнім голосом селян, робітників і вояків України проти московського ультиматума. Зїзд рад видав відозву до всіх народів Росії, в якій між іншим знаходимо такі золоті слова:

„Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боро-

лися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самоозначення. Український народ використав своє право та проголосив Українську Народню Республіку. Цій Народній Республіці рада Народніх Комісарів оповіщає війну! З генералом Гінденбургом рада Народніх Комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вона ставить ультиматум і погрожує війною. На словах рада Народніх Комісарів наче б признає право нації на самоозначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі влада комісарів намагається брутально вмішуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодавчого органу — Центральної Української Ради“.

І далі:

„Центральну Українську Раду „Народні Комісари“ проголошують буржуазною. Чи ж це правда? Ні, це — наклеп! Центральну Раду вибрали зїзди робітників, селян і салдатів усієї України. Дев'ять місяців провадить вона боротьбу за права демократії та національних меншостей України. За Цей час Центральна Рада зорганізувала коло себе селянство та робітників, зєднала українське революційне військо, проголосила Народню Українську Республіку в складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день і догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меншостей України. Всього цього вона досягла не порушенням прав інших народів, а пошаною до них, не касуванням громадських та політичних свобод, а їх обороною; не зброєю та насильством, а відкритою зорганізованою боротьбою. От за яку працю Народні Комісари обізвали Центральну Раду буржуазним правительством. Та саме за це вся демократія України підтримувала й буде підтримувати Центральну Раду, як найвищу в краю владу, утворену спілкою революційних селян, робітників і салдатів, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господарь Української землі — Українські Установчі Збори.

Брати і товариші — робітники, салдати та селяне! Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви вважаєте нас, демократію України, страшнішим ворогом, ніж полчища Гінденбурга?! Ні, ми цьому не віримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, Раді Народніх Комісарів, що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм, що ви не порушите тої братньої згоди між Україною і всіма народами Росії, на яку роблять замах петроградські комісари.

Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити Всеросійську феде-

ративну владу, яка б опіралася на зорганізовану волю народів і країв. Ця влада повинна бути однородно-соціалістичною, від большевиків до народніх соціалістів включно. Ми домагаємося загального демократичного замирення. Оце програма нашої діяльності і наших домагань. Отже, питаємо, чи за цю програму ви згодитеся приборкати нас гарматами та багнетами? Спиніться, брати й товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи салдата не замахнулася на свого брата! Щоб ні одної каплі крови не пролилося в братогубній війні! Досить крови!”

Так сказав Всеукраїнський Зїзд Рад Робітничих, Селянських і Салдатських Депутатів. Ось це був болючий крик українського трудового люду. Але Москва вже йшла огнем і мечем на Україну й у Харкові вже підготовляла новий „уряд“ для України. Так московська соціяльна революція пішла військово на українську соціяльну революцію.

Це був страшний час! Москва брехнею орудувала, в московських темних селянських масах пустила чутку, що Генеральний Секретаріят тому так називається, що складається з царських генералів. Московські й жидівські большевики та прихильники єдиної неділимої Росії почали завзяту агітацію і по Україні проти українського соціалістичного правительства, що ніби то воно „буржуазне“. На Україні була тоді політична свобода, була скасована смертна кара, тим скористувались вороги України, щоб агітувати проти нас та організувати свої боєві сили. Ц. Рада установила режим трудової демократії і свободи, а вороги пішли зі зброєю, насильством і брехнею.

Наш режим був соціалістичний. Москва війну затіяла, як бачите з документів, виразно з національних причин, а не соціяльних. Війна була національна, а не соціяльна.

Щоб припинити війну на фронтах, Ц. Рада вислала делегацію в Берестя-Литовське на переговори з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Наступ Москви примусив Ц. Раду виконати волю Всеукраїнського Зїзду Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів і розірвати всякий зв'язок з Росією.

Так прийшло до оголошення IV Універсалу, котрий 12 січня 1918 року оповістив Українську Народню Республіку цілком самостійною і ні від кого незалежною.

Самостійність України признали держави в Бересті-Литовському, з якими ми заключили вигідний для України мирний договір. Мир був „без анексії і контрибуцій“, Україну визнано рівноправною державою. Це перший крок за тисячу літ.

Наші мирні переговори в Бересті-Литовському Москва страшенно ненавиділа, бо бачила, що Україна відходить від неї, а при собі хотіла втримати Україну лише насильством і війною. Азіятська Москва не знала іншого способу співжиття з наро-

дами, як насильство і війна. Большевики показали себе нічим іншим, як лише добрими царськими учнями. Вони жорстоко й криваво нищили все, що визнавало себе за українське. Коли большевики прийшли на станцію Крути, то там наткнулись на українську сотню, що була перед кількома днями зорганізована у Києві з української молодіжі — студентів, гімназистів і т. п. Бідні українські діти! Вони начиталися Шевченка, Франка й інших апостолів визволення України і горіли чистим огнем любови до неї. Вони прохали владу, щоб дозволила їм обороняти українську землю і поїхали на ст. Крути. Навіть зброєю не уміли орудувати. Коли большевики наскочили на ст. Крути, то зразу переконались, що ця зелена молодіж не військова, захопили їх і замість полону — жорстоко порубали, замучили, понищили більше 300 юнаків 16 — 20 літніх і закопали в землю. Навіть в Африці дикуні, беручи в полон, не нищать тепер обеззброєного противника. Лише комуністична Москва, ідейні оборонці права й справедливості“ зробила злочин, нечуваний в світі. Як почули про це в Києві, як побачили матері трупи своїх дітей, замучених Москвою (українське військо викопало трупи їх і привезло до Києва), то заплакав увесь український Київ, здригнула кожна чесна душа. Ось так жорстока правда стала перед нами: наш колоніальний пан, Москва, хоч би в які комуністичні шати вдягався, буде тримати Україну за горло аж доки вона не визволиться! Лише наблизилась московська армія до Києва 15 січня (ст. ст.), як в Києві почалось повстання російських і жидівських большевиків: „свій до свого“, свій своєму поміч подає. Большевицька армія облягла Київ з лівого берега Дніпра. Два тижні бухкали гармати в день і в ночі, розбиваючи будинки, убиваючи людей. Обстріл ішов на Ц. Раду, що засідала на Великій Володимирській вулиці. Дріжали будинки, сипалося шкло з вікон, падали люде.

Коли пригадаєте, що українці в Києві були меншість, коли росіяне і жиди творили в нім більше двох третин, то ви можете уявити собі, що тоді діялось. Большевики внутрі зі зброєю повстали проти українців, большевицька московська армія (під командою бувшого жандармського полковника Муравйова, союзника Ленінового!) біла з гармат з лівого берега, а київське російсько-жидівське населення понуро-злісно дивиться на українців і скрізь говорить, що „краще чорт, ніж Ц. Рада і самостійна Україна“ — в таких обставинах 2 тижні боролися українські війська, що були в Києві, проти переважаючого нас в кілька разів ворога.

Нас, соціялістів українських, мучила думка: та ж ми роками готовились до революції, від російських і жидівських товаришів училися соціялізму, читали їх книжки, вірили їхнім словам, що вони лише проти буржуазії і поміщиків, що вони за са-

моозначення народів, за волю і інтереси робітників і селян — чому ж вони не шанують тепер волі, інтересів і бажань українських селян і робітників, що проголосили Українську Республіку, чому вони йдуть на них війною? Чому вони миряться з німецькими генералами й капіталістами, а на нас ідуть огнем і мечем? Ми ж будувемо Українську Соціалістичну Республіку, ми відібрали землю у поміщиків (російських — невже вони йдуть їх захищати?), ми ввели волю, скасували смертну кару, всім рівні права признали, в нашому правительстві сидить вже міністр — росіянин, міністр — жид, міністр — поляк, а в московському уряді ні одного ж українця нема! Чому ж російські комісари, що називають себе комуністами, оборонцями селян і робітників, йдуть війною проти українських селян і робітників? І чи добре ми робимо, що обороняємося, як постановив Всеукраїнський Зїзд Рад Робітничих, Селянських і Салдатських Депутатів?

Після страшної ночі, коли бухали гармати над Києвом і набої пробігали червоними дугами по небі, коли ніхто не спав, всі тримтіли, жінки й діти плакали, я вранці йшов з хати до Ц. Ради на засідання. На Фундуклеївській вулиці наткнувся на пішоході на три трупи що-йно вбитих людей. Це були українські жовніри. В сірих російських шинелях з фронту, ноги в страшних черевиках. Лише значки на шинелі показували, що це українські вояки. Обличчями лежать в гору і набік. Видно, прості сільські хлопці. Обличчя такі, як часто трапляються у волинняків. Ці вояки, видно, з фронту прибули до Києва. На фронті мабуть почули про Україну і молодими серцями за її визволення рішили боротись, Київ прийшли захищати. Обминули їх німецькі й австрійські кулі, але знайшли їх братні, російські гармати і залізними черепками їх побито. За що вони вмерли? Хіба вони буржуазія? Хіба їхнє життя не було неволею? Хіба вони йшли когось завойовувати, оці прості, сірі, селянські обличчя зі смугами крові і розірваними грудьми? Не дїждуться вже їх ніколи в своє село старі батьки й матері, брати й сестри, приятелі й знайомі — навіть не знатимуть, де вони голови свої поклали, за яку справу й хто їх убив. Підуть у чорну землю їх молоді пошматовані тіла, в ту українську поневолену землю, що по собі носить тисячу літ свій народ і його ненаситних ворогів. Поляжуть в ній, зі своїми відкритими шклянними очима — як жертви московської завойовницької злоби і насильства. А ти, будуча Україно, імен їх, оцих твоїх бідних синів, ніколи не згадавш, бо не знатимеш їх...

І здрігнуло все в мені: так наша війна за свободу є свята! Брехали ті, що солодкими словами заколисували нас, не випускаючи з тюрми. Коли Україна сама здійснила своє найвище право,

то вони на нас пішли війною. Коли так — війна! Ми її приймаємо! Так сказав наш селянський і робочий люд.

Аще хто речет — яко люблю бога, а брата свого ненавидіт — лож єсть.

Ці слова поставив Шевченко до свого незабутнього Послання, до нас, українців, і цим вказав, що з брехнею і насильством миритися не мусимо. Ми, вороги війни, тепер кажемо: війна за визволення України, за право отих сірих робочих людей жити по своїй волі на своїй землі! Не лише Республіка наша мусить бути самостійна, але самостійною мусить бути і наша соціяльна революція.

Коли ці думки пролізали у моїй голові, над Києвом розривалися знову гарматні набой, сипався скрізь залізний дощ. Я пішов на засідання Ц. Ради, щоб прилучити і свій голос за війну з ненажерною Москвою.

* * *

Мировий договір з центральними державами від імени Української Народньої Республіки підписала делегація Ц. Ради (с-ри О. Севрюк і М. Любинський та с-д М. Г. Левитський) 9 лютого 1918, не знаючи, що ще за день в ночі Ц. Рада, уряд і війська виступили з Києва по шляху на Житомир, а в Київ увійшло большевицьке військо і почало розправу з беззбройним населенням. Розуміється, вся оскаженіла лють московських бандитів була направлена проти українців.

По вулицях ходили большевицькі відділи — хто був на вигляд „підозрілий“ або у кого знаходили якийсь папір український або просто українську посвідку (червоні картки) — розстрілювали на місці або вели на допит до „царського палацу“ і там замучували. Капіталістів і чорносотенців російських не чіпали. Був арештований випадково Савенко, відомий редактор монархічного чорносотенного „Кієвлянина“ і запеклий ворог всього українського — з арешту був негайно большевицьким штабом звільнений. Але членів Ц. Ради Бочковського і Пугача та генерального секретаря земельних справ Бориса Зарудного (всі три українські соціялісти-революціонери) було арештовано і в „царському палаці“ замучено — відрізано носи, вуха, вибито очі, поламано руки й ноги і розстріляно, а трупи кинуті на брук. Поховали українці цих своїх мучеників і на память фотографію зробили, щоб була вічним докором ганебним їх убийцям.

Московська армія переслідувала і нищила тільки українців. Про це вони тепер признаються самі. Ось читайте документ: брошура Затонського, яку видали „Українські Щоденні

Вісти“ в Нью-Йорку*). Що пише оцей Затонський, який руйнував Україну, служив Москві і тепер служить, як „комісар народної освіти“ в „Укр. Соціалістичній Совітській Республіці“ у Харкові? Він каже, що не Грушевський, Винниченко і інші українці будували Україну, а московські „красноармійці“, які розстрілювали в Києві українців, і тут робить таке признання: „Я те-ж був під розстрілом. Я врятувався випадково. В кишені знайшовся мандат за підписом Леніна. Це мене врятувало. Скрипника (другий комісар. М. Ш.) хтось впізнав і це його спасло. Щасливий випадок, бо коли на вулиці патруль затримав мене, у мене був український мандат: „Всеукраїнська Центральна Рада Робітничо-Селянських і Салдатських депутатів у Харкові“ (цю „Центральну Раду“ зробили п. п. Затонські, коли їх справа на Всеукраїнському Зїзді Рад у Києві не вигоріла! М. Ш.). Через ту „українізацію“ я мало життя не втратив“.

Далі він розповідає, що побачив він і Скрипник, коли увійшли вони в Київ: „Ми увійшли в місто: трупи, трупи й кров... Тоді розстрілювали всіх, хто мав якесь відношення до Центральної Ради — просто, на вулицях. От і я мало не попав“ (ст. 39).

Хто це пише? — комісар Затонський! Це вони самі признаються, що розстрілювали просто на вулицях за один якийсь папірчик, писаний українською мовою, за те тільки, що хтось був українцем. Це яка війна: соціальна чи національна? Розуміється, національна.

І який гріх роблять проти України ті українці, які всупереч фактам, твердять за Москвою, що війна була „соціальна“. Особливо беруть гріх на себе ті, що будучи колись в Ц. Раді її членами і навіть членами українського уряду, потім з причин карєризму, або політичної сліпоти або зради плещуть язиками про „буржуазність“ Ц. Ради. Є ренегати у кожного народу, особливо у поневоленних.

Ось і тут у вас в Америці люде, які ніколи не були на Україні, а революції їй не нюхали — що-дня в своїх газетах виливають помій на Ц. Раду і доводять, що Москва не переслідувала українців за їх національність. Це пише й та газета, що друкувала... брошуру Затонського! Вони, оті американські українські большевики, твердять, що не Москва завоювала Україну, а що ніби сам український народ воював проти Ц. Ради, брешуть більше і гірше, ніж москалі. Та візьміть і ткніть їм під ніс отой документ, що був надрукований в Києві у большевицьких газетах: це відомий наказ „число 14“ полковника

---

*) В. Затонський: Національна проблема на Україні. Накладом „Укр. Щоден. Вістей“, Нью-Йорк, ст. 60, ц. 15 центів.

Муравйова про установаження російської влади на Україні. Муравйов так пише в своїм наказі: „цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх штиків і там, де її встановляємо, всемірно підтримуємо її силою цих штиків“ (багнетів). Ось що говорять московський військовий Командат, а порівняйте, що говорять українські перевертні з „Щоденних Вістей“. Як що на цих зборах є так звані „українські большевики“ — я їх зараз викликаю до відповіді: чия влада йшла з далекої півночі — московська чи українська? Але я певний, що московські перевертні перед цими документами, що я подаю, мовчатимуть*).

Одначе не треба шукати логіки у цих людей: у їх така логіка, як і у того Затонського, що в своїй згаданій брошурі написав такі розумні слова про московських наїздників:

„Але об'єктивно оті, хто за українське слово розстрілював — от хто фактично збудував Україну“ (ст. 39), Логіка московського яничара така, що москаль, який за українське слово розстрілює — цим будує Україну, а ті, хто за українське слово боряться, його культивують, його люблять, ним говорять — це вороги України. Ви всі, що говорите тут українською мовою — вороги України, бо Україну можуть будувати тільки московські бандити.

Отака логіка всіх московських большевиків і їх українських прислужників. Будували Україну, на думку Затонського ті, що розстрілювали українців. Ті, що в Києві вчинили нечуваний погром, ті, яким записала історія в рахунок і такий вчинок. Як вибухло в Києві повстання російсько-жидівських большевиків, з Подола крадькома висунулась ватага цих повстанців на гору, де на початку Софіївської площі стояв будинок старо-київського району міліції. В цім будинку стояла у вечері українська військова варта, зложена із 32 юнаків української військової школи. Захоплені бідолахи-юнаки, хлопці 17—20 літ, були обеззброєні большевиками росіянами і жидами, яких було сотні зо три. Юнаків у полон не взято: напасники обеззброїли їх і потім кожного кидали на долівку і з розгону, високо підіймаючи вгору, заганяли багнети у вічі, пробиваючи голови наскрізь.

Жахно!

Я сам чув на ст. Трубецькій (біля Києва) оповідання кількох справців цього злочину через кілька день, як большевики взяли Київ, а я блукав пішки і попавши на Трубецьку почув розмову большевицького відділу, якому оповідав один із зло-

---

*) На всіх моїх викладах в Америці, так звані, „большевики“ побоялись публично сперечатись проти моїх заяв і тверджень, хоч і сиділи на моїх викладах. Потім вони в своїх газетах виступали проти мене, але не проти документів.

чинців про свій „подвиг“ і додавав, що з них, українців, треба „паси дерти і сіллю терти“.

І це все... називається у большевиків комунізмом. Ми проти наступаючої війни оборонялися, як могли. Не могли не оборонятись.

Ми воювали. Але чи могли ми виграти війну тоді? За Москвою всі переваги: населення у двох більше ніж на Україні. Але на Україні ще багато жидів та москалів, які своїй Москві допомагають. Окрім того — хіба всі українці за Україну стояли? Ні, ще були мільйони несвідомого люду по містах і селах, який ревів за Москву, за Росію, вважали себе за руських, а українство слідом за московською пропагандою вважали за „німецьку вигадку“. Темний, віками задурюваний люду часто щиро думав, що Україна — це вигадка, а москалі й жида цією „вигадкою“ користувалися і кричали, що українці не хочуть України. Окрім того, Москва мала мільйони вивченого по московському війська, тисячі генералів і добрих військових фахівців, а у нас тоді не було ні одного офіцера генерального штабу — українця, у нас не вистачало урядовців, особливо вищої кваліфікації, всі державні справи вели прості люде, що були раніше дрібними урядовцями, учителями, кооператорами, газетними співробітниками, студентами і простими селянами та робітниками, які були щирі до справи, але не мали ані освіти, ані доброго досвіду. Ще й на те зверніть увагу, що на Україні нема фабрик для виробу військового знаряддя та зброї — такі фабрики і заводи Москва ставила лише на своїй території (це одно показує, що Москва на практиці вважає Україну за окремий край і з обережності не будує там фабрик зброї!) та й система залізниць така, що допомагає Москві кинути на Україну багато війська.

Тому, що в поневоленому краї залізниці будують пани, то й ширина колії всіх залізниць однакова в Росії і на Україні — чи Москва наступає, то легко віздить в Україну всіма силами, чи відступає, то виганяє з України всі паровози і вагони на свої залізниці, а Україна залишається без нічого.

Нарешті, Москва має мільйони інтелігенції, десятки тисяч шкіл нижчих, середніх і вищих, сотні літ існує, як держава, має сотні тисяч привчених до державної праці людей, море книжок, письменників, агітаторів, а у нас... селяне, робітники та дрібна інтелігенція, без української школи, не привчених до державної праці.

Оце все треба зважити, щоб розуміти, що вся перевага на боці Москви і що війну ми програємо. Ми це знали і розуміли, але все таки рішили боротись: хай ми будемо розбиті, хай по наших трупах переїде Москва, але хай же, нарешті, на Україні знайдуться горді люде, що відважуться боротись, а не скіглити в неволі! Нас мільйони рабів, але між нами хай хоч тисячі

покажуть передовсім своїм темним братам, що треба боротись, треба повставати, треба не боятись. Гук нашої боротьби хай розбуджує несвідомих рабів і обертає їх в гордих людей — борців. Хай почує увесь український народ про нашу боротьбу, наші жертви — то не одному це розкриє очі й замість нас тисячів, потім прийдуть повстанці мільйони — мільйони! Так в боротьбі і жертвах вироблятиметься свідомість нашого народу. Опріч того, гук нашої боротьби прокотиться луною світом і хай цей світ дізнається, принаймні, як гине великий народ, поневолений Росією під видом „братів“.

Через усе, що я зараз сказав, ми пішли на безнадійний опір Москві, що закута в залізо котилась по залізницях України і, наче смертельна отрута, заливала наш дорогий, нещасний рідний край. Ми не могли виграти війну, але осмілилась історія осудити нас за те, що ми взяли в руки зброю проти наїзду військ московських на Україну?

Москва нас перемагала не лише залізом, але ще й іншою, страшною зброєю — брехнею. Ви пригадуєте з історії України той час, коли російський царь Петро I-й ішов проти Мазепи і які маніфести розсилав по Україні? Не більше й не менше, як про визволення селянства від кривд і неволі, від українського панства, сказати б по сучасному, від буржуазії. Це правда, що старе українське панство гнобило селян, закріплювало, але коли московський кат іде й кричить що обороняє селянство на Україні, а у нього в Московщині кріпацтво аж гуде, то стає очевидний намір — брехнею підняти селян на панів, щоб потім і тих і других в московську колодку забити, найменшу тіль автономії скасувати, а селянство наше роздати в неволю московським панам. Ця політика називається по латинському: *divide et impera* (дівіде ет імпера або розділяй і потім пануй!). Так скрізь робиться: як тільки пануючі хочуть підпорядкувати собі якийсь народ або партію або організацію якусь, то вони роблять заходи, щоб розбити її із середини, нацькувати одну частину на другу. Це старий, як світ, спосіб. Іскрізь і завжди він дає для інспіраторів добрі наслідки, особливо тоді, коли до діла мається з некультурною масою або зі здеklasованими одиницями.

В такій тактиці виявляли себе майстрами взуїти, а в наш час — большевики. Технічними засобами розкладу вони вживають переважно чотири: терор, брехню, підкуп і зворушення честолюбства. У боротьбі проти Ц. Ради і пізніше вони практикували найбільше брехню, терор і зворушення честолюбства, бо підкуп не міг тоді дати наслідків. Головна брехня — це що Ц. Рада складається з буржуазії і захищає інтереси пануючих класів. Основувалась вона на тім, що Ц. Рада ніби не перевела реформи. Ви бачите, що до III Універсалу Ц. Рада не мали змоги

переводити жадних реформ, бо боролась за владу. 20 листопаду вийшов III Універсал, а менше ніж за місяць (17 грудня) ультиматум і війна! Але оповіщена Ц. Радою соціалізація землі й інше — це ж була програма соціальної революції. Большевики якраз і не хотіли допустити, щоб Ц. Рада перевела цю революцію, бо тоді б Україна твердо стала на ноги, а в Москву її й калачем би не заманив ніхто. Втім большевики бачили грізну небезпеку і тому пішли війною. Кричучи, що вся влада „селянам і робітникам“, большевики свідомо заманювали всяких честолюбних людей з трудових мас фальшивими надіями — це тепер для всіх ясно. Але по-над все большевики люблять вживати терор — арешти і розстріли. Вони писали в своїх книжках, що терор споконвіку в найкращий спосіб керувати масами. Застрашені люде не здібні до опору — це всім відомо, але цей спосіб якраз поборювали завжди соціалісти. Застрашена людина стає худобиною. На страху основано все рабство і клясовий, капіталістичний устрій суспільства.

Брехня, терор і зворушення честолюбства — це такі великі сили, що хто ними орудує, той до панства догребтись може! Буржуазія на цім тримається і большевики пішли їм слідом. На Україні Москва кричала:

— Геть з буржуазію, геть війну, геть національні утиски, геть Ц. Раду!

— Негайно комунізм, негайно братерство і свобода, негайно владу робітникам і селянам, які негайно збудують комунізм.

— Навіщо розбивати українського селянина і робітника з руським робітником і селянином — їх споїла одна доля на фронті, в окопах, де вони з одного казанка пили й їли, як брати.

— Геть Ц. Раду, буржуїв, генералів і капіталістів. Руські робітники і селяне, вставайте і йдіть негайно на Україну, де буржуазна Ц. Рада душить робітників, ваших братів, і селян, забрала собі весь хліб і хоче вас заморити голодом! І т. д. і т. п.

І поруч стрілянина, грім, грабіж. Хіба в цім хаосі міг розібратися селянин і робітник, який що-йно недавно почув про „Україну“ і навіть ще добре не втямив, що воно таке? Поділилось на Україні все на гуртки, що змагались між собою, міста з російсько-жидівською більшістю одверто підтримували Москву і кричали, гоготіли, горлали, а наш селянин нічого в цім не розбірав. Страшний то був час!

Москва перекричала нас, Москва обманом розклала наш народ і перемогла нас. Навіть у вас в Америці Москва знайшла собі українських людей, які думають, що Москва більше „любить“ Україну, ніж ми, давні борці за визволення України, українські соціалісти. Московський дзвін голосніше дзвонить!

Як загуде, то йде бідолашня „хахландія“, роззявивши рота, на той гук і кричить йому „слава“, коли він гуде на похороні України. Ось і у вас виходять всякі „Вісти“, що Московськи жуть, а зусилля свідомого українського люду московськими помями обливають, проти вас на користь Москви шпіонують, Москві послужливо доноси пишуть, ворогові нашому служать, як колись яничари туркам, а недоляшки ляхам прислужували. Як яничар, недоляшків окрила народня память призи́рством, соромом і ганьбою, так і перевертнів московських вшанув ганьбою і призи́рством. Ці люде, що є продуктом розкладу, вчиненого Москвою, ніколи своєї мети не досягнуть, бо наш народ не згине, народ є вічним, народ не примириться з ярмом, тому зусилля перевертнів марні, нікчемні, історично засуджені на загибель. А темні, нещасні люде, яких обманом за Москвою тягнуть, неповинні в своїй темноті. Не гніваємось на їх, а любимо і жалуємо, яко нещасних жертв неволі. Ось що з ними робить неволя! Бажаючи свободи і щастя, ці одурені через сліпоту свою не боряться за визволення, не допомагають вам, не йдуть з вами, а лишень ворогові в німій покорі служать та вам впоперек шляху стоять — так вони відсовують своє визволення на далі, на далі! Працюймо-ж для їх, незрячих, одурених братів наших і не гніваймось, коли вони нам шкоду роблять, не відають-бо що творять.

V.

Ц. Рада вийшла з військами на Житомир. Нове правительство України, що після видання IV Універсалу було поставлене, складалось на бажання голови Ц. Ради Грушевського з правих крил обох наших соціалістичних партій*). Але в Києві йому до-

---

*) Уряд був зложений так: Голова ради міністрів і мін. закордон. справ В. Голубович (у. с-р.), військовий міністр Немоховський (с-р., скоро вийшів з у яду), міністр внутрішніх справ — П. Христюк (с-р.), фінансів — Перепелиця („співчуваючий“ у. с-р.) — шляхів Е. Сокович („співчуваючий“ с-р.), продовольчих справ М. Ковалевський (с-р.), освіти Н. Григорійв (с-р., незабаром вийшів з уряду), хліборобства А. Терниченко („співчуваючий“ с-р.), судових справ М. Ткаченко (с-р.), морських справ Д. Антонович (с-р.). В хаосі тих днів урядували лише 4—5 міністри, інші десь зникли, в першу чергу „співчуваючі“. По повероті Ц. Ради до Києва склад уряду УНР установлений був такий: Голова Ради міністрів В. Голубович (с-р.), міністр внутр. справ М. Ткаченко (с-д.), судових справ С. Шелухин (с-ф), земельних — М. Ковалевський (с-р.), харчових — Коліух (с-д.), праці—Л. Михайлів (с-д.), закордонних М. Любинський (с-р.), шляхів — Е. Сокович (співч. укр. с-р.), фінансів — Клімович (безпарт.), почт і телеграфів—Т. Сидоренко (безп. укр. „с-д. самостійник“), просвіти — В. Прокопович (с-ф.), торгівлі і промислу — Фещенко-Чопівський (с-ф.), державний контроль О. Лотоцький (с-ф.), Державний Секретар П. Христюк (с-р.), військових О. Жуковський (с-р.).

велось бути лише днів 10. З Житомира Грушевський, Голубович порозумівалися з делегацією в Бересті. Делегація опублікувала після підписання миру відозву до німецького народу про співпрацю і допомогу. Делегація в порозумінні з Голубовичем і Грушевським просила допомоги у німців, які негайно пішли на Україну, як „гості“.

Вже в Києві М. Грушевський так поясняв прихід німців (беру два уривки):

„Ні кадети, ні октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції, ні російські соціалісти-революціонери Керенського не хотіли дати прав Україні, не хотіли щиро піти по дорозі федерації, як то радили і добивались українці. А коли владу в Росії захопили большевики, вони захотіли силоміць задавати нашу українську вільність, знищити Центральну Раду й наново підбити Україну під Росію; почали з нами війну та стали здобувати Київ, щоб не дати нам довести до миру з Німеччиною та Австрією.

І от правительтво наше побачило себе змушеним прийняти поміч від Німеччини, котру та, бажаючи допомогти Україні яко мога скорше стати на ноги, пропонувала від самого початку, не жадаючи за це ніякої нагороди. Зараз по підписанні трактату правительтво наше попросило німецьке правительтво подати своє військо на Україну і за кілька днів, в перших днях лютого (ст. ст.), воно було подано“.

Ось так заявив голова Ц. Ради М. Грушевський. Подавляюча більшість Ц. Ради зовсім нічого не знала про заклик німців. Лише 3—4 міністри на чолі з Голубовичем і президія Ц. Ради на чолі з Грушевським вирішили цю справу, що потім мала великі наслідки для історії України. Не знаю ближче тієї справи, бо тоді („житомирська доба“) в Ц. Раді не брав участі, блукаючи пішки по Україні під большевицькою окупацією.

Березень і квітень 1918 р. правила Ц. Рада під німецьким режимом. Німці були „гостями“ але їм революція не вподобалась. До них полізла буржуазія і поміщики всіх націй (українці, росіяне, жидаї і ин.) з проханням рятувати від революції і соціалізації. Особливо не подобався буржуазії, поміщикам і німцям земельний закон Ц. Ради про соціалізацію землі і ин. Почала буржуазія і німці підготовляти переворот. Німецька команда — верховний командант фельдмаршал Айхгорн і начальник головного штабу генерал Гренер, найшли собі групу людей „малоросів“ російського генерала Скоропадського,*) що в час револю-

*) Про цього генерала українські теперішні гетьманці багато поширюють хвалебних дурниць. Лише вони не говорять того, що він належить до зросійщеного роду великих поміщиків, яких проклинав Шевченко за панщину, за поневолення укр. селянства. Генерал Скоропадський володів

ції почав признаватися до української національності, і кількох інших реакціонерів. Німецька команда почала показувати буржуазні зуби зразу по вступі на Україну. Фельдмаршал Айхгорн у квітні місяці видав наказ про те, щоб селяне обробляли захоплені поміщицькі землі, але обов'язково заплатили, яко аренду, поміщикам частиною врожаю. Другий наказ про встановлення німецьких військових судів над українським населенням. Обидва накази були очевидним порушенням державних прав України. Між німцями і Ц. Радою повстав конфлікт.

27 квітня у ночі німці несподівано обеззброїли українські війська („синежупанників“), вранці — оточили будинок Ц. Ради військами, увірвалися на засідання Ц. Ради, крикнули „руки в гору“, наставивши револьвери на кожного члена Ц. Ради — повели їх під арешт. Арештували кількох міністрів. Насильство було доконане. 29 квітня німці виставили по вулицях Києва гармати, кулемети і військові відділи з метою, як казали, припинити нелад, коли він повстане. Це для того, що в той день відбувся зїзд поміщиків і куркулів („союз русских земельных собственников“), який проголосив генерала Скоропадського за гетьмана України. Січові Стрільці також були обеззброєні німцями.

В таких умовах відбувся „вільний“ вибір гетьмана. Розуміється, поміщики його вибирали вільно, бо їм цього хотілося, але 30 мільонів українського народу не брало участі в цих „виборах“. Де-які партійні перекиньчики, напр., проф. Дорошенко, поміщик В. Липинський і спекулянт О. Назарук пишуть і кричать в Америці і для Америки всякі несотворені, очевидні брехні, як про ці „вибори“, так і взагалі про „українську державу“ та „українськість“ генерал-поміщика Скоропадського, а чорносотенні попи слідком підгавкують, щоб дурити чесних, але політично несвідомих людей.

Я публічно заявляю, що російський генерал великоземельний поміщик Скоропадський з того ж роду, що колись зрадив Україну — пішов будувати „державу“ не по волі українського народу, а по волі німецьких генералів і московських поміщиків. Це показують факти про переворот і 7-місячне правління генерала Гренера. Дійсним „гетьманом“ був Гренер, а не Скоропадський. Першу гетьманську „Раду Міністрів“ складав малорос Николай Василенко і склав їй так: голова Лизогуб (полтавський поміщик-монархіст), освіти і закорд. справ — Василенко (член рос. партії ка-детів), фінансів — Ржепецький (рос. капіталіст), промисловости і торгівлі — Гутнік (жид-капіталіст), земельних справ — Соколовський (незабаром Колокольцов — рос. поміщик з Хар-

---

десятьками тисяч десятин, які обробляли укр. селяне, визискувані генералом. Не влодобалась генералові соціалізація землі Ц. Ради і він пішов на службу німцям, щоб руйнувати Українську Республіку.

ківщини), Афанасьєв, ген. Лінау, Гіжіцкій, проф. Вагнер, проф. Любинський, Бутенко, Чубинський — все російські реакціонери.

Відповідно цьому складові гетьманського уряду зазначилась і його політика. Першими яскравими її фактами були заборони українських зїздів: II Всеукраїнського селянського, II-го Всеукраїнського робітничого (територіяльного), 5-го зїзду Укр. Соц.-дем. партії і IV зїзду Укр. партії Соц.-Рев.

Як відомо, 27 грудня (ст. ст.) 1917 р. відбулись вибори до Українських Установчих Зборів. Вибори відбулись майже по всій Україні — лише в кількох округах через большевицькі розрухи і наступ московських військ вибори не відбулись. В усякому разі на більшості території вибори відбулись і дали величезну перевагу українській партії Соціалістів-Революціонерів, яка здобула абсолютну більшість мандатів, а власне: з числа призначених 301 депутатів було вибрано 172 депутати, з них було представників:

Укр. Партії Соц.- Рев. і Селянської Спільки	115	або	66·8%
Большевиків	34	„	19·8 „
Сіоністів (жидів)	9	„	5·2 „
Укр. Соц.-дем. робітничої партії	2	„	1·2 „
Інших груп і партій	12	„	9·0 „
	<hr/>		
Разом	172	„	100 „

Вибори на основі 7-членної формули (загальне, безпосереднє, рівне, таємне голосування, без різниці полу, віри і національності, з пропорціональним представництвом) дали цілком виразний вияв волі народу: значну абсолютну більшість мала УПС-Р (66·8%), а разом з соц.-демократами 68% мандатів мали ті елементи, що керували політикою Ц. Ради, а значить здійснювали основну визвольну програму. Разом з тим, тому що українські соціалісти-революціонери були найлівішою українською партією, то їх перевага на виборах вказала, що український трудовий народ йде по шляху соціальної революції. Большевицький елемент складався з російсько-жидівського населення міст. Отже, українське село і місто йшло до корінного перевороту суспільного устрою.

Тому що відкриття Українських Установчих Зборів 9 січня 1918 р. (це були роковини Переяславського трактату за гетьмана Б. Хмельницького) через війну з большевиками не відбулося, то Ц. Рада, вернувшись до Києва, призначила день відкриття Українських Установчих Зборів на 12 травня, бажаючи передати владу вищому господареві української землі. Ясно, що це рішення схвилювало всіх ворогів України, які рішили зробити державний переворот, щоб не допустити відкриття Установчих Зборів. Їм це було вигідно. Розігнати Установчі Збори, вибрані на основі бездоганної демократичної формули — це зна-

чить показати оголене насильство. Ц. Рада, мовляв, орган революційний — отже, можна буде якось вибріхуватись. І справді, українські гетьманці тепер вибріхуються тим, що вони, роблячи німецькою силою переворот, ніби-то „рятували Україну від загибелі“. На ділі була проста причина: в Ц. Раді більшість соціялісти-революціонери, в Установчих Зборах також більшість соціялісти-революціонери, значить, земельний закон Ц. Ради про соціялізацію землі (і інші закони) буде стверджений Установчими Зборами, а цього якраз боялися всі буржуазні партії. Між иншим, проти скликання Установчих Зборів були і українські соціал-демократи, але, розуміється, з інших причин, ніж буржуазія: їх пройшло в депутати лише дві особи, вони вже не могли грати в Установчих Зборах жадної ролі — це раз, а друге те, що вони, як марксісти, були рішуче проти соціялізації землі тому, що на їх погляд революція мусила б бути „буржуазною“, а соціялізація землі по нашій програмі їм не подобалася. Тому вони в своїй „Робітничій Газеті“ містили статті, напр., під таким заголовком „Соціялізація землі чи контр-революція?“ і доводили, що соціялізація землі підніме на ноги поміщиків, буржуазію і куркулів, а через те революція впаде, отже, через те, мовляв, ес-еровська соціялізація землі є „контр-революція“. Не потрібую я доводити, що такий погляд є безглуздий. Впливав він з того, що соціал-демократи не мали за собою співчуття в робітничих масах, в Устан. Збори було їх вибрано лише 2 (та й то за допомогою соціялістів-революціонерів) і українська революція піде за програмою соціялістів-революціонерів.

Така різниця між двома українськими соціялістичними партіями потім спричинилась до тяжких подій, що українському рухові нанесли болючі удари. Агітація буржуазії проти скликання Установчих Зборів була принаймні зрозуміла: національно і соціяльно вона чужа і ворожа до всієї політики Ц. Ради, особливо до політики соціялістів-революціонерів, вона проти самостійної і проти трудової України, але сумною була політика укр. соціал-демократії, яка не маючи опори в трудовому народові, орудувала проти скликання Установчих Зборів зі своїх догматичних міркувань і партійної конкуренції.

В усякому разі буржуазія і німці за два тижні заскочили своїм переворотом скликання Установчих Зборів. 29 квітня переворот стався і зразу гетьманат заборонив українські зїзди, що в звязку з одкриттям Установчих Зборів були назначені: II-й Всеукраїнський селянський зїзд на 8 — 10 травня, II Всеукраїнський робітничий зїзд (територіяльний) на 13 — 14 травня, 5-й зїзд Укр. Соціяльно-демократичної партії на 13 — 14 травня, IV зїзд Укр. партії Соціялістів-революціонерів на 13 — 16 травня. Приблизно в той же час (8 — 11 травня) відбувся кравчий

зїзд російської партії конституційних демократів („ка-детів“) і зразу ж після його (15—18 травня) Всеукраїнський зїзд промисловців, торговців, фінансистів і поміщиків („сільських хазяев“), який представляв організовану російсько-жидівську буржуазію, як це тоді скорочено називалось Протофіс. Отже, в „українській державі“ (так змінено назву Укр. Народньої Республіки!) могла зїздитися тільки російська буржуазія, але не український народ. Гетьманщина оказалась фальсифікатом: щоб дурити українських політичних реакційних горобців, придумано слово „гетьманщина“, але справді установлено диктатуру російської буржуазії, поміщиків і царських генералів та бюрократів.

Гетьмансько-німецький переворот поставив проти себе дві сили: російсько-жидівську буржуазію, поміщиків і українських куркулів проти українських селянсько-робітничих мас, або коротше: чуже місто проти українського села. Отже, поглянемо, як ці дві сили змагалися, маневрували, обходили одна одну із запілля і фронтів і як вони пішли нарешті в одвертий бій.

Українські зїзди заборонені, але покликані на них люде почали самовільно прибувати до Києва. Селянство плавом пливло, хоч його перепиняли і арештовували гетьманські російські офіцерські загони та німецькі відділи. У Києві скупилось більше 12.000 селянських делегатів! Засідання зїзду не було допущене, кілька делегатів головарів було арештовано, але все таки у ночі біля Києва відбулось віче селянських делегатів під проводом соціялістів-революціонерів, яке постановило:

„з призирством відкинути утворену панамі, великими землевласниками і сільськими кулаками та капіталістами гетьманську владу, яко явно самозванну і таку, що не має ніякої опори та признання з боку демократичних кол України“ і заклиало селянство до рішучої збройної боротьби з гетьманщиною.

Зїзд видав до народу таку відозву:

„Другий Всеукраїнський Селянський Зїзд, який зїхався від всіх повітів і репрезентує собою двадцять п'ять мільонів селянства, обявляє протест проти втручання німців у внутрішні політичні справи України, що виявилось в державному перевороті, і заявляє всім громадянам Української Республіки слідує:

1. Селянств не визнає обраного поміщиками гетьмана;
2. Україна залишається Народньою Республікою зо всіма здобутками революції. Земля ні в якому разі не переходить назад у власність поміщикам, як то зазначає гетьман у своїй грамоті;
3. Селянство звертається до німецького народу й уряду з закликом — не йти проти українського народу і не допустити до пролиття крови двох цих народів;
4. За верховну центральну владу зїзд визнає Установчі Збори, яким пропонує негайно зібратись;

5. Для підтримки Установчих Зборів і здобутків революції Другий Селянський Зїзд постановляє організувати селянство по повітах в боєві дружини і підготовлятися до виступу. Селянство має виступати не окремо, самовільно, а тільки по наказу центральної організації;

6. Селянський Зїзд звернувся до всіх робітничих демократичних організацій з закликом встати на захист революції і здобути в ній прав та об'єднатись з селянством для боротьби з контр-революцією.

Брати селяне! Земля і воля в небезпеці! Найшла чорна хмара на нашу країну, яка хоче знову пригнітити селянство й держати його в бідності та темноті.

Встаньмо ж всі на боротьбу з контр-революцією!

Умрем, а землі й волі не відамо!“

Така була однодушна відповідь українського селянства гетьманщині, німцям, буржуазії, поміщикам. Компроміси неможливі: нас розсудить зброя! Українські гетьманці, що в Європі та Америці хочуть оживити труп російської гетьманщини хай пригадають собі славний селянський зїзд в Києві 8—10 травня та його постанови, бо ті постанови зберегли свою силу аж до сьогодні. Забудькам я їх пригадую!

Другий Всеукраїнський робітничий (територіальний) зїзд, що складався з представників усіх національностей України, відбувся нелегально і також сказав своє рішуче слово. Закликаючи увесь робочий люд боротись проти гетьманщини, він поставив таку програму:

„1. Незалежна Українська Народня Республіка.

2. Скликання Українських Установчих Зборів, які мають означити характер взаємин Української Республіки з рештою частин бувшої Росії.

3. Передача землі без викупу в руки трудового народу.

4. Широка законодавча охорона праці, державний контроль над продукцією, з участю робітників, і 8-годинний робочий день.

5. Повна воля коаліції, страйків, зборів, слова, друку і т. п.

6. Непорушність демократичних органів самоврядування та інших демократичних організацій і загалом усіх вольностей, проголошених III і IV Універсалами Укр. Центр. Ради.

7. Повна рівноправність національностей і національно-персональна автономія для національних меншостей“.

Дуже цікаве в цій постанові те, що гетьманщина ніби розкрила очі і не-українським елементам робітництва, які по суті вже почали обороняти позиції Ц. Ради і засаду незалежності України.*)

*) Що-до партійно-національного складу організованого пролетаріату тоді на Україні може бути показником до певної міри склад Всеукр.

А що сказали партійні з'їзди українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів? Українські соціал-демократи вказали, що „цей переворот має метою знищення української державності і всіх здобутків революції“, а опирається новий режим на буржуазію і великих землевласників, „за якими йде частина дрібних власників, одіпхнутих в цей табір неодоладною земельною політикою соц.-рев. більшості Ц. Ради“. Отже, соціал-демократи, голосуючи разом з нами за земельний закон Ц. Ради, потім повели проти його наступ, а після перевороту вже почали скидати вину на соц.-революціонерів за те, що куркулі пішли з поміщиками! Це вам приклад того, як соц.-демократи кричать за революцію і здають позиції перед реакцією.

IV-й з'їзд УПС-Р (13 — 16 травня 1918 р.) висловився проти гетьманщини різко і непримиримо, підкресливши необхідність боротьби за соціальну революцію. Ліве крило навіть висловилося проти Ц. Ради за її помірковану політику. Через це стався розкол партії. Центральна течія з'їзду не пристала на пропозиції лівого крила, яке стало на большевицький ґрунт. Диктатура російської буржуазії і поміщиків на Україні сприяла збільшенню большевицьких впливів.

Ця диктатура — гетьманщина заявила себе, як страшний ворог українського народу і державності України, тимчасово використовуючи слова „українська держава“ для відновлення через Україну єдиної-неділимої монархічної Росії. Як лише гетьманат почав урядувати, він скасував усе законодавство Ц. Ради, розпустив земельні комітети, розігнав земські ради і мійські ради, вибрані ще влітку 1917 р. на основі загального виборчого права, проголосив „святую приватну власність“ і розпочав здирати з селянства контрибуції за користування панською зем-

конференції професійних Спілок, що відбулась влітку. На цій конференції було заступлено:

С.-д. меншевиків	}	200
Жидівський Бунд		
Жид. СЕРП		32
Жид. Поалей-Ціон		18
Укр. Соц.-Дем. роб. партія		30
Рос. с-рів		15
Україн. с-рів		4
Большевиків		70
Рос. лівих с-рів		15
Анархістів		13

біля 500

На це число обидві українські соціалістичні партії дали тільки 34 делегати або 7%. Значить, організоване робітництво було майже все російсько-жидівське, а українське було в більшості неорганізоване. Хто хоче розуміти характер подій 1917-19 року, той мусить пам'ятати вказаний факт.

лею, почав забирати землю від селян і повертати поміщикам. По Україні післано в кожне село загони, зложені з російських офіцерів-монархістів, які здирали контрибуції, повертали поміщикам землю, немилосердно вбивали і катували селян, наповнили тюрми арештованими. Найбільше зло виявила гетьманщина проти соціалістів-революціонерів і нашої Селянської Спілки.

Що це за лютий час був на Україні! Гетьманщина лютувала: 8 липня видала „закон“ про боротьбу з розрухою в сільському господарстві, на основі якого встановлено було кріпацтво: селян змушувано силою обробляти панські землі. В початку вересня Скоропадський поїхав на поклон Вільгельмові II в Берлін, (5 вересня), після чого гетьманщина підписала (10 вересня) договір з Німеччиною на передачу німцям 35% врожаю.

Гетьманщина була така страшна, що після згаданого Селянського зїзду розпочалась по всій Україні боротьба проти буржуазної диктатури і німців. Боротьба велась партизанським способом селянами під проводом соціалістів-революціонерів і Селянської Спілки. Яка це була боротьба, показує звіт німецької оберкоманди, що на Україні за 6 місяців гетьманщини було вбито 19.000 німецьких жовнів і офіцерів в сутичках з селянами! Розуміється, з боку селянства впало значно більше. Німці почали вивозити в Німеччину, в концтраційні табори, багато борців, переважно соціалістів-революціонерів і членів Селянської Спілки. Українські політичні елементи в містах почали зразу ж організуватися, щоб якось боротись проти русифікації і реакції. Поміркувані політичні групи (соц.-федералісти, соц.-самостійники, трудовики, хлібороби-демократи і ин.) заклали було зразу об'єднання „Український Національно-Державний Союз“, який вступив був у переговори з диктатурою, але вона й слухати не хотіла їх. Союз розпався, не маючи ґрунту, бо маси українські не хотіли й слухати про компроміси. Консолідація уміркованих укр. партій для шукання компромісу була безнадійним підприємством — це розуміли ясно ліві партії, які бачили, що політично-доцільною в тих обставинах могла б бути тільки боротьба. Цього домагався передовсім Селянський Зїзд і партія соціалістів-революціонерів. Хто розумів, що український рух опирався лише на селянство й робітництво, той мусив бачити, що обставини ведуть до боротьби, а не компромісу з режимом російської буржуазії і поміщиків.

Ось чому ми, соціалісти-революціонери, взяли на себе ініціативу утворити инше об'єднання українських сил, щоб в слушний час повести їх за собою. В червні ми заклали, так званий, Український Національний Союз з соціал-демократами і соціалістами федералістами. Обставини були тоді такі, що скоро всякі українські організації: політичні, культурні, професійні і ин. почали гуртуватися в УНСоюзі. Щоб прикрити характер УНСо-

юзу, ми на перший час головою вибрали уміркованого соц.-федераліста А. Ніковського, а в середині вересня (18. IX. 1918 р.) вже обрали В. Винниченка.

У.Н.Союз виконав своє завдання, поваливши гетьманщину і відновивши Укр. Народню Республіку і таким чином відіграв історичну роль в українській революції. Центром У.Н.Союзу був Київ, але незабаром в більших і менших містах України утворились його відділи, що стягли в містах всі українські сили до купи. Що-ж до сел, то зв'язок з селянством був здійснений через нашу партію соціалістів-революціонерів і нашу селянсько-класову організацію Селянську Спілку. Поскільки головний тягар гетьманщини впав на трудові маси і особливо на селянство, то селянство в першій лінії вело боротьбу, палахкотило обуренням і своєю партизанською боротьбою зробило для гетьманського режиму всі вигляди безнадійними. Ясно, що ми організували У.Н.Союз, щоб в слушний час повести й мійські українські сили на боротьбу проти режиму. В цім нам допомагав найкраще... сам режим: він своїм знуцанням з народу, з української культури пхав до нас навіть уміркованих, революціонізуючи їх проти себе.

Консолідація українських сил зробила вражіння на всіх, так що на кінець літа на Україні стояли проти себе дві головні сили: гетьмансько-німецька реакція і У.Н.Союз. Німці і гетьманщина побачили серйозність становища і почали вже грати, щоб якось зменшити гостроту становища. Німці висунули потребу „українізації“ влади і примусили гетьманщину маскуватись під український стиль. Ось через що 18 жовтня 1918 року Скоропадський ввів у раду міністрів кількох уміркованих українців: „соціалістів-федералістів“ (петлюровців) і одного „хлібороба“ — поміщика*).

Однак, „українізація“ не замила українцям очей. Замість слів, всі придивлялись до гетьманських діл. З листопаду ген. Скоропадський відбув на станції „Скорородово“ таємне побачення з донським атаманом ген. Красновим. Промови, що там були виголошені, не залишились в секреті: умовились вони про відновлення „єдиної-неділимої“, а цю справу мав проводити в життя Скоропадський. По Україні скрізь організувались росій-

---

*) Цей обновлений гетьманський уряд складався так: голова Ради міністрів Лизогуб (поміщик-реакціонер), міністр фінансів Ржепечський (спекулянт), міністр військовий та морський — ген. Рагоза, мін. закордон. справ Д. Дорошенко, мін. ісповідань — Лотоцький, мін. праці Славинський, мін. освіти і мистецтва — Стебницький, мін. шляхів Бутенко, народ. здоровля і опіки В. Любинський, продовольчих справ А. Гербель, внутрішн. справ ген. Рейнбот, юстиції Вязлов, хліборобства Леонтович, торгу і промисловости Мерінг (поміщик). Більшість міністрів — члени Протофісу, меншість — українська дрібна буржуазія (підкреслені призвища).

ські армії („Южная армія“, „Астраханская армія“ і ин.), української-ж армії, хоч би гетьманської, ген. Скоропадський не організував — цей факт ясно показує, що було на думці у гетьманців! Нарешті воно розкрилося. Після того, як німецький фронт упав, після перевороту у Німеччині (9 листопаду), вся гетьманщина моментально перемінила фронт — 14 листопаду Скоропадський звільнив раду міністрів (в якій були і українські міністри), призначив новий уряд під проводом російського монархіста-поміщика А. Гербеля, призначив всіх міністрів-росіян і оповістив „грамоту“ про федерацію України з Росією. Гетьманщина, закричала: „хай живе єдина-неділіма монархічна Росія“, а на це У.Н.Союз відповів: „Хай живе повстання! Хай живе українська революція проти диктатури поміщиків і буржуазії. Хай живе Українська Народня Республіка!“

Звичайно, українці, що не знають історії в внутрішньої праці Українського Національного Союзу, пишуть і говорять так, що коли Скоропадський оповістив федерацію з Росією, то У.Н.Союз в той-же день оповістив проти гетьманщини повстання. Виходить так, що коли-б Скоропадський не оповіщав федерації, то не було-б і повстання. Справді так не було.

Я був дуже близько до джерела політики У.Н.Союзу, навіть більше: будучи членом президії У.Н.Союзу і головою комісії „міжнародних зносин“, я працював в порозумінні з Винниченком, з яким ми удвох таємно підготовляли повстання ще задовго до виступу. Фактично діло було так.

У вересні 1918 р. я змовився з Андрієм Макаренком, ген. Осецьким, полковниками Павленком і Хилобоченком працювати в напрямі підготовки повстання. Цей плян задалегідь був вирішений трьома членами Центрального Комітету соціалістів-революціонерів (Григорійв, Лизанівський і я). Потім цей плян було втаємничено Винниченка, який зразу погодився на нього.

Так ми нишком підготовляли справу. З гетьманського генерального штабу нам давав відомости полковник ген. штабу Василь Тютюнник (патріот і демократ-революціонер). Згодом втаємничено було в цю справу представників січових стрільців (полк. Коновалець і ин.). Командір Чорноморського кошу полк. Пелешук і начальник Запоріжської дивізії полковник Балбачан в-осени самі запропонували довірочно свої послуги. Зносини з цими особами я таємно підтримував. Колись в своїх споминах я докладніше оповім про подробиці справи, а тепер лише скажу, що напр. полковники Пелешук і Балбачан ще за 2 тижні одержали від мене особисто накази про виступ в середніх часах листопаду. Ще значно раніш перед повстанням Винниченко і я вели переговори з ріжними групами про їх участь в повстанні. Розуміється, соціалісти-революціонери були за повстання, як я вже зозначив раніш. Соціал-демократи на пропо-

зицію Винниченка за першим разом були відхилили свою участь в повстанні, але за другим наворотом Винниченкові вдалось їх переконати. Переговори з трьома лідерами соціалістів-федералістів (Ніковський, С. Гфремов і К. Мацієвич) були неустишні, бо вони рішуче назвали наш намір „авантюрою“ і відмовились за свою партію прийняти участь. Вони найбільше боялись большевизму — московського, але большевизм буржуазії вважали за менше зло. До інших груп ми не зверталися.

Отже, треба сказати, що листопадова революція 1918 року на Україні була переведена силами соціалістичної і демократичної інтелігенції, трудового селянства і свідомого українського робітництва. Перебіг другої української революції загалом був такий.

Наказ згаданим полковникам про виступ був даний ще раніше. Ми готували повстання проти гетьманщини, як буржуазно-поміщицької російської диктатури взагалі, котра нищила здобутки першої революції і установила брутальну систему панування над трудовим українським людом, яка знищила Українську Республіку і заводить на Україні російську монархію під фальшивим гаслом гетьманщини. Українська визвольна програма по всіх пунктах була в суперечности до гетьманщини. Хіба ми, українські соціялісти, можемо мати якісь „спільні точки“ з диктатурою буржуазії і поміщиків? Ми можемо лишень боротись проти ворогів трудового люду і нашої нації. Я стверджую, що гетьманщина була російською по змісту.

Готуючи повстання, ми чекали слушного часу. Цей слушний час прийшов — упадок німецьких фронтів. Ми вислали таємно делегатів (полк. Шаповал і с-д П. Бензя) у Берлін до німецької соціал-демократії, щоб вона енергійно виступила проти німецького режиму на Україні і вимагала виведення відділів німецьких військ. Ми попереджали німецьких соціал-демократів, що коли негайно не буде докорінної зміни режиму, то буде повстання; увесь народ, мовляли, горить ненавистю проти режиму і нам далі тяжко стримувати його від оружного виступу. Коли наші делегати були в Берліні — повстання вибухло.

Після перечитання „Грамоти“ Скоропадського 14 листопаду, ми негайно скликали засідання ради У.Н.Союзу, поставили питання „що робити?“ і піддали в загальних рисах, що де-яку підготовку зробили. Нарада висловила за активну боротьбу. Вражіння від „грамоти“ було остільки кепське, що навіть хлібороби-демократи (які до У.Н.Союзу не належали) почали висловлятись, що нема иншого шляху, як активна боротьба. Ми бачили, що слушний час прийшов! Ще за 2-тижні перед 14-м листопаду, ми з Винниченком, мусили перейти на нелегальне становище, цеб-то в своїх помешканнях не ночувати і не бувати, бо за нами вже нишпорили офіцерські ро-

сійські „тройки“, щоб з наказу гетьманського штабу нас забити, знищити*). Ночуючи разом, ми з Винниченком не раз ночами обговорювали всі деталі затіяної нами справи, як з погляду політично-програмового і тактичного, так і організаційно-технічного. Ми прийшли до думки, що гаслами повстання мусить бути: повалення гетьманщини і відновлення УНР, усунення німців з України, скликання Українських Установчих Зборів. На час боротьби провід мав-би бути доручений колегії з 3—5 осіб (назву для колегії ми придумали: Директорія). У.Н.Союз мав-би вибрати Директорію, а коли-б повстання скінчилось успіхом, то Директорія скликала-б Укр. Установчі Збори.

По змісту революція мала-би бути соціальною, цеб-то повстанням трудових мас проти пануючих класів і націй, з усіма впливаючими відціль наслідками. Але чи мусили-б піти большевицьким шляхом? Рішуче ні. Передовсім: рішуче Україна мусить бути державно-самостійною. Внутрішній режим — трудова демократія, бо умови і обставини на Україні інші і взагалі нам був гідкий метод терору.

Кого ввести в склад Директорії? Підрозумівалось, що увійдемо мабуть ми, oprіч того може Петлюра. А Петлюра був саме в гетьманській тюрмі вже кілька місяців і президія УН Союзу уперто домагалась від влади випустити Петлюру. Як ото повіяло „українізацією“, то УНСоюз активно повів справу про звільнення Петлюри і інших укр. політичних діячів. Як раз Петлюру з тюрми було випущено за 2—3 дні до повстання. Петлюра про підготовку повстання нічого не знав. 14 листопаду його було поінформовано про це і запитано чи він-би згодився пристати до нас. Він охоче згодився. 15-го ввечері, президія УНСоюзу, представники військових кол (власне — січових стрільців) і партій, які запропонували свої послуги (напр. соціялістів-самостійників) зібрались нишком на нараду в будинку міністерства шляхів (на теперішньому Шевченківському бульварі) для вибору Директорії і для винесення постанови про повстання. Директорію вибрали в складі: Винниченко, Петлюра, Швець (за С. Спілку і с.-рів), П. Андрієвський (за соціялістів-самостійників) і А. Макаренко (за союз залізничників**).

*) Що в гетьманськiм штабі підписано вже накази про арешт Винниченка і мене, нас попередила пані Петлюрова, а який в свою чергу сказав про це якийсь українець, що мав службу в гетьманському штабі.

**) Чому вийшов такий склад Директорії — це й досі дивує людей. Не раз запитувано мене чому я відмовився увійти в Директорію. Не час ще викривати все, але я міг-би сказати поки-що слідує. Директорію було справді намічено в складі — Винниченко, Петлюра і я. Про це і було заявлено від імени ЦК с.-рів, с.-д і Село Спілки. Інші на це пристали. Одначе, я свою кандидатуру рішуче зняв. На зібрані було нас три с.-ри: я, Янко і Швець (останній, як представник ССпілки). На мою про-

Коли пізніше, тай тепер, в пресі з'являються замітки про те, що гетьман оповістив федерацію, а Петлюра підняв через це повстання, то ми лише юмористично усміхаємось: так пишеться історія! А робилась вона цілком инакше. Люде люблять приписувати події генералам та отаманам, а справді події робляться переважно іншими. Коли кажуть, що Наполеон розбив німців, або Скобелев узяв Плевну, то це треба розуміти дуже умовно: генерал десь собі сидить кілометрів за 20 від фронту та балакає, а противника розбивають своїми лобами інші люде. Але все-таки балачка називає імя команданта, символізуючи цим боротьбу інших живих людей. Коли говорити про символи, то до організації другої Великої Української Революції не мав ніякого відношення ані Петлюра, ані Швець, ані Андрієвський. Справді робив для цього Винниченко, де-що я, А. Макаренко, згадані раніш військові, допомагав П. Дідушок, як наш секретар. Григорійв напр., добував гроші на організаційні цілі, а робив, напр., багато невідомий нікому селянин с.-р. Петро Антонович Косенко з Борщагівки (під Києвом), який пішки і на своїй кобильчині обходив і обїздив Київщину й Поділля, шепочучись з „товаришами“, призначаючи по селах „штаби“; в мі-

---

позицію Янко відмовився увійти в Директорію з огляду на те, що наш ЦК і ЦК Село Спілки в спільному засіданні ухвалили, щоб я був у Директорії. На цім засіданні ЦК я через де-які причини не був і тому не міг вплинути, щоб мою кандидатуру не ставлено. Нарешті, ми з Янком переконали, щоб увійшов у Директорію проф. Швець, як представник ССпілки. Свою відмову я мотивував так: я за кілька місяців напруженої підготовчої праці по організації повстання дуже втомився.

І справді, у нас з Винниченкоком був поділ праці: хоч ми ніби все разом рішали, але „спеціалізація“ все-таки була — він мав зовнішні зносини, а я фактично керував організацією сил і т. п. для повстання. Напружено працюючи над цим кілька місяців, я справді таки втомився і пояснив, що в такому стані я не можу бути на висоті свого призначення. Важне було зроблено: маємо по всій Україні сітку філій УНСоюзу, таємні відділи, по селах партійні тройки („штаби“, на залізницях відділи і пункти, якими керували ген. Осецький, полковник Хилобоченко і полк. Павленко. Далі я сказав, що пропоную себе в розпорядження будучої Директорії на всі службові ролі, хоч і роль простого жовніра, але до верховного проводу я не беруся. Розуміється, що такі мотиви були переконуючими для мене. Опріч того, я ще думав, що в складі Директорії мені було-б дуже тяжко — міг-би виникнути не раз конфлікт, а це могло-б смертельно підрізати всю нашу справу. Ще раніш у мене були непорозуміння з Петлюрою і я в ЦРаді ставив внесення про звільнення його з посади Ген. секретаря військових справ. Така минувшина не могла сприяти нашій співпраці, я ж уважав, що найменша незгода в Директорії могла бути фатальною для повстання. Тому кожна чесна людина в таких обставинах мусить подумати поважно, як забезпечити згоду і спів-працю у Верховному Органі влади та ще під час повстання. В повстанні я прийняв участь, як начальник адміністративно-політичного відділу штабу Чорноморської дивізії і як самочинний комісар від президії УНСоюзу оповістивши накази по мобілізації київського повіту, постачанню військ і т. п. Директорія ніякого призначення мені чомусь не дала.

сяць раз приходив нишком до мене і годинами викладав „що і як“. З вдячністю згадую перед вами непомітного, але великого героя листопадової Української Революції. О, їх таких героїв, що потім тисячами клали свої голови за визволення України, було дуже багато. На їх кістках, як на фундаменті, виростає будуча вільна Україна. Ці невідомі герої умираючи творили історичні події, для яких символами служать інші імена. Повстання почалось одночасно з Білої Церкви, Бердичева і Харкова 16 листопаду. Полковник Коновалець (Січові Стрільці), Пелешук (Чорноморський кіш) і Балбачан (Запорізьська дівізія) одночасово виступили з своїми військами на бій з ворогом. Одночасово запало на Правобережній і Лівобережній Україні. Скрізь філії УНСоюзу робили перші кроки, скидали представників старої влади і призначали нову іменем УНСоюзу. Військову владу ставила Директорія і військова команда. Скільки було міст на Україні — скільки переворотів, скинутих і поставлених влад, море незареєстрованого героїзму, необчислених жертв, згорілих в пристрасі сердець, саможертвенно віддано на службу Україні індивідуальностей, кар'єр і т. п.

Перші відозви Директорії і військової команди викликали вибух ентузіязму в населені. Українське село перше встало на ноги і щирим серцем віддалось новим вихрам життя. Я своїми очима бачив, як вставало українське село. Цього ніколи не забуду. Село само боролось 7 місяців. Повставало роспорошено, не коордіновано, без дальшого звязку, без політичного проводу. Воно відчуває і розуміє кривди, але не знає шляхів до будвання великих систем, всенародніх організацій, бо це не його обовязок, не його суспільна функція. Але хто знає всі кривди села, його бажання і мрії, той дасть відповідне гасло — той може підняти селянське море. Так воно піднялось на заклик УНСоюзу, його філій, його органів. З кожного міста були протягнуті нитки до села через Селоспілку і соціалістів-революціонерів. Лише через таку організацію надано було обличчя другій українській революції, певну цілість, одностунність, систему. З сел до залізничних станцій потекли маси люду. Там були приготовані військові інструкторі, що давали напрям акції і організації. Повставали полки, як гриби після дощу. Бурхливі хвилі селянського моря почали заливати міста, обеззброювати ворога. Так творилась українська повстанча армія, що зразу-ж дістала собі імя: Українська республіканська армія.

Зворушуючі були моменти! Селянство само організувало постачання харчів революційному військові: в хатах пекли хліб, варили страву, збирали оклунки всяких продуктів, худобу, коней і т. п. Все це везли у військові частини. Так що коли білими сніговими дорогами йшло народне військо, то за ними тяглись сотні і тисячі підвід, йшли „дядьки“ в кожухах, свитах,

кобеняках, в шапках волохатих — все на фронт проти осоружної гетьманщини. Через засніжені переліски, гаї, чагарники тяглися чорні рухливі маси. Так з-під снігів повстала селянська Україна!

Пригадую випадок, коли наше військо облягло Київ. Морозний, соняшний день. Деревя стоять в ині, засніжені і спокійні. Гармати почерзі бухають. Жовніри гомонять, жартують, стукають нога об ногу, сплескують долонями від холоду. Аж ось підїздить старенький дідок на санках. Встає, підходить до купки гарматних старшин. „Господа товариші, чи як вас — ось у мене бо заховано з мобілізації (власне „демобілізації“) — і він розкривши рядно показав три набої гарматних, 6-дюймових. „Впікся „він“ нам, хай це проти „його“ піде. Тільки що-б я бачив“. Забрали набої, дали в гармату і бухнули на гетьманський Київ. Селянин зняв шапку і дивився, як вибухала гармата: за кожним вибухом він хрестився і промовляв щиро: поможи боже! Так йому досолила гетьманщина. Коли я чую, що у вас в Америці в „гетьманці“ і що навіть бідні робітники вихваляють генерала Скоропадського, за нього богові моляться зі своїми попами, то я хочу, щоб вони уявили собі постать старенького селянина, як він без шапки стояв на морозі, хрестився за вибухом кожного свого набою і промовляв: поможи боже. Бідний бог! Через людську сліпоту він мав вислухувати всякі суперечні річі: коли селяне на Україні пішли війною на поміщицько-німецьку гетьманщину, то в демократичній Америці навіть знайдуться такі робітники і селяне українські, що прохатимуть допомоги у того-ж бога гетьманщини проти селян на Україні.

Але згадаю ще другий зворушливий і разом з тим „гумористичний“ випадок там-же під Київом, підчас облоги. Приїхав старий селянин, привіз сальми двох годованих кабанів і заявив, що мав двох синів, але вони були вбиті в „царській війні“. Нема в нього більше синів, щоб прислати на мобілізацію проти гетьманщини. От вони і нарадили з „старою“ так: синів побито в світовій війні, а вони самі вже дуже старі і на мобілізацію не годящі, тому хай за них на мобілізацію йдуть кабани — годували їх саме к Різду. „Нездужаємо ми з старою, синів нема, то хай оці годовані за нас одслужать в народній армії“.

Тепер вам ясно, що коли на Україні було 400 тисяч німців і озброєна гетьмансько-російська офіцерня та посіпаки, то повстання наше мусило стати великим і, нарешті, вдатися завдяки нечуваному ентузіазмові селянства, яке встало ва ноги проти гетьманщини. Подумайте і ви побачите, яким злочинном була вся ота генеральсько-московська гетьманщина, яку з нечувано бурхливим захопленням знищив український народ, піднятий УНСоюзом. Гетьманщина була лютим ворогом українського

народу. І тому наш народ її знищив. І я дивуюсь, як таки-так в Америці є ще такі темні українські люде, що плекають гетьманщину, генерала Скоропадського вихваляють і хочуть його садовити в Київ за гетьмана. Люде добрі! поміщик і царський генерал Скоропадський вже раз був німцями посажений за гетьмана. І могутні німці його там не захистили від помсти народної: український народ вже раз викинув багнетами гетьманщину, змив її з лиця української землі. Коли тепер ще хто спробує знов посадити п. Скоропадського, може навіть сліпі люде з Америки думають його Україні накинути, то буде те, що й було: і гетьмана і нових гетьманців український народ посадить не на трон, а на багнети. Поміщикам на Україні вже ніколи не бути, а тому ніколи не буде там і їх гетьманів: 30 мільонів селян вмітуть і надалі орудувати гарматами і багнетами. Це можна сказати напевно, як і те, що п. Скоропадському не бувати на Україні. „Гетьманом“ він буде хіба в голові тих злочинців, що хочуть поневолити Україну, або у тих сліпців, що нічоґісінько не розуміють в громадських справах і не знають, що таке є визволення України.

14 грудня впав Київ. Отже, за місяць боротьби українська революція досягла мети — гетьманщину знищила. Генерал Скоропадський, як справжній ворог України, зразу після вибуху нашого повстання передав диктаторську військову владу російському генералові графові Келлерові, який надзвичайно люто тероризував українців у Києві і організував боротьбу проти українських республіканських військ. Одначе йому не пощастило: коли Київ було взято, то генерал граф Келлер був захоплений і розстріляний січовими стрільцями. Скоропадський, тікаючи з німцями з Києва, передав „владу“ (паперову) мійському голові (по вашому „майорові“) російському шовіністові Рябцову. „Українець“ Скоропадський навіть не подумав про те, що влада на Україні мусить належати лише українському народові: вже коли тікаєш, твоя справа програна, так кому мавш передати те, що вже тобі не належить? Як що ти українець — то передай українцеві! Ні, московський генерал і визискувач українських селян, вже безсилою рукою написав, що „передає владу“ росіянам.

Але це не допомогло, бо 15 грудня вже весь Київ бачив, як парадувало українське військо.

Німці зпочатку повстання поставились вороже до нього. Але в Німеччині вже була своя революція, Вільгельм II утік і німецькі жовніри потроху перестали битись проти нашої армії. Наше військо роззбройовало ворожі відділи, садовило їх у вагони і відпроваджувало через Польщу в Німеччину. Так сумно скінчилось німецьке „гостювання“ на Україні.

Директорія вступила 18 грудня до Києва, а 26 грудня було

оповіщено новий уряд Української Народньої Республіки: Голова Ради Міністрів Володимир Чехівський (у. с-д), мін. внутрішніх справ О. Мицюк (с-р), міністр земельних справ М. Шаповал (с-р), пошт і телеграфів І. Штефан (с-р), мін. мистецтва Д. Антонович (у. с-д), морських справ М. Білинський (соц.сам.), народного здоров'я Б. Матюшенко (у. с-д), продовольчих справ Б. Мартос (с-д), торгу і промисловости С. Остапенко („безпартійний с-р“), вик. обовязки військового міністра ген. О. Осецький, в. о. міністра освіти П. Холодний (с-ф), в. о. мін. юстиції С. Шелухин (с-ф), в. о. мін. фінансів В. Мазуренко (с-д), в. о. мін. праці Л. Михайлів, керуючий мін. шляхів П. Пилипчук, керуючий управл. культів І. Липа (безпарт.), держ. контрольор Д. Симонів (с-с), в. о. державн. секретаря І. Сніжко. Незабаром в тім складі стались зміни: додано мін. жидівських справ А. Ревуцький (поале-ціон), держ. секр. став М. Корчинський (с-ф), в. о. міністра освіти І. Огієнко (с-ф), ще згодом мін. фінансів був призначений Б. Мартос.

Як видно в де-чім прийшли нові люде: тих, що були в уряді ЦРади за німецької окупації не видно на відповідальних посадах. Вони не були і в УНСююзі, тримались осторонь. Правда, М. Грушевський з своїми прихильниками (Голубовичем, Жуковським і ин.) поставили було питання на зборах київської організації нашої партії, щоб Директорія по повороті в Київ передала владу старій ЦРаді, але за цією думкою стояла зникаюча меншість — сам Грушевський і його прихильники, яких було душ 7—8. Через таке рішення київських с-рів група Грушевського заняла „опозиційне“ становище і почала потроху пересовуватись з крайнього правого крила на ліве. З того часу зазначилась і в нашій партії нова маленька розколина, що значно пізніше (1922 р. вже на еміграції), привела до формального розколу.

Директорія упивалась успіхом революції і вірила в свою велику силу. Директорія видала 26 грудня програмову декларацію, в якій заявила, яким шляхом має йти далі українська революція:

„Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише клясам працюючим — робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кров'ю“.

„Кляси не трудові, експльоататорські, які живляться й розкошують з праці кляс трудових, кляси, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою. Директорія передасть свої права й уповноваження лише трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки“.

„Директорія щиро вірить, що спільними силами всіх працюючих трудовий народ України без жорстоких, кривавих і непотрібних форм боротьби досягне своєї мети. Отже, клясам

нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість їхнього бувшого панування і раз на все примиритися з тим, що право рішати долю більшости народу повинно належати тій самій більшости, себ-то клясам трудовим. Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих кляс і в інтересах творення нового справедливого життя для всього народу прикласти своїх сил, знання і науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу. Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту і всі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республіки.

Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач Правительству Української Народньої Республіки — Раді Народніх міністрів, Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе Правительству в цій важній, відповідальній роботі“.

Підписали: Винниченко, Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко. Таке розуміння української революції і її завдань було встановлено нами. Кажу „нами“ тому, що ми якраз стояли на становищі, що визволення України мусить бути визволенням її трудової більшости — селян, робітників і трудової інтелігенції. Трудова Республіка ось те наше головне гасло.

Директорія прийняла засаду, поставлену обома соціалістичними партіями, що владу Директорія має передати Трудовому Конгресові України, який мусив бути негайно скликаний з представників селянства, робітництва і трудової інтелігенції на 22 січня (роковини оповіщення незалежности України). Був виданий закон 5 січня 1919 р. про вибори до Трудового Конгресу. Число всіх депутатів встановлено було 593 по такому розпису:

	Число депутатів від:			
	Селянства	Робітництва	Трудової інтеліген.	Разом
Київщина	50	12	5	67
Поділля	47	8	4	59
Харківщина	50	11	4	65
Херсонщина	37	11	4	52
Волинь	46	10	4	60
Чернігівщина	42	9	3	54
Полтавщина	46	8	4	58
Катеринославщина	31	12	3	46
Таврія	14	3	1	18
Холмщина, Підляша, Полісся	14	4	1	19
Всеукр. З'їзд Залізничників	—	20	—	20
Всеукр. поштово-телегр. З'їзду	—	10	—	10
Від Захід. Укр. Нар. Республіки	377	118	33	528
(Галичина, Буковина, Угор. Русь)	—	—	—	65
Разом				593

Велика Україна давала 528 депутатів, з яких селян 377 (71.4%), робітників 118 (22.3%) і труд. інтелігенції 33 (6.3%). Так прийшло на Україні до влади трудового народу. Значить, революцію ми розуміли і проводили, як соціальну, але ми одкидали методи большевицькі. Ми були проти терору і насильств. Ми були за рівноправство трудових людей, не висуваючи „диктатури“, якоїсь однієї трудової групи.

Трудовий Конгрес зібрався 22 січня і в цей день святочно переведена була злука західних земель в одній Соборній Українській Народній Республіці. Це сталось на бажання всього народу! Після розбиття Австро-Угорщини дістали змогу і наші західні землі самоозначитися державно: 1 листопаду 1918 р. українські війська у Львові зробили переворот і влада перейшла в українські руки. Утворилася там Українська Національна Рада з українців-депутатів до був. австр. парламенту і краєвих соймів (галицького і буковинського), з представників трьох партій (націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів) та „кооптованих“ приватних осіб. На жаль, на Західних Землях владу не було створено шляхом вибору від народу в цей новий час: ні селян, ні робітників, ні вояків не спитали галицькі і буковинські політики. Коли-б і на Західних Землях було негайно після перевороту поскликано селянські, робітничі і військові депутати, то весь-би народ через них виявив справжню свою волю в цей важний час. Тоді-б увесь народ піднявся на громадську роботу. Події пішли-б іншим шляхом! Перехід же влади до старих австрійських, в більшості реакційних політиків, спричинився до того, що широкі маси були усунені від участі в громадському будівництві — це раз, а друге — що галицько-українська політика була реакційною і стояла в повній суперечности з політикою революційної влади на Великій Україні. Ви це самі бачите, коли порівняєте декларацію Директорії і склад уряду УНР з політикою галицької Національної Ради і складом її уряду (Державного Секретаріату) та візьмете на увагу конкретну політику обох українських влад. Потім ця обставина стала фатальною для всеукраїнської революції.

Під впливом ширших народніх мас Національна Рада постановила 3 січня 1919 року про злуку і вирядила до Києва велику делегацію. 22 січня на Софійській площі в присутности війська і десятків тисяч народу було святочно злуку проголошено універсалом Директорії. Одначе, ця злука була більш теоретично-юридичною, ніж фактичною, бо галицький Державний Секретаріат уперто стояв на тім, що лише на спільних Всеукраїнських Установчих Зборах буде остаточно установлено закон про форми включення західних земель в одну державну систему і організацію Єдиної влади, а до того Західна Область УНР мусила-б бути цілком незалежною в своїм існуванні. На

жаль, Директорія згодилась на подібну „злуку“, а з того потім виникли необчислимі нещастя для українського народу. Дво-євладдя — це найбільший ворог всякої єдності, а в злучі 22 січня двоєвладдя на одній українській землі було проголошено офіційно.

Помимо цього проголошення злуки було великою подією, що мала морально-політичне значіння. Другою великою подією було проголошення нових законів: закону про ліси 7 січня і закону про землю 8 січня. Почуваю себе й досі гордим і щасливим, що на мою долю припала велика честь виробляти ці закони, як прийняті нашою Радою Міністрів, так і ухвалені Директорією і згодом одноголосно стверджені Трудовим Конгресом України. Ці закони касували право приватної власности на всі землі і ліси без викупу, непорушними закон залишав тільки трудову селянську власність не вище 15 десятин (16^{1/2} гектарів). Користування землею закон визнавав приватно-індивідуальне, але давав великий простір для добровільної колективізації в сільському господарстві. Ці закони, як показало життя, були найбільш відповідні до інтересів трудових мас, бо навіть большевики тепер прийняли засади тих наших законів, які вони тоді критикували.

Працювала відновлена Українська Народня Республіка напружено. Боротьба проти гетьманців і ріжних російських „добровільцьеских“ військових груп вже закінчувалася на кордонах України. Вся Україна була звільнена від німецьких і всяких контр-революційних сил; правительсто протягом короткого часу оповістило багато законів нової трудової України; всі ми, все, що було свідомого і революційного в українського народу починали вірити, що на цей раз Україна вийде з тяжкої ситуації і може таки перед світом стане скріпленою.

Але під нашу Республіку вже підкопувався давній ворог, що несподівано розпочав війну проти України, кинувши на неї сотні тисяч регулярного війська. Це був старий ворог — большевицька Москва.

VI.

Доки була гетьманщина і німці, большевики не наступали на державу поміщиків і буржуазії. Ще з 23 травня аж до повалення вели з гетьманщиною мирові переговори (Раковський і Мануїльський), визнали гетьманський уряд, але як лише відновилаь УНР на чолі з соціялістами — Москва трівожно заворушилась: вона не любить, коли на Україні приходять до влади українці та ще й соціялісти. З Московщини посунули регулярні війська двома напрямками: Ворожба — Суми—Харків і Гомель — Чернігів — Київ. Ще 1-го грудня Москва у себе

призначила для України окремих „уряд“ україножера Пятакова під прапором якого і сунули московські війська на Україну. Коли наш прем'єр-міністр т. Чехівський запитав радіотелеграмами 3 і 4-го січня 1919 р. на якій підставі сунуть московські війська на Україну, то московський Чічерін відповів, між иншим кажучи:

„Ніякого війська Російської Соціалістичної Совітської Республіки на Україні немає. Військова акція на українській території в цей мент провадиться поміж військом Директорії і військом Українського Радянського Уряду, який є цілком незалежний“.

Бачите, як скритно! Большевики взагалі визначилися в двох напрямках: нечуваним самохвальством і нечуваною брехливістю. Це їх спосіб відноситись до всього, що є не їхнє партійне. І в цім разі війни з Україною: коли сунуть хмарою московські регулярні війська, то Москва каже: ми з вами не воюємо, то воює Український Радянський Уряд, який од нас цілком незалежний. Що цей „уряд“ призначений у Москві, що він рушив з військом із Москви — це байдуже брехливцям, — вони витріщивши очі твердять своє, що на Україні, мовляв, трудові маси повстали проти буржуазної Директорії. А коли вже большевицькі московські війська вступили у Київ (4 лютого), то командант цих військ Шорс і комісар Шапаранський офіційно заявили, що: „Ще з літа 1918 р. в районі Курська почалось формування групи війська курського напрямку. В-осени того-ж року партізанські відділи почали робити напади по всьому українському фронті, а з 1-го листопаду 1918 р. наступ повело регулярне совітське військо“. Ось витяги із документів. Московський Совіт Робітн. і Красноармейських Депутатів видав 6 лютого 1919 р. відозву, в якій між иншим заявив:

„Українська червона армія робітників і бідніших селян відвоювала у німецьких імперіялістів і місцевих поміщиків, кулаків і буржуазії дуже великі запаси хліба, мяса, жирів, цукру, соли, кормів, вугілля, взагалі всього того, без чого голодує, хворає та вимірає людність наших місць. Запаси продуктів перевищують десятки мільонів пудів. В цих запасах наш порятунок, наших родин, наших дітей, всієї нашої справи пролетарської революції. Запаси ці треба взяти під рахунок, треба підвезти їх, для чого треба допомогти залізничникам в їх трудній справі. Кожний завод, фабрично-заводський комітет, професійна спілка, районна рада і партійна ячейка повинні виділити дійсних робітників і послати їх на цю роботу“. І далі: „Коли ми незабаром пішлемо з Москви і губернії, з Петрограду, з Іванова-Вознесенська кілька сотень діяльних робітників, ми врятуємо себе від голодовки. За діло-ж, товариші!“

В той-же час московська газета „Правда“ писала: „В тяж-

кій і кривавій боротьбі вона (армія) проложила шлях до хліба, бо вона здобула Україну. Вона проклала шлях до вугілля, бо вона повернула робітничій класі три чверті Донецького басейну. Вона проломила мур, котрий відділяв нас від бавовни, розчистивши шлях на Туркестан“...

Та-ж газета „Правда“ 26 лютого 1919 р. писала: „Не буде помилковою гадка, що на Україні мається в сучасний мент хлібних злишків біля 250—300 мільонів пудів... Але хліб не єдиний засіб України, котрим вона може допомогти голодаючим північним і центральним губерніям... По останніх даних, далеко не перебільшених, Україна може дати голодаючій півночі і голодаючому центрові ще до весни певну кількість хліба, біля 200 тисяч пудів мороженого мяса, до 200 тисяч пудів сала, до 300 тисяч пудів сухих овочів, значну кількість бараболі, біля 7 мільонів пудів цукру, цукерні виробу і небагато пшона...

...Зрозуміло, що те, що вже дала нам Україна, є невелика частка тої кількості харчових продуктів, на котру має право рахувати совітьська Росія. Головне продовольче завдання, яке стоїть перед совітьською Росією на Україні, далеко ще не вирішене. Треба, як найшвидче і в як найбільшому числі одержати з України хліб і мясо. До розв'язання цього питання ми що-йно приступаємо“.

Ось яка була ближча мета совітьської Росії на Україні. Ось з-за чого счинилась друга війна. Ось як прокладаються шляхи до нафти на Кавказ і бавовни в Туркестан! Розуміється, про це нічого не знає ота українська голова, що газет не читає, нічого не знає, а на слово Москві вірить. Москва, йде визволяти нас, — лепече український телепень, не бачучи, що Москва визволяє нас від хліба, цукру, мяса, сала, вугілля і т. д.

Грабіж України Москвою — така причина війни. Ліцемерні заяви про голод просто обурюючі: найбільша держава в світі та ще рідко заселена не може себе прогодувати — це штука. Всі розмови росіян про „братній зв'язок“ з Україною добре висвітлені в цих документах. Ця заява большевицьких командантів стоїть в повній суперечности до того, що говорив у своїй відповіді свідомий клеветник і брехун Чічерін.

На згадану відповідь Чічеріна Директорія послала свою знамениту ноту 5 січня 1919 р., де між иншим писала: „Твердження Комісара закордонних справ ніби на територію України російське військо не вступає, по перевірених відомостях, є або умисним перекручуванням правди, або-ж цілковитою непоінформованістю Комітета закордонних справ. В районі Харкова оперує регулярне військо російської армії. Складається воно переважно з китайців, латишів, маляр та почасти руських... Це китайсько-латишське військо, проходячи по території Української Республіки, спустошує, грабує у селян та всього насе-

лення все їх майно, складає на вози, вантажить на захоплені поїзди й одправляє в Росію“.

На це Директорія заявляє, що нікому не дозволить за спиною українського трудового народу рішати його долю“... „Директорія ясно бачить мету Уряду Народніх Комісарів: йому необхідно за допомогою цих „большевицьких совітів“ захопити багату хлібом, вугіллям та іншими продуктами Україну, а також зробити її своєю колонією, якою вона була майже три століття під владою російських царів та російських імперіялістів“.

Нарешті Директорія запитувала: чи згодна Москва негайно припинити військові операції. І коли згодна, то чи зобов'язується вивести негайно своє військо з України. Директорія з свого боку заявляла, що уряд УНР згоден приступити до мирових переговорів і товарообміну, коли Москва дасть задовольняючу відповідь на поставлені питання протягом 48 годин. Коли ж цього не буде, то Директорія вважатиме, що Москва йде на Україну війною, і витягне з того консеквенції. Ця нота була підписана 9 січня 1919 р. Винниченком, Петлюрою, Швецем, Андрівським, Макаренком. Москва на це відповіла крутітвом, але зрештою каже, щоб ми прислали мирову делегацію в Москву. До Москви навіть було одправлено українську місію (с-д С. Мазуренко і с-р Ярослав), через яку заявлено, що уряд УНР згодний на утворення влади трудових рад, на економічний договір і військовий союз з сов. Росією з метою захисту обох республік від добровольчеських акцій і наступу Антанти, але під умовою признання самостійности України з верховною владою, яку утворить Трудовий Конгрес, і припинення наступу та вивід большевицьких військ.

Може-б і краще було досягти згоди. Але українська політика розкололася. Частина військових начальників взагалі була проти всякого порозуміння з Москвою, а навпаки за порозуміння з Антантою і за війну проти большевизму, навіть взагалі проти соціальної революції. Всякі українські умірковані (власне дрібно-буржуазні) політики гнули туди-ж. Український рух взагалі складався з двох головних течій: соціально-революційної (с-ри і с-д) і буржуазно-демократичної (с-фед. соц-самост. і всякі безпартійні патріоти). Так от власне оці дві течії, завжди боролися між собою. Коли була гетьманщина, то буржуазно-демократична течія навіть готова була піти на співробітництво з гетьманщиною, але-ж коли ця пішла уперто проти всього українського, то наші буржуазні демократи „зреволюціонізувалися“ і почали навіть підпирати наше повстання, вливались в систему УНР. Але як наша революція перемогла, а Москва почала нахрапом лізти на Україну, то наша буржуазна демократія стала рішуче проти всяких спроб трудової демократії (с-р і с-д) знайти порозуміння з Москвою. Після одправки

ноти 9 січня і крутійської відповіді Москви заклекотіла ще більше та буржуазна демократія і почала доводити, що Європа ніколи не визнає УНР, коли уряд порозуміється з Москвою. Навпаки, мовляв, треба довести Європі, що ми не большевики і тоді все буде гаразд.

В цей час в Одесі було добровільне російське військо і підпливали пароплави з антантським військом, на західній границі на Волині посунули поляки — здавалось, що Європа йде грізною силою. Це підбадьорувало нашу буржуазну демократію, а нас гнобило ще більш те, що Москва своїм наступом і крутійством якраз підогріває наших правих і ослаблює наші позиції.

В такій атмосфері зросли протибольшевицькі впливи й в Директорії, так що 16 січня, не дождавшись від своєї делегації звісток з Москви, Директорія оповістила, що на Україні стан війни з Москвою. Всі спроби знайти шлях до примирення розвіялись дарма. Війна була на Україні. Воювали дві соціальних революцій.

Наше правительтво відчуло, що з Антантою піти не може і тому вже 1-го лютого було передішено піти на демісію. Партія с-рів своїх представників рішила з уряду відкликати. 15 лютого, вже у Винниці, кабінет Чехівського вже одійшов од влади, а натомість прийшов до влади антантофільський кабінет уміркованих — проф. С. Остапенка.

Що більш в Україну вдирались большевики, то більш росла орієнтація на Антанту. Так що коли з Москви наша делегація прислала, за 2—3 дні до нашої демісії, телеграму про те, що згоди досягнуто і договір підписано, то цю телеграму військова влада затримала, до уряду було її недопущено, а десь заховано в штабі головного отамана, цєб-то Петлюри. Після нашого виходу з уряду, за кілька день Винниченко покинув Директорію.

Лише пізніше ми довідались, що Москва пішла вже на уступки, але і в Москві був свій військовий непримиримий штаб — у Харкові „уряд“ Раковських-Пятакових, що не хотіли порозуміння з українською соціальною революцією і тому війна йшла далі, штовхаючи буржуазних демократів, навіть праві крила с-рів і с-д, в обійми Антанти.

Так в середині лютого розбився український політичний фронт і це стало початком кінця українського визвольного руху. Друга українська революція вступила в добу затяжної і трагічної кризи. Українська молода революційна армія була ще слаба організаційно і ідеологічно. Козаки—селяне і робітники, були настроєні революційно, але старшинство не все думало про соціальну революцію. Петлюра набрав багато „спеціалістів“ у штаби. Ці „спеціалісти“ думали по старому і хоч бо-

ролись за Україну, але за буржуазну. Молодше і соціалістичне старшинство було за революцію, але впливу на провід не мало. У війську багато мітінговано, але реакційна політика де-яких штабів (напр. січового корпусу в Києві, штабу Балбачана на Харківщині, де-яких штабів на Полтавщині і Поділлі) з розгонами селянських з'їздів, розпусканням робітничих професійних спілок, з насильствами під закидом большевизму над жидами і т. п., дала великий агітаційний матеріал в руки як большевиків, так і українських їх пів-прихильників (напр. лівих с-рів — боротьбистів і с-д-незалежників*). Владу Рад хотіла завести не лиш в своїх цілях Москва, але й українські збольшевичені групи, які агітували українською мовою за українську владу рад. Ось це й допомогло Москві, бо українське військо почало розпадатися. Ще й присутність в Одесі військ Антанти і поїздки до Одеси представників української влади давали агітаційну зброю проти Директорії. З усуненням революційного уряду і відходом Винниченка з Директорії процес розпаду війська, започаткований трохиранищ, збільшився нечувано, так що за короткий час під прапором УНР з 400-тисячної армії залишалось все менше і менше.

Поставлений 13 лютого 1919 р. новий уряд УНР склався так: Голова Ради Міністрів С. Остапенко, військових справ Ол. Шаповал (правий самост.), внутрішніх справ Г. Чижевський, фінансів Др. С. Федак (нац-дем. з Галичини, не урядовав), народнього господарства — Фещенко-Чопівський (с-ф.), земельних справ Є. Архипенко (народ-республіканець),

*) Я згадував про розкол нашої партії ще в травні 1918 р. Ліве крило („боротьбисти“) пішло за большевиками. Подібне сталось і з нашими соціал-демократами, але пізніше: 10—12 січня 1919 р. відбувся в Києві VI з'їзд УСДРП, який мав більшість за Винниченком і Петлюрою, але значна меншість (М. Ткаченко, Авдієнко, Пісоцький і ин.) виступила з вимогою завести радянську владу на майже большевицький взірць. З'їзд розколовся на цьому питанні — з того часу повстала нова партія У. Соц-дем. незалежних (незалежних від УСДРП), яка буде ще грати певну роллю.

Можна вважати, що політичний український рух тоді виявлявся в трьох течіях:

- а) большевикофільська (укр. с-р боротьбисти);
- б) соціально-революційна самостійницька (с-р і с-д незалежники);
- в) буржуазно-демократична (с-ф., соц-сам. і ин.).

Соціал-демократи хилилися поміж двома останніми течіями, пристаючи, по черзі то до одної, то другеї.

Конференція нашої партії (УПС-Р) відбулася в Києві 28 січня 1918 р. і між иншим постановила:

„§. 3. Обговоривши питання про проблему влади на Україні, Конференція УПС-Р констатує, що велика українська революція з національно-політичної розвинулась в революцію соціальну, що зберегті і закріпити здобутки соціальної революції зможуть лише клясові органи, тому Конференція УПС-Р визнає за необхідне, аби влада перейшла до рук клясових органів, цєб-то Рад Селянських та Робітничих Депутатів“.

закордонних—К. Мацієвич (с-ф.), кер. мін. юстиції Д. Маркович (с-ф.), кер. мін. шляхів П. Пилипчук (нар-респ.), освіти І. Огієнко (с-ф.), культів І. Липа, народн. здоровля О. Корчак-Чепурківський, морських справ М. Білінський (самоств.-соц.), жидів. справ А. Ревуцький, керуючий управл. преси і пропаганди Др. Назарук, держ. контроль Д. Симонів (самоств.-соц.), Держ. Секретар М. Корчинський, міністерством фінансів тимчасово керував Б. Мартос, а згодом М. Кривецький (с-ф.). Склад уряду виразно-умірований, пристосований до „орієнтації на Антанту“ і буржуазію. Що прийшов такий уряд — це очевидна „заслуга“ большевиків, котрі гнали українську революцію в обійми Антанти.

Трагічне становище було соціалістичних партій, особливо УПС-Р: вона була носієм ідеї української соціальної революції, але з большевиками змушена боротись, мусила рятувати УНР, але не могла йти з Антантою.

Наступ большевиків йшов далі. 4 лютого вони увійшли в Київ, 4-го квітня в Одесу, 25 квітня в Севастополь. А українське військо було притиснуте до Збруча: невеличка частина Поділля і Волині була під владою УНР. Переговори уряду Остапепка з представниками антантського війська не дали жадних наслідків. Антанта вимагала, щоб Україну заняли війська Денікіна, щоб завести антантську окупацію во ім'я „єдиної-неділимої“, про Україну і слухати не хотіли, вимагали спочатку усунення Винниченка і уряду Чехівського, а незабаром вже Петлюри і Андрієвського. Антантські представники робили все так, як диктували їм їхні радники — російські генерали-монархісти. Чи могла тут бути якась мова про „порозуміння“? Розуміється, ні.

Тимчасом Україна клекотіла. 12 березня представники УП С-Р поставили вимогу Директорії, щоб вона перервала всякі переговори з Антантою і стала на шлях переговорів з Сопіт. Росією. Соціал-демократи зробили те саме. Це була ультимативна вимога — час відповіді до 17 березня, але Директорія під впливом Петлюри і Петрушевича була проти цих вимог і тому відповіді не дала.

Тимчасом становище військ УНР, притиснутих до Збруча, ставало ще гірше. Військо і уряд почали переходити в Галичину. Один час було так, що влада просто розпалась. 21 — 22 березня в Кам'янці-Подільському зіхався повітовий Трудовий Конгрес і намітив засади, на яких варто було б вести акцію порозуміння з сопіт. владою. А з огляду на фактичний розпад влади в умовах відступу за Збруч прийшло до думки утворити Комітет Охорони Республіки, в який увійшли: В. Чехівський (був. прем'єр), А. Степаненко, Лизанівський, Голубович, Жуковський, Мазепа, Ткаченко і ин. — отже, значить: с-ри, незалежні

соц.-дем., соц.-демократи та безпартійні робітники і селяне. Цей Комітет через 5 днів самоліквідувався, бо після переполоху деякі органи влади отямилась і почали виконувати свої обов'язки. Виявилось при цім, що особливо у військових колах не люблять навіть самісінької думки про порозуміння з совіт. владою, не тому що вона російська, а тому що совітська. Цей настрій все більш опановував українські дрібнобуржуазні кола і через те стає ясно, за що визвірились вони проти Комітету Охорони Республіки: Голубовича, Степаненка, Мазепу і Жуківського було навіть арештовано. Тимчасом рух за радами ширився. Утворився в тих же часах (21 березня) і Революційний Комітет південно-західного фронту україн. армії, видав навіть універсал про радянську владу. 25 березня Січові стрільці (на волині) так само видали постанову, коли український народ хоче радянської влади, то стрільці будуть її підтримувати. (Підписали відозву Коновалець, Мельник, Назарук) Ціла Україна йде наліво, а урядова політика направо! Дрібнобуржуазна українська інтелігенція рішуче не розуміла тоді духу часу, лізла до Антанти, думала старими думками, а народні маси, сколихнуті другою українською революцією, насичені жахливими спогадами про недавню гетьманщину, поривались на соціальну революцію, на ту програму, яку оповістила Директорія у Києві — до трудової влади. Чим жив народ — ясно: він дихав соціальною революцією. А політика влади? Уряд Остапенка дрібнобуржуазний, вів до Антанти, яка проте не хотіла чути про самостійну Україну, лише вимагала реакційного курсу під проводом російських монархістів.

Хіба це не була небезпека для самої революції? Так, на чолі української революції став контр-революційний уряд. Ось через що виник і Комітет Охорони Республіки в Кам'янці, і Революційний Комітет (на ст. Вапнярка), і постанова січових стрільців.

Зрозуміло, що представники соціалістичних партій — соціалісти-революціонери і соціал-демократи почали радитись, як вивести українську справу з багна, в яке вона попала серед воєнного переполоху і зміни курсу на Антанту. Це поставило нову владу проти народу, а народ проти влади. Вихід мусив бути знайдений і то в однім напрямі — влада мусила стати знову народньою, щоб-то на ґрунт захисту інтересів трудового народу. 5 квітня представники соціалістів-революціонерів і соціал-демократів заключили між собою угоду про утворення нового правительства і реорганізації Директорії, щоб повести справу на шлях відповідний інтересам народу. Обидві партійні групи намітили таку програму діяльності будучого уряду:

„I. Директорія. 1) Директорія складається з слідуєчих членів: голови, отамана Петлюри і по одному представникові —

від Галичини, від УПС-Р і від УСДРП і 2) Директорія затверджує закони тільки після ухвали їх Радою Міністрів; 3) Директорія репрезентує суверенність УНР на зовні, при чому всі відповідні акти контрастнуються міністром закордонних справ; 4) Для Директорії встановлюється цивільний лист, який проходить по згоді з Радою Міністрів; 5) В сфері управління члени Директорії видають свої розпорядження тільки через відповідні міністерства; 6) Всі члени Директорії рівноправні; 7) Повноправний кворум Директорії складається з трьох членів.

II. Рада Міністрів. 1) Прем'єр-міністр призначається по згоді з партіями укр. соц.-рев. і укр. соц.-демократів і формує кабінет в порозумінні і за згодою цих партій; 2) Політична Рада Міністрів складається з таких міністрів: міністр внутрішніх справ, закордонних, військових, земельних, народного господарства, фінансів, юстиції, праці й освіти, 3) Рада Міністрів сама визначає місце своєї резиденції; 4) Права і обов'язки військового міністра определяються „Положенням про польове управління війська у військовий час“; 5) Всі кредити на військову справу проводяться тільки через Раду Міністрів.

III. Програма внутрішньої і зовнішньої політики: 1) Кабінет кладе своїм завданням: а) припинення внутрішньої горожанської війни, б) можливо скорше замирення з Східською Росією, в) неприяття наступательних союзів проти Східської Росії; 2) Забезпечення легального існування всіх політичних партій, коли вони не йдуть проти суверенности УНР 3) Негайна організація місцевих Конгресів і Рад Трудового Народу; 4) Перегляд закону про Трудові Ради; 5) Переговори з державами Антанти й іншими державами кабінет міністрів вестиме на умовах: а) визнання самостійної Української Народної Республіки, б) невтручання у внутрішні справи Республіки, в) виведення війська з території УНР, г) коли умови з французьким командуванням в Одесі вже підписані уповноваженими УНР, то вони санкціонуються Директорією після затвердження новою Радою Міністрів“.

Як бачимо, головні засади порозуміння що-до політики були такі: мир з Східською Росією, Трудові Ради, самостійна Україна, вивід всяких окупаційних військ і недопущення шкідливих умов з Антантою, коли б кабінет Остапенка їх вже заключив. Виразний поворот був знов до революційних засад українського руху.

Петлюра і Макаренко, урядуючі члени Директорії (інші були відсутні з Рівного, де ця умова заключалась) прийняли ці умови і призначили нову Раду Народних Міністрів: голова Ради міністрів і міністр фінансів Б. Мартос (укр. с-д), його заступник і міністр юстиції А. Лівіцький (укр. с-д), внутрішніх справ І. Мазепа (с-д), земельних справ М. Ковалевський (с-р), в. о. війсь-

кового міністра Г. Сиротенко (укр. с-д) Згодом були ще призначені: керуючий мін. преси і пропаганди І. Лизанівський (с-р), почт і телеграфів І. Паливода (с-р), мін. народн. господарства Л. Шрамченко (с-р).*)

Отже вийшло, що Рада Міністрів була петлюрівсько-есдеківською, бо с-р Ковалевський не був кандидатом від партії, а інші ес-ери заняли ролі технічних міністрів, не входячи в „політичний кабінет“. Це було перше порушення умови 5 квітня.

12 квітня новий уряд видав свою програму декларацію, в якій заявив про тяжку війну на два фронти: польський і російсько-большевицький во ім'я єдиної самостійної України. Уряд готовий миритись, але на умові про невтручання сусід у внутрішні справи України. Не буде кликати собі на допомогу чужих військових сил. Фактична злука укр. земель. Уряд стоятиме за демократію і в першу чергу подбає про негайне заведення робітничо-селянських рад для контролю над діяльністю місцевих властей. Уряд боротиметься проти безладдя, каратиме злочинців і погромщиків і не допустить погромів над жидівським населенням України, рішуче боротиметься з цим ганебним і протидержавним явищем, яке принижує український народ. Дасть допомогу на розвиток народнього господарства і з окрема промисловости, переводитеме земельну реформу згідно з законом Директорії 8 січня. Дасть всяку допомогу робітництву і з окрема організацією державних работ, забезпечує повну свободу діяльності професійних спілок. І взагалі буде дбати, щоб Україна своєю власною працею на основі справжнього народоправства скріпилась, як самостійна державна.

*) Такий склад уряду і незначна участь в нім с-рів пояснюються тим що с-ри неохоче співпрацювали з Директорією і тактично розбивалися. Напр., в цей час ЦК партії і лівіші були під большевицькою окупацією. При Директорії були лише емісари ЦК (Лизанівський і Степаненко) і праве партійне крило. Лівіші інші, як М. Грушевський, я, Чечель, Шраг і ин. були за кордоном. Часто персональна участь с-рів правого крила в політиці Директорії і с-деків надавала назовні ніби характер коаліції двох партій, а в дійсности була політика Петлюри і с-деків. Після демісії кабінету Чехівського особисто я виїхав за кордон, цілком не поділяючи політики Директорії. Після виходу з неї Винниченка, з яким ми підняли другу революцію, я не вважав для себе можливим відмовлятися від програми соціальної революції і тому не міг ставати до співпраці з Петлюрою, до якого довірря ніколи не мав. Одначе і робити опозицію в тому хаосі не хотів, бо й так українська справа стояла зле. Перевтома так само вплинула тяжко на стан здоров'я і тому я 22 лютого виїхав через Галичину за кордон. В Галичині спинився на 2 місяці, зробив кілька публічних викладів про завдання укр. революції, про земельну реформу то що, але цим накликав на себе гнів галицької дрібної буржуазії, уряд Петрушевича мене арештував, віддав під полевий суд, але на протест робітництва (залізничників) звільнив і протягом 24 годин вислав за кордон. Перебувши проти своєї волі пів-року в Угорщині, переїхав до ЧСР, де з осені 1919 р. живу і працюю.

Деклярація не відповідала умові 5 квітня вже тим, що не говорила ані про владу рад, ані про мир з Сов. Росією, лише посилала привіт повстанцям, що в цей час боролись проти большевицької окупації.

Не зважаючи на доволі уміркований склад нового уряду УНР, яко соціалістичного, супроти його поставилась дуже вороже українська дрібна буржуазія, що виявлялась політично через такі групи, як оті „соціалісти-федералісти“, „самостійники-соціалісти“, нові групи — „народних республіканців“, „земці“ і всякі патріоти правого типу.

Війна з большевиками робила свій руйнуючий вплив: щодалі українська інтелігенція йшла направо! Ще недавно партія „самостійників-соціалістів“ брала участь в повстанні проти Скоропадщини, її представник Андрівський був у Директорії і всеж таки проти нового уряду ця групка разом з ріжними однодумцями зробила змову. Користуючись тим, що член тієї групи Оскілко (молодий офіцер) займав становище команданта волинської частини армії і стояв залогою в Рівному, змовщики рішили перевести державний переворот. 29 квітня в Рівному Рада Міністрів була заарештована, Оскілко оповістив свою диктатуру і новий уряд з Архипенка, Олександра Макаренка й ин., але їм не пощастило: в той-же день наступом вірних УНР частин ворохобня була здавлена, а справці її втекли в Польщу, де Оскілко до останніх часів був вірним польським агентом проти України.

Революційний настрій трудових мас був для всіх ясний, але дрібно-буржуазна інтелігенція не хотіла йти в ногу з народом і силкувалась якось взяти владу, запровадити свою диктатуру, щоб здавити революцію. Скрізь так було, так сталось і на Україні.

Соціалістичні партії мусять з цього виснувати науку, щоб ніколи на далі не робити таких помилок: не припускати до себе дрібної буржуазії, взяти під гостре підозріння її „патріотизм“, „демократизм“ і „любов до України“, бо рано чи пізно дрібна буржуазія зрадить народ во ім'я своїх клясових інтересів, во ім'я капіталізму. В нашій революції роль дрібної буржуазії була просто згубною, що видно буде з дальшого перегляду подій.

В середині травня (17. V.) війська і уряд УНР під натиском большевицьких армій перейшли через Збруч в Галичину. Перша фаза війни з Росією була скінчена перемогою большевиків.

Чому? Розпад українських сил, що виступили під прапором УНСоюзу, довершився і він був показчиком внутрішньої кризи нашого визвольного руху.

Призначення нового соціалістичного уряду в тих обставинах було логічним кроком, але запізненим, бо вже великі маси селянства одсахнулись від політики Директорії, яка, о по-

вістивши соціяльну революцію, не зробила зразу відповідних кроків щоб селянство і робітництво прийшло до влади, а з протягом часу військові провідники держали проти-революційний курс „недовіря до мас“. Це відштовхнуло значні маси від влади. Влада опинилась без підпори, а тому вилізла з щілини дрібна буржуазія і скерувала все в бік орієнтації на Антанту. Відхід від влади або пасивність революційних провідників (Грушевський, Винниченко і ин.) сприяв тому, що представництво укр. революції перейшло до опортуністів, або хоч і чесних людей, все-ж середніх, малоталановитих, безініціативних. Найвизначнішою фігурою весною 1919 р. став уже Петлюра, який по своїх здібностях і темпераменту на провідника революції не надавався. Значна частина соціялістів залишилась під большевицькою окупацією і там вела свою працю самостійно, цеб-то на свою відвічальність і без звязку з тими групами, що були при центрі УНР. Ті, що були під большевицьким режімом, вважали себе радянськими партіями, цеб-то партіями української соціяльної революції, а ті, що були при новому осередку УНР, або хитались (як соц-демократи і праві с-ри), або просто тримали курс на буржуазну революцію і порозуміння з Антантою. З переходом в Галичину вирости якраз ці праві кола, підсилені галицькою політикою, що перебувала в руках націонал-демократів і радикалів.

Ідеологічно УНР стала в цей час виразно на ґрунт „європейської демократії“, цеб-то буржуазної. Як до цього йшло протягом літа 1919 ми побачимо незабаром. Це був процес переродження УНР з революційної в дрібно-буржуазну формацію.

* * *

Що тимчасом діялось під большевицькою окупацією? Війська у большевиків було не так багато, щоб осадити кожную оселю. Так само й політичних сил малувато. Через те орудували там і махнівці, і різні групи повстання робили, а головне — з півдня сунула монархістична так звана „добровільна армія“, що в червні місяці захопила Харків, а в кінці серпня й Київ. Коли большевики насунули на Україну, то своїми звірствами обурили проти себе багатьох, особливо українців. Українські революційні ґр-пи під большевиками почали порозуміватись про боротьбу з московською окупацією. Приблизно в початку квітня, коли в Рівному був поставлений новий (соціялістичний) уряд УНР, тоді саме і під большевицькою окупацією порозумілись Українські революційно-соціялістичні групи: соціялісти революціонери, соціял-демократи і соціял-демократи-незалежники (УПС-Р, УСДРП і УСДРП-Н) та повстали зі зброєю в

руках проти Москви*). В початку травня вони зорганізували вже Центральний Повстанський Штаб на чолі з незалежним соціал-демократом Юрком Мазуренком і соціалістом-революціонером О. Малолітком (відомий повстанський отаман „Сатана“). Цей Центральний „Повстанштаб“ успішно керував повстаннями і в своїх руках мав владу в дуже обширному районі. Урядувач Центральний Повстанштаб у Сквирі на Київщині, відкіль він 26 червня 1919 р. заявив урядові Раковського свій відомий ультиматум :

„Ультиматум Голові, так званого, Українського Робітничо-Селянського Уряду Раковському. 25 червня 1919 р. м. Сквиря. Від імени повставшого працюючого народу заявляю вам, що робітники й селяне України повстали проти вас, як влади російських завойовників, котра, прикрилась святими для нас гаслами: 1) влади Рад робітників і селян, 2) самоозначення народів аж до відокремлення і 3) боротьби проти імперіялістів, завойовників і грабітелів працюючих мас, псує не тільки ці святі гасла й руйнує дійсну владу робітників і незалежних селян сусідньої держави, а ще й використовує їх в цілях, далеких від усякого соціалістичного устрою“.

Далі ультиматум, підписаний Ю. Мазуренком, вимагав од Раковського зректись влади і вивести московське військо з України, коли-ж це не станеться, то повстання українське піде далі з повною силою. Діяльність повстанських відділів під керівництвом Центрального Повстанського Штабу с-рів, незалежників і с-дерів дуже обезсилила уряд Раковського взагалі, через що Денікін сунувся без особливих труднощів, а Київщина і Поділля вже були цілком в розпорядженні нашого Повстанштабу, так що це дало можливість військовій і урядовій УНР розпочати в червні 1919 наступ на Кам'янець-Подільський і Проскурів з Галичини.

Уряд УНР і підтримуючі його групи с-рів і с-деків, зогляду на успіх повстанців і одержану можливість наступати настроївся більше рішуче і оптимістично, забувши головну точку своєї згоди 5 квітня про порозуміння з Сов. Росією. Тепер вже говорили про наступ, про рішучий занепад большевизму, про „загальну демократію“ і т. п. Між поглядами Повстанштабу і поглядами осередку УНР була очевидна глибока різниця. Як бачите, різниця була в головному питанні про те, як треба розуміти напрям революції? Чи соціальна революція чи буржуазна?

Як раз в кінці травня приїхали від Повстанштабу с-ри Одриня, Черкаський і Часник і привезли отой міжпартійний до-

---

*) Програма порозуміння була революційна: завести радянську владу на чолі з Радою Республіки і будувати соціалістичний лад.

говір до відома і на ствердження ЦК соц-дем. Річ в тім, що ЦК с-рів і ЦК незалежників були на теренах, зайятих большевиками, і тому там заключили угоду і правосильно підписали її, а ЦК соц-дем. був при уряді УНР, тому соціал-демократи, пристаючи до угоди з с-рами і с-д-незалежниками, мусили ще дістати потвердження угоди від свого ЦК.

Отже, коли ото приїхали представники Центрального повстанського штабу с-ри Одрина, Черкаський і Часник та поставили угоду до відома ЦК соціал-демократів, то тут вийшла несподіванка: с-деки не погодились на де-які пункти угоди — власне на заведення української трудової радянської влади, бо як виявилось — вони були за буржуазну демократію. Окрім того вони пропонували прийняти в угоду проєкт, щоб згодом зробити Петлюру президентом. На це вже не погодились соціалісти-революціонери і незалежні соціал-демократи, бо ці партії в основі стояли за соціальну революцію і трудову українську радянську владу.

Через те, що уряд УНР був фактично під кермою соціал-демократів, то порозуміння УНР з Центральним Повстанським штабом загальмувалось. Тимчасом наступ військ УНР розвивався успішно: підірвана повстаннями московська окупація була вже не здібна опиратись і відходила, як перед військами УНР. так перед військами з південного сходу Денікіна, а передовсім перед українськими повстанцями.

Ось ця обставина вплинула на соц-дем. в тім напрямі, що вони почали зрікатись всяких „радянських фантазій“ і вже мріяли про переомогу УНР та „президентуру“ свого Петлюри.

3—4 червня війська УНР заняли Камянець-Подільський. 12—15 червня туди вже переїхало правительство УНР, поповнене представниками с-рів (Одрина і Черкаський), які увійшли в уряд на основі „додаткової умови“ з соціал-демократами в Чорному Острові 9 червня. (В цій умові знову основні пункти такі: Народні Ради скласти на основі трудового принципу і допустити вільну діяльність українських радянських самостійницьких партій, зокрема незалежних соціал-демократів).

Петлюрівські соціал-демократи використали успіхи повстанців проти большевиків і повернули ніс на буржуазну демократію, але й ця українська дрібна буржуазія підняла голову і почала кричати, що треба усунути соціалістичне правительство, треба добитися згоди з Антантою, треба відмовитись від „большевизму“, яким начеб-то заражені як уряд УНР, так і члени Директорії Петлюра та Макаренко. Перебування в Галичині, де панувала буржуазна реакція під назвою „Державного Секретаріату“ і Укр. Національної Ради, піддало духу наддніпрянській урядовій і військовій публіці. Поміж буржуазної клевети лилися дощем на уряд УНР, особливо соціалістів-революціонерів. Вцій

атмосфері знову було заложено зрадницьку змову проти уряду УНР. Як і за Оскілковщини в Рівному було виявлено зв'язок Оскілка і кількох генералів з петрушівцями, так і тепер за „братньою допомогою“ уряду Петрушевича було підготовлено змову, виконавцем якої мав-би бути полк. Балбачан. За реакційну політику на Харківщині ще в січні він був арештований і висланий до Станіслава. Тут він перебував аж до червня (сюди-ж втікли почасти і оскілковці), та зійшовся з „державно-думаючою“ галицькою чорною сотнею, яка викувала нову зраду. На цей раз, як лише війська УНР почали наступати через Збруч, поведена була агітація проти соціалістичного уряду УНР, Галичане добились від Петлюри помилування Балбачана, який 9 червня з'явився в Чорний Острів і почав змовлятися з старшинством Запорозького корпусу (яким колись він командував) про необхідність арештувати уряд, оповістити диктатуру і т. п. Старшинство пристало до Балбачана, але на лихо для змовщиків — про цей намір довідались прості козаки. Коли вже все стало ясне і Балбачан відкрив ширше пляни своїх політичних керівників, тоді заворушилось просте козацтво Запорозького Корпусу, арештувало Балбачана і передало в руки влади. Полевий військовий суд засудив його на смерть і він був 24 червня розстріляний.

Так скінчилась друга спроба української дрібної буржуазії захопити провід революції в свої руки. Але все-таки обидві спроби переворотів, вносили деморалізацію, ослаблювали український фронт і давали змогу зовнішнім ворогам (Варшаві й Москві) бити в слабкі місця проти військ УНР. Реакція в українських колах зростала по мірі успіхів повстання і відступлення большевиків.

Головний Повстанський Штаб після заявлення ультиматуму урядові Раковського повів наступ в двох напрямках: одні відділи пішли на Київ, а другі під проводом Центрального Повстанського Штабу через Жмеринку на зустріч військам УНР. Прорвавши коло Жмеринки большевицький фронт, повстанці рушили до Кам'янця-Подільського, щоб зустрітись з урядом УНР і остаточно умовитись з ним про спільну акцію. 18 липня до Кам'янця прибули в супроводі озброєного загону головний командант повстанських військ Ю. Ма з у р е н к о (у. незалежний соціал-демократ), Начальник Головного Штабу Повстан. військ О. Малолітко (укр. с-р), начальник повстанської дивізії Я. Діяченко (укр. с-р), член ЦПовстанськ. Комітету О. Щадилів (укр. с-р) і ин. Повстанців було зустрінuto з великою урочистістю. В мійському театрі було на їх честь поставлено оперу. Їх вітали і шанували! Але... але дрібно-буржуазна інтелігенція і військові штаби, всі вороги соціалізму сичали проти

українських героїв і революціонерів, бо вбачали в їх ще „більших большевиків“, ніж в соціалістичному уряді УНР.

Соціалісти-революціонери зустріли повстанців, як своїх товаришів. С-ри і незалежні соціал-демократи, що підняли повстання проти московської окупації во ім'я самостійної трудової радянської України, були одностайними і тому нема нічого дивного, що і в Камянці с-рівська газета „Трудова Громада“ писала: „Вчора прибули до Камянця представники від повстанського штабу. Вони прибули не тільки для в'яснення військових завдань і координації спільної акції, а також і для встановлення певної єдності в дальшій політичній праці... Завдання соціалістичних партій в цей мент — остаточно і на місці зафіксувати згоду, щоб далі, вже фактично, зєднавши фронт, продовжувати спільну працю. Об'єднання революційних сил українського фронту єсть єдиний вихід, єдиний засіб зараз для оборони і зміцнення Української Народньої Республіки“.

Ясно, що для с-рів прибуття товаришів-повстанців було доброю підмогою і вони думали, що нарешті таки буде заведено трудову радянську владу на місцях і реорганізовано Директорію на основах, що вказані в угоді їх з с-деками 5 квітня.

Але іншої думки були їх „союзники“ соціал-демократи. В своїй газеті „Визволення“ (ч. 26) соціал-демократи писали 25 липня:

„Сталось так, як ми думали. Нам росписували раніше повстанців, як „українських большевиків“, ніби „українські большевики“ не погодилися з російськими большевиками — Раковським і К-о і підняли повстання проти них“.

Далі. „Селяне встали не за якусь там українську радянську владу, а за свої інтереси, як соціальні, так і національні“.

Далі вже випад проти с-рів і незалежних соціал-демократів, яких газета називає насмішливо „всеукраїнськими“ діячами: „...Але „всеукраїнські“ діячі ніяк не могли зрозуміти, що селянин встав проти большевика не за українську „комунію“, а тільки через те, що російська „комунія“ забирає у нього корову. Вони мали (нагоду) переконатися, що помилялися тоді, коли повстанці рішуче повернули на з'єднання з нашою республіканською армією. Тоді вони почали агітувати, що треба вернутися назад, бо, мовляв, Зелений вже бере Київ і козаки Зеленого їздять на Деміївку пиво пити. Але повстанці вперто йшли на Захід. Тоді „всеукраїнські“ почали казати, що „наберемо набоїв, вернемось назад і візьмемо Київ вперед за Петлюру. Для цього склалося навіть правительство, котре мало взяти Київ. Повстанці все йшли на Захід і загрожували розстріляти тих, хто буде агітувати проти народнього правительства та отамана Петлюри.“

Далі: „Ні вправо, ні вліво. Вправо підеш — загубиш самостійність, попадеш до Денікіна; ліворуч — підеш манівцями за тими фантастами, яким кортить зробити „справу“ — посадовити український большевизм на згарищі російського большевизму“.

Ось ці слова соціал-демократів і дають нам ключ до зрозуміння того, що далі сталось. Як бачите, петлюрівські соціал-демократи пустили таку агітацію, що, мовляв, повстанці ніяких ідеалів не мають, oprіч грубого матеріялізму (повстали за корову!), що вони рвуться на захід, що вони розстріляють тих, хто агітує проти Петлюри і хоче завести українську трудову радянську владу: це, мовляв, поганий український большевизм і т. п.

Петлюра і с-деки послали нишком своїх агентів в повстанські області, щоб агітувати за Петлюру і проти „українських большевиків“, а щоб замазати очі отим ніби-то „українським большевикам“, то вказували, що в уряді УНР є соціалістично-революціонери, навіть повстанці (Одрина, Черкаський і Часник), що вони стоять за Петлюру і т. п.! Так Петлюра зі своїми соціал-демократами захотіли захопити в свої руки революційних повстанців-селян, а тимчасом розправитись з провідниками повстанців.

Ось через що через кілька день після згаданої статті соціал-демократів петлюрівська озброєна контр-розвідка напала нишком вночі на повстанський загон і обеззброїла його, а після цього заарештувала Ю. Мазуренка, О. Малолітка, О. Діяченка, О. Щадилова, oprіч того провідників незалежних соціал-демократів М. Ткаченка, А. Пісоцького (Річицького), с-ра Сердюка і інших. Начальника повстанської дівізії с-ра О. Діяченка негайно вивезли за місто, там розстріляли і труп кинули в полі. Арештованих хотіли розстріляти, але протест був дужий. Через те, що в уряді були й с-ри, то заарештованих с-рів випущено було з під арешту через кілька днів, бо с-ри міністри загрозили негайним виходом з уряду. Що-ж до незалежних с-деків, то їх протримали під арештом 38 днів і не розстріляли лише через загрозу с-рів.

Як бачите, Петлюра і міністри соціал-демократи okazались куди більш примиримі що-до гетьманських міністрів, яких було передано підчас уряду Остапенка добровольцям, ніж що-до своїх недавніх товаришів незалежних с-д, навіть, ще недавнього міністра М. Ткаченка!

Повстання було проти большевиків во ім'я української радянської влади. Повстанський штаб хотів досягти згоди з центром УНР, в якому були с-ри, про утворення спільної політичної програми і спільними силами скріпити українську соціяльну революцію і її форму — Українську Народню Республіку.

Але Петлюра і с-деки відповіли зрадницьким ударом в спину повстанцям! Нечувана гідота сталася: представників повстанців заарештовано, зтерорізовано, Діяченка зрадницьки підло розстріляно, а при тім ще лицемірно команда УНР умивала руки і дурила с-рів, щоб тримати їх, як димову завісу для прикриття своєї контр-революційності.

Ось що сталося в середині і в кінці липня в Кам'янці. Але петлюрівці помилилися. Партія незалежних соціал-демократів 18 липня вже постановила вийти з повстання — відкликати повстання! Багато с-рів повстанців зробило те саме. З Катеринославщини сунув Денікін, вже забрав і Харків — монархія йшла на Росію і Україну, а зі заходу йшла УНР, в якій був політичний хаос: на чолі соціалістичний уряд, а в дійсності орудують військові реакційні штаби, Петлюра і с-деки один раз говорять за трудові ради і фактично їх не допускають в життя, а другий раз схиляються на право і стають „державно-думаючими“ попихачами дрібної буржуазії.

Згадаю ще тут, що не знаючи, що сталося в Кам'янці (комунікація була слаба тоді!), 14 вересня прибув туди відомий повстанський отаман Зелений (незалежний соціал-демократ) за грошима і зброєю і потім бився проти большевиків і Денікіна аж до загину, але самотійно, не во ім'я Петлюри.

Наступ військ УНР йшов успішно. Коли вже було занято майже аж по Київ, то Петлюра і с-деки почали уявляти себе героями і тому почали говорити більш одверто. Наприклад, 25 серпня „Робітнича Газета“ (центральный орган УСДРП) писала: „Перемога на нашому боці... соціал-демократія показала свою політичну зрілість. Вона глянула в „корін“, аналізувала економічне положення України, спосіб продукції і сказала: диктатура пролетаріату на Україні не може бути. Пролетаріят не зможе вдержати владу в своїх руках, коли він ліліпут в порівнанні з великим селянством. Наші „ліві“ те-ж бачили цю небезпеку і тому видумали якусь кумедну форму пролетарсько диктатури: селянсько-робітничі ради, де дві третини (місць) належать селянам, а одна третина робітникам. Це значить... творити соціалістичні форми життя без творця(?)... при помочі селянства, яке йде проти цих форм(?)... Хвилі анархії з Росії залили Україну, але історія, як ми передбачали(??), пішла по Марксу, а не по Леніну“.

Вони „передбачали“! Але головного не бачили, що служили контр-революції. Селяне — „вороги соціалізму“, а тому соціал-демократи, підписуючи з с-рами разів кілька угоди про трудові ради, тепер же на підході до Києва вже назвали ті ради „кумедною формою“... Ще 6 серпня соціал-демократи прислали с-рам заяву про те, що: „ЦК УСДРП ставить слідуючі умови дальшого співробітництва двох соціалістичних партій у прави-

тельстві: Першою умовою ЦК УСДРП ультимативно ставить визнання правительством, складеним з с-рів і с-д, принципу широкої демократії (загальне, рівне, пряме і тайне виборче право), який надалі стає в основу державної роботи кабінета. Друге: по загальному виборчому праву мають бути проведені вибори в Народні Ради на місцях і в Центральний Орган Народнього Представництва“. Далі йшло повторення пунктів, поставлених в попередній умові (серпневій).

11 серпня с-демократи заслали с-рам листа, в якому вимагали, щоб міністри с-ри підписали складену с-деками відозву про заведення загального виборчого права (парляментаризм), а коли-б с-ри не підписали, то с-деки підпишуть її самі! Ця вимога пояснялась тим, що з-закордону наспіли від дипломатичних місій вимоги, щоб негайно був проголошений парламентаризм, а за це мовляв негайно буде Європою визнана УНР, дано буде всяку допомогу і т. п.

С-деки хапались за це! В листі до с-рів пишуть, що це треба зробити і що соціяльну політику все одно уряд буде вести згідно з умовою в Рівному і т. п. В той же день „погодження“ між с-рами і с-деками було досягнуто і відозва від уряду випущена. Перед нашими товаришами було тяжке завдання: не згодитись на це — значить прийняти на себе удари „всього свідомого громадянства“ за перешкодження визнанню України!

27 серпня був утворений новий кабінет: голова Ради Міністрів і міністр внутрішніх справ І. Мазепа (с-д), земельн. справ М. Ковалевський (с-р), фінансів Б. Мартос (с-д), праці О. Безпалко (с-д), в. о. військового полк. Петрів (безпарт.), мін. юстиції і в. о. мін. закорд. справ А. Лівіцький (с-д), шляхів С. Тимошенко (с-д), народнього господарства М. Шадлун (с-д), здоровля і опіки Д. Одріна (с-р), кер. почт і телеграфів І. Паливода (с-р), преси й пропаганди М. Черкаський (с-р), культів І. Огієнко (с-ф), жидівських справ Пін. Красний (Фольксспартай), в. о. міністра освіти Н. Григориїв (с-р), державн. секретар Л. Шрамченко (с-р). Трохи згодом стались такі зміни в цьому кабінеті: замість полк. Петрова увійшов військ. мін. полк. Сальський, замість М. Ковалевського в. о. мін. земельних справ А. Степаненко, а на посадах товаришів міністрів були: земельних І. Часник (с-р), внутрішніх П. Христюк (с-р).

Отже, з 12 серпня стався поворот в політиці. Угода 5 квітня між с-р і с-д була змінена, а з цим змінилось і само розуміння завдань революції. Для с-д це була зміна на краще, на улюблену позицію буржуазного демократизму, а для с-рів була зміна на гірше: від соціяльної революції до компромісу з апостолами буржуазної демократії. Розуміється, це було ударом по партії. В партійних масах повстала тривога. 7—9 вересня у

Винниці відбулась партійна конференція УПС-Р. Конференція в головному питанні про „форму влади“ розбилась на три течії: правця — за парламентаризм, буржуазну демократію, лівця — за радянську владу на основі трудової демократії, центр (Селоспілка) — в засаді за трудову владу, а тактично погоджувалась на парламентаризм, як переходову форму. Розуміється, в кінці-кінців прийнято було майже одностайно резолюцію центру з тактичних міркувань.

Соціал-демократи все практикувались в боротьбі проти трудового принципу і, напр., 5 листопада („Робітничая Газета“, ч 532) писали: „Трудовий принцип, як метод і средство соціалізації народнього господарства, є карикатура, шкідлива і непотрібна, на справжній правильний перехід до соціалізму. Трудовий принцип на Україні є ніщо інше, як панування економічно-реакційного селянства, з яким до соціалізму не так уже легко йти, як думає „Трудова Громада“... Коли лишень селянство візьме в свої руки землю і закріпиться на ній, то весь революціонізм з селянства спаде, як спадає в Дніпрі вода після весняного розливу“.

Вони й це, розуміється, „передбачали“. Не передбачали лише одного: своєї швидкої компромітації, яка прийшла в тім же листопаді...

VII.

Головна подія влітку 1919 р. була ота: розрив осередку УНР з повстанцями. Ціла партія незалежних соціал-демократів і подавляюча більшість УПС-Р розірвала з УНР, пішовши в підпілля під болшевицькою й денікінською окупацією.

Війська УНР і галицькі взяли Київ 30 серпня, але на другий день вже опустили його перед денікінцями. Це взагалі була загадкова і ганебна подія. Галицький генерал Крауз (німець) уступив денікінському генералові Бредову (німцеві) Київ. Радість, що охопила була осередок УНР з приводу взяття Київа, була захмарена. Але все ж таки політики УНР були бадьорі тим, що під їх владою стояла майже вся Правобережна Україна, а військo в тяжких умовах, голодне, босе і десятикратно хоробами приносило свою велику криваву жертву во ім'я свободи і добра всіх будучих поколінь українського народу.

Тимчасом наближалась нова катастрофа — новий розпад українських сил. Ця нова катастрофа зрештою прийшла при допомозі „братнього“ уряду Західньої Области УНР. Поляки наступали в Галичині і в кінці травня вже підійшли до Станіслава. Вірний своїм поняттям про державу галицький уряд Петрушевича-Голубовича заборонив 24 травня робітництву сформувати свій полк для оборони Станіслава: організуватись в

Галичині могли всі, лише не робітництво. Ганебно здавши Станіславів полякам, галицький уряд відступав все далі, нарешті дійшов майже до границь „закордонної України“; він роздумував куди далі йти і зробив кроки, щоб перейти на румунську землю, але румуни на це не згодились. Через те Петрушевич, проголошений своїми однодумцями за диктатора, повів військо (майже 80.000) на „закордонну Україну“.

Відносини між урядом УНР і галицьким урядом були зіпсовані ще з часів перевороту у Рівному, коли виявилось, що переворотчики робили своє чорне діло в інтересах Петрушевича. Відносини ще погіршилися підчас короткого перебування уряду УНР в Галичині. Ще гірше стало, коли виявилось, що і таємна змова в червні, акція Балбачана, стоїть в зв'язку з плянами Державного Секретаріату. Та і взагалі, які могли бути добрі відносини, коли уряд УНР вважався в колах галицької дрібної буржуазії і її уряду за большевицький і навіть с-деків і Петлюру націонал-демократи вважали за „большевиків“. Що хоч трохи лівіше од буржуазної реакції, то вже отим „революціонерам“ з Галичини здавалось большевизмом. На Великій Україні Петрушевич і його прихильники зайняли становище „держави в державі“, залишаючи собі у всім „вільну руку“.

З наддніпрянських партій „соціалісти-федералісти“ винесли навіть постанову, щоб галицький уряд залишився цілком самостійним у всіх справах політики. Буржуазна партійка хотіла зберігати „цілість“ галицької буржуазної організації — це для неї було краще, ніж „большевизм“ уряду УНР. Зверніть увагу на поведінку людей в цій справі: „федералісти“, що хочуть федерації цілого світу, орудують проти об'єднання двох українських урядів виключно з-за того, щоб це не було допомогою соціалістичному урядові УНР. Через те на Україні було дві українських армії, два уряди, два головних штаби, дві тактики, дві дипломатії, лише була одна земля і один народ, як єдине джерело здобування харчів, коней, податків і т. п. Двоєвладдя ніде на світі не толерується ніким, лише на Україні було допущено таку розкіш, як дві державні влади на одній території. Між урядами була глуха, але вперта боротьба, що особливо загострилась з липня місяця, коли в уряді УНР було утворено окреме міністерство для західних земель і міністром було призначено галицького соціал-демократа Вітика. Галицька буржуазно-реакційна інтелігенція страшенно ненавиділа все наддніпрянське, особливо соціалістичний уряд і всю ідеологію революції. Лише жовніри обох армій ставились взаємно добре. Треба було знищити галицьку диктатуру і створити один соціалістичний уряд, одну армію — це урятувало б українську революцію, але слабодухість політиків була на перешкоді.

Особливо шкоду внесло те роздражнення, що вибухло після

нікчемних заяв у Варшаві української місії Пилипчука в серпні місяці про те, що уряд УНР ніби не втручається до галицьких справ, не будучи заінтересованим в Галичині. Пилипчук потім спростовував газетне перекручування, але ж було вже пізно: „слово не горобець, вилетить — не піймавші“, як каже народня приказка. З Польщею уряд УНР шукав хоч будь-якого порозуміння, бо війна в „чотирьохкутнику смерті“ була не по силі українського війська. І поїздки до Варшави були маслом на огонь українсько-галицьких суперечок.

Уряд УНР кидався на всі боки: послав місії до Варшави і переговорював про мир з Москвою через швейцарського комуніста Плятена. Перемирря на фронті з поляками було заключено 1 вересня на місяць, потім ще продовжено, а 3 жовтня до Варшави виїхала нова місія (голова Андрій Левицький с-д, заступники його Л. Михайлів с-д і Др С. Витвицький нац.-дем., політичні радники: Понятенко с-д, Ржепецький і Мшанецькнй с-ри, Др Горбачевський нац.-дем. і Др М. Новаківський радикал, отже, 3 соц.-дем., 2 с-ри, 2 націонал-демокр. і один радикал, або 5 наддніпрянців і 3 галичанини), а 3 листопаду — вислано делегацію до уряду Раковського (Гладкий і Красовський). У Відні в „Українському Прапорі“ (органі галицької дипломатії) 4 вересня помістив Др Кость Левицький статтю „Куди дорога“, в якій вказав просто на Денікіна, як про те агітував „міністр“ Панейко. Галицька буржуазна преса на В. Україні підхопила денікінську орієнтацію, яку з особливою насолодою ширив відомий ренегат Др О Назарук. Значить, в осени 1919 року зазначились три орієнтації: на Польщу — Петлюра і його прихильники, на Денікіна — Петрушевич і його прихильники, на большевицький уряд — частина с-рів. Після розриву петлюрівців з революційно-соціалістичним Центральним Повстанштабом всяке порозуміння з Харковом було вже не можливим тому, що ліве крило української революції розірвало з петлюрівцями і петрушевіцями, і тому вплив с-рів, перебуваючих при осередку УНР був уже непомітний.

Таким чином в осени 1919 р. були дві значні групи, що репрезентували українську державність: УНР і ЗОУНР, або персонально — Петлюра і Петрушевич.

Щоб підняти дух війська і народніх мас після очищення Києва, центр УНР рішив перевести публічно урочисту присягу уряду і війська на вірність УНР. Це й було зроблено в Кам'янці 14 вересня, але що дуже характерно — ціві присяги не зложив Петрушевич, ані його уряд і військо. Ось як вже зазначилась велика розколина.

Незабаром після цього, а саме 24 вересня, було оповіщено офіційально війну Денікінові, що захоплював все більшу частину України і люто розправлявся з усім українським. Ось, напр., роз-

порядження денікінського генерал-губернатора Май-Маввського на Україні, видане в Харкові ще 3 серпня по Полтавщині, Харківщині, Курщині, Катеринославщині:

„I. Объявляю основныя положенія, принятыя особым совѣщаніем по вопросу об „украинских школах“.

1) Всѣ школы, в которых до появленія „украинских“ властей преподаваніе велось на русском языкѣ, а затѣм по распоряженію украинской власти языком преподаванія был сдѣлан малорусскій язык, должны вернуться вновь к преподаванію на русском языкѣ“ (цеб-то закриваються всі українські школи!). Навіть більше!

„III. О преподаваніи украиновѣдѣнія и малорусскаго языка.

1) Преподаваніе украиновѣдѣнія (географіи и исторіи Украины) упраздняется“.

Значить, не можна взагалі навіть російською мовою викладати українознавства. Це справжня царська Росія з'явилась на Україні і то через два з гаком роки революції.

Розуміється, уряд УНР не міг інакше зробити, як оповістити війну. Але легко сказати війна, за те страшно тяжко вести її та ще слабими силами.

26 жовтня було скликано в Кам'янці велику державну нараду, щоб установити спільний погляд на ведення війни з Денікіним і намітити заходи для полагодження гірких болячок внутрішнього життя. Відозву до народу про війну з Денікіним підписав і Петрушевич з представниками галицького уряду, тому й державні наради відбувалися спільно. Мусили радитись, бо що глибша приходила осінь, холоди, сльоти, болото, то тяжче було вести війну. Майже 150-тисячне військо (обидві армії) було в страшному стані. Описи тодішнього стану військ не можна читати бойдужно — таке то було море страждання. Ось послухайте невеличкий уривок:

„Настали осінні дні: оливоюні тяжкі хмари закрили небо. Почав падати густий холодний дощ, на переміну зі снігом, всі дороги з причини грузького, гливкуватого болота стали не можливі до переходу. Від так прийшли нічні приморозки, болото зверху замерзло. Пожовкле листя падало на землю, а й наші стрільці почали падати.

На цілому фронті розгравалися тяжкі бої на життя і смерть. Ішла боротьба за існування української державности, змагалось наше стрілецтво з новим страшним ворогом, що простягнув свої лапи по українські землі. Відтепер ведено війну серед дуже-дуже тяжких обставин. Наше стрілецтво голе, босе й ненагодоване. А ті кожухи, якими одарила інтендатура наших стрільців, ледве чи були в стані зогріте зболіле тіло стрільця, коли зважити, що воші, цей головний чинник поширювання плямистого тифу, почали розмножуватися і почалося жниво смерти.

Стоять перед моїми очима ці страшні, чорні, сумні картини... На фронті безперервно грають гармати, торохкотять машинові кріси, кулі згуком і свистом пронизують повітря, все в нашу сторону, спрямовані на наших стрільців. А дощ падає, падає безперервно, проникає до самого тіла стрільця, що сповняє далі свій обов'язок із крісом в руці, спрямованим в сторону ворога, дожидає свого кінця не тут на полі слави... але в сірих кімнатах лічниць... Його очі палають зловіщим блиском. У нього потріскали уста, червоне від гарячки обличчя, все його тіло дрожить, йому привиджується рідний батько й ненька, він має вражіння, що знаходиться в себе дома, розмовляє з ними, тішиться... А густий дощ січе, падає безперестанку... Стрелець дальше сповняє свій обов'язок, держить далі кріс готовий до стрілу, спрямований на ворога, але стрелець не свідомий своєї задачі... він захворів, у його... плямистий тиф.

І паде на землю хорий, безсилий, паде один за другим... Паде десятий... сотий... всі вони не чують ні голоду, ні холоду, не чують ні дощу, що проникнув до їхнього тіла... Приходять санітари, кладуть на ноші на-пів мертвого стрільця, складають всіх на підводи наче дрова і везуть до лічниці. І їде така підвода по болотистій дорозі, а її колеса грузнуть по самі вісі, а дощ падає на хорих стрільців, бо нема навіть чим їх прикрити. Не один по дорозі до лічниці й застиг.

Не був тут ніхто в силі лихові зарадити, не було ні лікарів, ні ліків, ні дезінфекційних середників, ні білизни, а що було — давно минулося... ранені і хорі на тиф заповняли що-дня лічниці... кладовища“.*)

В листопаді картини ще жахливіші. Війська, сотні йдуть на позиції... босі. Повздовш залізниць багато лежить трупів, яких викидалося що-дня з вагонів, що везли ранених або тифозних вояків. Скляними, мертвими очима дивились вони в небо до свого бога, який був байдужий до їхніх мук. І так майже по всій Правобережній Україні. В повітовому місті, в такому як Проскурів, лежало в шпиталях ранених і хворих 4.000 вояків.

Європа не давала жадної допомоги. Улюблена галицьким урядом і наддніпрянською дипломатією Антанта не хотіла й чути про Україну, маючи інформації від поляків і росіян. А коли американська військова місія дала для безплатної роздачі на Україні величезне майно, між иншим і ліки та санітарне майно, українські кооператори розікрали його, використали для себе, але не віддали народіві.

Ось в таких обставинах билася з ворогами українська армія. З галицької армії, що перейшла Збруч в складі 80.000 лю-

---

*) Євг. Бородиневич: В чотирьохкутнику смерті. Причини до трагедії УАГ на Великій Україні.

дей залишилось на ногах в цей час 25—30 тисяч та стільки ж числила і наддніпряньська. Треба було щось думати. Галицька команда вже давно говорила — Денікін, Денікін! Іншого шляху, мовляв, нема. Після державної наради в Кам'янці 26 жовтня, було скликано нараду військових у Винниці 28 жовтня з участю Петлюри, Петрушевича і де-яких міністрів. Поговорили, розійшлись. Через тиждень 4. XI. знову нарада у Жмеринці. Нарешті Петлюра згодився вже розпочати переговори з Денікіним, але рішили всі, що переговори веде від цілої української армії одна спільна делегація, бо денікінці вже давно говорили, що з галичанами, яко чужими громадянами, говоритимуть, а з наддніпрянцями, яко зрадниками Росії, ні. 7 листопаду вислано делегацію до штабу денікінських військ. Два делегати галицької армії (прозвища??), не дочекавшись делегата-наддніпрянця (полк. Каменського) перейшли денікінський фронт і самі повели переговори. Аж 8 листопаду в Деражні відкрито ще іншу нараду, на яку привезено звістку, що член штабу галицької армії отаман Фідлер признався, що договір галицької армії з Денікіним вже підписано давніше — ще 5 листопаду! З наказу команданта галицької армії ген. Тарнавського таємно розпочали ще з 25 жовтня переговори з денікінцями (з „знаменитим“ душогубом ген. Слащовим, що тепер є большевицьким генералом), коли було вислано (прізвища??) до Слащова. Говорили з ним 1 листопаду, а 5-го листопаду вже був підписаний таємно ганебний договір.

Чому до цього прийшло? Галицькі патріоти кажуть — тому що іншого виходу не було. А мені здається, що це порожні слова. Коли так, то чому іншого виходу не було? Це є важно.

Ось на Жмеринській Нараді, яку скликав командант наддніпряньської армії ген. Сальський і де були присутні Петлюра, Петрушевич, Мазепа, Ан. Макаренко, полк. Долержаль, генерали Удовичинко, Загородський, полк. Ерле, четар Палійв, отамани Шухевич і Лисяк (не було лишень ген. Тарнавського і полк. Шаманенка), генерал Сальський зробив таку заяву: „Армія перебуває в неможливому оперативному становищі. 5 денікінських дівізій вийшли в тил і галичане не хотят іти на прорив. Ми тут боліємо душею... на фронті кров проливається, але де-ж населення? Воно до цього часу називає нас „петлюрівцями“, а галичан „австріяками“; активно ніхто не допомагає. Причина наших неуспіхів полягає в тому, що ми не маємо сталого контакту і організованого зв'язку з народом, який сам, іноді цілком самостійно і незалежно від нас, партизанкою провадить боротьбу проти своїх ворогів. А як би ми, вийшовши з народу, та в народ і пішли — усі разом — і військо і пра-

вительство — і разом з ним працювали, щоб він нас розпізнав і не вважав чужими для себе, то тоді-б народ був би більше чулим до потреб нашої армії і сам прийшов би активно їй на допомогу“*).

Хто це говорить? Командант української армії. Але всякий може спитати: як-же це сталося, що ви згубили зв'язок з народом? Чому це вже вас називають „петлюрівцями“, а не революційним військом українських трудових мас? Та-ж вся Україна встала в листопаді 1918 р. на ноги під гаслом УНР і трудової влади, а тепер у вас вже нема контакту з народом? Чому-ж це сам народ повстає проти большевиків, але разом з тим не підтримує вас, іде шляхом од вас незалежним? А хіба це ви в липні місяці зрадили повстанців, які йшли під проводом с-рів і незалежних соціал-демократів і під гаслом української селянсько-робітничої радянської влади проти Москви? Повстанці ці, памятаючи на декларацію Директорії 26 грудня, думали, що ви стоїте за трудову владу, а ви зрадницьки і коварно арештували їх, а героя-повстанця Діяченка вбили. Ви проклямували замість трудової влади, гасла якої вживали лицемірно майже 10 місяців, буржуазний парламентаризм, цеб-то від союзу з селянством і робітництвом перейшли вже одверто на бік буржуазії, як поклонники Антанти, як люде, що шукають союзу з польською шляхтою або з російсько-денікінськими монархістами. Одкинувши від себе революційний народ, ви вже тепер дивуетесь, чому він одвернувся од вас, чому ЦПовстанський Штаб відкликав 18 липня повстання, бо він вибрав між двома лихами на той час менше — большевиків, з якими уже пішла партія с-рів-боротьбистів. Туди пішли революційні незалежні соціал-демократи і частина с-рів. Цей факт рішив вашу долю: народ думкою пішов за ними, за революційними українськими партіями, а не за вами, союзниками буржуазії. Ті члени Директорії, що підписували ще недавно декларацію 26 грудня про владу трудового люду (Петлюра, Швець, А. Макаренко, Андрівський), вони-ж підписали декларацію про орієнтацію на буржуазію. Петлюра від їх імени посилав місії до Варшави (в серпні), він на нарадах вже тепер висловився за переговори з Денікіним (через місяць після оповіщення йому війни!), але галицька начальна команда перебігла йому дорогу, знаючи, що денікінці з наддніпрянцями говорити не будуть, і заключили таємно 5 листопаду договір.

Ось до чого докитилися, ті, що залишилися без народу, ті, що відкинули в липні програму української революції. Ну, і що-ж тепер допоможе оця нарада в Жмеринці? Правду сказав ген. Сальський, але вже було запізно.

*) Ол. Доценко: Літопис Української Революції. Том 2, книга 4. Київ-Львів, 1923, на стор. 272.

Але який висновок зробили присутні на нараді і сам ген. Сальський? Сальський сказав, що иншого шляху нема, як переговори з Денікіним. Те саме сказав і прем'єр соціал-демократ Мазепа. Це була своєрідна, кримінальна логіка: коли вже народ нас покинув, то покинемо і ми його та підемо до Денікіна.

Після наради в Жмеринці (4 листопаду), повернення до Кам'янця і наради Петлюри з ким слід, начальник його штабу ген. Юнаків дав 6 листопаду таку телеграму команді військ: „Головний Отаман дозволив вислати делегації з метою порозуміння з ген. Денікіним“. Як я вже сказав, коли ген. Сальський послав полковника Каменського в склад делегації, то цей вже не застав делегатів-галичан, які вже відіхали до денікінців. А коли штаб Петлюри дав наказ, щоб одна галицька частина замінила на фронті якусь наддніпрянську частину, то галицька команда цього не виконала і заявила, що вона не може пересувати своїх військ з огляду на підписаний нею договір з Денікіним! Ця звістка вдарила всіх, як молотом по голові. негайно нараду! Зіхались на нараду в Деражні 8 листопаду: Петлюра, Петрушевич і інші. Петрушевич негайно дав наказ — про звільнення ген. Тарнавського і начальника його штабу полк. Шаманека, а натомість призначив ген. Микитку та ген. Ціріца.

На цій нараді був прочитаний і той страшний договір з Денікіним, підписаний з боку росіян полк. Дубяго, Коноваловим і Саборським, а з боку галицької команди ген. Альфонсом Ерле, ген. Омеляном Лисняком та сотником Осипом Левицьким 5 листопаду:

„1. Галицька армія переходить у повнім своїм складі з етатними установами, складами і залізнодорожним майном на сторону російської добровольчої армії і віддається в повне розпорядження головного команданта озброєних сил Півдня Росії через команданта військ Новоросійської області.

2. Галицька армія підчас перебування під згаданою командою не буде вжита до боротьби проти перебуваючої на фронті армії Петлюри; до хвилі одержання дальшого завдання одводиться її в запілля.

3. Галицьке правительство застановлює часово, з огляду на недостачу території, свою діяльність і переходить під опіку російської добровольчої команди. До часу визначення місця його осідку переселиться галицьке правительство в Одесу, куди негайно виїде.

4. При вищій штабі галицьких військ будуть приділені представники російської добровольчої команди в цілі вирішення на місці всіх біжучих питань оперативного, адміністративного та господарського характеру.

5. Цей протокол входить в життя з днем його підписання.

Від цього дня галицька армія вивнює всі розпорядження добровольчої команди.

6. Галицька армія починає 25 жовтня (ст. ст.) зосереджуватися в районі Погребище-Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками, про внутрішнє життя Галицької Армії і права зносин Галицького Правительства з закордонними державами, остаються не вирішеними до часу одержання вияснень від ген. Денікіна. В тій цілі галицька делегація, виділивши одного представника для вручення цього протоколу Начальній Команді Галицької Армії, вислала двох других представників в Одесу, в штаб військ Новоросійської області.

8. Для улешення взаємних зносин обов'язуються обидві сторони вже зараз перевести спільну телеграфну зв'язь по Морзе, причім, лінію до місцевости Липовці устанавлюють добровольці, а дальше до Винниці Галичане“.

24 жовтня (ст. ст.) цей протокол затвердив денікінський командант ген. Шілінг.

Поблділи всі на нараді, як прочитали цей договір. Ген. Сальський сказав: „Галицька армія вписала темну сторінку в історію цієї боротьби“, а на це Петрушевич скочив і схвильовано крикнув: „Не галицька армія, пане генерале, а генерал Тарнавський“, негаймо вийшов і в своїм вагоні ревно заплакав, як це побачив Сальський, прийшовши вибачитися перед ним за свої необережні слова.

Це показує, що Головна Команда галицької армії зрадила не лиш ідею визволення України, наддніпрянську і свою армію, але й свого вождя Петрушевича. Хіба галицька команда могла вже так зважувати всі інтереси всього українського народу? Провід армії складався зі старих австрійських слуг Франца-Йосифа, як українців, так німців, які думали не по-народньому, не революційно: вони були чужі народів. В тім часі між вищими начальниками галицької армії миготять імена генералів і полковників: Ерле, Цімерман, Хідсер, Крауз, Вольф, Ціріц, Долежалъ, Шаманек і інші. Відкіль набралися ці „українці“ в укр. визвольній армії? Як у Петлюри, так і в Петрушевича була манія набирати „фаховців“ вищих офіцерів бувш. російської і австрійської армії і це клало тавро смерти на визвольний революційний дух козацтва і молодшого старшинства. Революційні армії були під проводом ворогів революції — в тім трагедія отих часів, нещастя героїв — козаків і чесних революційних старшин. Зрада в головній команді галицької армії назрівала вже з літа, коли почалась пропаганда Костів Левицьких та Назаруків за союз з Денікіним. Виявилось, що вже з 1 листопаду галицька команда не виконувала жадних розпоряджень голов-

ного штабу і тому денікінці оточили потроху галицьку армію, так що вона вже не могла рушати спільно з наддніпрянською.

Ця зрада нанесла останній і найдужчий удар урядові УНР і взагалі українській революції, показавши перед народом жалюгідне обличчя буржуазної реакції. По суті вже все було скінчене. Дух упав. Наддніпрянська армія почала спішно відступати під натиском денікінської армії. Переляк, образа, жаль, гнів тормосили груди всім чесним революціонерам і борцям за визволення України, що були в обох нещасних арміях, але що могли вдіяти ці кращі люде? Вони відходили від боротьби, вони йшли під большевицьку окупацію. Сили українські розпадалися, революційна частина військ і урядових установ почула себе морально знищеною в гнилих дрібно-буржуазних осередках.

„Відступали обози, частини, шпиталі, дівізійні й полкові інтенданства, жінки, діти... Кожний відступ вражає чоловіка сумом і неприємністю, а тут відступа-ж своя армія, боса й гола, з половиною хворих на тиф. Плач дітей і жінок, стогін хворих і голодних козаків, ржання коней, гуркіт колес, червоне зарево навкруги, каркання величезних юрб ворон“ — так описує очевидець того страшного упадку української революції перед російською контр-революцією, що наступала на Україну під проводом ген. Денікіна.

Славно почалась і розвинулась Велика Українська Революція 16 листопаду 1918 року, але вже через рік, рівнож 16 листопаду 1919 року українська влада передала добровільно свою останню столицю Кам'янець-Подільський польській шляхті, що зі своїми прапорами вступила на попелище української революції. Безславно скінчила свої дні Директорія і останній млявий, хиткий уряд УНР і уряд ЗУНР. Дрібно-буржуазний, реакційний націоналізм вилазив з кожної щари, затопляв урядові установи і команду військ, органи революції поступово були знищені, знищена УНР, а натомість розпанашилась петлюрівщина.

Большевицька Москва, наступаючи на Україну, підживлювала українську дрібно-буржуазну реакцію, яка разом з Антантою зіпхнула перший революційний уряд з позиції, випхала Винниченка з Директорії. Уряд Остапенка був першим виявом дрібної буржуазії на українській сцені, потім прийшла українська Керенщина під проводом соціал-демократів (уряди Мартоса і Мазепи), які зріклись від засад, оповічених революцією, відштовхнули революційну українську радянську демократію і боролись за буржуазну коаліцію. Буржуазна коаліція привела до перемоги реакції, що вперлась лобом в денікінщину.

Ви тепер бачите хто знищив УНР: большевики і українська дрібна буржуазія. Українська революція, що піднята була революційними соціалістами, попала в полон спо-

чатку соціалістів-угодівців, котрі притягли до „співпраці“ дрібну буржуазію і разом з нею знасилювали революційних соціалістів і потім були знищені нею. Перемогла дрібна буржуазія, згубивши УНР. Виступила потім на порожньому місці, як ворог народові — виявилась в орієнтаціях і пішла далі під назвою петлюрівщини.

VIII.

Кінець прийшов так. 9 листопаду з наказу Петрушевича нова галицька команда уневажнила договір 5 листопаду з Денікіним, заключила лише перемир'я на 48 годин, але яке тривало аж до 17 листопаду, коли вже в Одесі галицька команда заключила другий договір зі штабом Денікіна. Цей другий договір повторював засади першого і розвивав лише де-які деталі. Підписаний він був з боку денікінців полковниками—Даровським, Коноваловим і Саборським, а з боку галичан — майором Цімерманом, сотн. Турчином і поручиком Др Давидом. Зтверджений з боку денікінців ген. Шілінгом, з боку галичан — ген. Микиткою. 11—13 листопаду над генералом Тарновським і полковн. Шаманським відбувся „суд“, призначений галицькою командою і, розуміється, він підсудних виправдав.

Це іронія історії, але справжні винуватці за зраду все таки в іншому місці. Тепер вже відомо, що ще 25 серпня начальна команда Галицької армії видала по своїх корпусах такий інформаційно-політичний наказ: „...ген. Денікін не є вашим ворогом, а є приятелем. В складі своєї армії він має 75% таких же українців, як і ви, які йдуть до одної цілі — визволення свого народу від большевиків. Не маєте виступати вороже проти армії ген. Денікіна.

Га? Як вам здається цей зрадницький наказ? Тепер ясно стає, чому генер. Крауз згодився був 31 серпня на вивішення рос. царського прапору над Києвом і чому він віддав Київ без бою денікінській армії під командою ген. Бредова. З обох боків виступали генерали німці, які рішали політику. Чому б вони мусили між собою ворогувати. Коли українські галицькі війська йшли під командою німців, то таємні накази про „приятеля“ Денікіна були неминучі.

Ще 29 серпня було зроблено на ст. Ольшаниця таємну угоду між денікінцями і представниками галицької армії про розподіл впливів у Києві.*) Цей крок стає зрозумілий, коли „витагти консеквенції“ з таємного наказу галицької команди з 25 серпня, що „Денікін наш приятель“, а з того всього стає зрозуміло, чому 31 серпня начальник українських військ ген. Крауз пе-

*) Див. О. Доценко, на ст. 295 — 297.

редав Київ денікінцям. Безумовно, з погляду інтересів самостійної України, поведінка галицької команди була національно-зрадницькою, чим нанесено смертельний удар боротьбі за незалежність. Селянство і робітництво України мусить витягти консеквенції з того факту, що вища команда військ була в руках чужих людей, що не розуміли й не відчували змісту української визвольної боротьби. Козаки і дрібне старшинство бились за Україну щиро, жертвенно, але їх трагедія в тім, що їхніми головами розпоряджались чужі люде, яким не боліло те, що боліло українцям та ще пониженим і визискуваним простим робочим людям села і міста. Кому віддаси владу — тому віддаси і свою свободу. Це є основна правда, яку не треба забувати. Селяне і робітники, коли вступають в боротьбу, мусять знати, що команду мусять тримати в своїх руках, бо всякий інший зрадить: чи чужий, чи свій. Визвольна боротьба трудового люду на Україні фатально йшла у спільці з „патріотами“, „націоналістами“, „єдиним національним фронтом“ і тепер ми бачимо, що дрібна буржуазія зрадила не раз, а це й згубило українську революцію.

В Кам'янці усі були прибиті зрадою галицької команди, а тому боротьба між наддніпрянцями і галичанами заклекотіла ще більше, тим більше, що і з галицької армії дійшли вісти, що жовнірство страшенно обурилось на свою вищу команду, коли знало, куди вона його завела. Всі „шукали виходу“: думали поширити вплив на галицьку армію, навязати нові звязки з повстанцями, паралізувати протигалицьку агітацію між наддніпрянцями, за всяку ціну домовитися з поляками і т. д. Скликали нараду. Член Директорії Макаренко, товариш міністра закордонних справ Др Старосольський, в. о. військового міністра ген. Сальський, Др Макух і інші. Сальський заявив: „Війна для нас скінчена. Доконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська армія не має заспокоєння елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька армія в такім самім стані. Вона в більшості вже оточена. Грошей нема. „Другий військовик сказав: „На фронті від 9-ти днів нема ніякої поживи. Навіть старшини продають останні чоботи на харчі. Шпиталі в страшнім стані, раненні рвуть шматки з трупів, щоб обвинути собі рани“. Др Макух, що був товаришом міністра внутрішніх справ, сказав гостро: „Уряд абсолютно непотрібно удержує 11 тисяч бездільних старшин, з того 6 тисяч в постачанні, а 5 тисяч в самім Кам'янці. Денікін заняв Жмеринку офіцерськими отрядами, а українські старшини сидять даром. На Раді Міністрів балакає 18 діловодів, бо міністри повтікали заграницю. Українську державу знищив її власний державний апарат, котрий є призначений хіба для 200-мільонової держави, а не для півтори губернії“.

Все це гірка правда, але хіба ті люде могли зрозуміти в ласні хиби?

Галичане вимагали, щоб було негайно призначено в Директорію одного галичанина, щоб Петлюрі було полишено лише титул головного отамана, але від оперативних справ усунено, щоб змінити уряд і щоб міністром фінансів був галичанин. Коли Петлюрі сказали про висліди наради, то він між иншим висловився: „Відійти завше легше, а відповідальність? Я її беру на себе і в слухний момент сам дам справоздання зі своєї роботи перед народом, представленим в організованому вигляді“ і закінчив: „я сьогодні так зроблю, я сам і відповім, коли цього буде треба, за свою діяльність“.*) Вже назрів, як бачите, державний переворот. Петлюра вже сказав те, до чого давно прямував: „я сам“. А обставини для такого перевороту були вигідні.

12 листопаду Рада Міністрів зібралась радити про „вихід“. Порішили запропонувати Петрушевичу, щоб він передав команду галицької армії головній команді УНР, цеб-то кажучи просто — Петлюрі. Доручено генералам Сальському і Юнакову передати цю „постанову“ Петрушевичу. Петрушевич лежав хворий, з двома револьверами біля себе, а будинок його був оточений вірними стрільцями з кулеметами і т. п., бо він боявся арешту. Довгі розмови не довели ні дочого, бо Петрушевич відмовився категорично передати команду Петлюрі, кажучи, що він не може відважитись передати армію людям, які її дорешти зруйнують, бо він їм не вірить і т. п. Скінчилось нічим.

14 листопаду знов засідання Ради Міністрів: знов „що робити?“ Два шляхи: або негайно порозумітись з поляками, або виступити і пробиватись до Дніпра окремими частинами. Приняли останнє, отже, мали опустити Камянець.

Члени Директорії Макаренко і Швець хотіли за кордон і тому Директорія постановила 15 листопаду 1919 року: „З огляду на виїзд за кордон по державних справах членів Директорії А. Макаренка та Ф. Шевця, Директорія ухвалила:

1) На час відсутности з території Української Народньої Республіки членів Директорії А. Макаренка та Ф. Шевця верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії пана Головного Отамана Симона Васильовича Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою Народніх Міністрів.

2) На випадок його смерти все верховне керування Державними справами Республіки та її озброєними силами покладається на залишившихся в живих членів Директорії, або одного з них з тим, аби вони провадили зовнішню та внутрішню по-

*) О. Доценко, ст. 313.

літику Республіки на ґрунті її самостійности до часу скликання представництва від українського народу“.

Це й є той документ, яким Петлюра під час паніки оформив своє самодержавство. Хоч Макаренко і Швець одержали „повновласть“ провадити всі справи УНР за кордоном, контролювати, призначати і звільняти всі закордонні місії, комісії і т. п., але й ця „повновласть“ була фактично зведена на ніщо петлюрівською дипломатією і аґентурою. Директорія перестала існувати і формально розпочалася „петлюрівщина“, яка фактично почалася раніш.

Петлюра видав 19 листопаду „До населення Української Народньої Республіки“ відоzву, в якій проголошував засади своєї політики, взявши тон Диктатора і, між иншим, висловився так: „Рік тому назад я став на чолі повстанського війська, яке революційним нестримним поривом змело, знищило і роздавило гетьманщину“. „Я став“ — як бачите, це вже не лише не правда, але й несерйозні хвастощі. Цей вираз показує, який дрібненький був цей славолюб. Рік назад його поставили до гуртової роботи. Рік назад була українська соціально революція, Петлюра підписував декларації про владу трудового народу, а тепер вже говорить „я сам“, та ще в порозумінні з Денікіним. Лише те, що Денікін не захотів з ним говорити, урятувавши цим від останньої ганьби.

15 листопаду разом з Директорією сконала і галицька диктатура. Петрушевич заявив своїм людям на нараді: „я особисто за тим, аби наша армія переходила до Денікіна, бо це є конечність. На щось инше надії нема“... В ночі він виїхав до румунського кордону і далі помандрував зі своїми прибічниками до Відня, до старої милої обстанови, де так гарно колись роблено політику. Галицька залога тієї ж ночі вирушила до своїх частин. 17 листопаду і Петлюра з урядом та військами вирушив з Камянця в момент, коли Камянець вже обсаджувало польське військо, прикликане аґентами військової української влади.

Галицькі частини простували на схід до Денікіна, а наддніпрянські відступали зі сходу у волинські закутки. Петлюра, уряд і військові частини, що виїхали з Камянця, прибули до Проскурова, а звідти рушили на Старокосянтинів, але шлях перетнула „Пашківська республіка“, цеб-то селянство пашківської волости напало на державні потяги і грабувало їх, особливо ваґони з державним скарбом. Після переговорів з селянами рушили в напрямі Чорний Острів — Волочиськ, де були вже поляки, з якими порозуміння не було. Військове М-во та генеральний штаб з майном, архівами, грошима поїхали на Гусятин, але там поляки всіх обеззброїли, гроші, майно й архіви забрали собі. Біля Проскурова розбито було ваґони з майном і держав-

ним скарбом; селяне, жовніри і всі що хотіли розграбували це все, архіви пішли з вітром і попелом. Надходили денікінці.

В Старокостянтиніві, місці осідку Січових Стрільців, 26 листопаду відбулась нарада Петлюри, Мазепа, військових начальників і навіть по два козаки й старшини від кожної частини, з інформаційною метою і для самопідбадьорення. Мазепа навіть доводив, що... недалекий час признання України Антантою, ген. Юнаків закликав до вдержання дисципліни, а отаман Волох (погромщик) закликав піддатись совітській армії. Незабаром денікінці взяли і Старокостянтинів, а поляки Шепетівку й Печанівку. Зі сходу тиснули большевики, з півдня денікінці, з заходу поляки, а рештки української армії збились в мішок або, так званий, чотирьохкутник смерти. В містечку Любарі сталася остання катастрофа. „Героями“ її були повстанські отамани, що зі своїми частинами входили в склад армії УНР: Данченко, Волох і Божко. Волох і Данченко приходили в штаб Петлюри і заявили, що роля головного отамана скінчена, що з трьох ворогів (большевиків, денікінців, поляків) треба вибирати для миру одного, бо з усіма битись не можна. Вони вимагали, щоб Петлюра передав їм владу, а вони перейдуть до большевиків. Їх було вигнано. Петлюра дав потім наказ арештувати їх, а їх частини обеззброїти, але захопивши на пошті державну військову скарбницю, отамани з 1-го на 2-ге грудня перейшли зі своїми частинами на другий беріг річки Случа і звідти знов почали вимагати свого. Не було кому їх вгамувати і Петлюра 2 грудня виїхав автом до м. Чорторії. Січові Стрільці, відступаючи перед наступом денікінців, 2 грудня були розпущені постановою стрілецької ради „до кращих часів“. Уряд 2 грудня в Чорторії видав відозву народу, щоб не падав духом, бо армія УНР все одно провадитиме війну проти окупантів. Відозву підписав Петлюра і міністри: Мазепа, Черкаський, Безпалко, Красний, Павлюда, Солодар і державний секретар Шрамченко. 4 грудня радились. Подковник Мишковський, ген. Юнаків і ин. казали, що армія в кутку довго не втримається, мусить наступати, Ю. Тютюнник заявив, що зі своєю частиною буде прориватися до Дніпра, Коновалець заявив, що січові стрільці демобілізувались, вважаючи дальше провадження війни партизанським способом не доцільне, інші отамани (Омелянович-Павленко, Загородський, Трутенко) заявили, що думку свою скажуть після нарад зі своїми частинами. Через те мала бути ще нарада 6 грудня. Але у вечері 4 грудня прем'єр Мазепа в імені правительства заявив Петлюрі, щоб він їхав закордон і то негайно, щоб навязати звязки з урядами чужих держав для зискання допомоги в дальшій боротьбі. Видавши ще 1 грудня ріжні важні уповноваження своєму ад'ютантові сотникові Ф. Крушинському, тоді ж відправленому через Польщу закордон, Петлюра очевидно сам підго-

товляв свій від'їзд, але на зверх наче б то опинався. Коли ж все оточення і військові настирливо заявили йому про необхідність від'їзду, він згодився. 5 листопаду видав наказ, призначив ген. Омеляновича-Павленка командантом армії, в поміч йому отамана Ю. Тютюнника, зарезервувавши вищу команду за собою, він вдосвіта 6-го грудня виїхав з ген. Юнаковим, адютантом Доценком і джурою Волянським через ст. Миропілля до Варшави.

Так скінчилась боева карера головного отамана, яку він почав як революційний отаман, соціал-демократ — марксист, а скінчив безпартійним патріотом, націоналістом і диктатором, що „сам“ прийняв на себе відповідальність „за все“. Згубивши союз з українськими селянами і робітниками, він знайшов союз з Пiлсудським і польською шляхтою. Новим своїм союзником він залишився вірним значно довший час, ніж першим, а власне аж до трагічної смерті, на вулицях Парижа, від руки злочинця-жида, бувшого кешенькового злодія і імпровізованого фальшивого местника за жидівський народ Шулима Шварцбарта.

5 грудня в Чорторії скінчилась легенда Головного Отамана Петлюри знищенням УНР. Коли провід УНР зрікся революційних засад і гасел і зрікся союзу с революційними повстанцями — це було початком переходу його до занепаду. Об'єктивно цей факт був зреченням засад української революції. Нова політика проводу УНР (Петлюри, с-деків і військовиків) дуже ріжнилась від гетьманщини і денікінщини, як політика буржуазної демократії, але все-таки була вже контр-революційною. Не тому, що вона йшла проти московських большевиків, а тому, що йшла проти засад трудової влади, проти закону Трудового Конгресу, проти „Трудової Ради“, проти влади українських селян і робітників, під прапором якої йшли повстання селян, що билися „проти большевиків за свою радянську владу“. Народ покинув провід УНР, як сконстатував ген. Сальський на нараді в Жмеринці 4 листопаду 1919 року.

Але за що? чому? За перехід проводу УНР направо. Денікінщина, як контр-революція російська, знищила петлюрівщину при допомозі галицької контр-революційної зради.

„Соціалістичний уряд“ УНР був безсилим декоративним додатком при штабі Головного Отамана, як своєрідна „агітаційна комісія“, котра мусила підписувати відозви до народу, закликати його маревом соціалізму на службу Штабові Головного Отамана. Цю комісію називали „урядом“, не даючи йому ні крихти влади.

Коли насунулась денікінщина, то народові нічого не залишлось, як боротись проти неї. Українське повстанство справді боролось, але не мало провідної ідеї: частина повстанців за ук-

раїнську радянську владу, а друга частина — за УНР, де був „соціалістичний уряд“.

Галицька обер-команда зрадила УНР ще в серпні 1919 року, а перед тим саботувала соціалістичний уряд УНР і цим ослаблювала його позиції і обективно це вело до ослаблення позицій всього українського руху. Безумовно, розрив проводу УНР з повстанцями-радянцями був зроблений під впливом галицького проводу і галицької буржуазної інтелігенції, а це якраз і висмикнуло ґрунт з-під ніг УНР. Цього страшного факту не помітили в липні навіть урядові соціалісти-революціонери, що попали під тиск соціал-демократів, буржуазної інтелігенції і галицького центру та ще осліпилися успішним наступом військ на схід. Котились вже по інерції.

Який був стан в цей час денікінського наступу? Україна кипіла повстаннями: 9 травня повстав отаман Григорійв (що своїм переходом до большевиків в лютому місяці сильно підірвав армію УНР), оперував славний отаман Зелений (Данило Терпило), скрізь билися загони Центрального Повстанштабу. Большевики ледви-ледви трималися. Цим скористав Денікін і 10 травня 1919 р. розпочав наступ. Большевики в травні притиснули, як я вже раніш говорив, армію УНР до Збруча (24 травня взяли Кременець, 26-го — Рівне і Дубно, 27-го Миколаїв на півдні). Розкинулись большевики по всій Україні, аж вибухли величезні повстання, а через це Денікін пішов уперед! Повстанці хотіли під гаслом трудової України порозумітись з УНР, де сиділи їх формальні однодумці (с-ри, с-деки), але ж це не вдалось. Через що? Бо успіх наших повстань, а також і успіх Денікіна засліпив й до того короткозорих людей. 25 червня Денікін зайняв Харків, 18 липня — Херсон і Миколаїв на півдні, Вороніж — на півночі, 23 липня — Одесу. Якраз в цей час галичане вже впали в денікінофільство, а наддніпрянці почали переживати настрої „останнього кінця большевиків“ і через те Петлюра та його однодумці розірвали з українськими повстанцями-радянцями. А ці повстанці 18 липня відкликали повстання, бо пускати воду на млин Денікінові і допомогати Петлюрі, який арештував провідників революційного повстання „не було дурних“. Цим вже підірвано в основі і денікінщину, хоч вона ще трохи по інерції котилась вперед.

31 серпня денікінці взяли Київ у ген. Крауза (вже зрада галицької команди з другого боку підрізує УНР!), 20-го вересня денікінці в Курську, 13 жовтня в Орлі. Але... 22 серпня большевики вибили кінноту денікінського генерала Мамонтова з Тамбову, 19 жовтня розбили кінноту ген. Шкуро біля Вороніжа, 20 жовтня взяли назад Орел, 17 листопаду Курськ, 19 листопаду Рильськ, Бахмач, Крупець, 6 грудня Білгород.

Стратегічний і політичний розум галицької команди і бур-

жуазної інтелігенції виявився, як бачите, в усій наготі в жовтні: 20 жовтня вже большевики погнали денікінців, а 25 жовтня галицька команда післала делегацію до Слащова і Шілінга, щоб передати Денікінові свою армію. Коли підписали свій зрадницький договір, то вже большевики по всьому фронту гнали денікінців. А Петлюра і Петрушевич в цей час прийшли до переконання, що порятунок — в порозумінні з Денікіним! Галицька команда нишком перебігла дорогу Петлюрі, заключила договір, цим видала Денікінові армію УНР на знищення і денікінці захопили Правобережну Україну, хоч тимчасом відступали на півночі перед наступом большевиків.

12 грудня большевики беруть Харків, 13 грудня Полтаву, 16 грудня Київ, Купянське, Ромодан, 30 грудня Катеринослав, Синельниково, 10 січня 1920 р. обеззброили „махновців“ в Олександрії, 13 січня в Никопольському районі, 6 лютого взяли знову Одесу, 17 березня столицю Кубані Катеринодар. Але 25 квітня 1920 р. проти большевиків виступає Польща і війська Пілсудського з додатком відділів Петлюри наступають на Україну.

Від катастрофи 2 грудня 1919 р. в Любарі до весни частина армії УНР під командою Омеляновича-Павленка робить свій „зимовий похід“ по Правобережній Україні, б'ючись і з денікінцями і з большевиками, але вже цей похід не викликав ентузіазму в населенні — це вже була партизанська отаманщина, але не війна УНР з Росією. Правительство УНР розпалося, лише прем'єр Мазепа з кількома міністрами добились до Кам'янця-Подільського і там собі жили під польською владою.

Дивлячись віддалеки на ці події, ми тепер ясно бачимо, що другу українську революцію (листопадову 1918 р.) згубила українська буржуазія. Штовхнула широкі маси під большевиків, а через те большевики виштовхнули дрібну буржуазію, що 1920 року з'явилась на Україну з польською шляхтою — за кордон, в Польщу. Про польсько-петлюрівський союз і війну 1920 р. скажу докладніше в слідуючому розділі.

IX.

Розпад армії УНР 2 грудня 1919 р., або так звана „Любарська катастрофа“ сталася в той день, коли у Варшаві місія Андрія Левицького зробила свою декларацію про „союз з Польщею“. В широких колах майже не знають, як прийшло до цього „союзу“, які його основи і хто власне з українців є „союзником“ Польщі, тому ми про це мусимо поговорити докладніше. Ви мусите знати про це, щоб виробити собі правильну думку про „петлюрівщину“ і зайняти правильне становище щодо діяльності Петлюри. Тому ми схематично оглянемо перебіг дипломатичних зносин уряду УНР з Польщею.

Польський посол Ванкович, що був у Києві під час гетьманщини, виїхав з Києва в Одесу, як тільки розпочалася друга українська революція. Міністр закордонних справ Чехівський послав був у кінці грудня 1918 року в Польщу місію В. Прокоповича, щоб розвідати ґрунт і вияснити можливості для забезпечення України з боку Польщі. В цей час почалася війна з поляками в Галичині, отже треба було київській владі вияснити ситуацію. Одначе, місія повернулась ні з чим, бо хіба було можливо навязати зносини з огляду на Галичину, яка актом 3 січня входила вже в склад УНР?

В лютому 1919 р., коли прийшов до влади правий уряд Остапенка, тодішній міністр закордонних справ К. Мацієвич (рад-дем) послав пів-офіційно свого приватного знайомого пана Курдиновського (не-українця) до Варшави з якимись уповноваженнями і цей пан розиграв у Варшаві роль... українського посла. Вертівся в колах шляхти і в травні місяці 1919 р. підписав якусь декларацію чи договір з міністром Падаревським, що Україна, мовляв, увійде в склад Польщі і т. д. Оцю „декларацію“ використали поляки в Парижі на конференції дуже знаменито! Соціалістичний уряд УНР Мартоса навіть не знав, що у Варшаві орудує в імені України якийсь полячок Курдиновський!

Як я вже згадував, 9 серпня Мартос послав у Варшаву місію інж. Пилипчука (Пилипчук, „полковник“ Клим Павлюк, В. Тулюпа та полковник Ю. Липницький), яка мала великі уповноваження. Вона вчинила заходи проти самозванця Курдиновського і той негайно втік до Парижу. Місія бачилась з міністрами, панамі і навіть Пілсудським. Пилипчук заявив самовільно у газетах про *desinternesement* України що-до Галичини і хоч як потім викручувався Пилипчук, але його місію відкликано і соціалісти вимагали навіть арештувати Пилипчука, але Петлюра якось усунув його на бік без дальших наслідків. Місія Пилипчука заявила 19 серпня у Варшаві свою декларацію в дусі польських вимог: границя од Збруча на північ, про земельну справу, про гарантію прав поляків на Україні і т. п. Місія ця самовільством багато нашкодила, особливо подразнила галичан, тому була відкликана, але це вже не допомогло: в серпні, як знаєте, галицька команда вже нишком „знухалась“ з денікінцями і почала грати фатальну роль (здача Києва денікінцям!).

3-го жовтня уряд Мазепи вислав до Варшави другу — вже дипломатичну місію Андрія Левицького (с-д), до якої входили: перший заступник голови с-д Л. Михайлів, другий заступник галицький нац-дем, державний секретар Степан Витвицький, радники: с-д Поятенко, с-ри Ржепецький і Мшанецький, нац-дем Горбачевський, радикал М. Новаківський. Отже, місія була хоч під титулом УНР, спільна з наддніпрянців і галичан (за згодою

Петрушевича). Коли пізніше з місії вийшли галичане (після деклярації 2 грудня), то натомість були до місії додані наддніпрянці радники Карпинський, Лукашевич і ген. Юнаків.

Після перших кроків, з польського боку була призначена надзвичайна делегація в складі уповноваженого міністра Залеського, директора Кноля, радника Моциньського і референта Щумляковського. Засідання місії і делегації розпочалося 28 жовтня; перша „деклярація“ української місії не була прийнята поляками до відому, бо „мало давала“. 30 жовтня Левицький добився авдієнції у Пілсудського і був ним „очарований“. Одначе в переговорах з польською делегацією виявилось, що поляки в двох справах вимагають величезних уступок: в галицькій і аграрній. 27 листопаду (а це вже після переходу галицької армії до денікінців, ліквідації Директорії, передачі Кам'янця полякам, в умовах катастрофальних!) Ан. Левицький поїхав до Петлюри і „уряду“ за порадою. По шляху в Тарнополі зловив кількох с-рів (А. Степаненка і Христюка, які тепер в Харкові, та М. Ковалевського, який тепер у Варшаві), а у Варшаві потім ще від галицького с-дека (тов. міністра закордонних справ УНР) Дра Старосольського одержав „згоду“ на порозуміння з поляками „за всяку ціну“. Отож і прийшло до „деклярації 2 грудня“, проти якої виступили гостро члени місії галичане і с-р Мішанецький (наслідком того виступили з місії), а за деклярацію були Левицький, Михайлів, Понятенко і ще 2—3 особи. 1-го грудня місія одержала від прем'єра Мазепи листа, (від 27 листопаду), в якому описувалася трагічна ситуація, в якій опинився осередок УНР. Катастрофа стояла вже перед очима. Левицький в ранці 2 грудня скликав приватну нараду з різних українських діячів, що вже набилися до Варшави, щоб засягти їх опінії. На нараді було 27 душ, більшість стояла за те, щоб виготовлену деклярацію подати. У вечері було її офіційально на Конференції зачитано і поляками прийнято.

Суть деклярації в тім, що:

а) межі УНР встановлюються по Дністру, Збручу і через Волинь,

б) УНР зобов'язується предоставити у себе права полякам, які поляки для українців устанавлять в Польщі,

в) остаточне вирішення земельної справи на Україні належатиметься Укр. Установчому Парляментові, а до того часу юридичне положення польських поміщиків на Україні регулюється на підставі осібного погодження між укр. і польським Урядами,

г) УНР бажає навязати як найтісніші економічно-торговельні стосунки з Польщею на підставі взаємности.

Від Польщі-ж уряд УНР жадає:

б) Признання УНР незалежною і самостійною, підтримки

укр. справи перед іншими державами, та заключення передовсім договорів і конвенцій торговельного, військового та консульського характеру,

а) для утворення доброї атмосфери у відносинах — вимагає негайного вирішення долі тих українців, які з політичних причин конфіновані, інтерновані або арештовані Польщею,

в) допомоги УНР в боротьбі з ворогами — зброєю, амуніцією і т. и.,

г) перепускати через Польщу на Україну українських полонених, грошові знаки, військове знаряддя, одіж і т. и.

Підписали: Левицький, Михайлів, Понятенко, Ржепецький.

На цю декларацію поляки відповіли: „Представлені жадання будуть сповнені. Вже тепер завдяки добрій волі Панів зможемо перейти до цілком щирої співпраці. Те, що Пани вчинили, буде міродайним не лише для обох зацікавлених народів, але і для закордону“.

На другий день Левицький сповіщав Петлюру про справи: посилаємо копію декларації, яку підписали з жалем і болем; перед цим я скликав нараду з 30 осіб, яка одногосно (!) висловила за підписання декларації; на нараді були і представники буржуазних партій; скликав я їх для того, щоб в майбутньому українська буржуазія не обвинувачувала сучасного правительства в „зраді“. Бачився з Пілсудським, який згоден на розташування нашого війська в районі Шепетівка-Полонне. Згоден на формування пів-офіційним способом; рекомендує, щоб це було доручено особі не нижче підполковника генштабу. Я назвав Юнакова, Сальського, Петрова. Йому найбільш сподобалась кандидатура Сальського. Поляки дізналися про повноваження Макаренка і це їм не подобається. Вони категорично висловились за те, щоб вся повнота Верховної Влади належала тільки Вам. У Камянці все гаразд. Адміністрація вся наша, з поляками установили як найкращі відносини. Я глибоко певен, що ніколи у нас не було ліпших перспектив, як зараз і т. и.

Невідомо чого в цих твердженнях більше: брехні чи шарлатанства! Але вже видно, що Левицький притяг поляків в справі скріплення самодержавства Петлюри та втягає його по вуха в польську орієнтацію. Радник-Секретар місії Понятенко між іншим писав Петлюрі: „Не знаю, чи акт, який ми зробили у Варшаві, оправдає сучасність, але за те знаю, певен в тому, що його конче оправдає історія і тому — совість моя спокійна“.

Так листувалися між собою творці варшавської угоди — соціал-демократи. О, вони були дуже не уступчиві перед українськими повстанцями, що вимагали влади трудового народу, вони в липні ще арештовували с-деків незалежників і соціалістів-революціонерів-радянців, не хотіли й чути про уступки тру-

довому народові, (який їх і покинув за те), але вони так легко пішли на уступки польській шляхті! Не турбувались, що скаже українське селянство і робітництво, але запобігливо втягали в свою аферу представників укр. буржуазії, щоб вона їх колись не обвинувачувала за „зраду“. Дрібна буржуазія легко уступає великій, але безоглядно непримирима до трудових мас.

7-го грудня приїхав до Варшави Петлюра і 9-го грудня відбув розмову з Пілсудським (з 9 годин вечора до 5 годин ранку), в якій вони домовились про співпрацю.

Тимчасом на Україні лютували поляки. Поляки почали терором нищити людський склад української боротьби, особливо військових і спеціально козаків. Петлюровець О. Доценко, адютант Петлюри, ось що пише: „Високі шепетівські сосни шелестят і своїм шепотом, котрий чути на цілу Україну, оповідають про число, імена та прізвіща наших лицарів, розстріляних та повішених в кінці 1919 та початку 1920 р. поляками за те тільки, що вони були козаками української армії. Полягли лицарі звивали за проляту невинну кров (до) помсти кривавої та чинів отвітних“... „Ненавистю до поляків палають груди українських селян та робітників (в Любарі та в інших містах), котрі винесли польські інквізиції од руки польського улана в кінці грудня 1919 року, на морозі в 30 градусів, на колінах в снігу з одкритою головою для страшних та нелюдських побоїв“. Опріч того поляки установили таку форму свого панування на українських землях: грабіж. Грабували все державне, громадське, кооперативне майно, часто й приватне. Брали, везли, тягли. Потім реквізиції харчів, худоби і т. и. у селян для утримання війська. Потім: скрізь ставили свою управу. Забороняли пресу. Перемаловали українські шильди на установах, крамницях, на залізничних станціях на польські. Щоб це все було можливо — завели терор. Розстрілювали сотнями і тисячами щодня від Камянця аж до Прип'яті. Терор, грабіж, колонізація. Андрій Левицький пише Петлюрі солодкі листи, що поляки бачать на Україні лише одну владу Петлюри та що між українцями і поляками відносини просто чудові і що перспективи надзвичайні... Старшин українських польська влада арештовує і одпроваджує в Домбє, а Левицький пише: відносини просто чудові!

Але нарешті тисячі скарг вплинули на Петлюру і Левицько так, що вони 22 січня 1920 року вислали Пілсудському меморандум з перерахуванням всіх страхів, що вчинили і вчиняють „союзники“ над „суверенною“ Україною. Сидячі в полоні у поляків ці правителі говорили про „суверенну владу“ УНР. Обман став засобом їхньої політики. Петлюровець О. Доценко пише: „Не тільки членом місії та Головному Отаманові, а і всім українцям в цей час прийшлося пережити багаті мук мораль-

них, гризот совісти, образ національних і державної, образ особистих, образ по адресі українського народу та його провідників від поляків. Прямо не вірилось, що так могли робити представники нації, котра ще так недавно була в невільницьких кайданах, а тепер закріплювала дану їй державами Антанти самостійність“. Просто не вірилось! а отже стається, бо політичні невігласи не знають того, що скрізь на світі буржуазія в жорстокою, шовіністичною, насильником, грабіжником. Польська буржуазія, шляхта і їх слуги не жаліють свого польського трудового народу, насилують і визискують його, то як ця буржуазія та її слуги можуть жаліти чужий трудовий люд, та ще так поневолений і знищений, як український? Коли Польща була в національній неволі, то це ще не значить, що польська буржуазія і шляхта були „національно поневолені“. Коли ви, українські шовіністи і буржуйчики, підросите та не дай боже будете тримати владу в своїх руках, то й ви будете робити на своїх і на чужих землях так самісінько, як ваші польські союзники на українських. Хто насилує і визискує свій народ, той буде завжди насилувати і визискувати чужий народ — такий бо в закон професії.

Поляки влаштовували спеціальне знущання з інтернованих по таборах і шпиталях українських вояків. По містах і містечках розсипано по кілька сот українських жовнірів: здорових по казарнях, а хворих по шпиталях. Яке це було пекло — страшно згадувати! Ось вам картинка з Рівного на Волині, написана в офіційному рапорті:

„В бараці мешкає 128 козаків і 7 старшин наддніпрянців, 130 галичан і де-кілька родин біженців. До виходку провадять по одному чоловікові. Виводячий оден і вихід теж оден, що при значній кількості людей, а часом і при неохоті виводячого до виконання своїх обовязків, обтягчає мешканців бараку. Води в бараці нема. Проголки нема. З бараку не вільно виходити нікуди. Великий брак грошей, книжок, газет. Хто мав гроші в українській валюті — ті уже втратили їх, бо через жовнірів приходилось за 1000 гривень купувати 2—3 булки. Не добре одягнених, напів голодних і невзутих, зразу після тифу, відсилають на роботи, а тому слабії люде не витримують і знову хоріють“.

А ось як упорядковують тих, що замерзли од холоду: „Змерзлих складають на одкритий віз в різні боки головами і, нічим не прикриваючи, одвозять до каплиці, де мерців скидають, як дрова, з розмаху на підлогу. Щоб вкинути в каплицю пізніше привезених, ходять по трупах, скинутих раніше. Був час, коли 80 трупів лежало в каплиці протягом цілого місяця. Могили копають круглі і скидають в них трупи без щоту і без запису. Одна з ям повна трупів числом 30—35 була незаси-

пана на протязі півтора тижні. Засипка на де-яких з могил не більше $\frac{1}{4}$ аршина товщини. Великих могил є 4 по 35 приблизно трупів, менших, по 4—6 трупів, почислити не можна, бо їх уже не зовсім видно, але приблизно є їх до 20. Жадних знаків на цьому полі смерті нема. Хто вкинтий в яму, коли, скільки є в могилі людей — невідомо. Відомости дали сторож цвинтаря і могильщики*). В рапорті вказується, що хворих є в Мирополі 300, Любарі 600, Старокостянтинові 1500. „Ліків там нема, уходу теж нема“. А допомога є? „Хліб, що привозиться для слабих, забирають селяне, як кажуть ті, що приїхали звідтіль. Населення ставиться до них вороже“**).

Чуєте: населення ставиться до них вороже До хворих козаків української армії! Чому-ж це так? Це вже в-осени пояснив ген. Сальський, вказуючи на одірваність осередку Петлюри від широких трудових мас, а ось вам через кілька місяців на Волині повторюється те саме простим старшиною. Селяне навіть проти хворих жовнів укр. армії. Чому?

Дрібна буржуазія українська перемогла українську революцію, взяла Петлюру в свої обійми і під фальшивим прапором зфальшованої УНР повела контр-революційну політику. За це селянство відкинулось від Петлюри і повело свою повстанську боротьбу самостійно проти большевиків, денікінців, поляків і... петлюрівців, до яких неправильно причисляло і жовнів української армії.

„Веселий оптиміст“ Андрій Левицький поїхав до Кам'янця-Подільського „робити політику“, а за ним з секретними інструкціями і адютант Петлюрин О. Доценко. Доценко 5 лютого говорив з премоером Мазепою, з головним уповноваженим уряду УНР Огіенком — чув лише страшні нарікання на здириства і насильства польські і певність, що народ скоро повстане проти поляків, що народ не зрозумів „порозуміння“ з поляками і ин.

Але соціал-демократ Мазепа не зрозумів народу навіть після того, коли поляки в Кам'янці арештували 11 лютого всю „раду міністрів“: Мазепу, приїхавшого Андрія Левицького, І. Огіенка, М. Шадлуна, О. Безпалка і голову кам'янецької Укр. Нац. Ради М. Корчинського: 4 соціал-демократи і 2 соц-федералисти (радик-дем. Огіенко і Корчинський). Польський комісар Мінкевич по-польському показав усю вартість своїх „союзників“! Тим більше, що це „союзники“ того сорту, про яких польський генерал Боннін ще 13 грудня 1919 р. оповістив у своєму наказі: „Всі міністри, урядовці і службовці наддніпрянської України, що знаходяться за Збручем, після перейняття влади польським комісарем, матимуть право залишитися в Кам'янці, як особи приватні. По думці пункту 5 наказу Довудцтва

*) Рапорт старшини Гаршковського, див. у О. Доценка, ст. 165.

з українських інституцій дозволяється функціонувати в Кам'янці українському університетові і юнацькій школі, яко інституціям приватним“.

Оця „влада“ українська навіть пальцем не повела, щоб захистити своє право, за те вона незабаром установить „закон про верховну владу“ такий, щоб вони були верховною владою! Більшої ганьби здається ще не носила на собі українська земля, як оті дрібно-буржуазні контр-революціонери, що ховаються під псевдонімами соціал-демократів.

15 лютого Мазепа виїхав на фронт до відділів Омеляновича-Павленка, Безпалко за кордон, а Андр. Левицький до Варшави. Перед розїздом Мазепа зробив 14 лютого засідання „ради міністрів“ (в складі: Мазепа, Лівіцький, Шадлун, Безпалко соціал-демократи і І. Огієнко рад-демократ), яка винесла постанови: а) про надання колегії у Варшаві (Левицькому, Сальському і Христюкові) права ведення закордонної політики і б) проєкт закону про „форми державного устрою“ (УНР), яким касувались повноваження членів директорії Швеця та Макаренка і заводилася олігархічна диктатура „кабінету міністрів (5—7 душ) на чолі з головою ради міністрів. За Петлюрою залишено титули „голови директорії“ і „головного отамана“ з функціями президента і головнокомандуючого. Перед трьома днями арештовувані польською владою люде не подумалися ні дочого иншого, як папірового „державного перевороту!“

Сумна честь зформування буржуазної диктатури на перекір постановам Трудового Конгресу припала Андр. Левицькому і Мазепі в інтенціях Петлюри та поляків. Але гарну ролю заграли ті, що ще рік назад підписували з соц-революц., угоди про трудові ради і про революцію в інтересах трудового народу! Могильщиками української революції оказались соціал-демократи. Все, що зараз робиться в імені „УНР“ п. п. Левицькими, це є твір пана-премера Мазепа 14 лютого 1920 року, через три дні, як він „суверенний“ побував під польським арештом, де суверенитету України гідко не захистив, навіть потім в оборону його проти поляків не виступив, за те волю українського народу, виявлену на Трудовому Конгресі, понівечив і розтоптав. Народ його покинув по заслугі. Ми пізніше побачимо Мазепу в спільці з польськими поміщиками, ми ще розглянемо епілог Польсько-Петлюро-Мазепинського союзу в-осени 1920 року і познайомимось з „законом 12 листопаду“, а тепер вернемось до черговий подій.

Питаєте, чому це все можливе — оті зради? Галицька команда зрадила українську революцію, пішовши з смертельним ворогом України Денікіним, а соціал-демократичний голова Директорії, соціал-демократичний голова ради міністрів і 3 со-

ціял-демократичних міністри зрадили українську революцію, пішовши з другим ворогом України — польською буржуазією і шляхтою. Чому галичане навіть хоч формально судили Тарнавського і Шаманека, а чому не суджено Мазепу, Левицького, Шадлуна, Безпалка, Михайлова, Понятенка? Тому, що „голова Директорії“ Петлюра, як їх лідер, був головою змови проти України.

Оці люде таїли від громадянства, від урядовців, від команди, від війська, свою політику свої беззаконства, на зовні вживаючи фальшивих слів: директорії вже не було, а вони вживають „голова директорії“, ради міністрів уже не було, а вони роблять в п'ятох засідання, ухвалюють нові основні закони про форми державної влади, УНР вже нема, а вони для своєї ватаги вживають назву „УНР“ — цим збиваючи з пам'ятлику всіх непоінформованих людей. Цей організований обман є повторенням большевицьких методів управління і пропаганди. Разом з тим він завжди повторюється у шовіністично-дрібно буржуазії. Петрушевич, будучи „ідеологічним“ денікінцем, все-таки сам союза з Денікіним не робив, але Петлюра, Мазепа, Левицький і Безпалко були активними творцями польського союзу і переворотчиками, що творили свою диктаторську владу, під епроводом Петлюри і під охороною польської шляхти.

Організований обман для прикриття беззаконства — це улюблений спосіб правлення дрібно-буржуазної черні. Ще й досі багато українських людей не знає суті петлюро-соціал-демократичної політики і вчинених беззаконств, бо не завжди можна одкрити той обман, яким орудував, так званий, „уряд УНР“ в зимі 1919-20 року і пізніше. Треба збирати і студіювати документи та вдумуватись в їх явний і прихований зміст.

Так і з цими „постановами“ 14 лютого 1920 року — хто про їх знав тоді? З того часу, як Петлюра проголосив оте „я сам“, все пішло шляхом зради, супроти якої блідніє зрада галицької команди.

Українська Національна Рада, утворена в Кам'янці (половина січня 1920), бачила отой жах петлюрівської олітархії і лагодилась її приборкати шляхом утворення згодом „передпарляменту“, який став-би хоч сурогатом народного заступництва та хоч би слабим виявом української демократії. Розуміється, така тенденція, намірена проти соціал-демократичної олітархії, вже дуже не подобалась соціал-демократам. Ви розумієте: соціал-демократам. Люде себе називають демократами, але в дійсности роблять, як закладі вороги демократії. Вони йшли до захвату влади разом з Петлюрою. В цім розгадка їхньої тодішньої поведінки.

Українське громадянство, військо, партії — все було проти

„деклярації 2 грудня“, а тим самим і проти її творців. Лише соціал-демократи, як урядова група, і частина радикал-демократів (с-ф) були з Петлюрою та де-які військові (Сальський, Юнаків і ин.) Поляки своїми здирствами і знущаннями як найліпше ставили українців проти себе і проти петлюрівців. І через те Петлюра та соціал-демократи підготовляли свої пляни нішк о м. Головна їх задача: організувати за допомогою поляків нові військові відділи і разом з поляками вирушити на Україну, захопити владу і керувати Україною на зразок „підсудчини“. Почали приватно іменувати Петлюру на польський зразок „начальник панства“, провели нишком згадану постанову 14 лютого. Мазепа поїхав до українських відділів, що були на фронті — Омеляновича-Павленка, Удовиченка і ин., Безпалко поїхав агітувати за кордон по осередках еміграції.

А. Левицький і Ко переговорювали з підсидчиками. Нарешті домовились: 21 квітня 1920 року був підписаний таємний договір Петлюри (від імени УНР!) з Польщею і таємна військова конвенція. Хто цікавий зробити докладний аналіз цих документів, того я відсилаю до брошури проф. С. Шелухина, виданої в Празі 1926 р.: в ній знайдете тексти цих документів і докладний юридичний аналіз їх, я ж побіжно вкажу, що ці документи є покажчиками того, до чого докотився Петлюра і його урядові соціал-демократи та однодумці.

Перший пункт договору визнає право України на незалежне державне існування, потім визнає Директорію незалежної УНР на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за верховну владу УНР.

Вже цей параграф є крутійський і скандальний: визнається Директорія на чолі з Петлюрою, а коли б Петлюру було звільнено або він умер, то чи визнається Директорія? Ясно, що тут проведено те, про що Левицький писав Петлюрі 28 листопада 1919 р. і що Мазепа провів у формі постанов „14 лютого“ — Директорія лише в особі Петлюри. Не сама конкретна Україна, як народ, визнається незалежною, а лише право на незалежність.

Другий пункт про кордони для Польщі на Сході: по Збручі і посеред Волині, відчикрижуючи більшу частину Волині для Польщі.

Третій пункт цікавий: „Уряд польський признає Україні територію на схід від кордону, зазначеного в п. 2-м цієї умови, до кордонів Польщі 1772 року, які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи політичним“. Це значить, що Польща дарує Україні території від установленної договором межі аж по Дніпро. Великодушно: територія за територію! Петлюра нам дав, а ми Петлюрі взаємно подарували територію, як

в тій славній приказці: Або ви, тату, в ліс по дрова, а я буду дома, або я буду дома, а ви в ліс по дрова. Одно з двох!

В п'ятому пункті цікаве те, що: „Аграрна справа на Україні буде розв'язана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національності на Україні определяється згодою між РПП і УНР“.

Договір підписав Андрій Левицький за УНР і Ян Домбський за РПП. Договір підписав соціал-демократ А. Левицький. Це зробила та партія, од якої колись до Укр. Установчих Зборів було вибрано лише два делегати! Військова конвенція була підписана 24 квітня 1920 року з боку Петлюри: ген. Сінклером та підполковником Дідковським, а з боку польського: майором Славеком та капітаном Ендржевичем. Обидва акти ганебні і зрадницькі. Але про їх існування тоді ніхто не знав, опріч кількох змовщиків.

21 квітня 1920 року Пілсудський дав наказ своїм військам наступати на Україну в напрямі на Київ, а Петлюра видав відозву до українського народу, що починалась вигуком „Народе України“. В цій відозві між иншим говориться таке: „Торік літом наша армія переможно увійшла до серця України, золотоголового Києва, але другий ворог — теж московський — чорні імперіялісти, недобитки російського царизму — ватаги Денікіна скористалися російською орієнтацією галицького командування, збили його з позицій незалежності України, й галицька армія, обдурена своїми командирами, перейшла на бік нашого ворога й тим поставила наддніпрянську армію в невідгідне й майже катастрофічне становище“. . . . „Між правительством Республіки Української й Польської дійшло до приятної згоди, на підставі якої польські війська прийдуть разом з українськими на терен український, як союзники проти одного спільного їм ворога, а по закінченні боротьби з большевиками польські війська відійдуть в межі своєї республіки. Спільною боротьбою заприятних армій — Української та Польської — ми виправимо помилки минулого, а кров пролита в боях проти давнього історичного ворога — Московщини, яка зруйнувала колись Польщу й Україну занастала, освятить нову добу заприятних відносин українського та польського народів“. . . . „Всі, як один чоловік до роботи — а через це я категорічно вимагаю від всіх громадян УНР слухняности українській владі і виконання всіх її наказів, попереджуючи, що буду провадити визвольну боротьбу до кінця, поки не буде звільнений від ворогів весь простір України“. 21 квітня 1920 року, Ставка. Підписано: головний отаман військ УНР С. Петлюра.

Оця відозва наскрізь дивовижна і свідомо брехлива: нарікаючи на галицьку армію, одурену командирами, він свідомо сам дурить народ і військо; ні слова не згадує, що в

той день підписано договір, яким відступлено Польщі Галичину, Волинь і ин. землі, польським поміщикам обіцяно їх землю на Україні, польським військам віддано на спаш Правобережну Україну, здобуто від Польщі визнання своєї особи, таємно з соціал-демократами напльовано на всі закони Трудового Конгресу, утворено диктатуру олігархії і т. п. Що українські війська мали одвоювати українську землю для польських поміщиків на Україні, про це він навіть не натякає, значить дурить українських жовнів і ціле громадянство. Ніякої позитивної програми Петлюра не намічає, лише кидається порожніми словами, та в кінці вимагає покори, загрожує і хвальковито випинається на ролю, до якої він був не здібний: „буду провадити визвольну боротьбу до кінця, доки не буде звільнений від ворогів весь простір України“. „Я буду провадити боротьбу“ — це вже тон денікінсько-пілсудський, бо вмірають на полі бою тисячами не Петлюри, а селяне, робітники та ідеалісти. Весь простір України — це кожний зрозуміє, як соборну Україну, тимчасом як Петлюра має в кешені нишком підписаний договір про віддачу Польщі майже 150 тисяч кв. кілометрів території з 10 міліонами населення!

Відозва як особистий твір Петлюри — сіра, убога змістом і крутійсько-неправдива. Про соціалізм, розуміється, ні слова. Характерною рисою моменту є та, що коли Андрій Левицький, а потім Доценко приїхали в Кам'янець в середині квітня і поінформували про наміри Петлюри, про проєкт договору з Польщею, то соціалістичні партії категорично висловились проти походу поляків на Україну і проти договору (укр. с-ри і с-деки, жидівський Бунд, жид. Поалей-Ціон), що ж до правих груп, то вони з викрутасами і обмовками, але все-таки згоджувались на авантуру. Але авантуру затівали урядові соціал-демократи, рад.-демократи (с-ф) і Петлюра з військовиками.

Цей факт показує, що вся акція Петлюри і „законодавство“ Мазепи, Левицького, Безпалка і ин. носило персональний характер. Типова олігархія, що сліпо лізе навіть на політичну смерть, аби лишень триматись за владу чи гнатись за її маревом.

Словом, поляки досягли своєї мети: в свій віз впрягли український „уряд Мазепи“ і погнали його на політичну смерть і компромітацію.

X.

25 квітня 1920 р. розпочався похід поляків на Україну. Українські військові відділи і повстанці підняли голову. Тяжкі хвили настали для галицької армії. Вона після погрому денікінців перейшла ще в січні на бік большевиків. З неї було зроблено галицьку „червону“ армію. Командантом її призначили ко-

муніста Порайка, але під контролем вірних Москві людей, вроді Затонського і Ко. Армія була розташована на Поділлі і Київщині. Старшинство, що ще недавно аж ревло за Денікіним, тепер стало „червоним“! Де-хто почервонів може щиро, але більшість, розуміється, дурила большевиків і ненавиділа саму думку про соціальну революцію. Як большевики гнали Денікіна, то й галицькі старшини дали йому штурханців у спину, але не за ддя свого „большевизму“, лише через те, що Денікін падав. По Україні бурхали повстанці, які били і денікінців і большевиків, блукали відділи Омеляновича-Павленка (на Херсонщині), що також билися проти денікінців і большевиків. Селянство скоштувало режиму большевицького і денікінського, то щиро проти їх орудувало.

Ось через що коли поляки пішли в наступ, то большевики не могли поставити жадного опору й панічно тікали. З 25 квітня, поляки швидко рушили вперед і вже 7 травня взяли Київ, у який увійшли війська під командою ген. Радз-Сміглого і укр. відділ під командою полковн. Удовиченка.

Галичане зразу зорієнтувались, що поляки переможуть і тому рішили, щоб врятуватися, перейти на бік армії Петлюри. Вже 23 квітня вони почали обеззброювати большевицькі відділи і проголосили себе частиною армії УНР, прилучаючись до відділів Петлюри. Але де поляки надибували на галичан, то негайно відбирали зброю, арештовували і спроваджували до концентраційних таборів в Польщі, як „польських бунтарів“. Петлюра не міг вступитись за них, звязаний договором, хоч і розумів, що галичане могли б бути корисні в проти-большевицькій боротьбі. Трагічна доля цих військ, національно-свідомих, але з таким проводом, що не знає ніякої моралі в політиці. Ця галицька команда і вище старшинство зрадили спочатку армію УНР, перейшли до Денікіна, потім зрадили Денікіна і перейшли до большевиків, потім зрадили большевиків і перейшли до Петлюри, але знов так само політично не обрахували можливостей. Нещасні козаки галицької армії, селяне і робітники, люблячи Україну і даючи великі жертви, мусили в руках політично-темного і морально-низького старшинства бувати в страшному становищі мимовільних зрадників.

З наступом Петлюри і Пілсудського на Україну, у відділи Петлюри, формовані по польських таборах, влилося багато „бредовців“ (з інтернованої в Польщі армії денікінського генерала Бредова!), кубанців і навіть де-що донців і терців. Значить, кваліфіковано-контр-революційні елементи нагнітилися в петлюрівські відділи і, таким чином, під титулом колишньої революційної армії УНР, тепер фактично виступала вже армія Петлюри, в якій значна частина була контр-революціонерів з нашого, українського, погляду. Частина людей, як козаків, так мо-

лодшого старшинства ще була настроєна ідеалістично-революційно, ще думала, що воює за українську революційну програму, не вмючи розбиратись в політиці і в словах та ділах петлюрівщини. Соціалісти-революціонери різко відмежувались від петлюрівщини і перейшли в „підпілля“, а де-хто просто пішов на другий бік фронту, тим більше, що Центральний Комітет партії с-р був під большевицькою окупацією і силкувався навіть навязати з большевиками „порозуміння“.

Петлюрівщина йшла вже з іншою програмою. Це виявилось вже 20 травня в Києві, куди приїхав Петлюра і вів переговори про новий склад уряду. Так званий, „уряд Мазепи“ з 5 — 6 міністрами с-деками „урядував“ формально, а не фактично, хоч він і був цілою душею за союз з Польщею. Після довгих балачок був зложений такий новий уряд 26 травня 1920 р.: голова ради міністрів В. Прокопович (рад.-дем.), міністр закордонних справ А. Ніковський (рад.-дем.), міністр внутрішніх справ О. Саліковський (рад.-дем.), земельних справ І. Мазепа (соц.-дем.), міністр праці О. Безпалко (соц.-дем.), міністр юстиції і заступник голови ради міністрів А. Левицький (соц.-дем.), міністр шляхів С. Тимошенко (соц.-дем.), народного господарства Є. Архипенко (народ.-респуб., учасник перевороту Осілка!), міністр культів І. Огівенко (рад.-дем.), військових справ ген. В. Сальський (безпарт. петлюрівець), фінансів Х. Барановський (безпарт. кооператор-петлюрівець), почт і телеграфів Іл. Косенко („селянський соціаліст“, реакціонер-петлюрівець), освіти П. Холодний (рад.-дем.), міністр здоров'я Др. Станіслав Стемковський (поляк, поміщик з Летичева), міністр жидівських справ П. Красний (фолькс-партай, вроді рад.-дем., петлюрівець). Товаришем міністра внутрішніх справ Юзефський (поляк-пілсудчик).*)

Отже, як бачите, петлюрівщина польської доби складалась: з соціал-демократів (лідер І. Мазепа), з радикал-демократів (лідер Ніковський), з народніх республіканців (лідер Є. Архипенко), з „селянських соціалістів“ (лідер Косенко), з жидівської фолькс-партай (лідер П. Красний). В уряді перша скрипка дана радикал-демократам (5 осіб), друга соціал-демократам (4 особи), інші представлені одиницями. Цей уряд 2 червня видав декларацію, що, мовляв, буде скликати „передпарламент“, творитиме сильну,

*) Ще 7 травня 1920 р. ЦК УПС-Р категорично висловився проти всякої участі в уряді і постановив відкликати членів партії навіть з технічно-адміністративних посад.

ЦК УПС-Д офіційально постановив брати участь в уряді на основих коаліції і „ділового принципу“.

Галицька Головна Рада УСДП 10 червня 1920 р. висловившись за самостійну, соборну, соціалістичну Укр. Республіку, разом з тим постановила проти всякої участі соц.-дем. в уряді „УНР“.

„аполітичну“, дисципліновану армію, поліпшить свої фінанси, дає простір приватній ініціативі для відновлення „народнього“ господарства (цеб-то капіталізму), підтримуватиме кооперацію, унормує податки, налагодить транспорт, внутрішній лад, дбатиме про школу й культуру; робітникам забезпечує „здобутки революції“ (8-годинний роб. день), земельну справу вирішить згідно з інтересами селянства, опиратиметься на союз з Польщею, думає закріпити відносини з Румунією і т. п.

Як бачите, про соціалізм, про революцію, про владу трудових мас, про корінні суспільні реформи ні згаду! Все, як годиться, для буржуазії. Ось коли українська контр-революція за підмогою польських військ сказала одверто своє програмове слово! Призначенням Мазепи на посаду міністра земельних справ Петлюра хотів замаскувати свою уступку польським поміщикам по договору 21 квітня, але незабаром маску довелося скинути: замість Мазепи, який не пішов на великі зміни земельного закону, виданого ще 8 січня 1919 р., цеб-то не йшов у цім пункті на зустріч поміщикам, якого було звільнено, а на томісць був призначений згаданий уже польський поміщик Стемпковський.

Бачите, як змінилась програма Петлюри! Ще рік назад (в січні 1919 р.) він підписував вироблені мною закони про землі і ліси (конфіскація нетрудових земель без викупу!), ще рік назад міністром земельних справ був соціяліст-революціонер, а тепер... польський поміщик Стемпковський. Ще рік назад Петлюра був програмово за соціяльну революцію, а тепер... за буржуазію, поміщиків і т. п. Петлюра зрадив соціяльну революцію, селян і робітників України, став на бік буржуазії і з польською шляхтою думав переводити земельну реформу!

Жахом повіяло на нас від нової політики Петлюри та його „соціялістичних“ одностумців. Закордонна делегація нашої партії видала до народу відозву проти польсько-петлюрівського походу. Наша партія перейшла в рішучу боротьбу з петлюрівщиною, як контр-революційною змовою проти нашої революції і України.

Наша партія (УПС-Р) ще на Трудовому Конгресі виразно вимагала прийняття засад трудової влади. Закон Конгресу про Трудові Ради — це було головне опертя наше в боротьбі за самостійність революційної України. З літа 1919 р. соціял-демократи показали, що не твердо вони стоять за інтереси трудових мас. Їхні мотиви для оправдання тактичних змін були однакові: „державні інтереси“, за для яких вони перейшли на „парляментаризм“, як основну форму коаліції з буржуазією. Праве крило нашої партії (правда, не без болячих переживань) стало разом з соціял-демократами і перебувало в уряді Мазепи аж до осені 1919 р. (до катастрофи під Любарем). Після декларації 2 грудня наші праві т. т. фактично припинили співпрацю з урядом Мазепи з-за польської орієнтації Петлюри-Левиць-

кого-Мазепи. УНР вмерла фактично і юридично в листопаді 1919 року і наша партія мусила знову сформулювати свої погляди на будучу державність України. Виразом цього погляду був Радянсько-Революційний Блок (група УКП — Винниченка і УПС-Р), про який я з уповноваження Зякордонної Делегації нашої партії підписав у Відні з Винниченком 25 лютого 1920 року. Програмові засади цього блоку: Незалежна Радянська Українська Республіка в етнографічних межах, диктатура трудових мас (робітників і селян) у формі Рад, проти всякої коаліції з буржуазією (до якої політично зачислялись і ті „соціалістичні“ партії, що стоять за буржуазію) і т. п. Винниченко весною без жадного порозуміння з нашою стороною виїхав на Україну, а його група вела себе так, як союзник Харкова, а не наш, тому в липні Блок був формально скасований. Винниченко вже 1 жовтня з'явився в Карльсбаді, цілком порвавши з Харковом і більшовиками, за що він і його група були оповіщені „контр-революціонерами“. Ми ж, як і в 1917 році стояли на одній позиції — революція в інтересах трудових мас. Це й виявляється нашими гаслами: трудова демократія в радянській формі.

Повчаючий цей досвід нашої революції: лише одна наша партія залишилась вірно на засаді української національної соціальної революції, а всі, так звані, „соціалісти“ (соціал-демократи, соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, селянські соціалісти), не кажуче вже про явно буржуазні партії okazалися буржуазними прихвостнями і прихильниками. На будуче хай знають всі соціальні революціонери, що дрібна буржуазія завжди зрадить революцію, хоч би спочатку вона виступала і дуже „радикально“.

Недовго були поляки в Києві: вже 10 червня (отже через місяць) більшовики вибили поляків з Хвастова, 11 червня — з Києва, 18 червня — з Козятина, Бердичева, Житомира, 5 липня — з Рівного, натиснули на поляків у Білорусі і 11 липня вибили з Свенцянь, Молодечного, Минську, 14 липня — з Вільни, 19 липня — з Гродна, 22 липня перейшли Збруч, 23 липня вибили поляків з Пинську, 29 липня — з Берестя-Литовського, в серпні більшовицькі війська вже стояли у Винниках біля Львова і господарили в половині Галичини.*)

Петлюрівська армія билася проти більшовиків завзято, дивізія ген. Безручка навіть врятувала поляків од погрому біля Замостя (на Холмщині), але й це не помогло: штаб Петлюри

*) Головну ролю в наступі більшовиків зіграла кіннота Буденного, що, забігаючи в зади польської лінії, викликала паніку і відступ поляків. З червоною армією йшли відділи галицькі і навіть більшовицький уряд для Галичини, зроблений в Києві. Цей уряд складався з Затонського, Мих. Барана, Михайлика, Немоловського, Мих. Левицького, Кона і Конара.

вже стояв у Станіславові, тут же і „уряд УНР“, але поляки незабаром перевели силоміць цей уряд у Тарнів. В армії Петлюри було ще трохи й галичан, але тут відокремилися і билися з поляками, однаке, переможені — змушені були перейти в Чехословаччину (бригада Крауса).

Поляки 15 серпня розпочали нову офензиву. Пілсудському вдалось під Варшавою розбити большевиків, які на цілому величезному фронті мусили відступати. Поляки обрахували свої можливості і далеко не гнались. 21 вересня україн. війська з Галичини вже перейшли Збруч і обсадили Камянець. Переговори про перемирря вже розпочались і 12 жовтня підписали договір з большевиками перемирря і предімінарний договір, відмовившись від „визволення України“ і від Петлюри. Договір підписали Йофе і Домбський. 23 жовтня большевики кинули сили проти Врангеля, взяли Олександрівск, 3 — 8 листопаду наступали на Крим і нарешті 17 листопаду забрали увесь Крим, ліквідували Врангеля.

Ясно, що цим доля петлюрівської акції була передрішена, бо в переговорах з поляками большевики категорічно зажадали, щоб поляки відтягли свої війська з фронту на що-йно умовлений кордон. Поляки це й зробили 11 жовтня біля Старокосянтинова, навіть не попередивши про це штаб Петлюри. Оголений лівий фланг військ Петлюри підляг під удари большевиків, а поляки заявили, що при наближенні військ Петлюри до ризької лінії вони будуть там обеззброєні. Отже поляки зрадили Петлюру цілком. Це вплинуло катастрофічно на настрої військ. Виникла паніка. Але була й ще одна причина паніки: 12 листопаду біля ст. Котюжани група старшин петлюрівської армії втікла до большевиків і передала їм плян наступу військ Петлюри, що мав (наступ) розпочатись на другий день. Большевики скористали з цього і вдарили у найслабший пункт біля Котюжан, прорвали фронт. Паніка охопила війська і вони покотились до Збруча: 16 листопаду большевики вже взяли Камянець, а 21 листопаду війська, уряд і маси втікачів перейшли Збруч. Поляки обеззброїли 20 — 25.000 вояків, а раніш большевики взяли 10.000 укр. вояків, отже, армія знищена була за кілька день. Поляки при обеззброєнні знущались з українських козаків і старшин, але з вищого командування лише один виразний акт протесту був різко виявлений: полковник Петрів, коли в його хотіли відібрати шаблю, не схотів передати її полякам: „український старшина своєї зброї нікому добровільно не здає“ і з тими словами витяг з пихви, зломив на коліні і кинув у Збруч. Так скінчилась боротьба...

Петлюрівщина, з осені 1919 року почавшись, скінчилась в осені 1920. Але не цілком скінчилась! Перед катастрофою Петлюра ще вчинив один папіровий „державний переворот“.

Ми вже згадували, що 14 лютого 1920 р. в Кам'янці Мазепа, Левицький, Шадлун, Безпалко (с-деки) і Огієнко (рад-дем.) ухвалили ніби то як „рада міністрів“, не маючи на те жадного права формальне скасування Директорії, видавши новий тимчасовий „закон“ про форму державної влади. Соціал-демократи ще раніш клопотались, щоб завести „передпарлямент“ який би підпер кабінет Мазепа. Цей кабінет вони хотіли залишити на довше, як це заявив у своїх постановах Центральний Комітет Укр. Соц.-демокр. партії ще 29 січня 1920 року: „Кабінет з теперішньої програмою і конструкцією залишається до скликання законодавчого тіла (передпарляменту). Кожна конструкція уряду за кордоном в заміну існуючого вважається великою шкодою для нормального ходу боротьби за українську державність і тому визнається товаришів до поборювання таких явищ за кордоном“.

За кордоном (в еміграції) ніхто таких спроб і не робив, так що не відомо чому власне соц-демократи про це говорять? Річ в тім, що в середині січня 1920 р. утворилась у Кам'янці Укр. Нац. Рада, що була проти уряду Мазепа, то очевидно с-декам треба було задалегідь пустити легенду, що Рада ділає під закордонним впливом! В цих же постановах ЦК соц-дем. 29 січня говориться і про передпарлямент:

„Належить негайно скликати передпарлямент з законодавчими функціями на підставі демократичного представництва. Перед цим передпарляментом Директорія і уряд Української Народньої Республіки зложить відчит зі своєї діяльності і зложить свої уповноваження“.

Річ в тім, що всім тоді остогидло самодержавство Петлюри, всі домагались скликання якогось представництва, щоб справа будівництва держави і ведення боротьби була справою всіх, а не самого Петлюри, який вимагав од всіх послуху, жертв і жертв, але що-до влади, то казав „я сам“. Отже, постанова ЦК ес-деків не суперечила бажанням громадянства, але вся річ в тім, що скликати передпарлямент міг лише кабінет Мазепа. Мазепа в ЦК голосує за передпарлямент, а Мазепа з т. т. в кабінеті... не думає переводити цього в життя навіть після постанов 14 лютого, коли „всю владу“ було перейнято урядом Мазепа, а Петлюру зведено ніби до стану прозидента, який „царює, але не керує“. Аж до кінця травня, доки прем'єром був Мазепа, про передпарлямент говорилось, але не скликалось, цеб-то робилось навпаки постановам свого-ж партійного Центр. Комітету. Постанови ЦК соціал-демократів 29 січня цікаві ще з одного боку, а власне: урядові ухвали 14 лютого задумано Центр. Комітетом соц-демократів, а 14 лютого „оформлено“ 5 міністрами: „Центральний Комітет У. С-Д. Р. П. ставить умовою теперішньому урядові ще до скликання передпарляменту — видання урядом правно-державного акту, після якого Директо-

рія УНР всю свою владу виконує виключно через кабінет і раду народніх міністрів“. Значить, соціал-демократи в ЦК і соціал-демократи в уряді (майже ті самі особи) рішили і майбутній передпарламент поставити перед довершеним фактом зміни основних законів (це у їх називається „правнодержавний акт“!). „Ніхто собі не ворог“ — ясно, як і те, що цей переворот „правнодержавним“ актом вони робили для себе.

Але в постановах 29 січня 1920 р. є ще дуже ефектна точка.

„VI. Справа чужоземної інтервенції“.

Центральний Комітет УС-ДРП рішує висловлюється проти запрошення військ на територію України, в яких би то не було цілях“.

Це сказано дуже рішуче. Ясно, що це направлено проти декларації 2 грудня 1919 р. і зв'язаних з нею намірів Петлюри — Левицького. Але-ж коли інтервенція почалась при уряді Мазепи, то Мазепа її підтримував! Навіть більше: соціал-демократи послали в кінці травня до кабінету Прокоповича і своїх 4-х членів: Мазепу, Левицького, Безпалка, Тимошенка. І благополюшно урядували та ще разом з польським поміщиком Стемповським! Для кого-ж було прийнято оту „рішучу“ постанову с-деківського ЦК?

21 червня Мазепа і Безпалко подали до демісії через те, що Рада Міністрів прийняла пропозицію мін. фінансів Х. Барановського про продаж державних і т. п. земель з метою збільшити грошові засоби уряду. Мазепа і Безпалко побачили, що ця постанова їх, як політичних діячів, зарізала-б, а тому вони з уряду вийшли, а натомість було згодом призначено за міністра земельних справ Стемповського, а за міністра праці — В. Садовського, який весною за денікінство був виключений з партії соціал-демократів. В Кабінеті знову стали зміни: Прокоповича було залишено міністром без портфелю, а головою Ради Міністрів був призначений А. Левицький. Одні соціал-демократи виходять з уряду, а другі в нім провід переймають: це і єсть справжня „подвійна бухгалтерія“ отієї ґрупки людей, що так фатально нашкодила українському рухові і здискредитувала українську революцію.

Але підемо далі за ними. Похід Петлюри з польськими військами на Україну взагалі дуже розбив політично всі українські сили і позбавив їх всякої моральної мужности. Як міг українець-революціонер захищати таку політику, що у тисячів українців викликала один болючий вигук: зрада! зрада!

Винниченко поїхав у Москву і в Харків, писав там відозви, закликав усіх українців стати разом з більшовиками до боротьби проти Польщі і Петлюри та його уряду.

Наша партія не могла піти з більшовиками, бо була на

Україні в нелегальному становищі, але не могла піти і з Петлюрою — мусила знову боротись і проти большевиків і проти поляків, значить і проти Петлюри. Галичане, яких обеззброїли поляки (було обеззброєно 32.000 осіб), гнили в більшості по польських таборах, а все західно-українське населення було проти польсько-петлюрівського альянсу. Проти альянсу були і жидівські соціалістичні партії (Бунд і Поалей-Ціон).

Побачили всю безнадійність становища нарешті і соціал-демократи, особливо тоді, коли їх Петлюра усунув од влади при допомозі, впрочім, других соціал-демократів. 20—24 вересня 1920 р. Центральний Комітет соціал-демократів знову приймає „рішучі постанови“ про негайне скликання передпарляменту, а щодо міжнародної політики знов „рішуче“ висловлюється: „ЦКУ СДРП, вважаючи шкідливим і недопустимим перебування на Україні чужоземних військ, висловлюється проти всіх міжнародних умов уряду УНР, які мали-би на меті співділення війська УНР з яким будь чужоземним або чужонаціональним військом на території України. Проти такої політики уряду УНР партія буде провадити рішучу боротьбу“. Ви розумієте цинізм цієї постанови? На Україні йде польська вояцка вакханалія в солодкому союзі з „УНР“, соціал-демократ стоїть на чолі цього „уряду УНР“, а ЦК соціал-демократів говорить „взагалі“ проти співділення, як про щось будуче і лиш гіпотетично можливе, але не як про страшну дійсність!

Далі: „УСДРП рішучо осуджує всякі спроби з боку уряду УНР якого будь співділення з Врангелем і буде боротися проти перебування його військ на території України“ — це пишеться після того, як делегація від військ УНР вже їздила в Крим до Врангеля і умовлялась про співділення (в числі делегатів і соц-демократ Чикаленко!). „УСДРП всіма силами буде стреміти до порозуміння народів на Сході Європи“. Щеб-пак! Це ми не бачимо далі.

Але на прикінці постанови є таке: „Зокрема українсько-польські відносини можуть бути тревалі й давати обом народам певність в їх існуванні тільки через остаточне полагодження питання Східньої Галичини згідно з волею більшості населення, заселяючого цю територію“. Про „співділення військ“, проти якого ЦК настроєний „дуже рішуче“, тут не говориться, а виступ в оборону інтересів „більшості населення Галичини“ дуже запізнений: було-б дати відповідні інструкції с-д Левицькому, Михайлову, Понятенкові, коли вони видавали декларацію 2 грудня, або краще зробив-би „голова уряду УНР“ соціал-демократ Мазепа, коли-б дав відповідний наказ „заступникові голови уряду УНР, міністрові юстиції і керуючому міністерством закордонних справ УНР“ соціал-демократові А. Левицькому перед підписанням договору 21 квітня 1920 р.

Хто сам не виконав свого морального, національно-політичного і урядового обов'язку що-до більшості населення Галичини, той тільки з безсоромними очима може це говорити на адресу поляків, та ще й поміщиків!

Центральний Комітет соціал-демократів в своїй резолюції ще говорить, що він проти військової інтервенції в Східній Росії і тому закликає українських робітників і селян не давати Врангелю ні людей, ні матеріальних засобів і не допускати проходу його військ через територію України. Це — через солідарність з „міжнародним пролетаріатом“, не кажучи нічого про солідарність з... українським пролетаріатом.

Ох, ці вуїтські, крутійські „рішучі постанови“!

Одначе, од „негайного скликання передпарляменту“ перейдемо до того як уряд Левицького з Петлюрою знову виконали січневу постанову ЦК про „правнодержавний акт“, яким малось попередити передпарлямент з його „законодатними функціями“. Цей акт було зроблено 14 лютого Мазепою, Безпалком, Левицьким, Шадлуном і Огієнком, але нишком, без публікації, без необхідної урочистої публічності. Щось було недороблено. Було пізніше призначено спеціальну державну комісію для вироблення нової конституції УНР. Але нарешті „Уряд УНР“ відкинув вироблений комісією проєкт і натомість виробив свій.

І ось 12 листопаду (в день катастрофи) цей проєкт був „Іменем Української Народньої Республіки“ затверджений Петлюрою, який підписавсь чомусь титулом „Голови Директорії“, хоч для всіх ясно, що коли нема Директорії, то не може бути й голови її. Далі читаємо вже самий ухвалений Радою Міністрів за ч. 24 „Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці“.

„Верховна Влада: 1. Верховна Влада Української Народньої Республіки тимчасом організується шляхом нижчезазначеного розмежування та координування вищих Державних функцій поміж Директорією, Державною Народною Радою і Радою Народніх Міністрів. Склад, порядок скликання та обсяг прав Державної Народньої Ради визначає окремий закон.

II. Директорія Української Народньої Республіки.

2. Директорія Української Народньої Республіки в особі Голови Директорії іменем Української Народньої Республіки:

- а) затверджує ухвалені Державною Народною Радою закони;
- б) затверджує ухвалені Радою Народніх Міністрів призначення та звільнення;
- в) затверджує ухвалені Державною Народною Радою умови з іншими державами;

г) видає на пропозицію Ради Народніх Міністрів акти амнестії та помилювання;

д) репрезентує Українську Народню Республіку перед іншими Державами, за відповідальністю Голови Ради Народніх Міністрів;

е) покликає Голову Ради Народніх Міністрів та затверджує членів Ради Народніх Міністрів.

3. Директорія має окремий цивільний лист, що ухвалюється законодавчим шляхом.

4. Коли Голова Директорії не зможе виконувати своїх обов'язків через хворість, відїзд та з інших причин, то його часово з ухвали Державної Народньої Ради заступає Голова Державної Народньої Ради, який виконання своїх обов'язків на той час покладає на Заступника Голови Державної Народньої Ради.

До скликання Державної Народньої Ради, зазначене в §4 заступництво Голови Директорії надається Колегії, яка складається з трьох членів: Голови Ради Народніх Міністрів, Порядкуючого в Найвищому Суді УНР і представника всіх політичних партій України. Цього останнього вибирається в спільному засіданні представників Центральних Комітетів цих партій, по одному від кожного. Участь в обранні Члена Колегії може брати лише така партія, яка зареєстрована в законному порядку та існує не менше, як один рік. До складення Колегії Голову Директорії заступає Голова Ради Народніх Міністрів.

III. Законодавство в Українській Народній Республіці.

5. Українська Народня Республіка управляється на точній основі законів, у відповідний спосіб виданих.

14. До скликання Державної Народньої Ради всі права і обов'язки її покладаються на Раду Народніх Міністрів“.

Далі йде розділ про „Раду Народніх Міністрів“ в тому-ж „державнотворчому“ тоні і нарешті підписи: Голова Ради Народніх Міністрів Ан. Левицький і міністр внутрішніх справ Саліковський.

Другий „Закон“ (ч. 25) про Державну Народню Раду Української Народньої Республіки. Цей суроґат „парляменту“, витворений п. п. Левицьким, Саліковським і ин., так і не був скликаний, хоч „закон“ був опублікований і став „чинним“ з менту опублікування (19 листопаду 1920 року).

„Державна Народня Рада“ — це давній провкт. Ще весною 1920 р. його хотіли здійснити, але уряд Петлюри так і не допустив до цього. Цікаво, як тоді хотіли скласти цю Держ. Нар. Раду. Всіх її членів намічено було 161. Провкт передбачав одкриття ДНРади 16 травня 1920 р., в складі 37 членів, по мірі-ж захоплення території число членів мало-б збільшуватися так,

що коли-б уже було захоплено 30 повітів, то ДНРада мала-б бути в повному складі (161 член).

„Мандати“ проєктувалося поділити так:

1. Соц-дем., соц-рев., Бунд., Поалей-Ціон	30 %
2. Соц-федер., сел-соц., нар-труд, труд., фолькс п., цeit-ц.	18 „
3. Нар-респуб., самост., хліб-дем., сіоністи., Ахдус .	13 „
4. Укр. большев., боротьб., незалеж. с-д., ...	5·5 „
5. рос. с-д., с-р., к-д.	3·7 „
6. ППС і людовці	2·0 „
7. Неполіт., наукові, кооперат. і ин. організації .	16·0 „
8. Селян. Спілка	11·7 „

(„Вперед“, 2. VI. 1920).

Автори проєкту виразно хотіли поділити мандати рівно по полам між соціялістами (всіх родів зброї!) і буржуазією. А між тим не лиш вибори до ЦРади і Трудового Конгресу, але й до Установчих Зборів (Всерос. і Укр.) від України давали виразні результати. Раніш я подавав результати виборів до Укр. Уст. Зборів, а ось і де-які цифри і про вибори до Всер. Уст. Зборів від України (див. статтю Леніна в 7—8 ч. „Комун. Інтерн.“):

всіх голосів від України було подано 7,6 мільонів, з них:	
за україн. соціал-революціонерів	3,4 „
за інші укр. партії	0,5 „
за рос. соціяліст-революц	1,9 „

Це неправильні цифри, бо й тоді від України абсолютна більшість мандатів була одержана укр. соціяліст-революціонерами.

Ці „закони“ є найбільше беззаконство, яке тільки й робила ота буржуазна гоп-компанія, яку Петлюра поставив за „Раду Міністрів“ УНР, а Рада Міністрів виробила „закон“ по якому Директорію ще раз скасовано, замінивши її „особою“ голови Директорії, з функціями президента республіки. Потім накручено „заступство“: голову Директорії заступає голова „Державної Ради“, а як його нема, то „колегія з трьох“, а до складення цієї Колегії — голова ради міністрів, цеб-то п. Андрій Левицький. Для цього змайстровано і цей придуркуватий „закон“. Потім так і було: Державної Ради не скликано, значить не міг голова її заступити Петлюру. Коли було вбито Петлюру, то „заступив“ його Ан. Левицький, який через майже 7 літ догагався „вважати“ себе „головою ради міністрів“. Хоч „УНР“ управляється „на точній основі законів“, але-ж А. Левицький не скликав „Колегії“, як того вимагає їхній „закон“.

Таким чином, людина, що не була в Директорії, оповістила себе після смерті Петлюри „Головою Директорії“ і навіть „Головним отаманом“, а од себе призначила „голову ради міністрів“ п. В. Прокоповича.

Перегляд документів впевнює нас, що:

1. УНР зникла фактично і юридично ще в-осени 1919 р.
2. Директорію скасовано тоді-ж.
3. Петлюра вживав назву „Голови Директорії“ як і титул УНР далі цілком протизаконно.

4. Махінація з новим „державним актом“ по замислу поляків і п. Левицького була „оформлена“ 14 лютого 1920 р. соціал-демократами (Мазепа, Безпалко і ин.).

5. Що весь „союз з поляками“ — діло Петлюри і його особистих прихильників з соціал-демократів, радикал-демократів, „безпартійних“ кількох генералів і, нарешті, поляків.

6. Що весь похід на Україну був ганебним нападом на народ з боку осіб, що за всяку ціну захотіли мати владу над Україною.

7. Уряд Петлюри з участю соціал-демократів і польських реакціонерів є остаточним розкриттям контр-революційної суті соціал-демократів, головних винуватців за оті перевороти, доконувані ними на користь Петлюри і своєї партії.

8. Отямились соціал. демократи пізніше, але щоб рятувати репутацію розділились на дві частини: одна з А. Левицьким веде справу з поляками далі ніби „за своєю відповідальністю“, а друга вийшла з уряду і ніби стала в „опозицію“, але в дійсності охороняє петлюрівщину.

9. „Закони“ 12 листопаду 1920 р. є повторенням „законів“ 14 лютого 1920 р., а тому повна відповідальність за ці ганебні акти падає на соціал — і радикал-демократів.

10. Що ці люде не то-що не тримались справжніх законів, а що не додержують навіть своїх власних „законів“ з метою „перебрати владу“.

Політичне мошенство, шарлатанство, зрадливість — ось до чого докотився отой петлюрівський уряд. Вони зрадали революцію. Українська революція вмерла ще 1919 року. Пізніш виступила вже петлюрівщина, як типова контр-революція, в змові з польською шляхтою, поміщиками, проти інтересів народу. Після катастрофи 12—19 листопаду військо було інтерноване в польських таборах, а „уряд УНР“ з урядовцями осіли в Тарнові (західна Галичина).

Оглядаючи плоди своєї праці, Центральний Комітет соціал-демократів 28 листопаду 1920 р. виніс свої нові „рішучі постанови“, з яких треба звернути увагу на це: „Центр. Ком. УСДРП висловлюється за негайне скликання урядом УНР, хоч би поза межами УНР, Української Національної Ради (а чому не „не точній основі законів“, прийнятих 12 листопаду і оповіщених 19 листопаду — Державної Народньої Ради?) як органу представництва всіх політичних партій України з функціями передпарляменту на час до скликання органу народнього представництва на території Української Народньої Республіки.

Положення про Українську Нац. Раду повинно бути вироблено урядом у порозумінню з центральними органами політичних партій“.

Ви помітили, що як лише „уряд УНР“ робить чи має зробити політично-ганебну якусь річ і цим викликає загальне обурення, то Ц. Комітет соц-дем. зараз же виносить постанову про „негайне скликання передпарляменту“ і, перебуваючи в „уряді“, ніяк не хоче скликати отого „передпарляменту“, про який балакає, щоб одвести очі і афішуватися „демократизмом“. Котрий вже раз ми читаємо про „негайне скликання“ передпарляменту? Але ж ні разу „приклад Мазепа“ не скликав його...

Послухаймо постанов далі, бо тут вже цікаве:

„Приймаючи на увагу:

1. що в своїй діяльності кабінет Левицького продовжує лише попередню політику кабінету Прокоповича в напрямі систематичного порушення(!) демократичних традицій УНР, що потверджується:

а) контактом цього кабінету з контр-революційними силами (відрядами Перемикіна і Яковлева), який закінчився тайними договорами з урядом цих сил на чолі з Савінковим, підпорядкованим реакційному генер. Врангелю;

б) свідомим ухиленням від порозуміння з політичними партіями перед ухвалою радою міністрів законів про тимчасову конституцію і про скликання передпарляменту;

в) недвозначним виявленням тенденцій навіть національно-непевної, неширої політики через признання на міністра праці особи, виключеної з УСДРП за її денікінську політику (п. В. Садовський! М. Ш.), чим одночасно кабінет показав, що він не рахується з волею українського робітництва (!) навіть у питаннях, які торкаються безпосередньо робітничих мас;

2. що уряд на чолі з А. Левицьким довів до цілковитого внутрішнього безладдя настільки, що вся влада опинилася в руках військових кругів, обтяжуючи їх чужими обов'язками внутрішньо-адміністративного й чисто політичного характеру, що в момент рішучої боротьби не могло не спричинитися до страшних форм тільки що пережитої військової катастрофи, Центр. Комітет УСДРП висловлює цілком негативне відношення до кабінету Левицького. З окрема що-до членів уряду А. Левицького, В. Садовського і С. Тимошенка Центр. Комітет УСДРП заявляє, що згадані особи не являються членами УСДРП, призначення їх відбулося без жадного порозуміння з партією і до політичної діяльності їх партія не має жадного відношення“.

Правда, красиво? Це вже після катастрофи так розбалакалися п.п. Мазепа, Безпалки, Феденки і інші „відповідальні“ політики: весною і Мазепа і Безпалко з А. Левицьким і С.

Тимошенком увійшли в новий уряд, як соціал-демократи.*)

Коли вже Мазепа і Безпалко вийшли з „уряду“, то й тоді не заявили, що Левицький і Тимошенко вже не соціал-демократи. Лише за Збручем після провалу всієї акції Петлюри-Мазепа-Левицького цей знаменитий ЦК признався, що уряд контр-революційний, союзник Врангеля і що Левицький, Тимошенко й Садовський увійшли в уряд без згоди „партії“ і „робітництва“. Але це очевидна неправда, бо тодішня преса (і з окрема с-д „Вперед!“) зазначила 4-х міністрів, як соц.-демократів. Головне те, що все укр. громадянство, а особливо селянство і робітництво, приймало їх за соціал-демократів, перебуваючих в контр-революційній ролі на услугах Польщі, як своїх ворогів... Цього з історії не викреслить навіть безсоромна „постанова“ ЦК УСДРП з 28 листопаду 1920 р. Лицемірно забалакав ЦК про Перемикіна, Яковлева і Врангеля, а делегатом до Врангеля їздив, між іншими, і с-д. Л. Чикаленко, якого за це ЦК з партії не виключив. Що ж до незадоволення ЦК, що А. Левицький не порозумівся з ним про видання нових „конституційних беззаконств“, то це ваги немає: адже нові „закони“ повторювали основу мазепових беззаконств 14 лютого 1920 р.! В якому чорному, контр-революційному світлі зійшла з політичної сцени ота українська соціал-демократія, що виступила з програмою революції, а потім сама ж зрадила ту програму і підкопала українську революцію!

Вам, українським робітникам, треба знати про цю „соціал-демократію“ більше, щоб ви могли належно оцінити ролю в революції тих, хто вас не організував, не вів, але хто вашим іменем ганебно спекулював.

Боляче говорити це про людей, з якими ми, соціалісти-революціонери, співпрацювали до 1919 року, вірячи „пролетарським“ розмовам і резолюціям тих людей, що з половини 1919 року і далі пішли вже контр-революційним шляхом. Для нас в лише те оправдання, що з цими людьми УПС-Р розірвала тоді і вже більше ніколи в політичній співпраці з ними не пішла. Ліве крило нашої партії ще весною 1919 року розірвало політичну співпрацю з соціал-демократами і було раде, що незаба-

---

*) Лише після того, як А. Левицький став замість нездібного Прокоповича за прем'єра (20 жовтня 1920), то у „Впереді“ (22. X. 1920) з'явилася замітка про те, що А. Левицький і С. Тимошенко перестали бути членами с-д. партії. Як перестали бути? Чи вони самі вийшли, чи їх було виключено — про це не говориться — залишається „хвірточка“ на всякий випадок. Розуміється, як Мазепі й Безпалкові прийшлося вийти в червні з уряду, а Петлюра не зробив жадних кроків, щоб їх залишити там, то постанови „ЦК“ починають носити в собі подражненість. „Прем'єром“ на решті „без порозуміння з ЦК“ став А. Левицький (давня мрія!), то „ЦК“ не міг цього вибачити і оповістив свого полохливу резолюцію, що два міністри перестали бути членами партії.

ром і праве крило наше переконалося, що люде, прапором яких був і в Петлюра, Левицький, Мазепа, Безпалко і т. п., нічого спільного з соціалізмом, революцією, демократією і політичною мораллю не мали, хіба що oprіч одного — шкодили цим великим основам визволення.

Остання катастрофа петлюрівщини є катастрофою соціал-демократії, бо петлюрівщина, як бачите, є законною дитиною соціал-демократії в більшій мірі ніж інших правих партій.

Сумними осінніми днями українське військо останній раз переступило Збруч, було ограбоване польською владою, роззброєне і заперте до таборів Каліш, Стржалково, Щепіорне і ин. на знущання і згубу.

Большевики вигнали Врангеля, 18 березня 1921 р. Польща підписала з ними в Ризі мир, зігнувавши своїх „союзників“, яких вона обернула згодом в своїх яничарів. На Україні запанувала большевицька Москва. Українські революціонери пішли в підпілля, в арешти, де-які довго відважно боролися, гинули сотнями в „чека“, але вже шкоди не можна було направити: українська революція була переможена — чужими насильниками і своїми контр-революціонерами. Чорна, сумна слава пішла про жидівські погроми, про крадіжки державного майна і коштів, про нечуване дизертирство і зрадництво, що dokonані були дрібно-буржуазною інтелігенцією, яка оганьбила і зрадила нашу революцію. Найчорніші сторінки записала петлюрівщина. Замело снігами Україну. Покрило білим килимом землю, напоєну кровію борців за Україну. Іноді лиш дим стовпами здіймався вгору — це горіли українські села знищені Москвою з помсти за сепаратизм.

Народ вступив у нову добу історії. В часі замирення Польщі і Москви, в Росії забухкала з гармат нова революція — повстання в Кронштадті. Воно примусило большевиків зріктися свого божевільного комунізму во ім'я нового безглуздя — Нової Економічної Політики (НЕП), а літо вдарило по людях страшним лихом — неврожаєм, голодом і людодством.

Понесла Україна великі жертви. Стоїть, як нове попільце під владою лютого ворога. Отямилась, та було вже пізно.

Що сталось з нею за дальші 6 літ, скажу пізніше, а тепер перейдемо до побіжного огляду революційних подій на двох крайцях нашої землі — на Східньому (Кубанщина) і на Західному (Галичина, Буковина, Підкарпаття). Потім окинемо оком всю революційну добу в її наслідках і поговоримо про будучину.

XI.

Східній терен України — Кубань. Революція і тут розгорнулася у всіх своїх виявах, але з додатком окремих рис. Гля-

немо хоч побіжно на кубанську революцію, в якій виступило українське населення. Тим більше, що це населення в своїй козацькій частині є прямим нащадком славного колись українського запорізьського війська. Погляньмо, в якому стані опинились нащадки запорожців і як вони виявили себе в революції.

Кубанщина — країна, що починається від східних берегів Азовського і Чорного моря. Сюди за цариці російської Катерини II-ої було року 1792 переселено частину запорізьських козаків, які, після зруйнування московським військом 5 червня 1775 року Запорізької Січі, були оселені над Чорним морем, а згодом під проводом кошового Захара Чепіги перейшли на Кубань, де їм Катерина II „подарувала“ землю. Московський план був хитрий: усунути з України „ворохобну силу“ і виставити її проти кавказьких верховинців, щоб їх землю українськими руками одвойовувати для Росії.

25 серпня 1792 року прийшла на Кубанщину перша переселенська козацько-українська хвиля: 17021 козаків і старшин запорізьських, не рахуючи жінок і дітей. Сіли запорожці 40 курінями (5 округ), влаштувались своїм звичаєм, вибравши собі Військову Раду, кошового отамана, старшину, утворивши собі свій суд, своє духовенство, свої земельні порядки. Вищою владою війська було військове правительство, що складалось з кошового отамана, військового судді та військового писаря, як це було постановлено у першій конституції („Порядок общей пользы“), що була зложена р. 1794 кошовим Чепігою, суддею Головатим та писарем Котляревським. Так почалася українська Кубанщина. Почалось переселення туди українських груп, що навіть з Туреччини (напр., 1808, 1828 р.) повернулись. Десятки тисяч українських козаків пішло з Чернігівщини, Полтавщини і ин. на Кубань. Потягло й селянство.

Тим часом російський уряд почав касувати демократичні запорізьські порядки, призначав начальство од себе і взагалі „прибирав до рук“ владу.

Площа Кубанщини 103246 квадр. кілометрів (поділялась на дві губернії — Кубанську та Чорноморську) з населенням на 1 січня 1914 року 3253000 осіб, з того в 10 містах жило 352400 осіб. Тепер там мусить бути що найменше 4 $\frac{1}{2}$ мільйони осіб, що становить на 1 кв. кілометр 45 осіб. Населення Кубані перед революцією складалось з кількох груп: 1) козаки, більшість українців (1 січня 1914 р. було всіх козаків 1339000 осіб), 2) селяне, що переселилися в більшості з України (біля 1764 тисяч), 3) тубольці (верховинці), яких начислюють біля 150000.

На 1 січня 1914 року 1000 осіб кожної верстви поділялась так:

	козаків	селян	инших
в Кубанській обл.	410	448	142
в Чорномор. „	9	597	394

За національністю поділ був такий (по старому перепису):

	у відсотках							
	Укр.	Рос.	Вірм.	Турк-Тат.	Верх. Нім.	Жид.	Інші	
в Кубан. обл.	47.4	42.6	0.7	2.1	3.6	1.1	0.1	18
в Чорном. „	16.1	42.8	11.0	1.6	6.0	1.5	1.7	18.1

Старий перепис багато українців писав у росіяне, що виявилось вже в часах революції, коли переписи показали, що українців в там значно більше: українців що-найменше 70%. Українці поділялись (як і росіяне) на дві станові групи: козаків біля 850000 осіб, а селян-переселенців, в козаки не зачислених, приблизно 1250000 осіб. Де-хто з кубанських діячів вважає, що з цих селян значна частина була забезпечена землею і мала громадські права, але все-таки на Кубані був перед революцією дивовижний факт.

Коли візьмемо саму Кубанську область, то маємо там: площа її 83394 кв. верст або 8661000 десятин. З цього числа було під лісом 1217000 дес. і земель ялових або невжитків 1383000 дес., цеб-то разом 2.6 міл. дес. помимо сільсько-господарських, яких було 6065000 дес. Беручи цілу площу, бачимо, що: станиці козацькі мають 5970336 дес., офіцерські наділи 329324 дес., військ. земельний запас 329324 дес., а разом козацтво має 6785144 дес., а на всі інші категорії (селянство, міста, державні землі то-що) 1835445 дес. Отже, на козацьку особу (в станицях) було пересічно: ріллі 7.7 дес., невжитків 0.98 дес., лісу 1.3 дес., разом 9.8 дес. На більш мільона селян, не приписаних до козацьких громад, припадало землі дуже мало. Ці неприписані називались на Кубані „иногородні“ або „городовики“. Між ними було що-найменш $\frac{1}{2}$ мільона безземельних, а останні — малоземельні, почасти дрібні власники або арендаторі. Можете собі уявити, що коли козаків було 41% населення, селян 44.8%, інших 14.2%, а 78% території у козаків, то на селянство припаде навіть не ціла решта, а то значить, що на Кубані переселенці (селяне — „городовики“) були в невідрадних умовах. Це селянство було майже все українське, як і козацтво, більшість якого — нащадки славних запоріжців, тепер в Росії окремий стан, що в порівнанні до бідних селян був привілейований. Між козацтвом було також нерівенство: земельною наділу мали одні по 3—4 дес., а інші і по 30 дес.

Оці земельні обставини дуже вплинули на те, що революція на Кубані приборала окремі риси. Драма там сталась надзвичайна. Вона навіть тягнеться й досі, а то саме: люта боротьба між козаками і селянами не-козаками. Кубань має в собі ще „лінійську“ частину, заселену в більшості козаками-росіянами. Козаки-росіяне і козаки українці в цій боротьбі солідарно тримаються проти селян-українців і росіян. Станові привілеї і клясово-економічні інтереси еднають козаків українців і росіян проти

селян українців і росіян! З другого боку, національно-політичні інтереси розділюють українців і росіян.

Перехресні сили штурхають людей в різні боки. Боротьба за новий лад не йде рівно і солідарно. Суспільство різної національно-соціальної структури розпадається на ворогуючі групи. В таких умовах виграє якась інша солідарна і терористична сила.

Щоб ви могли хоч приблизно уявити розподіл сільського населення на Кубані за національним складом (відношення українців до росіян), я подам відомости з сільсько-господарського перепису 1917 року. Перепис охопив 2349946 осіб сільсько-господарського населення, яке поділялось на 374155 господарств, в тім числі:

господарств українських	187296	або	50.0%
„ великоруських	103902	„	27.8 „
„ „русських“	53715	„	14.4 „

Як побачимо далі, в 1917 р. багато українців на Кубані вважало себе за „русських“, то-ж українців на Кубані взагалі не менше 70%. Для оцінки нашої сили там треба оглянути національний склад міст, бо як ми вже знаємо в керовництві суспільними справами грають першу ролю міста, а не села. Перепис на Кубані був р. 1920, але українців у містах він показав дуже мало — щось 6.8%. Перепис р. 1923 показав такий національний склад кубанських міст:

	Загальне число мешканців	в тім числі у %/о/о			
		Укр.	Велик.	Руськ.	Инш.
1. Краснодар	144327	33.3	28.1	20.1	18.5
2. Новоросійськ	49055	20.9	28.1	22.5	28.5
3. Єйськ	34776	35.8	36.6	23.6	4.0
4. Темрюк	15163	48.2	12.2	36.7	2.9
5. Анапа	13015	38.9	18.3	22,9	19.9
6. Туапсе	10650	17.1	40.8	11.7	30.4
7. Сочі	7876	17.1	40.5	4.0	38.4
8. Геленджик	4357	21.8	16.9	35.6	25.7
9. Гарячий Ключ	1330	40.6	11.2	31.4	16.8
10. Майкоп	44766	27.0	56.8	4.4	11.8
11. Армавір	60474	20.4	28.5	19.3	37.8
12. Крапоткин	27455	37.5	44.7	6.1	11.7
13. Тихоріцька	13602	35.3	51.8	4.7	8.2
14. Лабинська	25585	38.2	50.0	2.9	8.9
15. Прим.-Ахтар.	10639	66.1	22.8	5.4	5.7
16. Славянська.	18437	60.3	21.7	10.1	7.9
	481507	32.2	33.4	16.5	17.9

Як бачите, на Кубані таке становище українців у містах, як і на Україні: українці — меншість і знов так, як по цілій українській землі — трудова меншість. Життя міст на Кубані йде російським трибом. До революції шкіл українських не було, навіть жадного часопису українською мовою не виходило. Свідомі українці були невеличкою купкою, хіба якихось кілька тисяч з інтелігенції нижчої кваліфікації.

Гуло російське життя... Нашадки Запорожців працювали, як „славне військо кубанське“, було пишне та горде своєю заможністю. Селяне-переселенці з України були „набродом“, „приблудами“, „городовиками“, у підсусідках. Росія провадила свою господарку і збирала данину з своїх несвідомих колоній. Року 1913-го російський уряд зібрав з Кубані податків 34338967 руб., а витратив на Кубані лише 15543800 руб. (сюди вчислено вже і „загальні видатки“ на Міністерство двору, військове, морське, закордонних справ, на виплату державного боргу і на $\frac{1}{1000}$ на його). Значить податків пересічно на душу кубанського населення взято 11 руб. 20 коп., а витрачено на Кубані на душу 5 руб. На Україні так само: бралось (1902 р.) 16 руб. 97 коп., а витрачалось на Україні 8 руб. 65 коп. В Московщині навпаки бралось з душі 13 р. 90 к., а витрачалось 13 р. 99 коп. Ось це вам приклади колоніальної політики!

Кубань — безприкладно обдарований природою край. Здорове українське населення обробляє землю і взагалі в більшості працює фізично. Козацька старшина уявляє з себе заможну поміщицько-буржуазну верству, що патріотично служить Москві і веде за собою трудове козацтво і цілий край. Разом з тим міста наповнились російською буржуазією, урядництвом, з яким злилось козацьке старшинство. Великий край як дві Галичини, але населення загалом рідке — якихось $3\frac{1}{2}$ мільйони. В Кубані сміливо прожило-б і 10 мільйонів. За для простору і багатства краю сюди плив безземельний, переважно український люд. Так витворилось два стани: козацький і селянський. В революції вибухла кривава боротьба їх. Ми далі побачимо, як розвинулись події, і лише тоді вам стане, чому така, а не інакша була доля Кубані в революції. На Кубанському прикладі маємо багато чому повчитись.

* * *

16 березня 1917 р. у столиці кубанській Катеринодарі (місто засноване 1794 р. і названо в честь цариці Катерини II) утворюється Мійський Громадський Комітет на таких основах, як і по цілій Росії. На другий день утворюється тимчасовий Обласний Кубанський Комітет. Помимо того утворюється Рада Робітничих і Салдатських Депутатів, а згодом також Рада салдаток, цеб-то жінок, чоловіки яких на війні. І в комітетах і в

радах робітничо-селянських депутатів більшість і провід опинились в руках російських соціалістів-революціонерів, соціал-демократів і подібних елементів. Цілком натурально: бо лише росіяне організувались ще раніш, росіяне і жиди навіть революційну боротьбу проти царизму вели. Українці, як завжди і скрізь неорганізовані. 23 березня в Катеринодарі улаштовано грандіозне Свято Революції з походами десятків тисяч населення, яке майже все вважало себе за „руське“. В поході йшла і маленька купка українців з жовто-блакитним прапором.

22—30 квітня відбувся в Катеринодарі краєвий зїзд представників козацького і не-козацького населення, який постановив підтримувати Тимчасове Правительство і висловив побажання, щоб Росія перетворилася в демократичну республіку. Зїзд визнав мійські, станичні, аульні і ин. громадські комітети за вищі органи місцевої влади, а за станичними козацькими громадами визнав лише право вирішування питань що-до козацького господарства. Суд в станицях мусив бути реформований на засаді виборности, а поки що мали бути судові колеїї утворені на паритетній основі (цеб-то число суддів козаків і не-козаків рівне).

На зїзді зразу ж виринули гострі питання: про необхідність регуляції „посаженої“ плати (плати, яку не-козаки платять за користування землею під будівлі то-що) і друге — земельна справа. Про розгляд і вирішення справи з „посаженою“ платою мав подбати Обласний Комітет, а що-до земельної справи, то делегати не-козаки в окремій нараді прийняли резолюцію, щоб заспокоїти козаків:

„З обуренням одкидаючи поширювані провокаційні чутки про ворожі відносини між иногородцями і козачим населенням краю, про самовільне заорювання козачих земель иногородцями і т. п., ми, представники иногородців від семи округ Кубанської області, одногосно прохаємо президію зїзду довести до відому Військової Ради і військових частин на фронті, що иногородці жадних претензій до козачих надільних земель і до козачого військового майна заявляти не думають, будучи переконані, що Установчі Збори знайдуть можливість, щоб задоволити справжні потреби иногороднього населення не порушуючи інтересів трудового козацтва“.

Велике примиряюче сяєво революції світить з цієї постанови иногородніх, але в тім, що Установчі Збори, мовляв, дадуть нам землю, не порушуючи інтересів трудового козацтва, вже чути застереження, супроти панських верхів козацтва. З цього джерела вибухнув потім розкол з великою силою. Зїзд обрав „Областной Совет“ (краєву Раду) з 135 осіб, і Обласний Комітет (від кожного повіту по одному козакові і не-козакові та 4-х представників від верховинців). Так установилась вища

крава влада на Кубанщині. Козацькі справи було-ж передано в компетенцію Військової Ради і Військового правительства — так називався виконавчий орган козацтва.

30 квітня зібралась військова (козака) Рада, радила 5 днів, вибрала Військове Правительство в складі: 7 членів, обраних на Обласному Зїзді, 8 обраних на Раді та до їх 8 заступників. Цьому „правительству“ було доручено на жовтневу сесію подати проєкт закону про самоврядування, а також ухвалено засади земельної реформи, на основі чого всі військові (козачі), громадські та хутірські землі, ліси і т. д. творять спільне добро всього Війська; всі приватновласні землі, всі землі, виділені з козацької території шляхом подарунків і нагород, всі державні, церковні, монастирські, німецьких колоністів і ин. повертаються через Установчі Збори у власність Війська. Виняток був зроблений лише для таких груп: „надільні землі сільських громад, селянських товариств і дрібних власників, на території Кубанського Козачого війська, лишаються за їх власниками“.

Бачите, козацтво почало себе скріплювати, як стан, силкуючись скупчити в своїх руках ще більше землі, ніж було до того. Козацтво виступає, як колективний власник землі! Ясно, що воно захоче свій напрям перелити і в організаційно-громадські форми. Це й виявилось в початку липня за засіданні Обласної Ради. Підчас обговорення справи з організацією самоврядування на Кубані, козацька частина Обл. Ради 11 липня залишає демонстративно засідання, а 17 липня після невдалих спроб порозумітися заявила: „Козача частина Кубанської Обласної Ради вважає дальшу спільну працю за неможливу, а тому постановляє: 1) вийти з Обласної Ради і утворити Кубанську військову Раду, 2) відкликати козачих представників з Обласного Виконавчого Комітету, 3) оповістити всьому населенню, що так звана (!) Кубанська Обласна Рада і Обласний Виконавчий Комітет од нині не існують через вихід з них представників всього козачого населення краю, 4) доручити Військовому Правительству негайно виробити проєкт без-станового самоврядування на широких демократичних засадах і, заздалегідь ознайомивши з ним населення, внести його на розгляд Кубанської Військової Ради“.

Ця резолюція була власне маленькою революцією: козаки не захотіли працювати спільно з иногородцями в спільному краєвому органі. Чому? Бо козаки не хотіли погодитись з тим, щоб органи самоврядування були спільні для всього населення, щоб вибиралися вони загальним голосуванням і щоб до цих органів перейшли всі справи громадського господарства. Значить, козаки не хотіли зійти з класово-станового становища і рішили всю краєву владу взяти лише в свої руки. Російський Тимчасовий Уряд згодився на це, бо рахувався з організованим козацтвом,

і через те влада Обласного Комітету була знищена, хоч і Обласна Рада і її Комітет існували далі після виходу козаків. Російський Уряд став на бік козаків, їх станової відокремленості. Це означало — проти інтересів иногородців, цеб-то робітників, безземельних і малоземельних. Єдність, яку деклярували иногородці на Обласному Зізді і респект до козачих інтересів було розбито.

В серпні відбулись вибори до мійських і земських (повітових) самоврядувань: перемогли знов російські с-ри і соц.-дем. В Катеринодарі до мійської ради вже попало 20 большевиків на загальне число 100 депутатів. Після виходу козаків з Обласної Ради були скасовані по станицях перші громадські комітети, а по містах вони були скасовані після виборів органів самоврядування. В радах робітничо-салдатських депутатів, що існували скрізь поруч органів влади, почав рости вплив... большевиків: в Катеринодарі в „совдепі“ їх була вже третина, а у вересні вже більшість. Большевизм на Кубані політично виростав на критиці політики Російського Уряду і козацької політики.

Козацтво відчувало, що в широких масах розвиваються урівнюючі напрямки, бачило в цьому небезпеку і шукало засобів збільшити свою силу. Показником цього була конференція 3—6 жовтня в Катеринодарі представників Кубанського, Донського й Терського козацтва, яка ухвалила розпочати утворення „Юго-Восточного Союза казачьих войск, горских народов Кавказа и вольных народов степей“ з метою, яка на зовні виглядала, як змагання до демократії і федерації (козацтво було незадоволене, що Російський Уряд оповістив Росію республікою, але не зазначив — демократичною і федеративною), а внутрішню гнало його до цього бажання в формі федерації закріпити свою станову окремішність і спільним союзом всіх козаків, незалежно від національності, боронитись проти „занадто-урівнюючих“ тенденцій інших частин Росії. Козацтво почало себе протиставляти до іншого населення не з національних, а з класово-станових міркувань. Відділь і його федералізм, а пізніше і самостійність, впливли. Кубані, яко частині українського народу, було-б натурально стремитись до злиття або принаймні федерації з Україною, а Донові з Росією, але-ж клясовий щирець інтересів погнав козаків до Союзу між собою. Цей союз був формально підписаний в жовтні у Владикавказі.

Як кубанське козацтво поспішало закріпити свої позиції, захопити владу над Кубанью, показує друга сесія Кубанської Військової Ради, що після розриву з иногородцями була визнана і петроградським урядом за вищий орган краєвої влади в Кубані. Ця друга сесія почалася 5 жовтня (значить, майже одночасно з „юговосточною“ конференцією козаків кубанських, донських і терських). Кубанська Військова Рада ухвалює: „Временные ос-

новные положения о высших органах власти в Кубанском Крае“, цеб-то тимчасову конституцію. На основі цієї конституції джерелом влади є правосильне населення Кубані — козаки, верховинці і селяне, що мають у себе громадську землю(цеб-то далеко не в се населення!). „Правосильне“ населення вибирає на кожні 5 тисяч люду одного депутата, а депутати творять з себе Краєву Раду (велику), з якої виділяється Законодавча Рада (мала рада), яка призначає зі свого складу краєвого військового отамана і правительство, перед нею відповідальне і яке складається: з 7 козаків, 3 „корінних иногородців“ і 1 черкеса, разом 11 осіб.

Ця конституція „входить в силу“, негайно після ухвалення, але коли люде хочуть свого, то вони вводячи закон „в силу“, негайно й порушують його. Сталось таке й з конституцією. Люде її ухвалили, але й зараз же рішили „що Військова Рада тимчасово перейме на себе функції Краєвої Ради“. Розуміється, так „краще“, бо й виборів не треба робити.

24 жовтня Краєва Рада (під новою назвою стара Військова Рада) вибирає військовим отаманом росіянина полковника А. П. Філімонова (тоді грав ролю „демократа“, а потім знов заявився чорним монархістом). Розуміється, Військова Рада оповіщаючи себе Краєвою, мусила поповнитись (без виборів) представниками „корінного селянства“, якє впрочім розчарувало козаків своєю заявою, що ухиляється від голосування по всіх справах з огляду на те, що воно вважає що важні ухвали про основні закони прийнято без представників всього селянства, і що вони не голосуватимуть аж до того часу, доки не відбудеться зїзд представників всього населення краю.

Це мало свою підставу. Селянство було зацікавлене, щоб почути голос всіх і не-козаків. Готувався II Обласний Кубанський Зїзд. Обласний Виконавчий Комітет розпорядився скликати зїзд на 13 листопаду і видав до населення відозву, в якій одверто обвинувачував Краєву Раду, що вона не хотіла завести на Кубані без-станового самоврядування і самовільно позбавила участи в місцевому самоврядуванні півтора міліони місцевого „иногороднього“ люду. Власне цим і мотивує Виконавчий Комітет свою постанову про скликання зїзду. Нема чого казати, що проти постанов Краєвої Ради бурилося все не-козаче населення.

Як раз в початку листопаду вибухає в Петрограді большевицьке повстання, а тому Кубанське Військове Правительство постановило 7 листопаду: „вважаючи захоплення влади большевиками всупереч волі народу і в час надзвичайно-тяжкого становища на фронті за злочин і зраду, прийняти на себе здійснювання державної влади в Кубанській області аж до відновлення в Росії влади Тимчасового Уряду і порядку“. В дусі цього розіслано розпорядження і оповіщено Кубань на військовому

стані та закликано „всіх громадян“ зберегти вірність Тимчасовому Урядові і підтримати його в боротьбі з ворохобниками-більшевиками, яко „агентами Вільгельма“.

23 листопаду одкрився Обласний Зїзд, на другий день виніс гостру резолюцію проти постанов Військової Ради, оповістив „Временныя основныя положенія о высших органах власти“ за цілком незаконні, заявив протест проти позбавлення половини населення права участі в самоврядуванні і політично-державному житті. Називаючи їх незаконними і закликаючи населення не виконувати постанов Ради, цим Обласний зїзд об'єктивно став не лише проти самовільства Ради, але і проти оповіщення нею принципу федерації, покладаючи всі надії на Установчі Збори. Зїзд пішов ще далі і рішив в протывагу козацтву приступити до утворення союзу не-козаків Кубані, Дона і Терека, отже робити новий „югосточный союз“ не-козаків. І цей факт показує, що боротьба точиться навколо основного класово-станового питання.

Отже, Військова Рада, що оповістила себе Краєвою Радою і Обласний Зїзд, що представляли обидві основні сили краю — козаків і иногородців — розкололи Кубанщину політично на дві частини і своїми постановами зійшли на позиції громадської війни. В дальшому ми побачимо, що цей розкол вилився у певні форми співробітництва з чужими силами: козаки-автономісти і федералісти пішли згодом з Денікіним, а иногородці з більшевиками. Російські централістичні, великодержавні сили стали тим третім, хто виграв справу в боротьбі двох місцевих сил.

Отже, дві дати: 5 жовтня і 24 листопаду стали для дальшої долі Кубанщини фатальними. Агресивною (зачіпною) стороною було козацтво, що ще в-літку розірвало співпрацю з не-козаками і цим підготовило логічно і свій крок 5 жовтня і поведінку Обласного Зїзду 24 листопаду.

В цей час на кон історії вийшли дві центральних російських сили: більшевики і добровольці, що в козацких областях далі грали рішачучу роллю. Боротьба обох краєвих сил під впливом нових подій в Росії (більшевизм і організація контрреволюції) збільшилася. На це показують такі факти: з 13 по 27 грудня відкривається Законодавча Рада (мала рада), 22 грудня починається сесія великої Краєвої Ради — це козацька сторона, а 24 грудня знов відкривається надзвичайний Обласний Зїзд, який недавно лише закритися.

Обласний Зїзд через два дні розколовся на дві частини: одна себе заявила за більшевиками, за владою робітничих і салдатських рад, а друга — за Краєвою Радою, цеб-то за співпрацю з козацтвом. Ця друга частина прибрала для себе нову

назву „Второго Обще-областного Съезда“ і почала в той же день засідати з Краєвою Радою.

Перша частина зїзду (до якої пристало і кілька збільшених членів Ради) винесла постанову про заведення на Кубанщині большевицьких рад і непримириму боротьбу проти всіх, хто не з ними, називаючи себе при тім иногородцями і вимагаючи, щоб негайно були утворені земельні комітети, до яких би і перейшли всякі землі, окріч наділів селянства і трудового козацтва. Ясно, що ця частина зїзду обєднувала бідніших иногородців, які в своїй постанові знову повторили про те, що всі постанови Краєвої Ради і Краєвого Правительства вважати за необовязкові для „революційного трудового населенія, як направленні против свободи і завоєваний революції и исполнению не подлежащих“. Керівники цієї частини зїзду — большевики, ліві соціялісти-революціонери і анархісти вже через кілька день (30 грудня) постановили розпочати збройну боротьбу проти Краєвого Уряду, призначили собі воєнного комісара (анархіст Тимофєєв), а 31 грудня ця частина зїзду вибрала „Временный Областной Совет народных депутатов“, якому і доручає скликати зїзд совітів Кубані на січень 1918 року.

Що робила тимчасом друга частина зїзду, що себе назвала „Вторым Обще-областным Съездом“ і вступила в співпрацю з Краєвою Радою? Ця частина не визнала засади про владу большевицьких рад, а заявила, що законну владу поставлять Установчі Збори (вибори до них вже відбулися по всій Росії у жовтні). Козаки пішли на згоду з цим „Вторым Обще-областным Съездом“ і порозумілись на тім, що Законодавчу Раду вони творять спільно так: 46 козаків, 46 не-козаків і 8 верховинців, а Кравий Уряд скласти так: 5 козаків, 5 не-козаків і 1 верховинець. Отже козаки зробили уступку своїм иногородцям під впливом большевицького перевороту. На місцях мали бути утворені так само мішані збори, які вже вибірали-б органи влади: де козаків більше, там вибірають пропорційно, а де козаків менше там — пополам від тих і других, станичний отаман з козаків, а його заступник — з иногородців. Правом голосу користується кожний, хто не менш 2 років живе на Кубані. Ухвалено скасувати „посаженну“ плату з 1 січня 1918 року, поставити земельні комітети. В земельній справі приймається така нова резолюція:

„Всі землі Кубанського Козачого Війська, ліси, рибальські води, як внутрішні, так і морські на 7 верст від берегів, та інші угоддя, з усіма підземними добрами, творять невідбірну і непорушну власність Кубанського Козачого Війська. Кубанське Козаче Військо володіє, користується і розпоряджається своїми землями, лісами, водами і підземними добрами самостійно і незалежно. Всі приватно-власницькі землі, виділені з території Ку-

банського Козачого Війська шляхом царських подарунків, нагород і ин., а також землі державні і монастирські, розположені на території Кубанського Краю, безплатно вивласнюються на краєвих законодавчих підставах і переходять в окремий краєвий фонд. Землі параківляльні, церковників, монастирські, офіцерські, що були виділені зі станичних земель, безплатно повертаються тим же станицям назад.

Землі селянські, надільні землі селянських товариств і дрібних власників в межах Кубанського Краю повинні залишитися за їх власниками в розмірі земельної норми, що має бути установлена для Кубанської Области.

Землі верховинських народів Кубанської Области, ліси інші угоддя з усіма підземними добрами творять їх невідбірну і непорушну власність, котрою вони користуються і розпоряджаються самостійно і незалежно“.

Як бачите, в одному краю три окремі території: козацька, селянська, верховинська. Козацька і верховинська самостійні і незалежні, а селянам користування „по нормі“, що установить влада. Це дуже характерні риси для країни, де діють національні, територіяльні і станові групи. Цим Кубанщина справді відрізняється і від Росії і від України. Оця ріжниця і диктувала козакам окрему політику: від Росії з причин національних і станових, від України — з причин станових. Тому, що в основі станових ріжниць лежать клясово-економічні інтереси, то треба признати, що клясові інтереси на Кубані були дужчі за національні. Це виявиться і далі.

3 січня 1918 року Краєва Рада затвердила постанову свого Уряду, який ще 7 листопаду оповістив, що перебирає на себе повноту державної влади на Кубані аж до відновлення російського тимчасового уряду. Між иншим, в цей же день 3 січня в станиці Кримській утворився перший большевицький комітет („ревком“), а 30 січня тут же відбувається обласний зїзд „ревкомів“ і обирає „Обласний ревком“.

21 січня 1918 р. знов працює Законодавча Рада, сторони готуються до боротьби збройної. І справді — 2 лютого відбувається перший бій між військами Кубанського Уряду (на чолі його стояв українець Л. Бич) і військами большевицького „ревкому“. 17 лютого в Армавірі відбувається перший „зїзд советів Кубані“, а 28 лютого Законодавча Рада проголошує незалежну Кубанську Народню Республіку. Бої йдуть далі і большевицькі сили з Росії перемагають потроху, так що 12 березня 1918 р. військовий отаман, Кубанський Уряд і Законодавча Рада залишають Катеринодар і йдуть в довгу мандрівку, щоб знову повернутись в Катеринодар 16 серпня 1918 року.

Так Кубань закінчила першу добу революції: перейшовши шлях від єдиної-неділимої Росії до самостійної Кубанської На-

родньої Республіки. Незалежність виросла із внутрішньої розгонової клясової сили — з козацького автономізму, який не хотів піти на уступки в земельній справі, розірвав з иногородцями, поставився (не міг инакше) проти большевизму, з яким спряглись иногородці, гнані своєю клясовою політикою до захоплення козацьких земель. На наступ большевиків козаки відповіли війною, але проти всеросійського большевизму своїми силами не справились. Мусили уступити перед навалю большевизму з Росії, перед вибухом иногородців і „нейтралітетом“ військ. Ясно, що козацтво змушене шукати собі спільника, щоб оборонити свою Республіку і... землю. З соціальних мотивів козацтво мусило стати на фатальний шлях союзнитва з ворогом самостійности Кубані — з добровольчою російською армією.

* * *

До цього козацьку демократію погнали самі большевики і... иногородці.

13 березня большевики вступили в Катеринодар, а 24 березня Кубанський Уряд і його військо зустрілись біля станиці Калужської з Добровольчою Армією, що вже формувалась під проводом генерала Корнілова.

Через тиждень (30 березня) стався між ними договір в станиці Новодмитрівській. Добровольча Армія почала творитись у Донщині. Російські генерали Каледін (донський отаман), Корнілов, Денікін, Алексеев і інші стали на чолі боротьби проти большевизму. На Кубані добровольців збирав ген. Ернделі. Добровольці під командою ген. Корнілова блукали по-за річкою Кубанью і там ото й зустрілися з військом Ради і Кубанським Урядом. 30 березня 1918 р. в станиці Новодмитрівській підписано умову про перехід кубанського урядового війська в повне підпорядкування ген. Корнілову. Законодавча Рада, Уряд і військовий куб. отаман виконують свої функції і допомагають Добровольчій Армії, кубанський командуючий (ген. Покровський) і начальник його штабу (полк. Науменко) відкликаються в склад Уряду для формування постійної кубанської армії. Умову підписали: генерали Корнілов, Денікін, Алексеев, Ернделі, Романовський і кубанці — військовий отаман полк. Філімоном, голова Законодавчої Ради М. Рябовіл, його заступник Султан-Шахим-Гирей, голова Уряду Л. Бич, командуючий куб. військом ген. Покровський.

Обставини були тяжкі, у війську розклад і інтриги, тому кубанські діячі були майже зтерорізовані і змушені підписати ганебну умову, що поклала край кубанській самостійности.

Після цього об'єднане військо вступило в Кубанщину, почало наступ на Катеринодар, але вранці 12 квітня був убитий в

боях ген. Корнілов, команда перейшла до Денікіна, який звелів від Катеринодару відступати — військо через усю Кубанщину відступало на Донщину. Денікін вже не говорив ні про Установчі Збори, ні про демократію, як це робив Корнілов, а навпаки оповістив боротьбу за цілість Росії і за російську культуру. Кубанські українці — проводирі Бич і Рябовіл попали в тяжке становище. Так їм довелось опинитись на Донщині (де вже гули повстання проти большевиків), в російських чорносотенних колах, які командували кубанцями.

А що робили большевики тим часом на Кубані? Коли в Новодмитрівській підписувався договір 30 березня, в цей саме день в Катеринодарі відбувався „Другий Обласний Зїзд Совітів“. Цей Зїзд вибрав „Центральний виконавчий Комітет“ (із 45 осіб), а цей вже од себе поставив „Совіт Народніх Комісарів“ („Совнарком“) в складі 16 осіб. Гралі на Кубані ролю спочатку кубанські большевики (Ян Полуян, Вигріянов, Мальцев, Марочкін, Дунін, Гуменний, Чорний, Сорокін і ин.), а згодом вже люде „з центра“. „Иногородці“, розуміється, пішли за большевиками, власне — за землею. Хто-б їм обіцяв землю, за тим би пішли. Цей факт, що козаки з Денікіним, а иногородці з большевиками, є покажчиком глибокої прірви, що розкрилась між українцями двох станів. Инакше й не могло бути.

Большевики на „Другому Обласному Зїзді Совітів“ видали 30 березня і декрет про землю: „загальне орудування всіма без винятків націоналізованими підприємствами і землями, лісами, водами і іншими угодами Кубанської області належить краєвій владі“. Це значить, що большевицька влада розумів свою роль просто: розпоряджатись усім майном, щоб тягти за собою всіх, що хочуть тим майном скористатись — зрозуміло, що половина населення (иногородців) в цім зацікавлена.

Почалося розділювання земель. Почалась ворожнеча козацтва і заможніших иногородців до большевиків. Тимчасом большевики, прилучивши до Кубанщини Чорноморську губернію, проголосили „незалежну“ Кубансько-Чорноморську Республіку, а пізніше — 5—7 липня 1918 р. в Катеринодарі проголосили Північно-Кавказьку радянську республіку, прилучивши Терщину, Ставропільщину та гірські райони, щоби знищити своєрідний український характер Кубанщини. Цей план вони здійснили вже значно пізніше в другий раз під назвою „Північно-Кавказький Край“.

В травні місяці розгорілися на Кубані повстання проти большевиків. Передбачаючи це, Кубанський Уряд заключив з донським урядом 22 травня угоду про спільну боротьбу проти большевизму і про утворення „на півдні Росії“ своєрідного „федеративного організму“, який би був початком відновленої російської державности того сорту, що подобався російським добровольцям і „патріотам“.

23 червня Денікін розпочав похід на Кубань проти большевиків і волею-неволею кубанський уряд йшов за ним, як „союзник“. Не помогло большевикам і оповіщення „незалежності“ Куб.-Чорноморської республіки і перетворення її в Північно-Кавказьку республіку — тут такі гасла не мали успіху, бо національна свідомість в населенні була слаба: ще за свою козацьку незалежність воно постояло-б, але за... північно-кавказьку та ще й „иногородню“? Населення повстало проти большевизму.

Через те наступ Денікіна був легкий. Вже 16 серпня 1918 р. Законодавча Рада, Уряд і отаман вступили в свою „червону“ столицю Катеринодар, як законна влада.

На Україні вже була німецька гетьманщина. З Дону большевики втікли перед повстаннями населення. Відновились і там влада на чолі з генер. Красновим. Грузія, Вірменія та Азейберджан стали незалежними республіками на Кавказі. Повстання на Кубані полекшили наступ — большевики тікали в Росію понад Волгою.

Осівши в Катеринодарі, Кубанський уряд вже 1 вересня 1918 р. оголошує „нову конституцію“ — правила виборів до Краввої Ради. Як ви пригадуєте в грудні 1917 р. Законодавча Рада і уряд були зложені на основі парітету (рівенство) між козаками і не-козаками. Цей парітет все одно давав перевагу козакам вже тому, що третя сторона — верховинці — йшла з козаками. Але ж та угода зроблена підчас наступу большевиків! Тепер большевиків переможено і козацькі провідники — Бич, Рябовіл, Макаренко, Білаш і інші — знов під впливом козацької куркульні і своїх станових інтересів рішили угоду з инородцями розірвати, вернуться до своєї улюбленої політики захисту клясово-станових привілеїв козацтва.

Новий закон говорив: „право участі у виборах до Кубанської Краввої Ради мають особи мужеської статі, що належать: або до козаків Кубанського краю, або до кубанських верховинських племен, або до корінних мешканців кубанських селянських громад і селянських земельних товариств“, цеб-то позбавлялися виборчих прав жіноцтво і инородці, неприписані до вищевказаних категорій населення. Ох, нащадки запорожців під російським режимом таки вцепилися в земельку, подаровану Катериною II в обмін на свободу і традиції вільного козацтва, віддані російському режиму. Якась хоровитість в цьому маніякальному бажанні залишити инородців (в більшості бідних українських селян!) в попередньому стані.

9 листопаду 1919 р. відкрилась надзвичайна сесія нової Кубанської Краввої Ради. Кубань вже вільна від „лівих“ большевиків, але в ній тепер сидять „праві большевики“ — контр-ре-

волюційна денікінщина, яка шепотить і вимагає пристосування до своєї „програми“.

23 грудня 1918 р. Краєва Рада приймає таку резолюцію, яку запропонував голова уряду Л. Бич:

„1. Утворення на території був. держави російської самостійних державних формувань і перебрання ними на себе верховної державної влади було неминуче і в той же час актом самоохорони.

2. Основним завданням всіх цих державних формувань є боротьба з большевизмом, що ще далеко не видихавсь у центральній і північній Росії.

3. Для успішної боротьби треба в найкоротший час утворити єдиний бойовий фронт і єдину команду.

4. Необхідно зорганізувати єдине представництво від південно-руських державних формувань на майбутній мировій конференції. Треба негайно, не чекаючи утворення федеративної влади у звільнених від анархії областях, зробити заходи для утворення спільного представництва.

5. Для досягнення мети, означеної в п. п. 3 і 4 необхідно утворити південно-руський союз на федеративних підставах.

6. Відродження Росії можливе у формі Всеросійської федеративної республіки.

7. Кубанський край повинен увійти в склад Російської федерації, як член федерації.

8. Кубанська Краєва Рада, беручи за свою мету боротьбу з большевизмом, стремиться перевести в життя засади широкого народоправства.

9. Відновлення будучої форми правління в державі російській населення Кубанського краю ставить в залежність від виявлення волі у Всеросійських Установчих Зборах нового скликання“.

Як ми пригадуємо 1 березня 1918 р. „Кубанський край“ був проголошений формально незалежною Кубанською Народною Республікою. А тепер пропозиція уряду Бича є фактично скасуванням Кубанської Республіки. Лицемірство і політична похливість визирає неприкрито з цієї нової „програми“ уряду.

Але цього ще мало. 18 грудня Краєва Рада знов приймає „Временное положение об управлении Кубанским краем“. Декларативна частина цієї конституції звучить:

„Кубанське козацтво, верховинці і корінне населення сел і міст Кубанського краю, що винесло з іспитів революції підвалини ладу і народоправства, стоять перед необхідністю влаштувати рідний край власними зусиллями. Відсутність державної єдності і загально-російської влади, анархія, що продовжується в центрі Росії і затяжна боротьба проти анархії настійно диктують населенню Кубані необхідність самостійно скріпити дер-

жавність в межах краю. Мислячи себе нерозривнозв'язаним з Росією, єдиною і вільною, населення Кубані твердо стоїть на колишній своїй позиції: Росія повинна бути федеративною республікою вільних народів і земель, а Кубань — окремою складовою її частиною. Нині ж Кубанський край, стоячи на шляху державного будівництва, зберігає за собою всю повноту державної влади в межах краю і керується органами, що поставляться населенням згідно з цим положенням“.

Далі вже означається, що джерелом верховної влади є воля всіх громадян, виявлена в представництві.

Законодатна влада належить Краєвій і Законодатній Раді, а виконавча — військовому отаманові і кубанському краєвому правительству (§ 9). Краєва Рада скликається лише для вибору військового отамана і затвердження змін в конституції (11). Законодавча Рада вибирається на три роки і видає закони в справах, що не входять в компетенцію Краєвої Ради, Військовий Отаман вважається головою краю і війська, вибирається на 4 роки Краєвою Радою, має право veto, розпускає Раду і припиняє її сесії (§§ 44 і 45), уряд відповідальний перед Законодавчою Радою.

Ось така собі конституція, що є тимчасова вже з однієї засади — федералізму. В той же день Краєва Рада знову обирає за військового отамана полковника Філімонова. 20 грудня ухвалює Рада засади для земельної реформи: право власності на всі землі, води, ліси, підземні добра касується; всі приватно власні, монастирські, церковні, подаровані і т. п. переходять в краєвий земельний фонд. Коштом цього фонду наділяються землею в першу чергу малоземельні козаки, верховинці і корінні селяне краю, які будуть прийняті в козаки (§ 14). В половині грудня уряд Бича відійшов, натомість став уряд Сушкова.

Так скінчився рік 1918 законодавною творчістю козацької влади на Кубанщині. В цей час на Україні розгорнулася друга революція, що змела німецьку гетьманщину і відновила Українську Народню Республіку. В Галичині 1-го листопаду утворилась третя республіка — Західно-Українська республіка. Поруч себе стояли три українських республіки, але як чужі. В одній голова уряду українець Бич, в другій — директорія Винниченка, в третій уряд Петрушевича. Всі вони любили „Неньку Україну“, але стояли на сторожі своєї окремішності і своїх інтересів. В Галичині принаймні було поставлено питання про злуку, а на Кубані й цього ні, хоч солодко вітали браття-кубанці братів-українців, але... „кубанське козацьке військо“ почувало себе своєю рідною індивідуальністю в цілому світі.

Наступав 1919 рік, фатальний для всіх трьох українських республік, значить і для кубанської. Всі три республіки в осени 1919 року впали від руки російської контр-революційної дені-

кінщини, з якою єднались фактично, чи хотіли єднатись всі три українських влади. Яка доля спіткала кубанських українців, побачимо далі.

* * *

Уряд Сушкова пішов до демісії 18 січня 1919 року. Підчас його короткого урядування стався тільки один видатний факт: 7 січня 1919 року Денікін за згодою донського і кубанського отаманів стає „Головним командантом всіх озброєних сил півдня Росії“.

Замість уряду Сушкова через два тижні після проголошення Денікіна був призначений уряд Курганського.

Весною Денікін розпочав свій похід на Україну і в Росію маючи в складі своєї армії $\frac{3}{4}$ українців, мобілізованих на Кубані, славних, хоробрих нащадків запорозького козацтва. Коли Денікін захопив майже всю Україну і скасував навіть ім'я її, то його політику підтримували його вірні війська, витворені на $\frac{3}{4}$ з нащадків запорозького козацтва. Страшне панування добровольців на Кубані і Україні було погрозою для найменших здобутків революції, хоч би в сфері виборчих прав чи мови. Здирство, терор, нахабство денікінців уже обурювало населення. Кубанська Рада і її уряд були играшкою в руках штабу добровольчої армії.

Однак козаки трохи хитрили: шукали хоч якоїсь можливості скріпити свої позиції. Представники Кубані, Дону й Тереку зіхались на нараду в Ростов на Дону, але тут їх спіткало нещастя: 24 червня 1919 року денікінці таємно убили голову Кубанської Законодавчої Ради М. С. Рябовола, видатного провідника козацтва і свідомого українця. Вбито його очевидно, як самостійника і козацького сепаратиста. Це злочинство зробило велике вражіння на всіх кубанців. Мусили думати: а що як Денікін „зацарює“, та чи не буде з усіма того, що з Рябоволом? Рябовіл був популярний на Кубані. По станицях зашуміло. А тут ще нова пригода: в Парижі кубанська делегація (Бич, Кулабухов, Савицький, Намітоков і ин.) підписала з делегацією союзу гірських народів Кавказу в тому ж липні, так званий, „договір дружби“, по якому обидві країни, визнаючи взаємно суверенність і рівноправство, взаємно підтримують себе і т. п.

Денікінський штаб, дізнавшись про цю угоду, оповістив авторів її за зрадників єдиної-неділимой Росії, і віддав наказ про військово-полевий суд над ними, як тільки вони опиняться на „російській“ території. Поставлено людей по-за законом. Завіщо? Ясно, що з ідеєю „єдиної“ та ще монархічної Росії не можна погодити навіть благоденський автономізм, не то що козацький сепаратизм.

15 вересня Рада ухвалила в остаточнім читанні „Закон про

землю в Кубанському краї“. Цей закон детальніше і докладніше вирішує дотичні питання, як видані раніш „Основні положення земельної реформи“. Козацтво, як стан демократично в собі організований, в цім законі дійшло вершка своєї соціальної творчости, давши приклад утворення величезної земельної громади, що землю має як основу свого існування, але витягло її з товарообміну. Коли б ціла Кубань була як одна земельна громада, то світ мав би надзвичайний приклад соціалізації землеволодіння в цілій державі. Одна трагедія в тім, що кубанська територія була розбита на три категорії — козацьку, верховинську і селянську. Це три окремі світи, в яких заложено трое джерел для тяжких антагонізмів. Головне в тім, що якраз національна більшість краю — українська була розбита на дві частини, і земельна реформа не усунула цього поділу, а ще скріпила. В усякому разі законодавство Ради показувало денікінцям, що Рада хоче вести свою кравву, а не російську політику, що вона виступає на міжнародньому ґрунті, що вона змагає до утворення своєї армії, що вона тримає форму своєї державности, що пропагандою федералізму виключає принцип єдиної-неділимої, що під федералізмом вже криється ідея своєї державности, а це значить і самостійности. Отже не дарма денікінці підозрівали українсько-козацьку більшість Ради в сепаратизмі.

Договір в Парижі кубанської і горської делегації показав, що Рада вважає себе чинником міжнародньої політики. Це й сказало єдино-неділимців. Ото вбили голову Законодавчої Ради М. Рябовола, наслідок з того — агітація по-між козацтвом про те, щоб воно покидало добровольчу армію, верталось на Кубань, не допомагало чорній сотні відновлювати монархію. З станиць кубанських йшли листи до кубанських козаків, що йшли в денікінських військах на Україну і Москву, описувалося звірства денікінців на Кубані, описувалося смерть провідника кубанського козацтва Рябовола. Кубанські козаки, попавши з військом Денікіна на Україну, побачили, що Україна їх — батьківщина, яку чорносотенне денікінське офіцерство шарпає, мучить, катує, але ця Україна говорить „кубанською“ мовою і красномовно запевняє, що нам не треба ані большевиків, ані денікінців, що ми, українці, мусимо бути самостійні, а не підлягати під Росію. Ідею великої Росії руйнувала у кубанців українська стихія. Цьому допомагав Денікін своєю політикою на Україні і на Кубані. А селянські повстання на Україні проти Денікіна (значить і проти кубанців, що в його армії йшли) та боротьба військ УНР — все це вкупі руйнувало зрусифіковану психіку кубанця і він починав думати: хто він? Коли ж приходили листи з Кубані, що денікінці її нищать, то кубанське серце почало відчувати по-українському і тому: тікаймо, хлопці, додому! Селянські пов-

стання на Україні і „деморалізація кубанців“ — ось хто знищив денікінський наступ на Москву.

Штаб денікінський це добре відчував і тому з усією люттю кидався на українських і кубанських „самостійників“, щоб терором вирвати з корінням українську і кубанську „зраду“. Тепер і зрозуміло, чому таку лють викликав паризький „договір дружби“ кубанців і горців. Денікін видав наказ 6 листопаду 1919 року:

„Між урядом Кубані і меджилісом гірських народів підписано умову, в засаду якої покладено зраду Росії і передачу кубанських козацьких військ північного Кавказу в розпорядження меджилісу, чим прирікається Терське військо на загибель. Умову підписали Бич, Савицький, Кулабухов, Намітоков з одного боку і Чермаєв, Хадцарагов, Гайдаров, Баматов з другого. Наказую цих осіб, як лише вони з'являться на території збройних сил Росії негайно віддати під воєнно-полевий суд за зраду“.

На це Краєва Рада 15 листопаду ухвалила: „1. Протестувати найенергичніше проти отого приказу Денікіна. 2. Вимагати негайно його скасування“. Того-ж дня ген. Врангелъ призначив ген. Покровського командуючим „запільним районом армії“, а Рада з приводу цього призначення постановляє: „1) Вищенаведені розпорядження не мають і не можуть мати жадної сили в Кубанському Краї; 2) Вся горожанська і військова влада в межах Кубанського Краю належить виключно органам вищої влади Кубанського Краю; 3) Кубанському Військовому Отаманові і Правительству всіма засобами подбати про незаперечне виконання Кубанської конституції і цієї постанови“.

Ген. Покровський, ігноруючи права Ради, вимагає 18 листопаду ультимативно, щоб Рада видала в його руки Кулабухова (який вернувся з Парижу) і 6 членів Ради, як раз лідерів українського козацтва. На другий день (19.XI) оточує ген. Покровський військом будинок де саме засідала Рада і вимагає видачі вже не 6, але 12 членів Ради (Кулабухова, братів Макаренків, Білаша, Балабаса, Омельченка, Білого, Манжулу і інших). Рада була в тяжкому становищі, але видати своїх членів не хотіла. Лише ці 12 членів Ради, щоб не ставити всю Раду під небезпеку, добровільно віддалися під арешт.

Рада вибрала делегацію для переговорів з Денікіним і дав їй такий наказ: 1) Кубанська делегація в Парижі позбавляється уповноважень, 2) Кубанська Краєва Рада знову урочисто підтверджує своє рішення боротися з большевиками до повної перемоги в цілком нерозривному Союзі з Добровольчеською армією, 3) В інтересах боротьби за відродження єдиної великої і вільної Росії повинна бути утворена спільна державна влада на півдні Росії зі збереженням за Кубанню, Доном і Терекком широких прав на влаштування їх внутрішнього життя“. Опріч

того Рада ухвалила прохати Денікіна: 1) Слідство і суд над членами Кубанської делегації (Кулабуховим) організувати Кубанською судовою владою з участю, як що того забажає ген. Денікін, його представників, 2) Арештованих членів Ради звільнити, а коли це не можливо, то судити їх в Кубанському суді, 3) Передати командування запільними частинами в межах Кубанського краю Кубанському Військовому Отаманові.

Але в той же день над Кулабуховим відбувся суд денікінських офіцерів-бандитів, які засудили повісіти Кулабухова і, справді, на другий день (20.XI) публично повісіли його. Треба сказати, що Кулабухов по національності росіянин, кубанський козак, що однаково з козаками-українцями стояв за самостійність Кубанщини. Це була людина освічена, поступова, чесний демократ; був раніш священником, але через свої радикальні і народницькі погляди зрікся священства і працював на Кубані, як культурний і кооперативний діяч. Публична смертна кара на народного представника, вчинена Денікіним, Вранґелем і Покровським, була вопіюшим і викликала в народі величезне обурення і огиду до чорносотенних „визволителів Росії“.

Очевидно, щоб урятувати арештованих членів Ради, Краєва Рада 21 листопаду приймає дальші понижуючі постанови: „Кубанський Край уявляє себе нерозривно-зповним з Єдиною, Великою і вільною Росією. Населення краю зберігає тверду певність в близьку перемогу над ворогами Росії і непохитне рішення вести боротьбу до кінця в повному союзі з Добровольчою армією і всіма силами, що борються за відродження Великої Росії через Всеросійські Установчі Збори. Краєва Рада вважає за чергову задачу утворення єдиної державної влади на півдні Росії, з участю в ній представників Кубані і із збереженням за Кубанню широких прав що-до впорядкування краєвого життя через свої представницькі установи та органи виконавчої влади і постановляє:

Ввести во „Временное положеніє об управленіи Кубанским Краем“ зміни на основі слідуєчих засад:

1) Функції Законодавчої Ради передаються Краєвій Раді, вибраній на основі окремого закону.

2) Для вибору Військового Отамана утворюється отаманська Рада, що вибирається на основі окремого закону.

3) Тимчасово до вибору отаманської і Краєвої Ради уповноваження тієї і другої зберігаються за Краєвою Радою теперішнього складу;

4) Краєвий уряд відповідальний перед Кубанською Краєвою Радою;

5) Військовому отаману на випадок його незгоди з вотумом недовіря урядові належить право розпускати Краєву Раду, з одночасовим зазначенням в указі про розпуск і час скликання

Краєвої Ради нового складу. Краєва Рада нового складу повинна бути скликана не пізніше двох місяців з дня розпуску, при чім недовірря урядові висловлене з боку нової Ради тягне за собою його демісію

б) „Положение об управленіи Кубанским краем“ не може бути змінюване урядовою радою в порядку ст. 57 згаданого Положення“.

Ці постанови означають капітуляцію Ради перед вимогами денікінщини. 23 листопаду зрікся булави військовий отаман Філімонов, а на другий день обрано на отамана ген. Успенського, який через тиждень умер. Уряд Курганського пішов до демісії, а натомість був поставлений уряд Сушкова. За оті постанови, вирвані силою, Денікін „помилував“ засуджених 12 членів Краєвої Ради і звелів їх вивезти за кордон. Їх викинуто в Туреччину.*) 27 листопаду Краєва Рада постановила скликати зїзд кругів Дона, Терека та Кубанської Ради. Замість помершого військового отамана Успенського 4 грудня обрано ген. Букретова, а до влади приходить знов інший уряд інж. Іваніса. В цей час денікінщина вже була погромлена і тікала безвісти, тому Краєва Рада скасувала всі свої постанови з 21 листопаду і відновляє чинність попередньої конституції.

Так вступила Кубанщина в 1920 рік. Який калейдоскоп подій! Які страждання людей і які злочинства насильників! Цей листопад 1919 року був трагічним і для УНР і для ЗУНР. Від Кавказу по Карпати гурганом пронеслась буря денікінщини, що зруйнувала не лиш фізично, але головно — морально нетривкі брібнуржуазні будови.

Одначе підемо за подіями. 18 січня 1920 р. утворився Верховний Круг Дона, Кубані і Терека, який трохи згодом ухвалив постанови про утворення з цих трьох козачих „держав“ союзної держави і поставив союзну владу. З лютого 1920 р. цей Верховний Круг заключив з недобитим Денікіним угоду про утворення південно-руської влади на чолі з Денікіним. Видно, що Краєва Кубанська Рада вже пасивно пливла в широких водах Дону, Тереку і денікінського воління, не маючи змоги пручатись і лише дальші події змінили цей ганебний стан морально-політичного паралічу. Не минуло й місяця, як той же Верховний Круг постановив, 15 березня 1920 р., що згода з Денікіним остаточно не сталася, вилучити війська Дону, Кубані і Терека з підлеглости Денікінові і своїми силами обороняти свої краї, на які вже сунули большевицько-московські війська. А через два дні (17. III) військовий отаман, уряд і Краєва Рада залишили Катеринодар большевикам.

*) Тепер вони живуть переважно в Чехословаччині і почасти приймають участь в українській культурній роботі.

Так вдруге і в останнє вийшла Кубанська Рада з своєї столиці, щоб через кілька днів скінчити свої засідання в с. Єлисаветпольському і далі йти з урядом безмовно. Військовий отаман ген. Букретов пішов з частиною військ до Врангеля у Крим і там з ним заключив 15 квітня 1920 р. угоду про дальшу боротьбу, а кубанський уряд з військами пішов понад Чорним морем і 18 квітня в м. Сочі ухвалив припинити боротьбу проти большевиків. Законодавча Рада цю постанову апробувала 20 квітня, але до переговорів з большевиками не прийшло і тому 1 травня 1920 р. армія капітулювала перед большевиками. Невеличку частину її англійці перевезли пароплавами у Крим до Врангеля, а кубанський уряд віддався під охорону Грузинської республіки.

Так скінчилось велике зусилля кубанського українського козацтва що-до утворення своєї держави. На цім власне кінець, бо всі дальші спроби — то вже фальшиві звуки недоспіваної пісні. 30 травня генерал Букретов зложив булаву, яка юридично перейшла до голови уряду Іваніса... на спомин. 3 серпня в Севастополі (Крим) ген. Врангель заключив угоду з отаманами Дону, Кубані, Тереку і Астрахані про спільну боротьбу проти большевиків. 11 серпня зроблено було десант на Кубань, але вся ця затія протягом місяця була ліквідована цілком. Уряд Іваніса заключив у Варшаві 22 серпня умову з представниками Петлюри про взаємне визнання самостійності і спільну акцію, але й це було марне, бо над петлюрівщиною вже нависла польська зрада і друга листопадова катастрофа. Пізно прийшов кубанський уряд до усвідомлення солідарности в боротьбі за визволення українського народу. На Кубані, між иншим, в серпні вибухло повстання проти большевиків під проводом ген. Фостикова, але було через місяць зліквідоване.

Врангель і його союзники незабаром опинилися в Галіполі на острові Лемносі, а разом з ним і ті кубанці, що йшли з ним. У переможених вибухає ота дурна психологія „виробляти нові конституції“ після поразки і обирати владу в полоні: 3 грудня на Лемносі зібрались кубанські недобитки — 35 членів Краєвої Ради, 7 уповноважених від станиць і 58 представників від кубанських військових частин — і ці люде „проголосили“ себе Кубанською Краєвою Радою та вибрали військовим кубанським отаманом ген. Науменка, щоб цим самим позбутись українського уряду Іваніса. Тисячі „руських“ малоросів пішли, як з Денікіним, так і з Врангелем за кордон на еміграцію, давши свідоцтво свого рабства: „не за Україну, а за її ката довелось загинуть“, кажучи гірким словом Шевченка. Уряд Іваніса у Царгороді 25 грудня 1920 року анулює умову з Врангелем і переходить на підніжний корм еміграції. Кубанські козаки-українці роблять по полях, шахтах, фабриках Болгарії, Югославії, Фран-

ції, Чехословаччини і взагалі скрізь, де вискується чорноробоча сила, а їх рідна Кубань з весни 1920 року попала в комуністичний рай.

Большевики „урівняли“ всіх: опираючись на иногородців, пошарпали козаків, забрали у них багато землі, терором кілька років гамували козацьке свободолюбство, ограбували до нитки цей багатий край — міліони пудів що-року вивозять. Кубанщину включили, як окрему округу в Північно-Кавказький Край, підпорядкували українців під русифікаційний московський режим. Розгляд большевицького режиму на Кубані зробимо колись пізніше, а тепер лише спитаємо себе: чому так сталось на Кубані?

* * *

Ми побіжно оглянули політичні події під час перших років революції, коли місцеве населення силкувалось налагодити самоуправу і цим виявити своє політичне поняття про людське життя. Ви поставите питання, яке само собою лізе перед очі в першу чергу: чому я, говорячи про події на Кубані, про Ради, уряди і т. д., нічого не говорив про партії. Так, це перше, що ми мусили б вияснити. Правда, говорячи про політику Великої України і Галичини, ми говоримо про партії, а що-до Кубані — про це не згадуємо.

Це є перша з важних рис кубанського суспільного життя — в йому партії не грали ролі. Кубань була країна примітивного господарства, примітивних громадських відносин. Українська більшість якраз і не мала в собі політичних партій. Вона ділилась на станові групи, з яких одна, козацтво — організована, як стан, з офіцерством на чолі. „Військо“ на Кубані значить не те, що на Україні чи в Європі. Військо там — це разом і військом і краєм, з його станицями і хуторами, поміж якими розкидані міста і села, що мають іншу організацію і інакше право. Організоване козацтво і не організоване селянство — ось дві суспільні маси, інтереси яких були протилежні, хоч селянство і трудове козацтво творять більшість населення і своїм способом життя, працею, побутом не одріжняються, але правове становище і забезпеченість землею інші — це в джерелом антагонізмів, а значить і ріжних політичних ідеологій, які могли бути виразні і політично виявлені в організованих формах через партії. Низький рівень культурности, брак простої грамотности в умовах царського режиму — це рівень примітивности. Партії не організуються, ще панує форма політичних групувань не навколо програм, а навколо окремих осіб. Тому і в Радах партій не було, а були козаки-українці і козаки-руські (лінейці), були „иногородці“-українці і верховинці-черкеси. Спір ішов по лініях козаки і не-козаки і рідко коли переходив на національну лінію

(законодавство і діловодство Рад по-російському, промови майже всі по-російському), централізм і автономізм, самостійність і федерація — ці категорії не були прикметою партійно — все розвивалось стихійно. Лідери і діячі козацькі і не-козацькі — Бич, Рябовіл, Макаренко, Безкровний, Іваніс, Івасюк, Сулятицький, Манжула і багато інших — це українці, навіть свідомі українці, але вони творили державу і виступали (і виступають) безпартійно, безпрограмово. Вони конституції змінювали, як рукавички — в залежності від обставин. Безпартійні, безпрограмові навіть гарні люде — в політиці пасивні, мовляв, безпринципні, глибоко опортуністичні, без свого політичного я. Тому ними на Кубані, напр., добровольці вертіли, як хотіли. „Козацька партія“ — це сильне означення соціально і культурно різнородної маси, що ще не мав своїх суспільних ідеалів. Поняття про індивідуальні інтереси і цілі є, але суспільних ідеалів нема, а тому нема програм, тому нема організації, тому, нарешті, нема однакової політичної поведінки. На Кубані ще більше, ніж на Україні, був хаос, розпорошення, політична безпомічність всіх Рад. Політична свідомість що-до програм і цілей, а також тактики виробляється лише в організаціях, цебто партіях. „Безпартійна“ людина що-до політичної техніки в порівнанні з вишколеним партійцем є дитина. Один добрий партієць завжди покрутить десять чисто безпартійців, хоч би як ці безпартійці прикидалися „політично свідомими“, бо наука знає, що політична свідомість не може вироблятися у тих, що політично неорганізовані.

Друге, своєрідно-кубанське явище — це розподіл селянського трудового українського населення на дві частини: де-що упривілейованих козаків, членів великої земельної організації, і селян — безземельних, малоземельних і загалом безправних — „иногородців“. Боротьба між ними закроїлась на початку революції і цим українська людність була розложена на дві частини, кожна з яких була меншістю в краї, тому самостійно політичних проблем рішати своєю силою не могла і тому мусила опиратись на сторонні чинники: козаки на добровольців, иногородці — на большевиків, цебто на чорну і червону російські централістичні сили. І козаками й иногородцями керували клясово-економічні інтереси навіть тоді, коли обидві частини гаряче запевняли, що вони керуються „загальними“ інтересами суспільства, краю, великої і вільної Росії.

Третє — обидві частини були в подавляючій більшості своїх членів національно несвідомі — це так кидається у вічі при перегляді подій і особливо в моменти вищої козацької дипломатії. Як колись запорожці в примітивному самозахопленні удавали, що вони „дурять“ російських царів, міністрів, генералів і т. д., так і їх нащадки: безконечно плетуть теревені, вважають це за по-

літику, коли з боку всім хоч трохи політично школеним людям видно все немудре крутіїство козацьких політиків. Не треба навіть закидати їм нещирість. Ці люде цілком щиро думали, що їхні інтереси — це інтереси краю і що те, що вони говорять, це політика. При політичній несвідомості, політична похливість є законним плодом. Козак-рубака, що не боїться з шаблею піти один проти десяти, в політичних справах губиться, боїться, уступає при найменшому натискові. Як його взятись, з якого боку зайти — це вічні проблеми козацької політики, бо він ніколи не вчився і не думав раніш про такі речі.

Отже, не можна одкидати у них певної любови до України, Кубані, але ця любов політично не вмів у них виявитись. Царський режим довів людей до повної політичної темноти, отже, не треба дивуватись, чого козаки не зробили того чи іншого: коли б вони знали, що справді треба робити, то робили б. Їхня будівнича праця — то дрібний емпіризм, намацування, випробовування, а не свідомі метоставна творчість. Вони вже в досвіді революції прийшли до певних політичних висновків, а раніш вони того не знали. Власної політичної літератури не було, вони не думали над будовою суспільства, аж тут революція звалилась їм на плечі. Більшість членів Ради — то були козаки від плуга: хіба вони могли знати, як то „будується держава“, коли й сути держави зовсім не уявляють. Йшли безпосередньо за покликом клясових інтересів, а про ідеології не знали, не маючи політичної школи. Боролись проти иногородців грубо-примітивним підкреслюванням свого права на землі, але не бачили тенденцій, які розбивають людей і виривають ґрунт з-під ніг політиків.

Зв'язків з рухом на Україні майже не мали: один лише раз приїздили (літо 1918 р.) пошукати ґрунту, а більше не їздили. З України посилались делегації, представництва — козаки вітали, по-українському говорили, але політичну працю вели в колі своїх інтересів: то „Юго-восточный союз“ закладають, то з добровольцями еднаються, то Верховний круг козацьких областей творять, але ми не можемо вказати жадного факту, щоб вони про долю всього українського народу думали і щось для здійснення того плянували. Навіть про мету тої самої Кубані не мали ясної думки: самостійність Кубанської Республіки проголосили, але Новодмитрівська умова переорала їх „республіку“ і вони живуть в заразі „відновлення Росії“, Кубанський „Край“ замість „Республіки“ культивують. Значно пізніше почали знов про самостійність говорити, мотивуючи це міркуваннями „швейцарського“ складу Кубані. При тім вказують на „росіян“, але не згадують, що українців на Кубані до 70%, отже, більшість і „Край“ може натурально бути лише українським, розуміється, з рівноправними меншостями.

Ідею федеративного прилучення Кубані до України не підносять широко. Одиниці, правда, стоять на цім, але це лише одиниці, тоді як національна свідомість мусила б їм продиктувати спільну мету: самостійна соборна Україна, хоч би внутрішньо федеративна. Ні, цього гасла бояться козацькі лідери бояться і все ще думають про окрему від української „кубанську“ справу.

Мені здається, що поразка кубанців є того ж коріння, що і взагалі поразка українського народу: він вступив у революцію національно і політично несвідомим. Був розбуджений революцією в „окраденому“ стані. Лише в революції гірким досвідом учився пізнавати свою мету, свою єдність, свій шлях. Вірю, що Кубань прийде до спільної єдиної республіки української шляхом організації свідомих політичних сил.

XII.

Мусимо переглянути події в Галичині під час розпаду Австрії, коли й сталася, так звана, „галицько-українська“ революція. Ми безпосередньо мусимо почати з осені 1918 року, коли на Великій Україні панувала гетьманщина, а на Кубані козачина, притиснута денікінщиною — тоді стався розпад Австрії.

Безпосередня причина розпаду Австрії — війна, що цілком підточила морально-політичні сили австрійської державности. Вичерпання матеріальне і знищення фізичне було таке велике, що психічні процеси стали інші. Суттєвний вплив Великої Революції був також чималий. Пролом в німецько-австрійському фронті перша зробила Болгарія: вона капітулювала і розпочала переговори. 14 вересня 1918 р. Австрія запропонувала мир через президента Вільсона. Болгарія заключила перемир'я вже 29 вересня. 1 жовтня розпочалась історична сесія австрійського парламенту, коли виявилось стремління ріжних народів, що були в складі Австрії.

4 жовтня промовляв Др Петрушевич і заявив, що або Австрія мусить перебудуватись на союз держав, в якому український народ був би автономною одиницею, або інакше австрійські українці муситимуть ступити на шлях, що веде до єдиної укр. державности в Київ. 9 жовтня те саме в більш різкій формі заявив Др Кость Левицький, а 11 жовтня соціал-демократ С. Вітик виразно заявив, що метою галицьких українців мусить бути лише одно: злука Галичини з Україною в одну державу.

Таким чином галицьке парламентське представництво висловило дві ріжних думки. Націонал-демократи (і очевидно радикали) на першому місці ставили проблему державної реформи Австрії тоді, як соціал-демократи просто йшли на злучення з Україною, відмовляючись реформувати Австрію, засуджену ви-

слідом війни на розпад. Становище соціал-демократів було правильне не лише тактично — вони правильно оцінювали перспективу, але було більш виразне і принципово — вони просто йшли за соборність України, як національної необхідності при всяких умовах. Окрім того становище галицьких соціал-демократів відповідало якраз настроям широких народніх мас, які без крутійства і без гонитви за конюнктурами просто стремились в склад єдиної неподільної України. Виявом цього якраз було велике українське віче, скликане 13 жовтня у Львові українськими студентами. Це віче висловилося ясно: „Українське студентство, стоячи на ґрунті самовизначення народів, ставить одиноким оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домагання зєднання всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, від нікого незалежну демократичну українську державу“. І кінцева вимога: „Почуваючи себе громадянами цілої української території і синами великого народу, який як рівноправний чинник виступає на світову арену, ставимо домагання, щоб відповідальні чинники державної України в як найскоршім часі скликали конституанту або державний парламєнт на як найширшій демократичній основі для полагодження внутрішних і зовнішних справ української держави в дусі бажань широких народніх верств“.

Якраз студентство і висловило погляд широких мас на проблему соборної української державности. Але парламентарне представництво (націонал-демократична більшість) було очевидно иншої думки. Воно скликало зїзд, але не з тим, щоб він був конституантою. Цей зїзд був заповіджений на 19 жовтня. Тимчасом австрійський цїсарь Карло I оповїстив 16 жовтня манїфєст про перебудову Австрії на союз держав, але в манїфєсті не було вказано про окрему українську державну одиницю. Манїфєст забезпечував поляків, але ігнорував українців. Значить, через 2 дні, а власне 18 жовтня, зїхались у Львові українці: члєни обох палат австрійських, члєни галицького і буковинського соїмів і по три представники від партій. Зібрані уконституювались на передодні зїзду, як Українська Національна Рада і проголосили утворення з українських земель Австро-Угорщини української держави.

Це проголошення звучало так: „Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта постановляє:

I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині — зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творить одноцільну українську територію.

II. Ця національна українська територія уконституюється

оцим, як українська держава. Постановляється поробити підготовні заходи, щоби це рішення перевести в життя.

III. Взивається всі національні меншости на цій українській області, — при цім жидів признається за окрему національність, — щоби уконституїювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної цим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована оце в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ бар. Буріянові відмовляється права переговорювати іменем цієї української території.

Документ дуже цікавий власне тим, що він відкриває нам психіку його авторів, котрі думають, що держава має бути „отсим“ проголошена, що не населення, а територія може „уконституїюватися“, що держава може вже існувати, хоч би конституції ще не було, що територія вже „отсим“ в зорганізована в „державу“ і що незважаючи на „існування“ окремої держави треба ще щось „застерігати“ супроти барона Буріяна.

Люде, що мають таке уявлення про державу, справді не знають, що таке держава. Держава в організація, члени котрої поводяться відповідно вимог організаційного статуту, який називається державна конституція. Коли нема конституції, то нема і організації, а це значить, що нема й держави. Попівський спосіб думання припускає існування „духа“, як окремого ніби тіла (для цього попи і філософи вживають слово „субстанція“), що ось так собі „існує“ по-за людьми, по-за територією. Зібралися собі кілька людей, написали на папері слова „отсим територія уконституїюується, як держава“ і думають, що держава стала реальністю. Справді, це фікція. Думання фікціями — прикмета людей, виховуваних релігійно. Вони думають, що матеріальний світ повстає з проголошення: сказав бог слово — хай буде світ — і став світ. Вони в це „вірять“ і так само говорять в політиці ріжні слова, які вважають за реальності.

Але звернім увагу на інше. Вже на тім засіданні, коли уконституїювалася Укр. Національна Рада, повстали балачки: одні за негайне зеднання українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною, другі — за „почекоймо“. Ці другі так мотивували своє становище: коли Антанта порішить залишити Авст-

рію при житті, то західні землі ніколи не зможуть прилучитись до України і становище їх погіршає в Австрії через нерозважне проголошення „прилучення“; а зрештою — українська державність на сході ще несконсолідована і непевна, отже, проголошення тепер було б кроком у непевну будучність, а нарешті — Україна берестейським миром стягнула гнів Антанти, отже, прилучення Галичини викликало б в Антанті гнів і проти Галичини, а без проголошення можна сподіватися, що Антанта покличе Галичину на мирову конференцію. Опріч цих знаменитих міркувань вказує де-хто, що був поставлений і інший аргумент: від прилучення буде шкода для „святої унії“, а гнів Антанти може бути такий, що Антанта пришле муринів для вгамування Галичини. Розуміється, що аргументи про невідповідність прилучення висували націонал-демократи і радикали. Ви тепер можете собі уявити, що це була за конституанта! Що це були за виразники волі народу! Конституанта, що сама є по суті виразником суверенної волі, в питаннях „бути чи не бути“ весь час озиралась на Антанту. „Національна єдність“ у цих германofilів виявилась у психологічному зреченні Великої України, щоб не подразнити Антанти. Одні ці аргументи свідчать, що люде зріклись і Німеччини, на яку страшенно „твердо“ орієнтувались, і України, яку вони буцім-то „любили“. У багатьох була певність, що лише призначений на 19 жовтня зїзд мужів довірря мав би право обрати Укр. Національну Раду, а тимчасом цю Раду змайстрували напередодні зїзду самі „посли“ з обави, щоб мужі довірря не пішли безоглядно на прилучення до України, яка в немілості у Антанти. Особливо цікаві були ці розмови в устах тих людей, що формально воювали з Антантою 4 роки. Чому б до Галичини Антанта могла бути більш прихильною, ніж до України? Хто був у війні з Антантою — хіба Велика Україна?

Словом, пани посла рішили поставити мужів довірря перед довершеним фактом: вже є „конституанта“, вже проголошено українську державність. Мужі довірря зідуться завтра лише для того, щоб почути про ці великі новини і... прийняти їх до відома. 18 жовтня, як бачимо, пани посла узурпували собі право говорити від імени українського народу, як суверени. Коли на другий день одкрився зїзд, то Др Петрушевич зреферував про вчорашні постанови і особливо розписував про слабкість, несконсолідованість і непевність державности Великої України. На це соціяльні демократи оповістили свою декларацію про завдання українського народу в цей важний історичний час і зокрема про самостійну соборну українську республіку, соціяльні реформи і ин. Більшість націонал-демократів і радикалів рішила негайно зїзд закрити і над заявою соціал-демократів не дебатувати.

Вибухли протести, але це не допомогло — зїзд було закрито. Так зазначився розкол по питанню прилучення Галичини до України: націонал-демократи і радикали були проти прилучення, а соціал-демократи, студентство, січові стрільці і де-які одиниці з націонал-демократів і радикалів за прилучення. Ця друга течія рішила розпочати акцію за прилучення, щоб швидче Галичину ввести в одну українську державну систему. Одначе ця течія ще не була зорганізована і тому хід подій зробив Укр. Національну Раду фактичним представником Галичини. Соціал-демократи так само вступили в Нац. Раду.

Того ж 19 жовтня УНРада відбула нараду, на якій рішено утворити: 1) виконуючу делегацію УНРади у Відні, 2) галицьку делегацію УНРади у Львові і 3) буковинську делегацію УНРади у Чернівцях. Перша уконституїовалась 25 жовтня у Відні під проводом Дра Петрушевича, друга — 27 жовтня у Львові під проводом Дра Костя Левицького, третя, 29 жовтня у Чернівцях під проводом О. Поповича. Всі названі особи націонал-демократи.

Тимчасом Австро-Угорщина валилася. Вільсон віддав її долю в руки поляків, сербів, чехів. Все йшло до розвалу, лише українська „виконуюча делегація“ стояла на своїх засадах при Австрії. Націонал-демократи сиділи у Відні, думаючи, яко „конституанта“, що тут рішається доля народу. Коли-б ці люде справді почували себе конституантою, цеб-то установчим орґаном верховної влади укр. народу, то коли вже вони проголосили „державу“, то їм треба було-б до Відня вислати посла, а самим виконувати реально функцію верховної влади, вхопитись негайно у Львові до орґанізаційної праці, орґанізувати передовсім військо. Коли поляки змогли привезти своє військо проти них з Польщі, то вони, сидячи в осередку українського народу, мусили-б за тиждень утворити кїлька дівізій. Справді ж, не почували вони себе ані конституантою, ані державою і тому поїхали до Відня чекати чїйхось „рішень“.

Обставини-ж були гарячі. Уже поляки призначили в Кракові „ліквідаційну комісію“, котра мусила ліквідувати австрійську владу в Галичині і перебрати на себе керовництво краєм 1-го листопаду. Лише цей факт вплинув на львівський осередок („галицьку делегацію“ УНРади) і вона під натиском військових українців згодилась, щоб укр. військо обсадило Львів. В-ранці 1 листопаду у Львові на установах вже були вивішені українські жовтоблакітні державні прапори, бо вночі українські відділи під проводом полковника Вітовського обсадили установи — тому заступник австрійського намісника передав формально владу в Галичині представникам УНРади. Поляки отетеріли від такої несподіванки і лише в-вечері почали метушитись, щоб якось боронити „польськість“ краю, а тим часом УНРада видала

до населення м. Львова і до українського населення краю відозви, в яких оповіщала про мету перевороту. Відозва до українського народу виявляла справжню радість з перевороту:

„Український Народе! Голосимо Тобі вість про твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі вільний горожанин Української Держави. Дня 19 жовтня Твоєю волею утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської монархії Українська Держава і її найвища власть Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе! Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш, як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замаху на Українську Державу“. Далі були подані вказівки на конкретні чергові завдання і на кінці заклик, щоб народ посвятив усі сили для скріплення Української Держави.

Читаючи цю відозву тепер, ми не можемо собі не усміхнутись з того навіть дивовижного стилю відозви. Відозва показує, що „державу“ утворилася сама собою, без народу. Народ лише тепер дізнається з відозви, що він уже вільний, що він в неї живе в своїй державі. Вість про своє визволення він одержав що-йно з відозви. Отак собі жив і живе поневолений, аж нарешті читає і очам своїм не вірить: як? я вільний? „Держава“ була утворена, а люде про це й не знали. Це попівський або ворожбитський спосіб думання, коли люде, вимовивши слово „державу“, думають, що держава вже існує. Оскільки ті люде не розуміли, що таке держава, показує той факт, що перший уряд був зложений аж 9 листопаду. Девять день у Львові бої, девять днів населення краю чекає гасел до чинности, а УНРада, що проголосила державу, не знає, що функцією держави є влада, а органом, що виконує цю функцію, є уряд. Коли уряду не було 9 день, то функція влади не виконувалась, а значить не було й держави.

Уряд був зложений так: Президія і фінансові справи — д-р Кость Левицький, внутрішні справи д-р Л. Цегельський, закордонні — д-р В. Панейко, судові — д-р С. Голубович, віроісповідні і шкільні — О. Барвінський, військові — полк. Дмитро Вітовський, земельні — д-р Степ. Баран, торгівля і промисел — Ярослав Литвинович, публич. роботи — д-р Ів. Макух, праця і сусп. опіка — Ант. Чарнецький, сусп. здоровля — д-р Ів. Куровець, шляхи — Ів. Мирон, почта і телеграф — Олександр Пісецький, харчовий уряд — д-р Ст. Федак. Отже партійний склад такий: націонал-демократів 8, радикалів 2, соціал-демократів 1, християнський суспільник 1. В країні, де український нарід складається на 95% із селян і робітників, а української

буржуазії яко кляси (помимо кількох одиниць) нема, уряд зложено буржуазний, до якого додано 2 радикали і 1 соц.-дем. лише для зазначення „єдиного фронту“. З цієї ненормальности повстала вся трагедія українського населення на Західніх Землях, як це видно буде далі.

10 листопаду Державний Секретаріят присягав, а 13 листопаду УНРада ухвалила конституцію: „Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії“, в якому вказано було назву держави (Західно-Українська Народня Республіка), вказано межі її, державне заступництво, герб і прапор. 16 листопаду видано закон про адміністрацію, 19 листопаду — про судівництво.

А тимчасом наступали поляки. 12 листопаду взяли Перемишль, а 22 листопаду — Львів. Подібне діялось і на Буковині: 3 листопаду українці взяли владу на Буковині, а вже 11 листопаду Чернівці були обсажені румунським військом, а за тиждень і ціла Буковина по „наказу короля“, щоб „охоронити порядок“, „без жадної політичної мети“. На Підкарпатській Русі 8 листопаду утворилась „Руська Народня Рада“ в Пряшеві і видала гасло самоозначення, а 21 січня 1919 р. віче в Густі постановило приєднатись до України, але Версальський договір на бажання „русинів“ прилучив їх до Чехословаччини як окрему автономну країну. Спроба галицького уряду обсадити Підкарпатську Русь своїм військом не вдалась, бо цю операцію робила лише... одна сотня війська. Західно-Українська Республіка через свою слабкість позбулась Буковини і Підкарпаття, цеб-то більш 30000 кв. км. площі і більш одного міліона населення.

* * *

На Великій Україні тимчасом вибухло 16 листопаду повстання під прапором УНРеспубліки, організоване Укр. Нац. Союзом. Київ було за місяць взято, гетьманщину скасовано, німців з України усунено. Зрозуміло, що справа з обєднанням стала на чергу. Ще 1 грудня у Хвастові галицька делегація заключила з Директорією „передвступний договір“ про злуку. Це злука була „теоретична“. 3 січня УНРада у Станіславові постановила приєднати ЗУНР до УНР, вислала 65-членну делегацію під проводом д-ра Льва Бачинського до Києва, де Директорія 22 січня 1919 р. своїм універсалом злуку проголосила, а Трудовий Конгрес України 23 січня це потвердив. Одначе, умови цієї „злуки“ були такі, що „злука“ була фіктивною, а розлука — реальною. До спільних Установчих Зборів Галичина йшла під назвою Західна область УНР, була цілком самостійною. Націонал-демократам за всяку ціну хотілось мати окрему область свого суверенного керовництва, а Директорія на все

годились, не знаючи навіть, що одна держава не терпить двоє-властя.

4 січня в Станіславові УНРада призначила новий уряд: головою д-р С. Голубович і членами — Цегельський, Панейко, Макух, Вітовський, Бурачинський, Артимович, Мирон, Мартинець, Розаневич (4 націон.-дем., 2 радикали, інші — безпартійні). За місяць Вітовського змінив Курманович, а ще за місяць управителем секретаріату закордонних справ став д-р М. Лозинський. 30 березня між урядами УНР і ЗОУНР сталась угода про спільну закордонну політику, але тому, що керівником галицької закордонної політики був Панейко, то зарані треба було знати, що жадної спільної політики бути не може.

Війна з поляками точилася далі. Українське військо організувалося доволі скоро і билось з противником з повною посвятою. Львів був на передодні переходу в українські руки, але поляки вжили дипломатичного маневру: увесь час заводили для виграння в часі переговори про перемир'я і інспірували в Парижі, щоб керманічі Антанти натискували на українців. Переговори про перемир'я з комісією Бартелемі (25. II. — 4. III.) без наслідків, 19. III. Вільсон, Клемансо, Ллойд Джордж і інші телеграфують, помимо уряду, до команданта укр. військ (ген. Павленка) про припинення ворожої акції, потім переговори в Хирові (27. III.). Ці всі переговори були поляками ведені з метою проволякти час, доки надійде польський корпус ген. Галлера з Франції. Така тяганина йшла аж до кінця квітня. Коли ж українці побачили, що вони одурені, і запропонували полякам переговори, то не одержали навіть відповіді, бо вже поляки приготувляли загальний наступ на Галичину і справді цей наступ повели 14 травня 1919 р. Він був для українців фатальний. УНРада з своєю політикою і дипломатією наробила великих помилок, але найбільша з їх та, що УНРада була твором націонал-демократів, буржуазної партії, яка по своїй соціальної природі не могла робити революції. Вернемось до важних подій внутрішньої політики.

* * *

Найцікавішою добою діяльності УНРади є доба лютий-квітень, коли відбулось дві сесії УНРади, зїзди партій, Трудовий Зїзд (селянсько-робітничий Конгрес), коли і виявилась „програма революції, як її розуміли урядові партії — націонал-демократи і радикали.

Галичина, коли поглянути на її соціальну структуру, уявляє країну з українськими селами і польсько-жидівськими містами. Українців у містах пересічно — 24%, поляків 37%, жидів 38%. Загалом в краї українців 62% — отже, Галичина ще

більш загрожена, ніж велика Україна. Українське селянство складається з 65% бідних і дрібних, 30% таких, що виробляють зі свого господарства харчі на прожиток і лише 5% таких, що зі свого господарства продають продукти. По містах український елемент на $\frac{3}{4}$ робітники, прислуга, чорноробчі, потім $\frac{1}{5}$ ремісники і дрібні торговці та урядовці. Але українська національність розподілена між селом і містом дуже несприятливо: мійська частина творить лише 8%, а селянська 92%. Значить, можна сказати, що вся українська національність селянсько-робітнича з маленьким додатком дрібно-буржуазної інтелігенції. Кляса поміщиків у Галичині польська, промисловці — поляки і жиди, торговці — поляки і жиди. Звідци один важний висновок: хто думає визволити український народ, той мусить визволити селян і робітників, бо вони і є нація. Всяка наша революція лише тоді матиме право називатись національною, коли вона по змісту соціяльна.

Галицька УНРада цього не розуміла. Вона 1 листопаду 1918 р. написала відозву, що народ вже визволився тому, що військо обсадило Львів і передало владу УНРаді. А народ — селяне і робітники під поміщицтвом і бужуазією задоволений! Цього УНРада не бачить, бо складається з партій, які не могли і не хотіли повставати проти капіталізму, яко системи. З того всього другий важний висновок: селянство і робітництво були прикликані боронити українську буржуазну державність, цеб-то таку, що гарантує поміщикам та капіталістам незайманість їх інтересів. Через те, вже до весни 1919 р. трудове населення побачило всю невідповідність урядової політики українським селянсько-робітничим інтересам.

Військо билося, а в запіллі український державний апарат вже почав „скупчувати надбання“. Через хабарництво (нафтове) мусив одійти сам „премєр“ К. Левицький. „Вмочання рук у нафту“ закидається і комісарові соц.-дем. Вітикові. „Реакція, корупція, протекція“ — ось три риси режиму, утвореного націонал-демократами.

Три „історичні“ партії — націонал-демократи, радикали і соціал-демократи були проти соціяльної революції, тож не диво, що в січні вже утворився Робітничо-Селянський Союз, з програмою соціяльної революції, котрий почав зростати з дня на день. Його вимога: земля селянам без викупу, фабрики робітникам, скасування капіталізму — були для широких трудових мас симпатичні.

З 25 березня по 15 квітня 1919 р. відбувалась сесія УНРади. Я особисто мав змогу придивлятись до її праці і зробити оцінку її на основі наших програмових засад. Головне питання було, розуміється — земля. З-за цього питання повстало і друге — влада. В чіх руках мала бути влада? Коли

я приїхав до Станіслава (перші числа березня), то дізнався, що земельний закон УНР з 8 січня, який я мав щастя виробити, як міністр земельних справ — був у Галичині заборонений. Взагалі, революційне законодавство Директорії було в Галичині заборонене. Націонал-демократи (дрібна буржуазія) вважала наше „наддніпрянське“ законодавство за неприпустиме в Галичині. Приглянувшись до того, що навколо мене робиться і говориться, я мусив прийти до сумного висновку: це — реакція. „Інтелігенція“ ця думає так, як польська буржуазія, лише висловлює свої погляди по-українському. Жадного розуміння ані революції, ані інтересів українського трудового люду у неї нема. Нас українців з Наддніпрянщини, називає „закордонцями“ і вважає за „руїників“, „анархістів“ і мрійників, які думають про таку „нисенитницю“, як визволення селян і робітників із соціальної неволі. На думку галицької „інтелігенції“ селяне й робітники існують для того, щоб робити, виконувати обовязки „супроти народу“, наче б той народ не були ті самі робітники й селяне.

Все гуло навкруги, що Велика Україна „руїнується“ власне тому, що там зачепили поміщицьку землю, проводять соціалізацію, котра є найбільша несправедливість „супроти власників землі“ і т. п.

Я виступив з публічними лекціями на тему „Земля, як „підстава української державности“ і доводив, що негайно треба конфіскувати всю землю у дідичів, церков, монастирів, передати земельним комітетам, вибраним від селянства і робітництва. Треба цим способом підняти всіх українських робочих людей на ноги, щоб селянство виступило до боротьби за землю, а через це жадна польська армія не зможе ногою ступити в Галичині, бо їй на вила візьмуть міліони наших селян. Це буде найміцніша оборона української республіки. Робочий люд на моїх лекціях бурхливо вітав цей плян, але „інтелігенти“, одnodумці влади, дивилися на мене понуро і все доводили, що це несправедлива річ, що це руїництво, що цього Антанта не допустить, що цього не треба робити, бо інакше Антанта стане на бік поляків і не визнає України через грабїж землі і т. п. А коли зробити по їхньому, то Антанта все зробить добре і т. д. Їх надії збулися! Нічого більш дурного не чув я за ціле своє життя, як розмови галицької „інтелігенції“ про землю, державу, Антанту і т. п.

В тім часі обидві галицькі урядові партії — націонал-демократи і радикали, відбули свої зїзди і виробили „програми“ реформи. На диво це були доволі поступові програми: говорилося навіть про соціалізацію дозрілих галузів промислу і то майже в однакових видах, як у націонал-демократів, так і радикалів. Про землю також говорилось, але за викуп.

25 березня розпочалась сесія УНРади, а на 30 березня був скликаний з усієї Галичини Селянсько-Робітничий Зїзд. Тому що скликав Селянсько-Робітничий Союз, то, ясно, що Зїзд не користувався жадною симпатією з боку уряду і обох урядових партій. Цей Зїзд постановив дві важні річі: 1) прийняв після моєї промови постанову, щоб земельний закон в Галичині був вироблений на основі земельного закону Директорії, цеб-то конфіската нетрудової землі без викупу і 2) Трудовий Конгрес вибрав 61 делегата, щоб вони прийняли участь в УНРаді і підтримали державне будівництво.

Цей Трудовий Зїзд сполошив „інтелігенцію“: як? „мужва“ буде засідати в УНРаді поруч їх, інтелігентів, попів і адвокатів? І УНРада відмовилась прийняти в свій склад представників селянства і робітників. Петрушевичі мотивували свою відмову тим, що селянсько-робітничі делегати ніби не обрані „правильно“, на засадах 5-членного виборчого права. І це говорили люде, які недавно до УНРади втягли своїх приятелів шляхом „кооптації“, бо їх ніхто не вибрав (напр. М. Лозинського). Але головне ще й те, що УНРаду ніхто не вибрав на роль верховної влади над українським народом. Проти прийяття селянсько-робітничих делегатів голосували нац.-демократи і... селянська партія радикалів. Соціал-демократи грозили урядовим партіям, що коли не будуть прийняті в УНРаді делегати Трудового Зїзду, то вони вийдуть з УНРади. Розуміється, вони свого слова не додержали — оті балакучі реакціонери Безпалки, Вітики, Темницькі і ин.

Словом, всі три партії зрадили селян і робітників. Пригадуєте оті слова: „Український народе! Голосимо тобі твоє визволення“? Ти вже є вільний, ти вже маєш державу, але... до будівництва в ній тебе не пустимо. Коли обговорювали вони засади земельного закону, то треба було їх послухати, як вони доводили, що треба „справедливо“ порішити цю справу і дідичам заплатити за землю! Здавалось, що в УНРаді сидять адвокати польських дідичів і обороняють їх інтереси протх наступу українського селянства.

За що ж тоді селянство принесло сотні тисяч жертв у світовій війні? За що ж тоді селяне проливають кров під Львовом — за те, щоб і далі польські дідичі сиділи та українськими селянами землю орали? Що-ж то за „українська держава“ йде, що так люто проти українських селян орудує?

Ці питання ставив народ і розв'язував не на користь панів. По всій Галичині відбувались повітові селянські зїзди, що виносили постанови про конфіскати поміщицької землі без викупу... Селянство почало ухилитись від мобілізацій, щоб не грати ганебної ролі тих жовнірів, що з наказу галицького уряду мусили охороняти польські маєтки від наступу українського селянства.

Це була страшна доба зради інтелігенції. Коли сесія УНРади була закрита, то через день зрадницьки був заарештований я, М Євшан і ин., посажений в станіславівську воєнну в'язницю і відданий під воєнно-полевий суд за ніби то „большевизм“, за намір скинути уряд, скасувати ЗОУНР і віддати її большевикам! Це була груба клевета, але фактом є, що Петрушевич, Голубович і інші правителі цим способом хотіли зтероризувати наростаючу революцію. Мене визволили робітники залізничники, що загрозили урядові страйком залізниць. Уряд мене випустив з тюрми, але звелів протягом 2 день покинути Галичину і виїхати за кордон. Кажу це для того, щоб на живому прикладі довести, оскільки галицький уряд був контр-революційний, що вважав мене, ще перед двома місяцями міністра УНР, з якою галицький уряд злучався — за „ворога народу“ і „большевика“. Галицька дрібно-буржуазна інтелігенція є ворогом революції і визволення трудового народу — такий висновок зробив я тоді. І не помилився. Для мене було ясно, що цей зненавиджений широкими трудовими масами уряд згине в своїй ізоляції і загубить Галичину. З важким передчуттям виїздив я за кордон. На жаль, передчуття моє збулося.

На дві пропозиції про переговори з боку Держ. Секретаріату (1-го і 9-го травня) поляки не відповіли, бо вже військо ген. Галлера прибуло на поміч. Поляки порозумілися з румунами, котрі з свого боку — з Буковини розпочали наступ 24 травня в напрямі на Коломию. Це все так шло швидко, що вже 26 травня 1919 р. Петрушевич, Уряд з урядовцями і військовою залогою покинув Станіславів та ще й майно велике залишив (між иншим кілька десятків вагонів цукру, одержаного з Великої України). Армія з бовм відступала. УНРада 9 червня передала всю верховну владу Петрушевичеві, як „уповноваженому“ Диктаторові ЗОУНР. 25 червня Антанта видала Польщі мандат на втихомирення Галичини (це називалось тоді паціфікація) з дозволом зайняти її аж по Збруч. Не рівні були сили, дрібна буржуазія не могла підняти весь народ, впала духом і повила військо на В. Україну, до „закордонців“, „руїників“ і „анархістів“. 16—19 липня військо переступило через Збруч масою в 100000 люду, з якого 40000 було цілком бовздатного.

Так розпочалась нова сторінка в історії галицької армії на полях України, про що ми вже раніш говорили.

Тимчасом уряд УНР, передбачаючи перехід галицької армії на Україну і бажаючи установити якийсь урядовий зв'язок з нею, установив 4 липня „Міністерство галицьких справ“, на чолі якого поставив галицького соціал-демократа С. Вітика. Вітик, як соціал-демократ, стояв за утворення єдиного уряду, єдиного війська, єдиного представництва. Як єдиний сам народ, як проголошено ту злуку, то треба було вже злучитись в дійсно-

сти. Та й здоровий розум каже, що ще не було однієї держави з двома урядами і двома арміями. Час боротьби вимагав концентрації сил і централізації управління.

Одначе, не так на це дивилися „диктатор“ Петрушевич, галицькі націонал-демократи (почасти й радикали) та старшинство: що Галичина є окрема держава — це було їх культом. Хоч Галичина була окупована поляками, отже, населення і територія були „відсутні“, одначе галицька держава, згідно з попівським способом думання існувала, як слово. Хоч армія була на території УНР, все таки націонал-демократія свідомо творила „державу в державі“. З цього і виникла та величезна катастрофа, що розгорнулася в листопаді на Великій Україні. Розташувались на Україні і ввійшовши в стичність з фронтами большевицьким і денікінським, вище старшинство під впливом політичного свого проводу (Диктатор, його канцелярії, його окрема дипломатія — спеціально панейківщина) взяло курс на Денікіна. Вже в серпні стались таємні контакти порозуміння старшин галицьких і денікінських, в наслідок чого Київ, взятий українськими військами 31 серпня, був в той же день переданий денікінцям (ген. Крауз передав ген. Бредову).

Галицькі націонал-демократи і їх провідники (Петрушевич і ин.) не могли не бачити, що на Україні йде соціяльна революція під впливом селянства і робітництва, одначе їх це не навчило — вони все-таки не пішли з українськими селянами і робітниками, а пішли з контр-революцією Денікіна, зрадивши уряд УНР. Галицький провід воював більш над усе проти існування в складі УНР галицького міністерства, щоб не було жадного організаційного звязку з УНР. Хоч при Петлюрі було утворено за спільним порозумінням „Штаб головного Отамана“, котрий обовязаний був координувати бовві операції на фронті, одначе практично галицька військова команда мала директиви від військової канцелярії „диктатора“.

Двоєвластіє утворило нечувано—тяжку атмосферу взаємної боротьби, посяло деморалізацію, зневіру, відтягло увагу від фронтів, від забезпечення військ, знищило внутрішній дух — і цим катастрофа була передумовлена. З 1-го листопаду вже галицька команда не виконувала боввих заряджень Штабу, готуючи нишком зраду. Зраду dokonано 6 листопаду, давши змогу денікінцям одрізати галицькі частини від українських.

Так знищений був фронт. Ми вже говорили, що денікінці наступали, армія УНР швидко одходила і за кілька день значна частина Правобережної України опинилась в руках денікінців. Це був час, коли вже денікінці перед большевиками відступали, коли вже вони громили Кубанську Раду, вбили там Рябовола, повісили Кулабухова. Денікінці вже тікали на Кубань, а тут ось їм 6 листопаду галицька команда передала 25 тисяч війська

і... Правобережну Україну, підірвавши цим армію УНР. Чи був в нашій чи людській історії факт більш ганебної зради, як ця?

Після того страшного листопаду 1919 року вже пройшли літа, галицький „провід“ і націонал-демократія, як в рот води набрала про той час, лише підпільно веде злобну агітацію про „наддніпрянців“, але українські революціонери-сборники цієї справи не забудуть: ще рахунки з дрібною буржуазією мусять бути зведені і вирівнані. Навіть тікаючи з Кам'янця, Петрушевич відмовився передати військо урядові УНР, а передав його таки Денікінові. Тепер Петрушевич сидить в Берліні і... орієнтується на большевиків. Веде „боротьбу“ нотами до секретаря Ліги Націй та підготовляє „революцію“. Одначе хай не забуває, що визволена Україна в першу чергу влаштує суд над ним або над його пам'яттю і зачислить в ряди тих, що зраджували Україну.

Дальші події „галицької революції“ не цікаві. В грудні 1919 р. в Парижі Панейко і Томашівський заклали під проводом Моркотуна „Український Національний Комітет“, котрий пропагував ідею контр-революційної федеративної Росії, про що Панейко випустив ганебну книжку. Але за пів-року вже галичане відчурались цієї афери, під впливом загальної жорстокої критики. Антанта ще 20 листопаду 1919 р. прийняла була засаду автономії Галичини в межах Польщі („Статут Східної Галичини“), але ця справа не була ієреведена в життя, коли Антанта побачила, як галицький провід загірив своє військо і опинився безсило за кордоном.

25 липня 1920 року Петрушевич, яко „диктатор“, видав „Розпорядок диктатора З-УНР про організацію уряду для виконання влади в Західно-Українській Республіці в в часі тривання повновастей диктатора“. „Уряд“ був зложений з 4 уповноважених диктатора, військової канцелярії і президіяльної канцелярії. Уповноваженими були призначені Др Ст. Витвицький, Вол. Сінгалевич, Др Кость Левицький, Осип Ганінчак, а начальниками згаданих канцелярій: Яр. Селезінка і Лев Петрушевич. Згодом були два уповноважених замінені на Дра О. Назарука і Дра Р. Перфецького. Так ці лідери З-УНР керували державою в повітрі ще якийсь час, аж поки Антанта 14 березня 1923 р. віддала Галичину полякам на повний спаш.

Так закінчилась „галицька революція“. Це не була революція в повнім значінню того слова. Це була боротьба галицьких націонал-демократів за організацію їх влади над Галичиною в формі держави. Революційними були почуття народу і тих, що билися та вмірали за Україну, не знаючи, що вмірають за владу для націонал-демократів. Боротьба стає революцією тоді, коли в рух входять народні маси і коли творяться нові суспільні установи замість старих. Коли змінюється полі-

тична і соціальна структура суспільства, коли твориться держава дійсности, а не проклямується лише в уяві.

Націонал-демократи не мали правильної думки про державу: і 1 листопаду 1918 р. і 25 липня 1920 року, першим і останнім державними актами націонал-демократів, було продемонстровано політичну попівщину: виконування „влади“ в повітрі. Слово для їх грає роль якогось предмету, котрий ніби існує по-за населенням, територією, краєм. На думку попів, державну владу можна виконувати, сидячи у Відні. Влада є ніщо інше, як змога керувати поведінкою людей. Організація, що суверенно, і примусово керує поведінкою населення, називається державою. Організацій в суспільстві звичайно є багато, але державою є лише та з них, котра суверенно, по своїй волі, керує поведінкою (працею, відносинами і т. п.) населення. Така організація була в Галичині з того часу, коли установилась її влада реально, на місцях аж до переходу військ за Збруч. Але вже за Збручем перестала існувати ЗУНР в той день, коли уряд позбавився змоги керувати поведінкою реального, живого галицького населення на його території. Соціологічно беручи, галицької революції не було, бо не перемістились права і обовязки на український народ в кожній царині життя і діяльності. Через Галичину перейшла щонайбільше коротка політична хуртовина, ведена націонал-демократами, але не соціальна революція. Соціальної революції не було, тому не було визволення українського народу (селянства і робітництва) навіть на короткий час. Захищаючи капіталістичний устрій чи із засадничих причин (націонал-демократи), чи із тактичних (радикали і соціал-демократи), галицькі партії не були здібні організувати визвольну революцію, не знали і не мали справжньої програми революції, не могли дати відповідних гасел масам і не знали що й коли почати і як організувати. Не організували трудових мас належно і приглушували у них стихійні революційні пориви. Обставини були і в Австро-Угорщині сприятливі для захоплення влади, бо розпались всі політичні зкріпи і звязки, але дійсної вартости цих обставин галицькі партії не розуміли через свою політичну примітивність і брак визвольної програми.

Не підготовлені, не назрілі взяли вони владу, але не знали, який доцільний ужиток з неї зробити. Топтались на місці, не могли, не хотіли бурею кинутись в глиб народних мас і розгойдати їх на великий рух. Як дрібні урядовці, вони не знали, що робити, коли начальство відійшло. Повторяли старі слова, підслухані раніш у буржуазії, і на цім думали оперти свою державу. Скажуть слово „державна“ і сядуть, думаючи, що само слово зробить зміни в житті. Але що найгірше: не розуміли навіть техніки державного життя; свідомо і уперто тримались

за двоєвластя, свідомо і уперто боронили „самостійність“ і „незалежність“ Галичини від Великої України, як свій хутір. В цім виявили брак почуття національної єдності, а з того не могли щиро змагатися до соборности.

Дрібна буржуазія скрізь така. Не знає держави, не має суспільних інтересів і через те не має суспільних ідеалів. Повторює лише те, що чує від великої буржуазії. І в Галичині повторилось те, чого боявся Шевченко: збудився в революції окрадений народ. Окрадений духово. Збудився, а не знав, що далі робити. Я вже не раз підкреслював, що селяне і робітники лише самі себе мусять визволити. Коли-ж вони своє визвольне діло доручать дрібній буржуазії, то ніколи не визволяться. Бо дрібна буржуазія за інтереси трудових мас боротись не може і не буде. Це є залізний закон життя. На прикладі галицької „революції“ робітники і селяне мусять навчитися, щоб далі активно самим боротись за себе. Що-б розумно боротись, треба двох річей: учитись і організуватись.

Ось тепер Галичина під поляками кілька років. Чути повне політичне безсилля українців, спустошених морально війною і невдалою революцією. Здається просвітку нема. На тім шляху, яким ішла дрібно-буржуазна інтелігенція дійсно просвітку нема. Хто може — мусить стати на шлях революції, а хто не може — хай опускається на дно і про політику не говорить.

Ще довго Галичина буде під Польщею. Аж доки не витвориться велика селянсько-робітнича революційна партія, яка і здійснить революцію. Для витворення такої партії, треба довгого часу. Треба повного розриву з церквою, буржуазією, єдиним національним фронтом, а натомість треба організувати селян і робітників економічно, професійно, культурно, політично в самостійну організацію. І вести боротьбу на два fronti: проти польської буржуазії і проти української буржуазної інтелігенції. Хто на це відважується, той справді приблизитиме день визволення.

XIII.

Бесарабія — трикутник, що основою прилягає до Чорного моря, означений Дністром і Прутом, верхів'я трикутника спливає з Буковиною. У війні Росії проти Туреччини 5 травня 1812 р. Бесарабія була прилучена до Росії. Площа Бесарабії 40097 кв. верств, (або 43806 кв. клм.) поділена на повіти:

	Площа	населення 1915 р.	на 1 кв. в.
Хотинський	3502 кв. вер.	410.400	117,2
Сороківський	4011 „ „	299.000	74,5
Білецький	4871 „ „	286.500	58,8

Оргіївський	3632	„ „	287.300	79.1
Кишинівський	3272	„ „	362.900	110.9
Бендерський	5393	„ „	292.700	54.3
Акерманський	7033	„ „	400.500	59.9
Ізмаїльський	7300	„ „	347.300	47.6
	40097	„ „	2.686.600	67.0

Національний склад Бесарабії (за ‰ по переписові 1897 р.):

Молдаван	47.6‰	1278.8 тис. осіб
Українців	19.6 „	526.6 „ „
Жидів	11.8 „	317.0 „ „
Великорусів	8.0 „	214.9 „ „
Болгарів	5.3 „	142.4 „ „
Німців	3.1 „	56.4 „ „
Гагаузів	2.9 „	51.0 „ „
Поляків	0.5 „	13.4 „ „
Інших	1.2 „	40.3 „ „

Українців в дійсности значно більше, бо перепис 1897 р. подавав українців менше, збільшуючи їх коштом число „руських“. Хотинський повіт є майже чисто український. В Сороківському повіті північна частина українська, по-над Дністром також заспіль українці, на півдні вже українців багато в Акерманському і Ізмаїльському повітах. Бесарабія, Буковина і частина, взята румунами від підкарпатської України числять українців більше 1 мільона.

Бесарабію румуни захопили насильно, тому питання про неї ми вважаємо нерозв'язаним. Оскільки Бесарабія не має виразної національної більшості, то її приналежність могла б бути вирішена плебісцитом або поділом по етнографічних межах. Як означилась доля Бесарабії в революції — це цікава сторінка, яку ми тут і подамо.

* * *

Ми вже бачили, як була зорганізована влада в першій добі революції в Росії і на Україні. Так само вона була організована і в Бесарабії. Міста в Бесарабії мають пересічно 38‰ жидів, де-що росіян, молдаван, українців і ин. Українці мають значне число лише в Хотині. Зрозуміло, що вони в подавляючій більшості селяне-хлібороби, рибалки, лісоруби то-що, то не живуть в містах. Через малу національну і політичну свідомість довго не організувались і молдаване (які в 4-х повітах мають більшість).

Лише 22—27 жовтня 1917 р. відбувся в Кишиневі I Всеросійський молдаванський військовий з'їзд, який організував Бесарабську Краєву Раду під назвою Сфатул-Церій, в склад котрого

увійшло 44 представники військових організацій (молдаванських), 10 — від молдаванських партій, 30 — від молдаванського селянського зїзду, 36 — від організацій немолдаванських, разом 120 осіб, цебто 70% молдаван і 30% не-молдаван. Цей склад, як бачимо, ні крихти не відповідав національному складові Бесарабії. Сфатул-Церій оповістив Бесарабію автономною частиною Російської Республіки. Продадили молдаванською політикою п. п. Халіппа, Ерхан, Інкулєць і ин. 2 грудня Сфатул-Церій оповістив Бесарабську Народню Республіку. Бесарабська Республіка зявилась, як наслідок большевицької колотнечі на Бесарабщині, де стояло багато війська з фронту світової війни і колобродило в цей час. Румуни, скориставши з цього 12 січня кинули з Яс на Бесарабщину свою армію цілком з „неполітичною“ метою, лише для охорони порядку і „боротьби з анархією“. Прихід румунських військ передрішив хід подій. 24 січня 1918 р. Сфатул-Церій проголосив незалежність Бесарабської Народньої Республіки. Мотивація була така, що, мовляв, Україна одірвалась від Росії і цим самим Бесарабія спонукується до незалежності. Уряд БНР називався Рада Генеральних Директорів.

Тому, що в присильці „дисциплінованих“ військ грав ролю рос. ген. Щербачов (був. командуючий румунським фронтом в світовій війні), то большевицький уряд у Москві оповістив 13 січня Щербачова зрадником і розірвав дипломатичні зносини з Румунією. Очевидно він не подумав над тим, що його власні діла і утворений ним хаос провокував імперіялістів на наступи. Німецький наступ на Україну, румунський на Бесарабію є безпосереднім плодом большевицької політики.

Але румуни вже зробили своє в Бесарабії. 27 березня 1918 р. Сфатул-Церій проголосив прилучення Бесарабської Народньої Республіки до Румунії на засадах автономії. Цю постанову прийнято в присутности румунського премєра Маргіломана 86 голосами за, 3 проти, 36 утрималося від голосування.*) Отже, Бесарабія вступила на новий шлях. Румуни страшним терором над не-румунами оперли своє існування в Бесарабії, де молдаване не творять абсолютної більшости.

На осінь вже підготовлено новий акт: Сфатул-Церій постановив 27 листопаду 1919 р. злити Бесарабію без жадних умов з Румунією в одно ціле. Цю постанову проведено цілком злодійським способом. На цей час було 162 члени „Сфатул-Церія“, але лише 46 депутатів проголосували злиття, бо відмовлення від автономії було похороном всяких надій хоч би на місцеве самоврядування. Після цього злочинного голосування селянська фракція Сфатул-Церія 28 листопаду зібралась окремо і в протокол записала, як злочинно було переведено знищення

*) Утрималась від голосування селянська фракція під проводом Циганка.

бесарабської автономії. Провідники Стафул-Церія — голова Пантелеймон Халіппа і заступники його Василь Бирка та Юрій Буряну навки записали свої імена, як гробокопателі Бесарабії. Голова Сфатул-Церія Халіппа, що ще недавно виголошував революційні промови і удавав з себе дуже лівого, від імени зборів при початку засідання одправив телеграму до короля Румунії, в якій заявлено:

„шанобно просимо Вашу Величність, короля селян, котрий дав їм загальне виборче право і землю для обробки, прийняти вирази нашої радості і радості всіх з приводу приднання до батьківщини-матері всього румунського народу в межах історичних і етнографічних. Обеднати такою ж певністю і такими ж почуттями, ми утворимо кріпкий захист тронів, в якому бачимо безпеку найдужчого поступу і добро румунського народу“.

Такою мовою заговорили недавні „революціонери“, які за один рік пройшли надзвичайний політичний шлях: від автономії Бесарабії в складі російської федерації (21. XI. 1917 р.) через самостійну Бесарабську Республіку (2. I. 1918), через автономну Бесарабію в складі Румунії (27. III. 1918 р.) до повного злиття з Румунією без жадних умов (27. XI. 1918 р.) У тих самих людей знаходилися що разу інші слова для мотивації своїх „позицій“, але не було жадної програми. Дрібно-буржуазна інтелігенція, що бере провід під час революції в свої руки завдяки революційним фразам, згодом революцію і ідеали трудових мас зраджує. Революційна, але темна Бесарабія за один рік дійшла до стану звичайної провінції короля. Надії на земельну реформу, демократію, культуру розвіялись.

Так ці люде й перевели „злиття“ Бесарабії з Румунією. Було це так. „Молдаванський блок“ в Сфатул-Церії рішив скликати на 25 листопада 1918 р. сесію Сфатул-Церія для розгляду аграрної справи. Ані публікації в газетах не було зроблено, навіть оповісток депутатам не було післано. Сесія скликалась секретно, повідомленні були лише депутати-молдаване. Лише 26 листопаду в газеті „Сфатул-Церій“ ч. 189 (орган Ради Генеральних Директорів Бесарабії!) було поміщено замітку, що сесія відкривається „завтра“ або „післязавтра“. Все велось так, щоб опозиція не знала про одкриття сесії. Голова селянської фракції В. Циганко, напр., узнав про одкриття засідання випадково за дві години. Все таки засідання одкрилось. Голосувало 48 душ за вибір президії, отже, кворуму не було, бо при 162 депутатах кворум був би лише при 82 голосах. Цікаве те, що засідання Сфатул-Церія почалось о 6 год. вечера, обговорювалась якраз земельна справа. Тяглось це довго. Вже о пів-третьої години вночі, коли значна частина втомлених депутатів розійшлась, після читання земельного законопроекту, головуую-

чий Халіппа без жадного попередження прочитав проект резолюції про скасування автономії Бесарабії і про повне злиття з Румунією без жадних умов. В залі засідання було 56 делегатів. частина депутатів почала плескати руками, так що не чути було запитів головуючого „хто за“, „хто проти“ і Халіппа гукнув, що прийнято одногослоно. Частина депутатів почала протестувати і прохати слова для заяв, але Халіппа нікому з них слова не дав, натомісць викликав по телефону генерального комісара ген. Войтояну, який прибувши негайно прочитав королівський декрет про розпуск Сфатул-Церія. Це вже сталось о пів-шостої вранці. Частина депутатів потім опублікувала протест проти подібного „об'єднання“ Бесарабії з Румунією. Цей спосіб робити політику варт запятнувати на віки, бо він віддав у неволю 800.000 українців Бесарабщини. Але історія поставить на чергу дня ще перегляд цієї справи.

* * *

Населення Бесарабії вже скоро переконалось що попало в ще гірші умови, ніж було за царизму. Дух революції ще носився в споминах і ворувив душі. Особливо тяжка доля спіткала українське населення Бесарабії. Воно румунами було призначене на румунізацію.

Коли на Україні вибухло повстання Директорії, то піднялись надії і у бесарабських українців. 10-го січня 1919 року повстав цілий Хотинський повіт, утворилась повстанська бесарабська Директорія (голова Ліскун, секретар Токан), яка перейняла владу в північній Бесарабії і 21 січня 1919 р. звернулася з нотою через Уряд УНР до можновладців світу. Ось ця телеграма-нота до Директорії УНР: „Пану Маєвському, ко мандуючому Окницькою групою. Київ — Директорії Української Народньої Республіки, президентові Північно-Амер. Сполучених Держав, правительству Англії, Франції, України, Німеччини, Австрії, Росії і Італії. Від імені всього пострадавшого бесарабського народу доводимо до відому Вашого правительства і народу, що румунський уряд зробив над усим бесарабським населенням нечуване насильство. Бесарабія, що була в турецькому ярмі, була визволена і попала в друге ярмо російського царя, в якому була більше сто літ. Скинувши з себе разом з иншими народами ярмо царизму, Бесарабія відчула, що і для неї засяяло проміння свободи, але в той час, коли свобода стала невідбірним добром всіх народів, коли залишилось вже скористуватись плодами свободи, сусідня імперіялістична держава Румунія наклала на Бесарабію тяжке ярмо, приднавши до себе, як висловлюється румунський уряд „на віковічність“, не маючи на це абсолютно жадного права та підстав і помимо волі бесараб-

ського народу. Це ярмо в цей час скидається самим народом, котрий терпеливо мучився до цього часу під королівськими нагаями і чекав, що вільні народи і соціалісти всіх країн стануть на захист його і нагадають румунському урядові признану всіма народами миру програму Півн-амер. Сполучених Держав, один з пунктів, котрий каже, що народ кожної маленької територіяльної одиниці має право самоозначитися, має право вільно, без всякого натискування багнетів, висловитись, куди він бажає пристати. Але дарма бесарабський народ шукає правди в людях XX віку. На жаль тепер кожна держава зайнята своїми власними справами, малі народи полишені самі на себе; цим користуються правительства тих держав, де є регулярна армія. Такі уряди, користуючись метушнею в світі, нишком нападають на сусідні території, користуючись їх беззахистністю, всупереч принципам самоозначення анектують ту чи иншу територію. Власне так зробила Румунія що-до Бесарабії в той час, коли вибрані народні представники змушені були тікати з батьківщини через румунський терор з приговорами про небажання народу прилучуватись до Румунії, виносили постанови про прилучення до иншої держави; в той час Румунія силою зброї і погрозами казематом при допомозі жандармських канчуків змушувала народ виносити суперечні приговори про бажання приєднатись до неї. Терпець увірвався, і він організувавшись блискавично скидає з себе румунське ярмо. Директорія — вищий тимчасовий орган Бесарабії, що звільнюється, сподівається, що ніхто не піде проти цього завоювання свободи бесарабським народом, а навпаки уряди всіх країн допоможуть визволеному від румунів народові провести у себе референдум, і лише тоді, коли воля народу виясниться, приєднатись до тієї чи иншої держави. Ми надіємось, що проти наших ворогів підуть разом з нами всі вільні країни, котрих ми закликаємо стати на захист так грубо потоптаной румунами справедливости. Ми надіємось, що всі ті уряди, котрі підуть проти нас, зустрінуть новий єдиний європейський фронт, котрий буде направлений проти імперіялістичних урядів, що шукають завоювань, продовжують війну і поневолюють народи. Директорія прохає український уряд, як сусідній, взяти на себе передачу цієї ноти всім вищевказаним урядам по радіо. 1910 р. 21 січня. Голова Директорії Ліскун, член-секретар Токан“.

Ось це повстання і було відповіддю на „приєднання“ Бесарабії до Румунії. Повстання спочатку було успішне, але згодом румуни наслали нового війська, котре шляхом кривавого терору роздавило повстанців. Україна не могла подти допомоги війсьськом, бо вела в той час війну з большевиками. До Кам'янця і околиць з Бесарабії набилось більше 50.000 втікачів з Бесарабії, переважно українців, але були між ними і інші народи —

росіяне, молдаване, жиди то-що. Через кілька років вибухло повстання в Татарбунарі, але і його румуни придушили з нечуваною жорстокістю. 28 жовтня 1920 року по договорі Франція, Англія, Італія і Японія признали Бесарабію за румунами.*)

Від часу окупації Бесарабії минуло в 1928 р. десять літ. Жахом вів від розбишацтва румун, що захопили силою Бесарабію і Буковину, загалом один мільон українців, у яких забрано все — навіть школу і право на своє ім'я. Але прийде час, коли наше пограбоване вернеться до нас. Це буде за нової української революції.

* * *

Доля Буковини також трагічна. Події коротко представляються так. 29 жовтня 1918 р. в Чернівцях утворено „Буковинську делегацію УНРади“ на чолі з Ом. Поповичем. Ще перед двома днями (27. X. 1918) в Чернівцях була утворена Румунська Національна Рада на чолі з Фльондрою.

3 листопаду в Чернівцях велика українська маніфестація — цей же день Буковинська делегація УНРади перебрала від австрійців владу в Чернівцях і в українській частині Буковини. 8 листопаду з літака було розкидано оповіщення румун. генерала Задіка, команданта 8 рум. дивізії, що з наказу короля він обсадить військом Буковину для наведення порядку, без жадної політичної мети. Українського війська в Чернівцях не було, бо Січові Стрільці, які там стояли раніш, були відкликані УНРадою на оборону Львова. Отже, перешкодити „наказові короля“ не було кому, і тому 11 листопаду румунське військо зайняло Чернівці і протягом тижня — всю українську частину Буковини.

Почалась вакханалія румун в Буковині: всі українські народні школи, гімназії і українські катедри в чернівецькому університеті були скасовані, а натомість поставлені румунські. Українські установи і організації розбито. Навіть рідко коли придушений український голос відтіль доходить. Буржуазія і боярство (поміщики) румунські озвіріло нищать наш люд на Буковині. Ціла Україна безсила навіть допомогти. Плазом лежить 40-мільонний народ.

А де-ж пляни, надії, шляхи визволення? Лише в організації революційної партії, що ділом довела-б, що не любить рабства. Галицька дрібно-буржуазна інтелігенція довела в р. р. 1918-19 свою політичну нездібність. „Іємонт“ оскандалився остаточно і ганебно. Західні землі опинились під буржуазно-шляхетським режимом трьох держав, які несуть нищення і жах на наш люд.

*. 14 березня 1928 р. в день десятиліття захоплення Бесарабії, румунський парламент постановив видати нагороди землею членам Сфатул-Церія.

Мусять прийти нові люде — революціонери, що розпочнуть нові сторінки з історії української революції. Десятиліття Великої Революції мусить одзначитись заложенням основ для її продовження. Одначе, хай помилки попередніх років послужать їм в науку. Найбільша помилка: селяне і робітники повинні виступити проти „єдиного фронту“ з буржуазною інтелігенцією. Нова революція мусить бути війною на два фронти: проти буржуазії пануючої нації і проти буржуазії української, цеб-то проти ворога зовнішнього і ворога внутрішнього.

XIV.

Ми побіжно оглянули головніщі революційно-політичні події, що відбулися на наших землях в роках страждань, боротьби, перемог і поразок. Багато подій і фактів мигтить перед очима. Для ліпшої оцінки треба нам звести все до кількох ґруп думок.

1. Розгляд соціальної структури населення на Україні показує, що українська національність протягом століть поневолення зійшла на становище нижчих, трудових суспільних ґруп, тому всяка національна боротьба наша неминуче мусить вилитись у форми клясової боротьби, а визвольна революція по законах суспільної механіки неминуче може і мусить виявитись лише, як соціальна революція, при котрій: влада з рук пануючих кляс переходить в руки трудових кляс, земельна нетрудова власність, а також фабрики і заводи, залізниці і природні добра переміщуються в руки нового трудового суспільства. Об'єктивно такою і мусить бути програма революції, щоб українські трудові ґрупи (селянство, робітництво) пішли на тяжку боротьбу і жертви. Коли-ж не ця програма, то за иншу програму будуть боротись тільки невеликі дрібно-буржуазні ґрупи, які перемогти без участі селянства і робітництва об'єктивно не можуть з огляду на своє мале число і низький рівень суспільної свідомости. Відступлення від об'єктивно-неминучої визвольної програми мусить вести неминуче до поразок, тепер і в будучині.

2. Які сили українські виступили в революції? В ролі організатора революції — була в 1917-19 р.р. українська інтелігенція і пів-інтелігенція, а в ролі ударних мас — селянство і робітництво. Инших сил української революції і не могло бути, бу їх нема в суспільній структурі Української національности. Обидві сили укр. руху — організуючі і ударні, були на початку революції цілком не організовані, а тому не мали жадного свого технічного апарату для боротьби і політичного досвіду. Революційна влада неминуче-логічно опинилася на Україні в руках національних меншостей, через те, що ці мен-

шости були (і досі є) в містах на Україні більшостями, і що була сприятлива кон'юнктура для них (наша неорганізованість і помилки). В цих руках міста, в тих руках є й технічний апарат суспільного керування і в їх руках неминуче буде й політична влада, особливо тоді, коли трудові маси поневоленої нації не зорганізовані. Неорганізоване селянство, робітництво і інтелігенція — це значить неорганізована ціла нація, а це далі значить, що така нація не може самоуправлятися аж доти, доки не організується, щоб-то доки не утворить в собі безліч керуючих органів і мас у всіх царинах життя. Організація-ж не може приходити поперед свідомости: не усвідомивши свого становища (на поразках) людина не організується. Усвідомлення переходу рев. влади до меншостей — це була перша чинна спонукка до організації українських сил. 1917 рік — був добою збирання сил. Трудність доби в тім, що одночасно зі збиранням, організуванням і виховуванням сил треба було вести боротьбу за реальні позиції, щоб то сили пускались в боротьбу без належного виховання, яке вдається лише протягом довшого часу. Сполучення боротьби і виховання збільшувало наші здобутки, але вони були менші, ніж могли-б бути при організованих масах. Большевицький переворот в листопаді 1918 р. в Росії, штучно прискорив і наш переворот на Україні: ми ще не мали досить організованих сил для утримання влади.

3. Об'єктивні умови нашої боротьби були тяжкі. Передовсім соціальна структура, як історична спадщина: в містах ми не мали української національної сили, яка могла-б протистати національним силам російським ні по буржуазній, ні по трудовій лінії. Ми не винуваті, що на Україні утворилась така структура: вона утворилась протягом 250 літ поневолення України. Через міста український народ соціально попав у залежність від руського, польського, румунського, мадярського народів. Отже, всяка наша боротьба в соборному масштабі неминуче мусить бути боротьбою проти чотирьох народів і то головно в містах, де ці народи і тримають владу над нами.

4. Суб'єктивний стан наших сил був такий (наша свідомість): Український народ жив до революції традицією, щоб-то нова генерація жила переказаним, в спадщину одержаним примітивним світоглядом відповідно по соціальної групи: чи селянство, чи робітництво, чи ремісництво, чи сільська і мійська інтелігенція та пів-інтелігенція. Подавляюча більшість українців не мала навіть найменшої національної свідомости, навіть не мала окремого національного імени — більшість мійських українців називала себе росіянами і в кращім разі малоросами, селяне-ж не називали себе ніяк. Це стан примітивний.

а) Через те не було виробленої програми революції

навіть у свідомої інтелігенції, (яка революції не підготовляла і не сподівалась), не кажучи вже про інші групи.

б) Через те не було організованих сил, навіть не велось більшої організаційної праці.

в) Через те кількісно свідомих українців було мало, мало інтелігентних сил взагалі, а й у тих, що були, свідомість була не високого рівня.

г) Через те не було організованих керуючих вузлів, які-б давали напрям суспільному процесові і могли-б вести боротьбу. Не було провідників, які задовольняли-б вимогам доцільного керівництва.

5. Провідниками української революції стали випадкові люде. Наприклад: М. Грушевський — історик, вів ціле життя науково-історичну працю. Фах історика не в фах політика. Не був до революції провідником навіть малої політичної групи, через те не мав досвіду керівництва. Був відомий між українцями і лише через це був обраний на провідника. Як що не він, то хто інший? В. Винниченко, член партії соціал-демократів, але головний фах — письменство белетристичне. Політично-керівничий досвід малий тай то одержаний в маленьких підпольних гуртках. Більше живе почуттями, ніж інтелектом, тому органічно не надається на провідника. С. Петлюра — по фаху журналіст, урядовець. У провідники попав випадково, навіть не маючи в той час того, що мали обидва попередні: де-якої популярности. В. Бич (на Кубані) — по фаху знов таки не політичний провідник, але практичний адміністратор, муніципальний діяч; мав більший (практичний) досвід в суспільній адміністрації, ніж попередні, але по вдачі зовсім не борець і не політик. Є. Петрушевич (Галичина) єдиний, що по фаху був політиком, Є. посол до парламенту, але провідником не був — вдача не відповідна. По світогляду політично найбільш ближче до ідеї революції стояли: Винниченко і Петлюра, яко чинні соціал-демократи, потім Бич, яко соціал-демократ-опортуніст, що-ж до Грушевського, то на початку революції був типовий „радикал-демократ“, потім став співчувати с-рам, с-ром став (не формально) на Трудовім Конгресі, формально — в січні 1921 року, і в тім же році відмовився від боротьби. Петрушевич, як націонал-демократ, політично був ворогом соціальної революції. По темпераменту революціонером був Винниченко, з перевагою емоцій над інтелектом і волею, близько до нього — Петлюра, з слабими психологічними даними — емоції, інтелект і воля пересічної людини; Грушевський переважно інтелектуаліст, слабкі емоції, пересічна воля, без темпераментний, як Бич і Петрушевич, у яких слабкий інтелектуалізм, слабкі емоції і ще слабша воля. Нема чого казати, що всі згадані провідні особи української революції не мали виробленої програми революції: най-

більш свідомими що до цього були Винниченко і Петлюра, що яко меншевики в початку революції обстоювали буржуазний характер революції, а потім еволюціонували в протилежному напрямі (весною 1919 року): Винниченко став комуністом, а Петлюра перейшов до дрібної буржуазії. Грушевський еволюціонував планомірно в-ліво, прийняв соціальну революцію і відмовився від боротьби з большевиками. Петрушевич політично орієнтувався по черзі: на німців, на антанту, на Денікіна, на большевиків, при чім в останній орієнтації прийняв не ідею соціальної революції (не став соціалістом), а лише в даній ситуації знайшов за більш доцільне орієнтуватись на большевиків, (на уряд, а не на большевизм). Бич, як не яскрава фігура, не еволюціонував, але просто перейшов туди, де тихше — на культурно-наукову працю, фактично відмовившись від політичної боротьби, як Грушевський і Винниченко. Зі згаданих осіб продовжує хоч як-так політичну боротьбу лише один Петрушевич. І це факт цікавий: З особи (Грушевський, Винниченко, Бич) висунуті обставинами на провідні ролі в перших роках революції, після поразок нарешті відмовилися від боротьби, один убитий, а останній ще „тримається“. Ясно, що на провідника не створений той, що від боротьби усовується: чи він „зморився“, чи „розчарувався“, чи „передумав“ чи „образився“ — це не важко, а важко те, що відійшов. Грушевський по типу учений, культурник. Політика — це його данина історичному моментові, виконання громадського обов'язку в фатальний, як пожежа, час: хочеш-не хочеш, а роби політику. Винниченко — експансивний письменник і сибарит, який органічно не може братись за чорну, невдячну, клопітну працю суспільного будівництва і боротьби. Він так само особа в революції епізодична. Бич і Петрушевич не революціонери взагалі, Петрушевич же просто не сучасна людина: обороняти капіталізм в добі соціальної революції — це значить бути безмірно одсталим. Найбільш витривалий був Петлюра, але його здібности занадто малі, щоб йому виробитись на провідника революції чи політика першорядної величини.

Вимоги від політика — провідника міряються величиною чергових історичних завдань, які мають бути вирішені, щоб народ ступив на шлях, що веде вперед, у будучність.

Які у нас завдання?

Вивести поневолену націю з кліщів тяжкої соціальної структури, щоб-то розбити цю структуру шляхом національного будівництва (внутрішню усамостійнити) і шляхом політичної боротьби, що мала-б остаточно трансформуватись в соціальну революцію.

Для цього треба знати техніку культурного, господарсь-

кого і політичного будівництва, щоб могли конструювати нове суспільство по законах соціальної логіки і відповідно вищим людським цілям свого народу.

Для цього треба знати механіку міжнародніх, міжклясових, міжпартійних і ин. відносин, щоб зручно маневрувати, ведучи свої маси до перемог, вчасно запобігаючи небезпекам і технічно-добре орудуючи при усуненні перешкод.

Для цього треба мати суспільний ідеал, а також програму розвитку одних суспільних зв'язків і навіязування інших — як шлях до здійснення того ідеалу.

Відповідно цьому:

— Треба стояти на вищому щаблі сучасної культурно-наукової свідомості, яку можна здобути лише упертою працею над собою, отже — треба мати інтелект (розум), озброєний всебічним знанням взагалі і соціологічним зокрема.

— Треба мати великий темперамент, не моментально-вибуховий, а постійно-напружено-діючий: він є рушійна сила, що жене вперед-вперед, без втоми, і надає інтелектуальній діяльності красу, оригінальність, принадність, очарування, як сугестивну силу, що постійно ділає на оточення і гіпнотизує його; це буває лише, як вроджена сила, а не виплекана, темпераменту „зробити“ не можна.

— Треба мати волю, як напружене постійне простування до мети; сильна воля виростає лише при сильних темпераментах, цеб-то є явищем, обумовленим біологічно і корегованим вихованням; хоч-би й дужі біологічно одиниці, але вони можуть позбутися волі, коли у них переважатимуть виховані емоції страху (умовні рефлексії, прищеплені до емоцій страху).

Лише такий індивід, що при максимальному інтелектуальному озброєнні (ідеал, програма діяльності і знання соціотехніки), має напружену постійну орієнтацію (волю) і могуті почуття, яко динамічну, рушійну силу — може бути провідником революції і народу, може довершити чуда, може справитись з задачею суспільного руйнування старих відносин і нового суспільного будівництва. Інтелект, воля і емоції мусять бути в значних дозах (вище пересічного типу), але при тім в рівновазі. Відсутність, або недостаточність, або перевага одного з вказаних елементів робить людину однобічною і на роль суспільного будівничого і провідника не придатною. Коли переважає інтелект і цей інтелект вищого рівня — то такий індивід найбільш здатний на теоретика-ученого, сухого, не ефектного, відлюдного (типовий „спеціаліст“); коли до такого інтелекту додати сильні почуття, то з такої людини вийде проповідник, публіцист, письменник, взагалі не аби-який художник; коли додати ще волю — вийде борець, провідник, суспільний рефо-

рматор. Це все при умові, коли основні елементи якісно вищі пересічного типу. При пересічному типі — це буде „один з провідників“, зоря другої величини, видатний діяч, але не суспільний реформатор. Коли почуття розвинене, а інтелект слабший, тоді це романтик-художник, агітатор за чужі істини. Коли розвинена лише одна воля — це деструктивний тип, бунтарь, навіть бандит; сильна воля в сполученні з сильним інтелектом — це швидче дасть полководця, міністра, керуючого підприємствами, винахідця-техніка, але не суспільного будівничого. При пересічному типі — це урядовець, торговець, промисловець.

Як бачите, в утворенню типа діяча все залежить: а) від біологічного ґрунту (загального фізичного стану), б) від висоти (вищий, пересічний, нижчий) основних здібностей — інтелекту, емоцій, волі; в) від характеру їх сполучень, г) від соціального оточення, з якого даний індивід вийшов і одержав перші враження, і в якому діє. (Що до видатних людей, що виходять з нижчих суспільних верств, то „культурність“ їх завжди трохи унівечена вражіннями дитинства: хоч-би мінімальна доза хитрування і коварства залишається на віки)*).

Прикладаючи вищезазначені дефініції до наших конкретних провідників революції, ми не знаходимо ні одного, щоб відповідав цим вимогам.

6. Розуміється, важну роль грають обставини, в яких розвивається діяльність тих чи інших осіб. Обставини української революції дуже тяжкі. Навіть сама революція обрушилась на Україну раніш, ніж у нас визріли і виробились сили. Ще багато чорної роботи не було перероблено, ще народ в більшості навіть свого спільного імені не усвідомив! Але у нас багато було доволі талановитих пересічних провідників в краї: центр був завжди слабший за периферію. Де-які надзвичайні типи низових провідників видало селянство, напр. багато повстанських отаманів були просто феноменальні люде. Напр., Махно: при сильній волі й сильних емоціях він виявив не аби-які здібности провідника, але мав слабкий інтелект: ніякого суспільно-будівничого ідеалу і програми діяльности не мав, ширшої політики не розумів. Отаман Зелений безумовно талановитий низовий провідник, де-які військові провідники української армії виявляли безсумнівні здібности, але вони не вирости на великих людей через суспільно-політичну свою примітивність.

Я спинився на питанні про провідників більше через те, що це питання дуже важне для зрозуміння наших неуспіхів і помилок, а головне для вияснення проблеми авторитету. Керуючою силою в житті є також авторитет, що утримує вяр-

*) Між иншим: талановитих провідників значне число у большевиків; наші провідники не дорівнювались їм дуже, особливо в області пропаганди і управління (соціотехніки).

хію, як систему розподілу адміністративно-провідних сил. У нас не було авторитетів і тому не витворювались керуючі осередки. Керували завжди колективно, „всі разом“ і завжди зле. Настільки зле, що навіть Петлюра прийшов до ідеї автократії. Але штучно авторитету утворити не можна (приклад з Петрушевичем, який був проголошений диктатором! Відомо, що диктатори проголошують лише самі себе, диктаторами стають, а не одержують з чужих рук титул).*) Авторитети в різних областях життя мають ріжну характеристику; поняття авторитету в громадсько-політичному житті спливаєтьсЯ з поняттям поведінки. У нас були люди на становищі провідників, але не були вони авторитетами, тому їх провідна ролЯ була майже фікцією. Беручи в порівнянні, найбільшим авторитетом (короткий час) був Грушевський. Винниченко авторитету не мав, а тепер втратив значну частину навіть популярності. Петлюра авторитетом ніколи не був і не міг бути, а тому всі спроби петлюрівців проголосити його авторитет після смерти засуджені на неуспіх. Інші особи так само не мали авторитету, бо... перед революцією не було у нас політичного життя і провідники не могли виробитись.

Характерною прикметою того, що згадані особи не були провідниками, хоч і стояли в проводі, є та, що вони не мали програми визволення, програми будівництва і політичної техніки. Метою вони називали „визволення України“, але це ж голі слова: щоб вони мали вагу, мусило б поняття „визволення України“ бути розгорнуте в програмі політичної поведінки і будівництва. У Грушевського була одна програма на початку революції, друга в середині, третя на прикінці. У Винниченка так само: спочатку „буржуазна революція“, а через 2 роки — „комунізм“. У Петлюри те-ж саме: спочатку буржуазна революція в інтересах пролетаріату, потім українська соціальна революція, згодом — буржуазна революція в інтересах буржуазії. Петрушевич так само: ідеал залишився однаковий, але методи змінив — раніш германофільство, а тепер — орієнтація на большевиків, але не на большевизм. Шукання програми під час боротьби — це вказує на сліпий політичний емпіризм, цеб-то на політичну непідготованість до провідної ролі. Ці люди подають через якийсь час все „нові гасла“, виступають проти своїх

*) Тепер все роблятьсЯ спроби щоб проголосити диктатуру Скоропадського. Спроба достойна тих неуків, що її роблять. „Монархічна диктатура“ переживає соромні часи: щоб вона трималась, справжні диктатори накидають себе в її захистники (Мусоліні і Прімо-де-Рівера поруч королів стоять, як насмішка з монархії). Скоропадський ні в якій мірі не відповідає вдачею тій ролі, яку йому хочуть накинути. Коли б він з фаху не був військовим, (військовість надала йому певні манери, але це не те, з чого виростає диктатор!), то всім би було ясно, що це типовий слабовільний повітовий „предводитель дворянства“, а не політичний провідник.

же недавніх гасел, а ми маємо право спитати: коли вони були „глибоко переконані“ — раніш чи тепер? Коли вони нас дурили: раніш чи тепер? Революція, як і всяка боротьба при слабому, недотепному провіді, завжди неуспішна, хоч би як підлеглі були революційні. Так сталося і в нас: маси були революційні, а революція все таки не вдалась.

7. Не зважаючи навіть на де-які і сприятливі обставини! Найбільш сприятлива обставина взагалі: режим демократії за Тимчасового Уряду 1917 р. Це був благословенний час! Свобода його була головною умовою для розвитку українського руху. Ми розгойдали всю Україну з'їздами, зборами, універсалами, маніфестаціями! Організації росли, як гриби після дощу, люд метушився, агітував, організувався. І так росла наша сила. Друга причина росту нашого руху тоді: тому, що наша політика була більш революційна, ніж політика Тимчас. Уряду. Маса йшли за нашою пропагандою більш охоче, бо ми вимагали реформи. Так ішло аж до III Універсалу. Большевики були ще більш революційні. Коли Ц. Рада взяла владу, то тоді за короткий час большевики досягли великих успіхів. На виборах до Всерос. Устан. Зборів ми (укр. с-ри) одержали 3·9 мільонів голосів, руські с-ри 1·9 мільонів, а большевики кілька сот тисяч (35 мандатів). Війна большевиків знищила багато плодів праці Ц. Ради. Вони нарешті таки здобули більшість і на Україні, хоч і тимчасово, хоч і насильними методами. А що, коли б революція 12 березня 1917 р. була зразу большевицькою? То на Україні укр. рух ніколи б так не розвинувся, як за режиму Тимчас. Уряду. Це очевидно.

Другий момент сприятливий був знов у листопаді 1917 р. Російська влада впала, большевики дезорганізували Росію. Навіть з невеликими вишколеними силами Україна могла б на завжди тоді скріпитись. А цього не сталося, бо широкі маси політично були примітивні і не розуміли суті історичного моменту. Провідники так само. Після заключення Берестейського миру був (об'єктивно беручи) добрий момент: Україну визнали 4 держави. Коли б Україна була політично свідомо — могла б скріпитись.

Нарешті, трудно вказати більш слушний час, як час повстання 1918 року. Всю Україну обсадило українське військо, вороги розбиті — можна б скріпитись, коли б знов таки маси і провід розуміли вагу історичного моменту. Пропала й ця слушна нагода. Українську інтелігенцію, що вела провід, поїдала внутрішня колотнеча, примітивні довгі балачки про все те, що культурні люде роблять зразу без розмов. Під царизмом жили, про політику не думали, елементарних справ політичних не знали, не знали як треба вести збори, засідання, як полагоджувати адміністрацію... Через те у всьому була тяганина, проволікання,

кунктаторство. Розмови про міжнародну політику були дивні, дикі. Чи могли бути люде інакші? Ні, політична неволя і усунення від громадських справ завжди дає такі наслідки: вони є законна дитина диктатури. Доки буде диктатура, доти люде будуть темні, примітивні в політиці.

Ото ж під час успішного повстання: маси революційні, а офіцерня забороняє селянські зїзди, руйнує робітничі організації, виконує терор і обурює проти себе повставший народ, інакше кажучи: пхав його до большевиків і підрізує ґрунт Української Республіки. Мотивуються ці злочинства „любовію до України“, але така любов, сліпа і дурна, не знає, що це вода на млин ворогові. Зруйновано було за 2 — 3 місяці величезне діло успішного повстання. Суб'єктивно цього люде не хотіли, але робили все так, що руйнувало Україну. Навіть в середині 1919 р., коли повстанці потрясли большевицьку окупацію: коли б провід УНР пішов на щиру згоду з повстанцями, не садовив їх у тюрми і тавмно не бивав, то справа УНР тоді була б виграна.

8. Помилки були великі. Найголовніша з них — один народ, а будується одночасово 3 українських держави: Кубанська Республіка, Українська Республіка, Західньо-Українська Республіка. 1918-19-й рік був цікавий: аж три українських держави, три уряди, три армії, кілька орієнтацій, посольств, представництв. Нація свідома так не робила б.

Далі: антімлітаристичний настрій с-рів і с-деків 1917 року був перешкодою до утворення доброго війська. Далі: орієнтація на Антанту 1919 р. (кабінету Остапенка, політика Петлюри), орієнтація на Польщу — це відкинуло маси від УНР. Далі: орієнтація Галицької Команди на Денікіна так саме вплинула рішуче на розбиття сил і відхід народніх мас від українського проводу. Далі: двоєвластя на Україні 1919 року (Петлюра і Петрушевич) — це може найбільший злочин. А люде стояли за це в сліпій певності, що так треба, що це ліпше. Всяка організація, де утворюється двоєвластя, гине. Це є соціологічний закон. Далі: при поході на Україну поляки роззброїли 18.000 галичан, а Петлюра і його осередок приймали цей факт, як нормальне явище. Це їх і зарізало, бо 18.000 війська тоді — велика сила. Далі: Військо революційне, а штаби контр-революційні. Допустити це могли лише люде, що нічого не тямлять в політиці.

Безконечно помилок ще можна б вказати, але хіба мало того, що вказано? Вся річ іменно в політичній темноті, в незнанні техніки політичної праці.

Я вже вказав на тяганину (кунктаторство), як основну прикмету українського ведення справи. Факти. Напр., в осени 1917 р. „обговорювали“ земельний закон кілька місяців, а видали його на передодні опущення Києва. Це було жалюгідне хитрунство: „вплинути на маси“. О, як би ви видали його че-

рез тиждень після III Універсалу, то ви політично зарізали б большевиків. Закон про 8-год. час праці прийнято... в Жмеренці, коли про його ніхто вже не міг почути, а вся Україна клекотіла. Хотіли законної верховної влади, але Установчих Зборів не скликали, коли треба було. Почали про це думати пізніше, але було вже пізно: саботаж українських партій вже зробив своє діло. Конституцію УНР прийняла Ц. Рада 29 квітня — в день німецько-гетьманського перевороту. Яка конституція тоді вже помогла б? На вулиці валять республіку, а законодавці голосують її конституцію замість того, щоб взяти рушницю в руки. Грушевський сказав: вона буде прапором, під яким далі йтиме боротьба, але один з перших покинув цей прапор навіть без пояснення причин. І далі подібне. 14 лютого. 15 листопаду почали робити „реконструкцію влади“, а 16-го вже передали полякам Камянець. Через рік: після катастрофи знов видають „нову конституцію“, зрадивши попередню і зрадивши потім і цю останню. Словами, формулами хочуть перекричати страшну дійсність, заглушити свій страх перед нею. „Реконструкції“ кабінетів в Тарнові (р. 1921 і далі) — це опереткова сміховина, але ж вони її роблять з наївністю маніяків. Навіть тепер ви чуєте не раз про „утворення урядів“, оповіщення „гетьманів“, провідів і т. д. — на еміґрації це вже психопатична ворохобня, але її роблять...

„Славна отаманщина“, „формування загонів“, крадіжки державних коштів, тікання, паніки, розпорошування — це все форми діяльності дрібної буржуазії, яка по своїй соціальній природі будувати держави не може. Селяне і робітники, як ударна сила, свої обов'язки виконували добре: бились добре, завзято, несли жертви героїчно, але інтелігенція і дрібна буржуазія, як сила організуюча, збанкрутувала. Дітваки і неuki по урядах сидючи, просто не знали, що треба робити. Їх вибрано, чи призначено, вони самозадоволені, але сидять пеньками та балакають, а що робити — не знають. Оце поневолений народ так самоозначається! Заложити інституції і добре провадити їх справи не тямить. В цім і була трагедія отого „будівництва“. Мусимо говорити про це одверто. Ховати правду — це значить хвалити болячки, а не гоїти їх.

Ось тепер ми мусимо всі розуміти оті болючі, пророчі, трагічні слова Шевченка, які він висловив у надзвичайному вірші „Мені однаково“. Йому було однаково, де він умре, хто його поховає, чи знатимуть люде про його жертву і т. д.

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві і в огні
Її окрадену збудять —
Ох, не однаково мені.

Так, Україну було приспано. І окрадено: розум, знання окрадено, доведено до стану несвідомого, темного раба. Революція прийшла, зняла кайдани. Але без кайданів вона ходити не вміла. Борзалась, кидалась на всі боки і опинилась в неволі знову. Окрадена на розум, на освіту, на організацію. Ось скрізь „Україна“ ходить не організованою купою, боїться „політики“ і разом говорить про „визволення“, але не знає, що визволення — це організація. Не більше. Організуйте свою культуру, своє господарство, — тоді організуйте і свою політику — будете свободні. Коли-ж ви будете лише скіглити і перемелювати сліпі слова та дурноверхо гукати, лаятись і сидіти по кутках — ваша доля буде одна: неволя.

Ось прошуміла велика шуря-буря по Україні. Впали сотні тисяч жертв. Насіяно могил тисячі і тисячі. Але ворог сидить паном над 40-мільонним людом. І сидітиме, доки ви не організуетесь. Не ждiть, що „хтось прийде“ такий, що сам все зробить. Не клянiть і провідників, бо „який піп — таке його й кадило“. З темних кол виходять і темні провідники. То правда, що „дрібна буржуазія“, що „зрада“, але організований люд не допустив-би, щоб його зраджувано! Організований люд не допустив-би, щоб дрібна буржуазія вилазила непрохана до проводу і зраджувала революцію. Український народ за цієї історичної доби не виграв своєї справи. І тепер ще довго доведеться чекати на слушний час. Власне не чекати, а підготовляти його прихід. Визволення само не прийде ніколи — його треба організувати. А це значить: засісти попереду за науку кожному, вивчити, що таке суспільство, як воно організовано, як організований ворог і як треба його дезорганізувати, а натомість організувати своє суспільство. Це значить: організуватись в свої робітничо-селянські партії, кооперативи, школи, просвіти, професійні свілки, і вести гуртом, дисципліновано, розумно, доцільно.

Не кажи „я сам“, а „ми гуртом“, вибiрай собі справжніх провідників. Не вибiрай того, що лише вмiє історію писати, а бери того, що може історію робити. Писати історію і її робити — це два рiжні фахи. Не бери письменника, що вмiє писати гарні романи про кохання, а бери того, хто вмiє організувати і вести партію, військо, кооператив, школу, газету, підприємство; хто знає, що таке суспільство, будівництво — не на словах, а на ділі; хто знає кого треба визволяти, від чого і від кого, яким шляхом і во ім'я чого.

Не бери руського генерала і поміщика, бо хто в руки воєрога передає владу, той в його руки передає свою свободу. Не бери попа, бо він во ім'я бога і церкви держатиме тебе в неволі ще тисячу років, як вже продержав тисячу літ. Не бери того, що кричить про свою „любов до нації“, а разом з тим селянина і робітника ненавидить, визискує і з чужої праці живе

— цей тебе одурить, бо не дарма сказано у Шевченка при „Посланії“ з церковного старого письма: коли хто скаже, що любить бога, а брата свого ненавидить — лож єсть.

Не бери й того „соціаліста“, що на словах слинить про селян і робітників, а на ділі з польською шляхтою єднається та селян і робітників продає шляхті — і це твій ворог; не йди і за тим „комуністом“, що про робітнично-селянську владу кричить, а з селян і робітників останню шкуру лупить, в тюрму завдає, на шибеницю посилає, народи поневолює — і це твій ворог.

Коли навчишся ворога і в темноті одріжрати, коли організовано виступатимеш — тоді визволиш себе і Україну. Визволення треба організувати, товариші!

* * *

Велика Революція, як історичне явище, має для українського народу виключну вагу. Передовсім, в ній народ знайшов своє ім'я. Украдене ворогом ім'я наше вернулось. Тепер кожний селянин і робітник знає, що він українець. Села і міста на Україні тепер знають, що вони українські. Ось, на Кубані, де найглибше пішла колись русифікація українців, навіть у 1920 р. було лише 6,8%, а в 1923 р. 32,2%, а тепер, о ще більше. На Україні, де було в містах українців 24%, тепер 35,8%. Не напливли ці люде з сел, а в містах живучи, ім'я своє в революції знайшли. Так виросла свідомість національної приналежності у мійського робітництва нашого, що в 1917 р. виступало, як „руське“, а тепер воно вже більш половини визнає себе за українське. Це великий здобуток революції і нашої тяжкої боротьби.

Але що більш! По цілому світі прокотилось і прогреміло ім'я України, що змучена і окрадена повстала до боротьби за своє людське право. Кілька років цілий світ чув і чув й тепер ім'я України, це веде до того, що світ таки пізнає справу нашу, визнає її за справедливую і своєю опінією підтримуватиме існування України, як рівноправного члена всесвітнього суспільства.

Наша справа, наше ім'я вже не загине. Пізнавши себе ми пізнаємо нашу національну суспільність. Це значить, що розшматована між сусідами Україна не знала до революції, не відчувала своєї соборности, а тепер соборність стала нашою мрією. Поперед соборні мусимо стати духом, працею, боротьбою. Не будуймо трьох окремих держав і не кажім, що інтереси у нас різні тому, що живемо одні під Карпатами, другі — під Кавказом. І Кубанщина прокинулась, і Велика Україна, і Галичина. Навіть Підкарпаття прокидається. В свідомості своїй пізнаємо спільність нашу і в серцях її переживаємо. Коли ми со-

годні говоримо про великі муки нашої боротьби, то я в Києві переживаю однаково, що ти в Америці. І коли ви, що не бачили очима тієї великої України і її мук великих в революції, плачете над долею її і радістю горите від перемог і здобутків її, то це і є наша соборність в душах. Коли душі стали соборні, то соборність уже увійшла в життя, бо життя перше — в душах. Страшні пригоди в будуванні трьох держав навчили всіх бачити одну Україну.

Хіба це не чудо революції?

А земля українська з рук дідичів перейшла в руки трудового люду і вже ніхто її не вирве назад. Рабство землі є разом з тим і рабством людей. Що земля тепер стала селянською, українською — це заслуга революції. І тепер ви розумієте, так заслуги одних, що за землю боролися, як і злочини других, що з шляхтою російською та польською в союзи входили та землю українську їм віддавали. Тепер ви розумієте, що землю нашу, як основу існування і розвитку нашого, треба охороняти від чужих посіпак і від своїх пявок, що хотіли-б вирвати землю з трудових рук. Здобуто землю! Ще треба здобути волю!

А хіба не є найбільшим чудом революції, що широкі маси зрозуміли і відчули свою силу? Старий, тисячелітній переляк минув і тепер поневолені трудові маси знають, що вони величезна сила життя, що проти їх не втримається жадна інша сила, коли вони організуються і разом захотять. Йде по українській землі клопіт і праця. Рoste культура наша, росте свідомість і виросте ще нова боротьба — за волю. Одержавши землю, мусимо боротись за волю, за волю всіх земель українських, за єдину соборну самостійну селянсько-робітничу Українську Республіку.

І цей час нового визволення прийде.

Благословіть же Велику Революцію, що була, і організуйте Велику Революцію, що прийде. В ній остаточне наше визволення.

ДОБА БРЕХНІ, ТЕРОРУ І ЗДИРСТВА.

Ми мусили-б одріжнати кілька періодів революції на Україні, а власне:

перший — доба Рос. Тимчасового Уряду (і УЦРади).

другий — доба УНР (і УЦРади).

третій — доба Німецької окупації — (УЦРада і Гетьманщина).

четвертий — доба УНР — Директорія.

пятий — доба Петлюрівщини і Двоєввлястя.

шоста — доба Польської окупації

семий — доба Московської большевицької окупації.

Розуміється, цей поділ не може бути цілком задовольняючий. Прикметою взято ту чи іншу політичну владу. Треба зна-

ти, що в кожному періоді в різні доби, в залежності від політики влади чи ролі тієї або іншої суспільної групи. Але для нас буде корисна наведена схема тому, що вона так чи інакше наглядно представляє політичну роль українства і його ворогів.

Ми раніш розглянули перебіг революційних подій на українських землях, тепер мусили-б докладніше спинитись на сьомій добі — большевизм на Україні

Про большевизм багато крику в цілому світі. Це явище цікавить широкі трудові маси. Українське робітництво і селянство зацікавлене в тім, щоб знати правду про большевизм на Україні — від цього залежить його ставлення до пануючого там режиму. Це, так би мовити, практично-політична потреба наша, українська. Але цікаво поглянути на большевизм, як певну теорію трудової революції, як певну тактику, навіть як певну філософію життя.

Що таке большевизм? Це питання вимагає відповіді і від нас. От ми в дальших бесідах і спинимось ближче над цим явищем взагалі і над його ролю в українській революції і історії зокрема.

I.

Большевизм є своєрідна течія у визвольному рухові трудових мас, витворена революційною групою марксівської інтелігенції. В російському революційному рухові большевизм зазначився в р. р. 1903-4. Тоді [визвольний рух складався з таких течій:

1. революційне народництво, що представлялось партією соціалістів-революціонерів, з якої в р. р. 1906-7 вийшла максималістична течія, що опріч загально-призаного у с-рів політичного (центрального) терору визнавала ще необхідність і аграрного та фабричного терору;

2. марксізм, що йшов двома течіями: „демократично-еволюційною“ (меншевики) і диктаторсько-революційною (большевики).

Що-до поневоленних народів, то соціалістичний рух у них йшов переважно або шляхом меншевицького марксізму (фінляндці, грузини, латиші), або революційного народництва (вірмени, литовці), або обидві ідеологічні течії йшли рівнобіжно (жиди, поляки, українці, білоруси). Большевизм був російським явищем в тому розумінні, що була лише одна соціал-демократична партія з большевицьким напрямом — руська, а у інших народів окремих большевицьких партій не було. Революційні елементи у їх виявлялись в соціально-революційних народницьких течіях і гуртках.

Така схема розпологи соціалістичних течій була і на початку революції 1917 р. Перевага чисельна була скрізь за соціалістами-революціонерами, на другому місці були соціал-демократи меншевики, далі большевики і інші револ. групи. В містах

і в промислі взагалі серед робітництва всі головні течії мали свою опору, а серед селянства була єдина партія — соціалісти-революціонери.

Це пояснялось тим, що народництво, як ідеологія, вважає трудове селянство за поневолену суспільну групу, яка об'єктивно заінтересована в революції і в знищенні капіталізму, як і в перетворенні суспільства на соціалістичне. В країні де більш $\frac{4}{5}$ частини населення творить селянство, не може революція здійснитись силами лише робітництва. Марксісти взагалі-ж уважають за революційну, протикапіталістичну і соціалістичнотворчу клясу лише робітництво. Такий погляд витворився в Європі, де робітництво творить значну частину населення, але цей погляд перенесений і на Схід Європи прихильниками марксизму. Теорія марксівська взагалі вчить, що селянство є „дрібна буржуазія“, не зацікавлена в знищенні капіталізму. Російські марксісти ще більш загострили ці погляди проти селянства і витворили протиселянську політику.

На що-ж вони надіялись? Їхні надії покладались на розвиток капіталізму: мовляв, що більш безземельних селян перевариться в фабричному котлі, то більш виросте пролетаріят, який колись і зробить соціальну революцію, а поки що в Росії треба революції політичної, яка дасть політичну демократію, не порушуючи капіталістичного устрою. Отже, революція буде по своїх наслідках буржуазною, бо вийде до влади буржуазія. Що в Росії має бути революція буржуазна — так думали і меншевики і більшовики. Більшовики про це запевняли ще перед війною.

А соціалісти-революціонери навпаки: вбачали в земельній організації рос. селянства (община) підставу і форму аграрної революції, включали селянство в склад трудових мас, ставили в чергу переведення соціалізації землі і через те логічно приходили до висновку, що революція буде соціальною і буде вступом до соціалістичного будівництва. Через те соціал-революціонери вели активну боротьбу проти царської диктатури навіть терором, аби швидче зломити царизм і втягти робітництво і селянство в соціальну революцію.

Революція вибухла в умовах війни, яка внесла так багато несподіваного в форми поведінки людей. В 1917 р. всі партії були переконані, що головний здобуток революції — свобода, яку треба виявити в формі демократії. Лише демократія забезпечить самодіяльність народніх мас, а самодіяльність мас — це основа соціалізму. Подавляючу більшість в робітничих, селянських і солдатських радах 1917 р. мали соціалісти-революціонери, доволі значне число було й меншевиків. Це показали і вибори до мійських рад в-літку 1917 р., коли головами Петрограду, Москви, Київа і ин. міст були вибрані

соціалісти-революціонери. Значить і в пролетаріяті і в селянстві більшість мали с-ри. Вибори до Всеросійських Установчих Зборів знов дали переважну більшість с-рам.

Отже, в більш-менш людяних умовах перемога по всій лівій була на боці народництва, а не марксизму. Ця обставина і вплинула рішачим способом на большевизм.

Підчас світової війни большевики вже прийняли засаду соціальної революції, але вони розуміли її инакше, ніж соціалісти-революціонери. Большевики вважали, що силою, яка зробить революцію, буде пролетаріят, а тому що його дуже мало, то втримати владу він зможе лише залізною диктатурою (терором і певним способом організації влади). Соціалісти-революціонери тримались иншого погляду: тому що соціальну революцію зробіть подавляюча більшість населення — трудове селянство і пролетаріят, то боятись їм нема кого і влада мусить бути організована демократично.

Все одно вона буде в руках селян і робітників. Тому терору і насильств та централізації не треба. Все одно по змісту буде перевага інтересів селянства і робітництва, а тим самим поміщики і буржуазія панувати вже не будуть, бо земля у них відбереться без викупу, а до фабрик і заводів буде поставлений контроль селянсько-робітничої влади. І взагалі тоді самодіяльність селяне і робітники скоро вхоплять зміст суспільного життя і підуть на зустріч соціалізму. Головне, аби вони мали змогу самодіяльності. Меншевики, як взагалі соціал-демократи у Європі, добивались, щоб була демократія, але без касування капіталізму, бо сучасне суспільство, особливо в Росії, через малий розвиток капіталізму ще не доросло до соціалізму. Час для соціалізму ще, мовляв, не назрів. За соціал-демократами тієї-ж партії і ще не переварили своїх буржуазно-міщанських поглядів і звичок. Тому напр., і з соціалістів-революціонерів утворилося праве крило, що думало про недозрілість суспільства до соціалізму. Через це у с-рів було одно крило тактично близьке до большевиків. Через те у величезній партії витворились внутрішні тертя і через це рух її вперед трохи затримався. Партія „розмякла“ і йшла вперед поволі, щоб виграти з часом на вихованні трудових мас в користь революції. Треба сказати, що в старій Росії народні маси жадної участі в політичному житті не брали, тому й досвіду не мали, а тому взагалі не розуміли, що треба робити сьогодні, а що завтра. Головне: хоч і знали, що щось треба робити, але не знали, як треба робити. Політична неграмотність була велика. І всі, хто до громадських справ ставився чесно, людяно і далекосягло, думали, що треба передовсім виховувати маси політично і культурно, щоб втримати вданий фронт революції і забезпечити демократію, цеб-то

єдину політичну форму, що гарантує самодіяльність і успіх широких трудових мас.

Великою принукою до цього була фронтова війна. 12 мільйонів людей було зоблізовано на війну. 10 мільйонів стояло на фронтах. Хоч війну затіяв царізм, але ліквідувати її мусили якось нові люде, нова влада. Хоч перший склад Тимчасового Уряду на чолі з князем Львовим був у більшости буржуазним, але він був ліберально-демократичним і справді забезпечив населенню повну політичну свободу. Міняти суспільний устрій і касувати капіталізм він не думав, але повну політичну свободу забезпечив. Так само робили і слідуючі правительства, в яких вже були й соціялісти (уряд Керенського). Ця свобода і була дуже сприятливою для розвитку руху. Наприклад, український рух розвинувся лише завдяки цій свободі. Коли-б зразу в революції владу захопили большевики, то української республіки не було-б напевне і взагалі наш рух не поширився-б: були-б українські культурно-просвітні гуртки та й більш нічого. Ми-б свої преси, своїх партій, своїх професійних організацій не мали-б, а через те свідомість національна не захопила-б мас. Тепер це нам всім ясно. Тепер ми всі розуміємо, що ми здобули-б ще більше, коли-б режим свободи проїснував хоч-би ще з рік.

Тимчасовий Уряд зробив три важних помилки: зволикав скликання Установчих Зборів, зволикав ліквідацію війни і тупо противився в задоволенні елементарних потреб поневолених національностей. Коли-б Установчі Збори були скликані хоч-би у серпні або вересні 1917 р., то напевне історія на Сході Європи пішла-б инакше. Скликання Устан. Зборів було можливе і потрібне. Перешкод для цього не було жадних, опріч поглядів самого уряду і партійних лідерів у Петрограді. Установчі Збори дали-б вихід для рішення і справи припинення війни і те або инше рішення національної справи. Одначе в правительстві не було талановитих вождів, що знали-б добре політичну техніку і психологію юрб та мас. Інтелектуалізм та раціоналізм панував у керуючих сферах Петрограду, не знаючи, яка страшна сила є в інстинктах і емоціях мас.

В тих обставинах почала вигравати маленька, але дисциплінована, честолюбна і властолюбна партійка большевиків, що мала два десятки добрих, балакучих, освічених, за кордоном вихованих провідників. І ці провідники заговорили темну масу, влучно і штучно граючи на її інстинктах, викликаючи вибухові емоції (гніву, страху, честолюбства і т. п.), та заманюючи такою простою річчю, як розподіл майна. З большевицьких лідерів я особисто спостерігав Зіновіва, Пятакових, Євгенію Бош і кількох менших. Це було майстерство демагогії! Якими цуценятами скіглили ці люди, коли малювали страждання мас, або як витріщали очі, як лаялись, коли хотіли викликати емоцію

гніву в масах проти преподобних і блаженних соціалістичних лідерів, малюючи їх кривавими фарбами, як „буржуазію“, або як людей, що „нишком змовились“ з буржуазією, щоб скасувати свободу!

А тимчасом соціалісти, фанатично віруючи в свободу, фанатично охороняли режим безначальства, що панував тоді в Росії. На Україні після III Універсалу, коли вже була оповіщена Українська Республіка, був такий режим безначальства, що зробив можливим неможливе: в будинку ЦРади був якийсь з'їзд залізничників, на з'їзді виступив Зіновів, що для цього приїхав з Петрограду, говорив остільки демагогічно, остільки брутально клеветав на ЦРаду, що в кожній республіці він був-би арештований і негайно без суду розстріляний. Але у нас була свобода: українські міністри похажали собі в кориторах, слухали „промову“ Зіновіва, усміхались, курили цигарки і казали „ну й нахаба“, один з них виступив навіть зі „спростуваннями“, кажучи, що „товариш Зіновів неправильно поінформований і тому помиляється“. Це була над-людська наївність! Зіновів обраховано-умисно все говорив так, а не інакше, щоб викликати в масі певні емоції, корисні для большевизму і не корисні для ЦРади.

Большевики пішли вперед, щоб опанувати масами. Коли для цього треба брехні — вони брехали, коли треба красти — крали, убивати — убивали. У них не було респекту перед правдою, свободою, гуманізмом, етикою і т. д., лише був респект перед доцільністю: що доцільне, те й моральне! „Мета оправдує засоби“ — старе взуїцьке правило. І цим вони взяли. В карти виграв найпевніше — шулер, в політиці — брехун, дури-світ, нахаба, насильник, в торгівлі, фінансових справах — шахрай, брехун, спекулянт. Поставте сто чесних, то їх один нечесний одурить, окраде, захопить. Окрім того — один озброєний опановує сотнею незброєних. Три верхівці з рушницями зроблять все, що захочуть, в незброєному селі з 1000 душ населення. В режимі демократії владу може захопити той, хто захопить зброю. А в режимі свободи, та ще такої, як була 1917 р. в Росії, навіть ми, українці, могли дійти до республіки без жадного вистрілу! Тепер ви уявляєте, що то був за режим?

Отже, не дивно, що партія давніх честолюбців і властолюбців, група змовщиків нишком по певному планові вела підготовку перевороту. Для агітації большевики взяли всі можливі визвольні гасла і, висловлюючи їх в максимальній формі, дражили ними маси: напр., негайний мир. Одно це гасло ворухило 12 мільонів мобілізованих людей та 50 мільонів їх близьких і рідних. Большевики добре знали, що „негайний мир“ не можливий, що його треба підготувати планомірно, але це гасло вони вживали умисно, щоб дезорганізувати і армію, і тил,

і сколихнути все суспільство, вибити з рівноваги організації і владу, внести нервозність, збудити сильні емоції. З цього прийдє хаос, як явище розпаду всіх соціальних звязків — і тоді організована й озброєна група легко захопить владу. Розуміється, режим свободи по суті був режимом у суспільстві з ослабленими соціальними звязками. В цьому режимі навіть ми йшли вперед. Отже, і більшовизм виступив збройно у кінці жовтня, коли розпад досяг вже вершка: коли вже армія рухалась і стихійно демобілізувалась (люде захоплювали військове майно і розбігались!) Більшевики це хвалили. Натурально, що несвідома політично маса шукала оправдання своєї поведінки, знаходила його у большевиків і попадала під їх вплив. Наподоблення і психічна зараза (явища юрби) робило своє діло, обертаючи людей в кипляче море сліпих пристрастей. Істоти, опановані емоціями, гублять всякий розумовий контроль. Тоді їх легко брати в полон, особливо, коли настрашити зброєю. Большевики виступили з проповіддю убийств і терору. Вони умисно штовхали осліплених пристрастями глухарів на злочини і убийства, щоб цим заганяти людей в свій табір, одрізаючи їм відступ.

Режим свободи вони використали цілком! Знаменний факт в той, що большевики ніде не викликали революції навіть тоді, коли вони вирости. Більш культурніші народи не прийняли більшовизму. Лише Московщина, Україна і Білорусь дали большевикам простір. Але якраз тут трудові маси найменш культурні. Навіть Кавказ був захоплений лише зброєю. А Білорусь і Московщина прийняли більшовизм пасивно. Трохи опиналась Україна, але тут витворилось згодом два табори — большевицький і український. Большевицький табір на Україні не переміг би, коли б Москва не прислала своєї армії. Україна і потім виявила значну силу відпорности у формі повстанчества, але Московщина, Білорусь та різні инородці прийняли більшовизм пасивно. За рік вже пристрасти вяглися — большевики терором викликали в людях велику емоцію страху, яка подавила інші почуття.

Настав режим терору і вовнно-партійної диктатури. По формі і змісту це була реставрація царського режиму, лише на иншій ідеологічній основі і під иншими назвами. Трудове населення позбавилось найменшої свободи і стало виконувати свою давню роллю: платити податки, давати жовніврів до війська і утримувати начальство. Самодіяльність вже стала неможливою, а тому неможливий і поступ. Клясове суспільство відновилося: одні мають землю і знаряддя продукції, а тому розпоряджають працею і продуктами її инших.* Така суспільна система запанувала в СССР. Жадними словами і назвами не можна замаскувати її суті.

Устрій большевицький перші три роки (у Росії) показував змагання большевиків завести комунізм, однак це не вдалось і

р. 1921 була проголошена нова економічна політика (НЕП), цеб-то капіталізм під назвою державного капіталізму.

* * *

Державний капіталізм — це є така суспільна система, як і звичайний капіталізм, лише з тією різницею, що капітал (засоби продукції і ин.) належить не приватним капіталістам і їх товариствам, а державній владі — це раз; вільний торг і конкуренція не можливі, бо державний капіталіст встановлює ціни на всі вироби монополю, самоправно — це два. Державний капіталіст веде економічну політику через різні органи своєї влади і тому вживає насильства над різними групами населення і особливо над робітництвом і селянством, з праці яких він забирає собі частину продукта — це три. Вдумайтесь і порівняйте поведінку двох капіталістів — приватного і державного. Вони однакові в тім що володіють засобами виробництва, але в двох останніх відношеннях між ними велика різниця: приватний капіталіст обмежений конкуренцією що-до цін на товари, не може безоглядно диктувати ціни і через це економічний натиск його значно слабший, ніж натиск, краще сказати — економічний терор капіталіста-держави. Держава капіталіст визискує безоглядно все населення в різних формах, а головно: орудуючи військом, поліцією і взагалі величезним апаратом примусу, розпоряджається не лиш працею і майном громадян, але і їхнім життям без всяких обмежень!

Головна прикмета капіталізму — засоби виробництва правом власности (володіння і розпорядження) відокремлені від виробників. Так само головна засада соціалізму — вернути право власности (володіння і розпорядження) на засоби виробництва виробникам. В цім проблема всіх проблем революції! Чи цього не розуміли большевики на початку революції? Добре розуміли. Якраз про це писав теоретик большевизму Бухарін в р. 1920 в своїй книзі „Економіка переходного періода“ так:

„Государственный капитализм есть совершенно специфическая и чисто-историческая категория, несмотря на то, что в нем есть и „социальная рационалистика“ и „антихрематистическая тенденция“. Ибо он есть в то же время один из видов — самый „совершенный“ — капитализма. Основным производственным отношением капиталистического строя является отношение между капиталистом, владеющим средствами производства, и рабочим, продающим капиталисту свою рабочую силу. При рассмотрении государственно-капиталистической структуры нельзя абсурдно выкидывать этот основной классовый признак. С точки зрения соотношения социальных сил, государственный капитализм представляет из себя потенцированную (воз-

веденную в степень) власть буржуазии, где господство капитала достигает своей высочайшей силы, поистине чудовищной величины. Другими словами, государственный капитализм есть рационализация производственного процесса на базе антагонистических социальных отношений при господстве капитала, получающем свое выражение в диктатуре буржуазии“.

Ось бачите тепер, що таке в державний капіталізм! А щоб комуністи не помилялись і не змішували думок, то Бухарін далі зазначає виразно і різко: „Так как государственный капитализм есть сращение буржуазного государства с капиталистическими трестами, то очевидно, что не может быть и речи о каком бы то ни было „государственном капитализме“ при диктатуре пролетариата, которая принципиально исключает такого рода возможность“.*)

Цю книгу видано під титулом „Социалистической Академии Общественных Наук“ в Москві, значить книга ухвалена большевицьким синодом, як „наукова віра“ большевизму. І ця книга твердить, що про державний капіталізм при диктатурі пролетаріату не може бути й мови, бо диктатура пролетаріату в засаді виключає всяку можливість „державного капіталізму“, котрий може бути лише виразом диктатури буржуазії і то власне тому, що відношення між капіталістом і робітником є класовим відношенням власника засобів виробництва, котрий наймає робочу силу робітника.

Отже, ви бачите, що большевики справді розуміють що таке державний капіталізм і все ж таки... в 1921 році вони оповістили і завели іменно державний капіталізм. Одно з двох: де в диктатура пролетаріату, там засадничо виключається державний капіталізм, або де в державний капіталізм — там засадничо виключається диктатура пролетаріату. Це непохитна істина.

Отже, коли в СССР цвіте і розвивається державний капіталізм, як це самохвално твердять большевики, то ясно, що в СССР і не пахне соціалізмом. Як і в кожній капіталістичній державі, в СССР робітництво в наймах у капіталу, у його найгіршій формі — у державного капіталу. І безробіття душить робітників (1,250.000 безробітних!), що гинуть з голоду, а ті, що працюють — безмірно визискувані.

Щоб ви зрозуміли тепер, що то значить державний капіталізм, то погляньте в статистичний атлас проф. Гікмана за 1927 р. і побачите, яку заробітню плату мають робітники в різних

---

*) Н. Бухарин: экономика переходного периода. Часть I. Общая теория трансформационного процесса. Труды Социалист. Академии Общественных Наук. Госуд. Изд. Москва, 1920, ст. 106 — 107.

країнах. Коли цю плату вивести в американських долярах, то вона виглядає так:

Робітник металіст одержує за тиждень пересічно (в січні 1925 р.):

Сполучені Штати	36·00	доляр.
Канада	29·00	”
Великобританія	15·10	”
Голандія	14·40	”
Швейцарія	13·30	”
Німеччина	9·70	”
Франція	8·50	”
Совіт. Росія	8·40	”
Чехословаччина	7·80	”
Австрія	7·20	”
Італія	6·40	”

Ці абсолютні показники розміру заробітку вказують ще не досить точно, який справді заробіток робітників в порівнанні, скажімо, з довшим часом. Щоб це ясно уявити, мусимо прийняти на увагу зміну в ціні грошей (золота). Той же проф. Гікман вказує, що ціна золотих грошей змінилась після війни так: в Сполучених Штатах понизилась до 59%, цеб-то, що в 1925 році за один доляр можна купити стільки, що купувалось перед війною за 59 центів. У Великобританії покупна ціна грошей (в золоті) знизилась до 57%, в Канаді до 67%, в Голандії до 56%, в Швейцарії до 60%, в Чехословаччині до 75%, в Італії до 80%, в Німеччині до 81%, у Франції до 95%, в Австрії до 105%, в ССРСР — до 50%. Обрахуймо тепер і побачимо, що в Сполучених Штатах за 36 дол. робітник купить в 1925 р. стільки, скільки він купував перед війною за 20·90 долярів, в ССРСР може купити за 8·40 дол. стільки, скільки перед війною купував за 4·20 дол., в Чехословаччині за 7·80 дол. купить те, що перед війною купував за 5·85 дол.

Коли приймемо умовно заробіток американського металіста за 100, то можемо скласти індекс (показник) відносного добробуту робітників-металістів в інших країнах:

Сполучені Штати	100
Канада	93
Великобританія	41
Франція	39
Швейцарія	38
Голандія	38
Німеччина	38
Австрія	36
Чехословаччина	28
Совіт. Росія	25
Італія	20

Страшна картина! Робітники в СРСР (СРСР) живуть в чотири рази гірше, ніж в Америці, а в Італії навіть в п'ять разів гірше. Якраз „добробут“ робітництва в СРСР і Італії найнижчий. Ось до чого дійшли країни диктатури, країни більшовизму і фашизму, країни де всім майном і життям громадян порядкує „держава“, країни державного капіталізму.

Капіталізм державний в СРСР і капіталізм пів-державний в Італії зацікавлені у визиску робітництва, а тому що в цих країнах держава силою „регулює“ працю, то робітництво в обох країнах диктатури зведено до найгіршого стану.

Коли б ваші приватні капіталісти на вашу користь відмовились від права власності на засоби виробництва, то чи ви, робітники американські, завели-б у себе такий рай, що називається державним капіталізмом, щоб-то щоб з вас відокремилось душ 100 лідерів, які забрали-б в свої руки владу і капітал, а вас тримали в наймах, як це робиться в СРСР? Напевно, ні. А ось в СРСР, і значить на Україні, якраз і влаштували московські комуністи такий рай. На Україні тепер робітник одержує пересічно 60 рублів (в перероді на золото) місячно, за які може купити стільки, скільки купував до війни за 30 рублів, або тепер має 30 доларів у місяць, тоді як ви одержуєте пересічно 144 долари місячно, але робітник на Україні купить за один долар тепер стільки, скільки купував перед війною за 50 центів, а ви за свій один долар купите стільки, скільки купували до війни за 59 центів. Це значить, що ви маєте в місяць в своїх руках довоєнних 85 доларів, а робітник на Україні лише 15 довоєнних доларів. Хочете в себе завести „світський добробут“?

Може ви думаєте, що більшовики не знають, як стоїть справа в Америці з заробітною платнею, а як в СРСР, бо й ваші американсько-українські більшовики кричать, що в СРСР „знаменитий добробут“, а в Америці зле? Ні, справді не так. Ось більшовицький журнал з Москви „Социалистическое Хозяйство“ (т. 5, ст. 128 за 1925 р.) пише, що американський робітник в кінці 1924 р. одержував що-дня 5-6⁰⁰ доларів, англійський 2²⁸ дол., німецький 1⁵⁵ дол., а російський лише 0⁸⁰ дол., отже російський робітник одержував в сім разів меншу платню, ніж американський. Газета „Труд“ (більшовицька) тоді ж писала, що за пів-року (з 1 жовтня 1924 по березень 1925 р. включно) реальна заробітна платня в СРСР понизилась на 13%. Самі більшовики вказують що пересічна заробітна платня їх робітника була в р. р. 1022-23 — 232 рублі, в 1923-24 — 423 руб., в 1924-25 — 515 руб., в 1925-26 — 660 рублів на рік. Це значить, що тільки НЭП почав поліпшувати матеріальний добробут їх робітників, а що ж було до НЭПу, щоб-то підчас московського комунізму? Хоч і тепер робітник одержує пе-

ресічно 660 руб. на рік або 55 руб. на місяць і це все-таки в п'ять разів менше, ніж у Америці. Війну большевики вели з Україною тому, як вони казали — щоб завести комунізм. Вони завели голод і знищення робочого люду. Нарешті вони від комунізму відмовились, завели державний капіталізм, трохи поліпшили становище робітництва, але все-таки це становище в п'ять разів гірше, ніж в Америці, в країні приватного капіталізму.

Большевицький професор Струмилін видав 1926 р. книгу („Життя робітництва в цифрах“), в якій подає такі цікаві відомості про „добробут“ робітництва в ССРСР: на 10 душ робітників (з членами родин) припадає шкіряної обuvi 6 пар, ліжок і диванів 3, стільців $3\frac{1}{2}$, перин і матраців 3, салом'яників менше 2, одягу по $1\frac{1}{2}$ штуки на особу, носових хусток по $1\frac{1}{8}$ на особу. Значить, що 40% робітничого населення буквально босих, 70% спить без ліжок, без диванів перин і матраців і солом'яників не має 50% робочого люду... Коли переводити на гроші бідолашне хатнє майно робітничої родини, то той же професор вказує, що пересічна робітнича родина має книжок на 5 р. 75 коп., а ікон... на 7 рублів. Так забезпечена в ССРСР кляса „диктатор“!

* * *

Що-ж на це большевики? Бачуть вони чи не бачуть це лихо? Розуміється, бачуть, але правду говорять не всі. Ті, що бачили, у яких ворушилось сумління, підняли були питання: що-ж ми власне завели — капіталізм чи соціалізм? Це питання багатьох мучило. В грудні місяці 1925 року, як пригадуєте, це питання вибухло на XIV-му зїзді союзної комуністичної партії в Москві. Виступили критики. Це була так звана „опозиція“, до якої належали видатні лідери компартії. Перегляньте стенографічний звіт того зїзду*) і прочитайте окремі промови. Троцький, Зінов'їв, Каменів і ин. говорили від опозиції, а Сталін, Бухарін і ин. від більшості. Боротьба цих двох течій гостро провадиться далі.

Опозиція виступила проти комуністичної брехні начеб-то в ССРСР є соціалізм. Жадного соціалізму нема — це твердять самі опозиційні лідери большевізму. Ось слова Зінов'їва: „Разве даже в современных наших государственных трестах, в их операциях, в их системе работы, в их окружении и т. д. нет элементов капитализма? Разве рабочие, крестьяне, народ не видят, не чувствуют этого? Разве не почувствуют рабочие

*) „XIV съезд Всесоюзной Коммунистической Партии (Б) 18—31 декабря 1925 г. Стенографический отчет. Изд. второе, Москва-Ленинград, 1926. Государств. Издательство.

всей фальши, если мы будем преподносить им сладенькие фразы о том, что это и есть социализм? "

Виразно і ясно! Розуміється, робітництво і весь народ, і весь світ знають, що фальш і „сладенькие фразы“ панують в Москві поруч огидного капіталізму. А коли пан Зінов'їв заявив свою критику, то він розписався лише в тім, що завів капіталізм, во ім'я якого вимордував мільйони живих людей.

Але послухаймо їхнього „міністра фінансів“ Сокольников: „Я спрашиваю: как организована наша внешняя торговля? Она ведется как государственно-капиталистическое предприятие. Наша денежная система? Она основана на том, что в советском хозяйстве — в условиях строящегося социализма — взята денежная система, проникнутая принципами капитализма“... „в процессе воспроизводства принимает участие не только государство, но и частный капитал“. Бачите, яка гарна пара будує „соціалізм“: держава (цеб-то державний капіталіст) і приватний капіталіст. У їх капіталіст будує соціалізм! Це добра наука всьому робітництву: коли капітал будує „соціалізм“ в ССРСР, то очевидно капітал міг-би будувати (або й буде!) соціалізм в цілому світі.

Припечатав усіх Каменів: „Великая ложь заключается уже в том, чтобы Россию неповскую объявлять уже Россией социалистической. Против этой лжи надо бороться со всей силой, ибо она обманывает рабочих. Рабочие это хорошо знают и чувствуют на себе разницу между непом и законченным социализмом“. „Мы утверждаем, что тот, кто говорит, что облегчение аренды земли, льготные условия найма рабочей силы есть уступка середняку, тот скрывает действительность и извращает перспективы, потому что на деле мы сделали уступку кулаку. Если вы считаете, что середняк это тот, кто нанимает рабочую силу, что это тот, кто арендует землю, так у нас, дорогие товарищи, есть расхождение в понимании классов в стране. Так вот пускай съезд скажет, что мы сделали уступку середняку — в цей час хтось з членів зїзду гукнув „уступка и бедняку“ — Каменів підхопив: „И бедняку! Это еще яснее. Это уступка бедняку, думают товарищи, потому что бедняку, которому приходится подыхать без рабочего скота, это решение дает возможность наняться к кулаку. И вот, если вы считаете, что это право, предоставленное нами, эксплуатировать бедняка, есть уступка бедняку, я говорю, что это ничего общего не имеет с марксизмом и ленинизмом“.

Большевицький лідер Лев Каменів зробив смертний засуд над тим, що утворила компартія: перше — Росія неповська (держ. капіталізм) не соціалістична,

друге — хто держ. капіталізм називає соціалізмом, той бреше,

третє — проти цієї брехні треба боротись, бо вона ду- рить робітників,

четверте — „на ділі ми зробили уступку куркулеві“,

п'яте — ми дали право куркулям визискувати бідних — чи це в соціалізм? Хай ваші, американські, „лідери“ большевизму скажуть тепер — який устрій в ССРСР: капіталізм чи соція- лізм? Вони нічого не скажуть...

Але послухаймо ще голову професійних робітничих спілок в ССРСР Томського — він ось як характеризує професійні спілки большевицькі: „Союзы недостаточно обращали внимание к запросам широких рабочих масс, они возрождали методы во- енного коммунизма, допустили волну растрат. Все это, вместе взятое, привело к отрыву профсоюзов от масс, что особенно ярко вывилось в ряде экономических конфликтов“ (цеб-то страйків!). „В основе этих конфликтов лежал уродливый блок между хозяйственниками, профсоюзами и партийцами, блок, ко- торый заключался в том, что все они представляли собою тесно сплоченную единомышленную группу, согласовывающую между со- бою все вопросы, но забывающую согласовать эти вопросы с рабочими массами“. „Большинство профсоюзов заключает кол- лективные договоры с органами управления, не зная отношения рабочих к тем обязательствам, которые от их имени и за них принимает союз“.

Значить, сам голова профспілок твердить, що:

а) керівники союзів (комуїсти!) не звертали уваги на ін- тереси робітників,

б) поводились з ними по-воєнному (наказ!),

в) розікрали багато робітничих грошей,

г) що через це все робітничі маси одірвались від профспі- लोक, страйкують і т. н.,

д) що страйки спричинив „протиприродній“ блок керівни- ків спілок з партійцями і з управителями підприємств (кому- ністами!),

е) що робітники в рабстві — без них і від їх імени керів- ники спілок віддають їх на працю, не питаючись навіть думки (не то що рішення!) робітників. Це так робітники керують самі собою в ССРСР, це така там „диктатура пролетаріату!“

А ось ще послухайте Калініна („президента“), який су- перечить Зіновіву, що вимагав рівенства: „А как мы будем го- ворить о равенстве, когда у нас тысячи безработных у завод- ских ворот? Эти тысячи безработных нуждаются хотя бы в не- большом пособии, которое мы им дать не можем. Как вы мо- жете бросить лозунг равенства, когда у нас тысячи безпризор- ных детей, кочующих по панелям, под открытым небом?“ Ро-

зуміється, вимагати рівенства в країні державного капіталізму було-б безглуздя.

Годі вже цих заяв лідерів большевизму. Ясно, що Москва дурить, бреше, коли говорить про соціалізм в ССРСР. Дурять і брешуть всі большевицькі агенти, коли говорять про соціалізм. Брешуть і дурять вас українські „большевики“: агенти Москви не скажуть навіть того, що заявили одверто Каменіви, Зінов'їви, Томські, бо... над усім панує терор банди брехунів з Кремля*).

II Б.

Попереду ми розглянули побіжно кілька питань, щоб означити загальні рамці, в яких слід брати большевизм. Стислішу оцінку большевизму і його теперішнього стану зробимо пізніше, а тепер перейдемо до перегляду большевицької дійсности на Україні і Кубані. З цього перегляду ми винесемо велике число фактів, які будуть підставою для наших кінцевих висновків і оцінок. На мою думку краще буде переглянути по черзі факти, які дадуть нам відповідь на основні цікаві для нас питання:

1) Хто керує Україною? Чи українські селяне і робітники чи хтось инший?

2) Хто дає Україні закони?

3) Хто урядує в радянських установах?

4) Хто редагує часописи і „творить опінію“ про режим в краї і за кордоном?

5) Хто представляє Україну на зовні?

6) Хто озбровний на Україні, хто охороняє тамошний режим?

7) Який стан господарства на Україні?

8) Який стан культурної праці там?

9) Як здійснюються національне самоозначення?

Коли ми дамо фактами відповідь на ці питання, лише тоді ми зможемо сумлінно висловити нашу думку про тамошний ре-

---

*) Через майже два роки, 15 листопаду 1927 р., XV-й з'їзд компартії розправився з опозицією: Троцький, Зінов'їв, Камен'їв, Радек, Раковський, Преображенський, Пятаков, Смілга, Смірнов і десятки инших лідерів були виключені з компартії і вигнані на заслання. Зінов'їв кричав перед виключенням, що „в Гінденбургівій Німеччині робітникам вільніше живеться, ніж в ССРСР“, а Троцький додав: „Робітник-комуніст в Росії боїться навіть думати, не сміє виступити в комячейці зі своєю думкою“. Про характер влади Троцький зробив страшне признание: „Сталін і Бухарін не є представниками робітництва, вони сидять на своїх посадах узурпаційно, силою“. На думку Троцького за совітсько-комуністичним апаратом стоїть... буржуазія! Ці вирази вождів опозиції своїм осудом не менш гострі, ніж наші. Вони цілком підтверджують нашу критику і навіть більше — є самосудом, признанням банкрутства. Коли порівняти белькотню українських сліпців — большевицької „шпани“ — з виступом Троцького і ин., то стає просто жаль „малих отих рабів німих“, що в сліпоті своїй вихвалюють власне рабство.

жим і вибрати собі політичний шлях. Говоритиму з фактами в руках і цим викликаю всіх „рихильників“ большевицької Москви на публічний бій. Прошу їх протиставити мені докази для їхніх поглядів або доводити фактами, що я кажу неправду. Без річевої дискусії неможлива чесна політична боротьба. Як учасник революції ставлю на суд українського робітництва себе і свою політичну боротьбу з большевизмом публічно: хто може суперечити мені — прошу виступати проти мене в моїй присутності.

Говоримо тепер про владу на Україні і я ставлю цим перше обвинувачення большевицько-московській партії за окупацію України. Будемо розглядати факти.

Комуністично-большевицька партія (ВКП) складається з 72,2% росіян, а інші народности в ній представляють незначну меншість. На Україні є відділ ВКП під назвою Комуністична партія большевиків України (КПБУ). Назва партії вже почасти відбиває її національний склад: „большевики України“ — це не значить „українські большевики“, а лише большевики на Україні. Які це большевики? Ось їх було на 1925 рік 101852 осіб (або 13,7% від цілого складу комуністів ССРСР) і вони складаються: з 43,4% росіян, 36,9% українців, 11,8% жидів, 7,9% інших народностей, значить українські комуністи в компартії на Україні творять 36,9% або біля 37000 осіб.

Вже на 1 жовтня 1927 року большевицька партія подає, що КПБУ складається з 180043 осіб, а в їх числі українців, мовляв, 51,8% або 93 тисячі осіб. Пригадайте, який склад населення УССРСР? По перепису в грудні 1926 року на Україні є разом 28871785 осіб, в тім числі українців 23218960 або 80,01%, росіян 2678387 осіб, або 9,23%, жидів 1575692 або 5,33%, поляків 475898 осіб або 1,64%, німців 394648 осіб або 1,36%, інших народностей 664672 особи або 2,33%. Але компартія складається лише з 51,8% українців, зате в ній росіян і жидів 40%; значить росіяне і жида, яких на Україні разом 14,66%, більш „комуністичні“, бо в партії їх відносна сила 40%. Розуміється, як далі побачимо, їх сила в компартії абсолютно-пануюча!

Маючи перед очима склад КПБУ, пригадаємо тепер, які права має компартія в населенні ССРСР. Для цього ми заглянемо в організаційний статут компартії і там прочитаємо кілька параграфів, наприклад:

„§ 32. Партийные организации, обслуживающие территории национальных республик (и областей) ССРСР и РСФСР, приравниваются к областным (или губернским) организациям партий, т. е. целиком подчинены ЦКВКПб“.

Перше, що ми установлюємо тут: КПБУ є цілком підпорядкована Центральному Комітетові в Москві. В чім виявляється це підпорядкування? В тім, що партія „незалежною“ дер-

жави цілком підпорядкована ЦК іншої партії в іншій державі і ще в слідуючій:

„§ 33. Областной (краевой) комитет (или ЦК национальной коммунистической партии) избирается на областной (краевой) конференции (или съезде нац. КП).

Примечание. Президиумы или бюро краевых и равнозначных им комитетов утверждаются ЦКВКПб.

„§ 34. По особому постановлению ЦК там, где существуют областные хозяйственные органы (экономсоветы и т. д.) или в районах значительно удаленных от центра, создаются областные бюро, назначаемые*) ЦКВКПб в составе, устанавливаемом в каждом отдельном случае ЦК. Областные бюро ЦК ответственны только перед ЦКВКПб“.

Як бачите КПБУ є обласною організацією ВКП на правах губерніяльної, так що „губком“ Тульської губ. має такі права, як і обласне бюро „незалежної“ УССР. Окрім того президія краєвого бюро (під назвою ЦК) призначається на Україну з Москви ЦКВКПб. *Значить, вся сила і влада над КПБУ належить ЦКВКПб. А які права має московський ЦК компартії? Ось які: „Центральный комитет направляет работу центральных, советских и общественных организаций через партийные фракции“.

А губерніяльний комітет ВКП? „Губернский комитет направляет деятельность советов,**) профессиональных союзов, кооперативных объединений и других организаций через соответствующие фракции, а также непосредственно направляет работу комсомола... „Областные комитеты автономных республик и областей приравниваются к губернским комитетам“.

Тепер ви бачите цілу картину: партійні комітети, починаючи згори з московського ЦК, керують діяльністю центральних державних установ, всіх рад, професійних спілок, кооперативів, комсомолем і всякими громадськими організаціями. Ради, як державні органи, мають фіктивну „владу“, бо не ради керують державою, а партійні комітети. КПБУ є краєва організація ВКПб, з правами губерніяльної. Значить, на Україні так зване „правительство“ підпорядковане краєвому партійному бюро, яке має назву „ЦК“, а це бюро підпорядковане московському ЦК, який призначає від себе президію українського парт. бюро. Всі ради на Україні підпорядковані партійним комітетам, а через них зі своїм „правительством“ підпорядковані московському ЦК компартії, а в цьому ЦК нема ні одного члена-українця.

Що з цього випливає? А те, що Україна є ніщо інше, як лише велика губернія в російсько-большевицькій державі. Щоб

*) Підкреслення мов. М. Ш.

***) Підкреслення мов. М. Ш.

ви побачили найменші дрібниці в цій картині влади на Україні, погляньте тепер на склад рад на Україні.

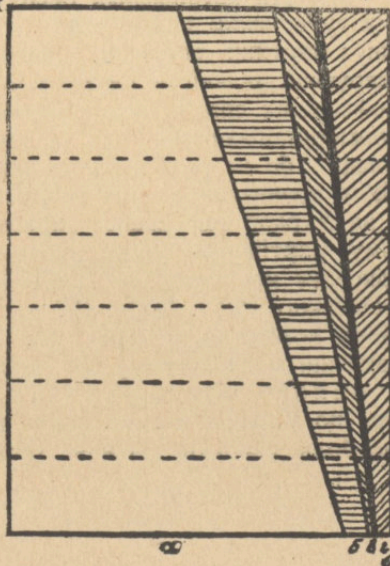
Ось вам два документи: книжка А. Буценка, секретаря ВУЦИК'а „Радянське будівництво та нацмени на Україні“ (видання Держ. Видавництва України), в якій подається про національний склад рад на Україні в 1925 році в процентових величинах. Тоді ще були на Україні і окремі губерніяльні органи, так що ми побачимо в таблиці і їх.

Ось таблиця А. Буценка про склад рад на Україні в 1924-25 роках:

	А	Б	В	Г	Д	
	Українців	Росіян	Жидів	Поляків	Інших	
	У відсотках:					
1. Членів сільських рад	87.40	6.30	1.54	1.26	3.50	100
2. Делегатів район. з'їзд.	82.35	8.78	3.15	1.13	4.59	100 „
3. Член. районвиконком.	78.90	11.23	2.95	1.00	5.92	100 „
4. Делєг. окруж. з'їздів	71.98	14.91	6.13	1.45	5.53	100 „
5. Член. окр. виконком.	60.92	25.05	6.85	1.93	5.25	100 „
6. Делегатів губ. з'їздів	58.28	19.46	8.43	1.59	12.24	100 „
7. Член. губ. виконком.	45.00	24.63	11.01	1.68	16.68	100 „

Простежте за кожним стовпцем цифр і побачите, що українці в рядах найнижчих (сільських) мають більшість 87.40%, але з кожним щаблем вгору їх став менше і менше, так що в губерніяльних радах їх вже меншість: 45.0%, а не-українців — 55%. Стовпець росіян виростає від 6.30% до 24.63%, стовпець жидів — від 1.54% до 11.01%, стовпець поляків 1.26% до 2.69%.

ж

і нарешті стовпець інших виростає з 3.50% до 16.68%.
Всі стовпці, окрім українського виростають, а український зменшується, як це видно наочно в цій діаграмі:

Однак в цій таблиці А. Буценка соромливо промовчав про те, скільки українців є у ВУЦИК'у і скільки в „правительстві“. Ми всі добре знаємо, що в „правительстві“ на 16 комісарів українців буває 1—2 або не більш 20%.

Тепер погляньмо другий документ. Це книга „Хозяйство Украины“, видана 1926 року в Москві большевицьким урядом.

Перша стаття в цій книзі В. Чубаря, голови так званого „українського“ уряду. Пан „прем'єр“ губерніяльного відділу ВКПб пише про національний склад органів влади на Україні таке:
 На 240947 членів сельрад українців є 211503 або . . . 87.8%
 На 8793 членів райномів „ „ „ „ „ 79.1%
 На 12327 делегатів до окр. з'їздів українців є 9458 або 76.8%

не-українців :	росіян	1793—14.5 %	} 19.9%
	жидів	257— 2.0 „	
	німців	160— 1.29 „	
	поляків	166— 1.34 „	
	греків	74— 0.6 „	
	молдав.	23— 0.2 „	

На 829 членів Всеукр. З'їзду Рад — українців є 483 або 56.5%

На 347 членів ВУЦИК українців є 194 „ 55.9%

не-українців :	росіян	96	} 152=44.1%
	жидів	21	
	поляків	9	
	молдов.	9	
	білорус.	5	
	латишів	5	
	німців	3	
	інших	5	

Дійшовши вже до порога, за яким сидить „уряд“, змовкає соромливо і В. Чубарь: він не каже, скільки українців між членами уряду. Він нам не поясняє звідки у ВУЦИК'у взялись 5 латишів, коли їх нема в населенні? Їх нема не то-що в сільських радах, а навіть в окружних: коли делегатів у ВУЦИК посилають окружні ради, то як вони могли „вибрати“ латишів, коли цієї народности в окружних делегатах зовсім нема?

Ці документи показують, що лише самі українці, які творять 80.01% населення при „виборах“ в ради з більшости стають меншістю, а національні меншости стають більшостями. Що це на світі за народ такий, що „вибирає“ не своїх представників, а якраз чужих. Опріч того, він якийсь дивак: в сільські ради вибирає 87.8% своїх делегатів, а що вище, то вибирає своїх менше, а чужих більше. Що за смак у тих українців? Для вас ясно тепер, що владу на Україні призначає Москва з своїх людей.

Тепер погляньте з кого складаються всякі вищі керуючі органи на Україні: хто керує в державних, партійних, промислових і фінансових установах. Я тут подаю висновки з моєї брошюри, що опублікована в 1926 році під назвою „хто керує Україною?“ — там ви знайдете подробиці, а тут я даю висновки в процентових відносинах:

	Росіян	Жидів	Українців	Інших
I. В органах політичного керівництва (партія + центр + урядові установи)	41.7%	25.0%	24.3%	9.0%
II. В господарському керівництві (промисловість + фінанси)	49.5 „	26.7 „	15.5 „	8.3 „
Пересічно	44.7 „	25.5 „	20.9 „	8.9 „

Оця табличка не менш вимовна, ніж попередні, і показує нам національний склад вищого державного апарату на Україні. Який напрям діяльності цього апарату, не тяжко собі уявити: коли українці в населенні творять 80.01%, то чому їх у вищих органах промислу і фінансів лише 15.5%? З цього ясно, що росіяне і жида, яких в населенні України разом є 14.66%, сидять на чолі промислу і фінансів в числі 76.2%. Отут і відбувається те страшне явище, що називається колоніальний визиск України.*) Ми це далі побачимо на фактах.

Погляньмо тепер на склад професійних спілок на Україні.

Про це маємо в брошюрі Андрія Хвилі, начальника пресового відділу при ЦККПБУ „Национальный вопрос на Украине“ (Государств. Издательство Украины, 1926). Він подає на ст. 36 своєї книжки цікаву табличку:

*) Пригадаймо собі тепер всі крики большевицькі про признання суверенності і самостійності України. Москва перший раз при знала ці права за Україною 4(17) грудня 1917 р. На ст. 38 ми подали тексти цього визнання. В „Собрании Узаконений и Распоряжений правит. РСФСР“ ч. 5 на ст. 90 (1917 р.) цей акт визнання подано в такій формі (після вступного мотиву про самоозначення): „Тому ми, Рада Народніх Комісарів, визнаємо Народню Українську Республіку, її право зовсім відокремитися від Росії чи розпочати переговори з Російською Республікою про федеративні або інші будь-які взаємовідносини проміж ними. Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами, Радою Народніх Комісарів, зараз же без обмежень і безумовно“. Через три роки, 28 грудня 1920 року, між УСРР і РСФСР було заключено договір про об'єднання Росії і України. Договір підписали за Росію Ленін і Чічерін, за Україну — Раковський.

По § 3 договору передано Москві („РСФСР“) такі комісаріати (міністерства) України: військові і воєнно-морські справи, Вища Рада Народнього господарства, Зовніш. Торгу, Фінансів, Праці, Шляхів, Почт і Телеграфів. Отже — оборона, господарство, праця, комунікація — все те, що творить основу суспільного процесу. Договір — фікція. За Україну підписав договір Раковський, громадянин РСФСР, що від її імені виступав у Києві 1918 р. в переговорах, як голова російської делегації і член Рос. Компартії. Завоювали Україну військами, Москва поставила свого громадянина Раковського головою Уряду України, а потім з цим Саковським підписала „договір“ про об'єднання. Хіба член РКП міг не підписати договору? Хіба він представник другої сторони, коли він є підпорядкований в порядку парт. дисципліни Москві? Створення „СССР“ відбулось тим же методом, отже і союзу жадного нема. Всі слова про „союз“, про „самостійність“ і т. п. є одно бандитське нахабство і брехня окупантів для дурників і сліпців. Історія цей блуд виправить!

Союзи	Укр.	З їх говорять по-українськи	Укр.	З їх говор. по-україн.
Цукроварники	70.2 %	38.6 %	Мійське господ.	44.3 % 23.6 %
Робземліс	58.4 "	20.4 "	Будівники	43.1 " 36.9 "
Папірники	55.5 "	15.7 "	Роб. просвіти	42.5 " 25.3 "
Текстильники	54.9 "	47.3 "	Харчівники	40.7 " 19.4 "
Залізничники	51.4 "	11.4 "	Сов. робітники	83.6 " 17.1 "
Водяники	46.8 "	19.7 "	Гірники	39.7 " 19.4 "
Місц. трансп.	46.4 "	17.6 "	Мед. сан. труд	81.1 " 15.3 "
Металісти	46.2 "	19.1 "	Дереворобці	30.0 " 27.2 "
Нархарч	45.4 "	21.8 "	Друкарі	27.0 " 6.3 "
Хеміки	45.2 "	37.6 "	Шкірники	24.0 " 8.1 "
Робіт. мистец.	23.7 "	17.0 "	Швальники	6.6 " 4.4 "

На основі пізніше опублікованих відомостей показано, що українців рахується в цукроварстві 51.9% (а на 70.2%), в робземлісі 74.5% (а не 58.4%), в гірництві 44.9% (а не 39.7%), в хемічн. пром. 49.6% (а не 45.2%) і що росіян в промислі на Україні взагалі є 40.6%, але це не змінює значно картини, поданої п. А. Хвилею. Ця картина взагалі відкриває нам де-які таємниці совітсько-московської політики на Україні. Наприклад, ось візьміть такі заняття, як мистецтво і просвіта, цеб-то де працює інтелігенція. Тут українців, що говорять по-укр., є 17.0% і 25.3%. Останні 83% і 74.7% не говорять по-українському, а тому їх праця йде на розвиток духової культури не-української. Другий цікавий приклад: „совітські працівники“ — це ніщо інше, як державні урядовці, отой славнозвісний „апарат“. З цього апарату лише 17% говорять по-українському. Що це значить? Це значить, що інші говорять по-російському і призначені з усіх, лише не з українців. „Українізація апарату“ отут визирає голісінька, як мати родила: 83.6% апарату називається „українцями“, але з усього совітського апарату говорять по-укр. лише 17%. Чи може ясніше бути вся брехня московських агентів? Отже, що на це скажете всі ви, що кричите про „українізацію“? Нам навіть не треба українізації росіян і жидів, бо ми хочемо, щоб до влади йшли не „українізовані“ чужинці, а просто українці, яких не треба українізовувати. Домалюйте тепер собі дані про ради, цеб-то про делегатів, ще даними про урядовців і ви ясно, фактично, без брехні і без агітації побачите хто на Україні тримає владу, хто дав закони Україні, хто урядує в її установах.

Отже, так звана „українська робітничо-селянська влада — є ніщо інше, як блок російських і жидівських комуністів з додатком їх урядовців. Цей блок опирається на свою озброєну силу: військо, яке складається з двох організацій: червона армія і частини особливого призначення (ЧОН) або інакше — військо при чека (тепер ГПУ) або озброєні поліцаї, шпіони і урядові

бандити. Відомостей про національний склад поліцейського війська у мене зараз нема (большевики не подають жадної статистики про це), але про червону армію з. Ось перед нами статистичний збірник „Україна“, виданий в Харкові, року 1925 Центр. Статистичним Управлінням УСССР. На основі перепису 15 березня 1923 року в складі Української Військової округи перебуває:

Українців	— 42.5 %	(в населенні українців	80.01%)
Росіян	— 41.0 „	(„ „	росіян 9.23 „)
Жидів	— 4.6 „	„ „	жидів 5.43 „)
Білорусів	— 6.6 „	—	—
Поляків	— 1.4 „	поляків	1.64 „)
Німців	— 0.6 „	німців	1.36 „)
Латишів	— 0.9 „	—	—
Татар	— 0.7 „	—	—
Інших	— 1.7 „	інших	12.33%
	<u>100 „</u>		

Табличка проречиста! Знов появляються на сцену латиші, чомусь багато білорусів, але головне: українців у війську 42.5%, не-українців 57.5%. З других джерел нам відомо, що „українська червона армія“ має начальника округи жиди Якіра і команданта росіянина Єгорова. Про большевицьку військову політику варт згадати собі, що р. 1923 після XII зїзду ВКПартії було розпочато „українізацію“ і війська на Україні, навіть було творено національні частини, але вже р. 1924 національні частини було скасовано. В р. 1926 большевики злякалися національних настроїв і взагалі припинили українізацію, видавши наказ, що українці не можуть взагалі займати посад вище команданта полку. Тепер всяку „українізацію“ припинено на вимогу Якіра і „українця“ п. Затонського. На Україні стоїть 4 дивізії кінноти, 18 дивізій піхоти і 1 стрілецька бригада. Кінні дивізії складаються з 6 полків і одного дивізіону артилерії, а піхотні — з 3 стрілецьких полків і одного артилерійського полку. За „українізовані“ вважаються дві дивізії кінноти і 9 дивізій піхоти. „Українізована кіннота“ (1-ша і 2-га дивізії) називається корпусом „червоного козацтва“. Військових старшинських шкіл на Україні є разом 8, з них „українізовані“ лише дві: школа червоних старшин у Харкові і 1-ша українська ім. Буденного кінна школа у Єлизаветі (Зіновівськ), та почасти українізується артилерійська школа у Києві. Отже: 5 військово-старшинських шкіл цілком російські і одна майже російська. Це до певної міри зрозуміло: раз на Україні стоїть в більшості російське військо, то більшість мусить бути і російських військових шкіл. Коли з 8 шкіл лише 2 українські (25%), то значить старшин-українці потрібні лише для 1/4 частини війська. Справа з цього

боку ясна. Але чому московські агенти називають це військо „українською червоною армією“ — хіба тому, що воно охороняє Україну для Москви?

Ми вже знаємо національний склад рад, компартії, апарату і тому не дивуємось чому так звана „українська робітничо-селянська влада“ охороняє себе російським військом, а не українським, чому оті своєрідні „українські робітники і селяне“, що верховодять у Харкові, бояться, щоб українські робітники і селяне не стали більшістю, як в радах, як в апараті, так і в червоній армії.

Наведені документи говорять красномовно, що влада на Україні є російська, що Україною диктаторськи керує Москва. Вона це виконує при допомозі своїх (московських і жидівських) людей в радах, при допомозі свого війська і поліції, при допомозі своєї преси. Ви не знаєте того, що на Україні всі газети пишуться і редагуються редакторами, призначеними Москвою, тоді як українці при них лиш передкладчиками та дописувачами. Ніяких інших газет не допущено, окріч урядових, цеб-то газет з московським напрямом. І ці газети розносять скрізь по світі лише московську брехню, потрібну для Кремля.

Нарешті, хто Україну представляє на зовні? Чи є хоч один українець послом за кордоном? Ні, нема. Ось приклад: у Празі весь апарат большевицького представництва складається з 48 осіб, з яких 42 жидів, 2 українці (дрібні урядовці), останні росіяне. Скрізь представниками росіяне і жиди, а нема жадного посла-українця. Чому це так? Чому 30 мільонів українців з ССРСР не грають жадної значнішої ролі в державній большевицькій системі? Тому, що Україну Москва вважає за свою колонію, за раба, який бунтується.

Приятель Леніна постійний член ЦК ВКП Ларін (справді жид Луре) в своїй книзі „Продовольственная политика“ на ст. 125-й вибалакав московський секрет. Він пише: „Перші три роки пролетарської революції були лише переднім словом, вступом в історію боротьби за утворення першої передумови господарського розвитку, за збирання в одно ціле роздертої буржуазно-поміщицькою контр-революцією й Антантою держави — України, Великої Росії, Сибіру, Туркестану, Кавказу, Дону. Тепер, коли російський пролетаріят і воюючий большевизм, як новий Іван Каліта, знову зібрав землю, пролетарська Росія дістане можливість показати свою енергію в ділі господарського відродження“.

Це сказано щиро і одверто! Російський пролетаріят (під командою російських дворян Леніна, Чічеріна, царських генералів і полковників та синків жидівської буржуазії Троцьких, Зіновієвих, Каменевих і т. д.), як Іван Каліта зібрав землі, заво-

ював знову Україну, Кавказ і інші землі. Добре й це порівняння пролетаріату з колишнім московським князем Іваном Калітою, що на спілку з татарами огнем і мечем завойовував народи в часи страшного середньовіччя (умер 1340 р.)

„Як новий Іван Каліта“! Бачите, як московський „інтернаціоналіст“ пишливо порівнює свій пролетаріат з московським середньовічним бандитом. Московський жид пишається тим, що є злочинцем, а українські ваші „большевики“ обливають помиями визвольну боротьбу українських соціалістів. Сам московський завойовник признається, що вони Україну завоювали во ім'я великодержавної Росії, а український „большевик“ патякає, що вона „самостійна“. Самі московські лідери — Троцькі, Зіновіви, Каменєви твердять, що державний капіталізм є капіталізм, а не соціалізм, а українські агенти Москви вам тут кричать, що то є власне соціалізм. І тільки безжалісний перегляд фактів і документів зриває завісу з тієї гнилизни, що створила большевицька Москва.

* * *

Погляньмо хоч трохи ще на справи соціально-господарські. Ми вже загалом знаємо, що на Україні панує система московського державного капіталізму. Це треба одріжняти: іменно московський, а не український державний капіталізм.

Ну, наприклад, як стоїть справа з землею і селянським господарством?

По нашому земельному закону 8 січня 1919 року була скасована приватна власність на всю землю, ліси і природні добра; вся земля була цим виключена з товарообміну; дрібна селянська земельна власність до 15 десятин була залишена в приватно-індивідуальному користуванні селянства, а що зверх 15 десятин і всі нетрудові землі (поміщицькі, царської родини — удільні, церковні, монастирські і т. п.) були без викупу конфісковані і передані в користування трудовому народу. Большевики переінакшили наше законодавство лише в гіршому напрямі. З 39.364·5 тисяч десятин в межах УССР вони залишили в руках селянства лише 29·411·2 тисячі десятин або 74·7%. Останні 9.913·3 тис. дес. (25·3%) належать головно державі — передовсім ліси, промислові райони, державне селянське господарство („радгоспи“ — радянські господарства). Державний земельний фонд відданий:

під „Сахаротрест“	. 518.716	десятин
„ „Совхозтрест“	. 144.033	„
„ інші трести	. 222.836	„
„ місцеві „совхози“	614.868	„
Разом	1,500.457	„

Десятки тисяч десятин здано також „в концесії“ європейським капіталістам (по договорах з Мусоліні, з Крупом і ин. „пролетаріями“!). Отже, на Україні заложено чужі осередки, що користують із землі і з праці українських селян — європейські концесіонери-капіталісти і капіталіст Москва, яка керує промисловістю і землями трестів.

З додатками нової землі тепер пересічне селянське господарство на Україні має 5·5 дес., але по областях представляється розподіл землі не рівно, напр., пересічний наділ на господарство має:

На степовій Україні:

Донеччина . . . . 9·1 дес.

Катеринославщина 8·0 „

Одещина . . . . . 7·8 „

Пересічно 8·3 „

На лісостеповій Україні:

Поділля . . . . . 3·0 дес.

Київщина . . . . . 3·4 „

Волинь . . . . . 4·4 „

Харківщина . . . . 4·6 „

Полтавщина . . . . 5·3 „

Чернігівщина . . . . 5·3 „

Пересічно 4·3 „

На 1 січня 1925 р. на 700 районів були забезпечені землею на 1 душу:

в 241 районі (34·7%)	не більш, як по 0·5	дес.
„ 175 „ (25·1 „)	„	0·6 — 0·7 „
„ 116 „ (16·6 „)	„	0·8 — 1·0 „
„ 118 „ (16·7 „)	„	1·1 — 1·3 „
„ 48 „ (7·0 „)	„	1·4 і більше.

Це значить, що в 532 районах (76·4%) селянство має не більше 1 десятини на 1 душу (з огляду на що-річний приріст населення розмір землі на душу що-року зменшується). Як по сучасних нормах, то $\frac{3}{4}$ сільських господарств на Україні малоземельні і лише 23·7% господарств мають добре забезпечення землею.

В своїй еволюції розмір селянських господарств де-що змінився за 10 років. Коли ми поділимо на три групи: бідні (беззасівні і малозасівні не білше 3 дес.), середні (з засівом від 3·1 дес. до 6·0 дес.) і заможні (від 6·1 дес. до 15 дес. і більше), то групи цих господарств представляються так (большевицька статистика):

Господарства	1917 р.	1923 р.	2924 р.	1925 р.	1926 р.
бідні	60·0%	60·4%	58·0%	55·3%	52·2%
середні	19·1 „	26·4 „	27·7 „	28·6 „	30·1 „
заможні	20·9 „	13·2 „	14·3 „	17·1 „	17·7 „

Бачите тут дуже цікаву картину: ростуть заможні і середні господарства, зменшуються бідні. Можна б радіти, коли б це було так! А коли ми візьмемо дані у самого В. Чубаря (його стаття в збірнику „Хозяйство Украины“ за 1926 р.), то побачимо одну цікаву і трагічну картину: мертвий інвентарь в селянських господарствах зменшується, значить росте число безінвентарних господарств!

Губернатор В. Чубарь стверджує, що без мертвого інвентаря було на Україні селянських господарств:

в році 1921	23·8%	всіх господарств (від 5,045.475 госп.)
„ 1922	30·3 „	
„ 1923	33·8 „	
„ 1924	41·6 „	
„ 1925	42·0 „	

Через те, що розор села стався через большевицькі війни (1917 — 1920 р.), то 23·8% безінвентарних господарств в 1921 р. — це їх робота. Самі лізли війною на Україну, руйнували, палили, грабували, а потім, коли розор села був такий страшний, вони з гуком і галасом верещали, що їм перешкоджають „відновлювати“ господарство. Пять років їм ніхто не перешкождав і все-таки вони умудрились руйнувати селян далі: ота безінвентарність, що з року в рік росте, це вже їх мирна робота. Коли в р. 1925 безінвентарних вже 42% господарств, числом не менше 2,120.000 господарств, або як підрахувати на кожне господарство-родину хоч би 5 душ пересічно, то значить 10 — 11 мільонів селянського населення доведено до повного знищення. Безінвентарне господарство — це те, що попадає в повну залежність від заможних, середняків і куркулів. Воно працювати і господарити не може хоч би на пів-біді. Ось відкіль взялось те перенаселення українського села, про яке кричать большевики. Загально відомо, що большевики вже планують переселяти з України 5 мільонів селян кудись в Сибір, за Урал, за Каспійське море то-що. Вони б переселили, коли б там було нарізано участки та коли б були гроші на переселення. З якою метою виробляються оці переселенські пляни, ми побачимо ще ясніше далі, коли освітлимо „колонізаційну політику“ Москви.

Ну, а як же далі з інвентарем?*) Ясно, що коли росте пе-

*) Один большевицький „критик“, якийсь С. Козлов напав на мене (див. „Більшовик України“ ч. 3 за лютий 1928 р.) за те, що я в „Новій Україні“ висловив згоду, що безінвентарність мабуть росте далі і в р. 1927

ренаселення села, то воно росте не лише через один природний приріст людей, а й через соціально-економічні причини, в тім числі й безінвентарність грає роль. Як би інвентарь ріс, то не було б такого катастрофального зросту перенаселення (вільних робочих рук) села. Оце перенаселення і є основою будучої революції на Україні.

При такому стані земельної справи особливо болючою операцією є большевицька колонізація України жидами. Плани панів Ларіних-Брагіних утворити на півдні України „жидівську республіку“, що взяла б ключі від чорноморських портів у свої руки і торгувала б продуктом праці українського селянства і робітництва цілком не здійснились через відпорність селянства і навіть комуністів-українців. Але помимо того, все-таки своєю колонізаційною політикою большевики зуміли поглибити прірву між українським селом і жидами. Привілеї жидівським колоністам — це тільки один зі способів боротьби Москви з Україною. Жидівської республіки не було й не буде, бо з цією ідеєю конкурує большевизм: навіщо жидам маленька республіка, коли вони можуть керувати кількома великими!

Жидам треба землю дати і дати скільки можна й на Україні, але тільки треба від цього діла усунути Москву, бо вона робить цю акцію не для добра України, а для поневолення її. По перепису 1926 р. сільські господарства на Україні національно розділяються так:

Українці	мають 4.406.163	господ. з насел.	20,668.260	душ або	87·69%
Росіяне	280.801	„	1,295.867	„	5·49 „
Поляки	81.911	„	369.563	„	1·57 „
Німці	74.026	„	359.226	„	1·53 „
Жиди	88.003	„	352.787	„	1·50 „
Молдавани	56.555	„	250.724	„	1·06 „
Інші	57·916	„	273.064	„	1·15 „
	5,045.475	„	23,569.481	„	100·00 „

Тепер мабуть вже тисяч 400 жидів сидить на землі. Проти цього виступати не можна, лише треба вимагати, щоб українці і жиди були в однакових умовах.

Щоб побачити, куди росте село під большевицьким режимом, попитаймо у самих большевиків: Ось нам де-що скаже пан В. Молотов, один з головних секретарів ЦК ВКП. В своїй книжці „Политика партии в деревне“ (Ленинград, Гос. Издат., 1926 р.) на ст. 62 пише: „мы вовлекаем деревню больше чем раньше в товарооборот, мы развертываем рыночные отношения в самой деревне и между деревней и городом, мы представляем

мабуть вже 42%, зросли чи не на 50%. С. Козлов підстрибує й каже, що навпаки за 1926 р. безінвентарність вже почала зменшуватись, бо в 1926 р. безінвентарних було вже не 42%, а 39·5%. Ну, гаразд, але все-таки факт залишається фактом, що з 1921 р. ви пять років руйнували село і з 23·8%, довели безінвентарність до 42%. Ви оце й поясніть, пане окупанте!

тем самым большую свободу развития капиталистических отношений в деревне. Это так и надо прямо сказать“.

І далі він (на ст. 63) прямо й каже: „кулаки — это капиталистические элементы деревни. Это — богатые крестьяне, которые либо постоянно нанимают рабочую силу с целью получения капиталистической прибыли, либо занимаются рабовладением, либо наживаются на торговле, либо занимаются заготовками и т. п.“ Тут мало нового... „Но все дело в том, что при теперешнем развитии, при теперешней нашей политике допущения рыночных отношений, мы будем в известной мере допускать развитие даже кулака“. Він далі доводить, що відношення до куркулів мусить бути, як і до непманів у містах: „Мы боремся против непманов, только не административными, а экономическими мерами. Тоже самое в деревне. Допускаем развитие крепкого хозяйства, допускаем накопление в сельском хозяйстве, допускаем, по крайней мере на ближайший период, укрепление капиталистических элементов, т. е. кулачества“.

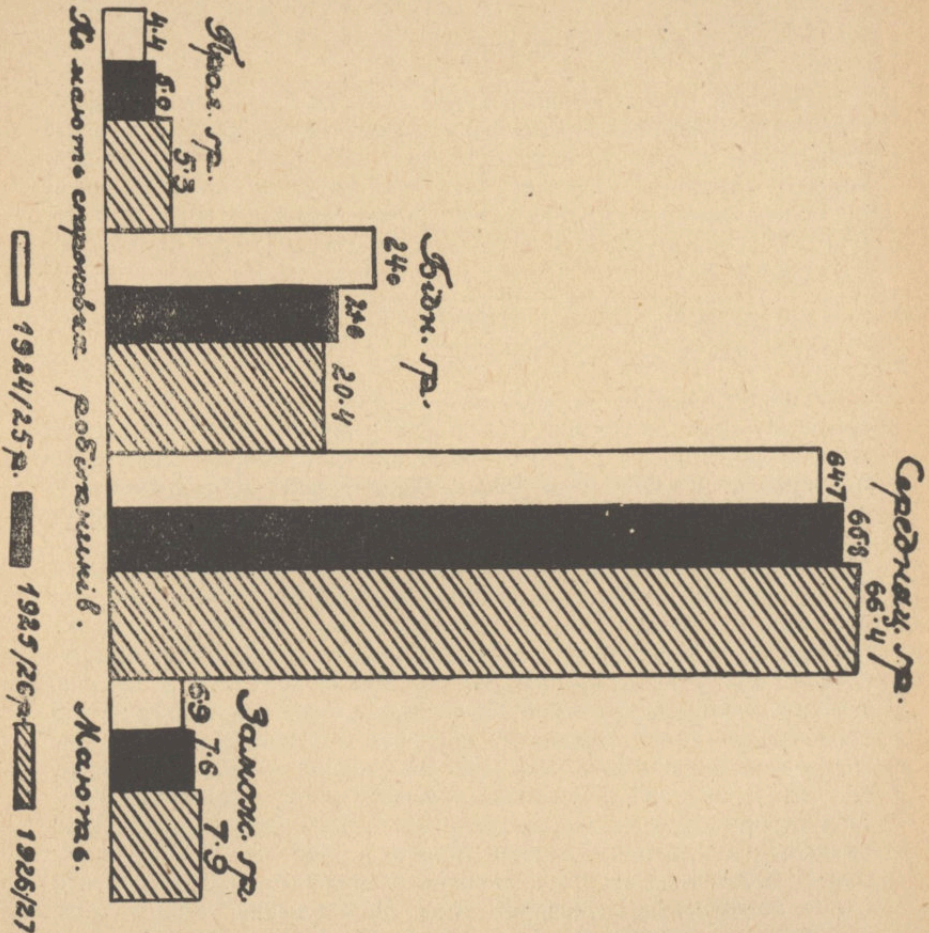
Оце їхній катехизис в політиці що-до села: кулачество і капіталізм! З непманами і куркулями боротьба лише економічними засобами, але боротьба з соціалістами, з невдоволеними робітниками, селянами, з комуністами ведеться адміністративними засобами, цеб-то — тюрма, висилка в Сибір, на каторги, розстріли, вішання. Захистники капіталізму скрізь на світі ведуть себе однаково, лише європейські і американські капіталісти більш гуманно поводяться навіть з комуністами. Тепер ви розумієте, чому Зіновів гукнув перед виключенням, що „в Гінденбургівій Німеччині робітникам вільніше живеться, ніж в СССР“. Большевики ведуть підтримку непмана і куркуля. Так що коли вони вели війну проти нас, українських соціалістів, то кричали, що ми „дрібна буржуазія“, що ми не заводимо соціалізму, що вони — большевики — негайно хочуть завести соціалізм, то тепер ви бачите во ім'я чого велась війна? Во ім'я Івана Каліти (єдина Росія), во ім'я непманів і куркулів, во ім'я російського державного капіталізму.

А як же бідні селяне? Пан Молотов, права рука Сталіна, каже далі в згаданій своїй книзі: є, каже, друга точка погляду, яка виявляється в вимаганні селянської колективізації, що ніби то дасть змогу відновлювати господарство бідняцької і середняцької маси. „Такая точка зрения — пише далі Молотов — насквозь пропитана бедняцкими иллюзиями и фактически не соответствует тому экономическому развитию, которое теперь у нас идет“ (цеб-то капіталізму!). І далі: „Скатываться же к бедняцким иллюзиям о коллективизации широких крестьянских масс уже в настоящих условиях нельзя“.

Бідняцькі ілюзії! ось як тепер називає ВКП думки про колективізацію господарства, а війну три роки проти України Мо-

сква вела під гаслом негайного заведення на Україні колективізації широких селянських мас, бо, мовляв, українські соціалісти-революціонери роблять це лише на половину, не комуністично. Як бачите, підтримка комуністів тепер лише для непманів і куркулів, до яких Бухарін кинув своє знамените гасло в р. 1924 „обогачайтесь!“

Розподіл хліборобського населення СРСР по соціально-економічних групах (у % до загальн. кільк. господарств).

Поглянемо, як це виглядає тепер конкретно. Той же В. Молотов подав на XV з'їзд ВКП (листопад 1927 р.) діаграму, що показує, як іде розширування села в СРСР за три роки: 1924

-25, 1925-26, 1926-27 р. (Див. ст. 280). Ось бачите, як зростає сільський пролетаріят, середняки, куркулі:

	р. 1924-25	1925-26	1926-27
а) пролетаріят	4·4%	5·0%	5·3%
б) бідняцькі групи	24·0 „	21·6 „	20·4 „
в) середняки	64·7 „	65·8 „	66·4 „
г) куркулі	6·9 „	7·6 „	7·9 „
(що тримають наймитів)	} 71.6	} 73.4	} 74.3

Значить, ясно: бідняцькі групи почасти йдуть в пролетаріят, почасти в середняки. Середняки і куркулі зростають, зростають куркулі, що тримають наймитів. ВКП здійснила свій план: підтримати куркулів наймитами. Ось погляньте, як гарно на Україні большевики це роблять („Більшовик України“, ч. 3 за 1928 р.): число наймитів у приватному сільському господарстві:

рік 1925-26	1,488.000 осіб	} збільшення на 5%.
„ 1926-27	1,563·000 „	

Пролетаризація українського села що-року зростає на 5%. Во-істину царство непманських і куркулівських депутатів! „Селянсько-робітнича держава“, захопивши собі землю, тепер здає її в аренду, не лише Круппам, Мусоліні, але й... селянам. В 1926 р. в аренді було 1,866.000 десятин, з яких селяне арендували від „держави“ 658.000 дес. і від куркулів 1,181.000 дес. Число тих господарств (куркулівських), що здають землю в аренду 491.000 (9·7% всіх господарств УССР), а число тих, що беруть в аренду 765.000 господарств або 15·1% від всіх господарств УССР. Значить, в арендних відносинах стоять між собою 1,256.000 господарств (24·8%), або одна четверта частина. Але що найбільш злочинно виглядає в справі аренди, то це той ганебний факт, що „держави“ виступає перед селянами, як багатоземельний поміщик, що здає їм „свою“ землю в аренду.

Так ви за цей „соціалізм“ воювали проти українського соціалістичного уряду, панове окупанти? Так ви цей „соціалізм“ вихвалюєте, українські агенти Москви? Так ви, українські селяне і робітники, мусите з люшнею і молотком в руці спитати отой харківсько-московський блок визискувачів нашого села.

Дозволю собі подати ще одну рису, яка характеризує матеріально-господарське становище нашого селянства — питання про мертв. інвентарь, робочу худобу і корів у різних категорій господарств. Візьмемо дати на 1 січня 1925 р.

На 100 десятин припадає господарств:

Посівні групи :	Без мерт. інвентаря	Робоча худоба					корови				без коней	
		без худоби	1 гол.	2 гол.	3 гол.	4 і більш гол.	без корів	1 кор.	2 кор.	3 кор.		4 кор.
до 1 дес.	84·6	85·8	10·7	3·4	0·1	—	65·0	32·3	2·5	0·2	—	
1·1— 3·0 „	49·0	54·5	31·2	13·9	0·3	0·1	43·0	51·7	5·0	0·2	0·1	
3·1— 6·0 „	24·9	29·6	37·8	30·5	1·6	0·5	26·0	61·2	11·8	0·8	0·2	
6·1— 9·0 „	16·4	16·4	29·0	45·0	6·5	3·1	16·6	59·4	20·8	2·5	0·2	
9·1—15·0 „	10·4	6·5	15·4	44·7	15·2	18·2	8·3	45·2	34·1	8·7	3·7	
15·1 і більш	3·6											
	42·0	46·7	28·6	21·3	2·0	1·4	37·7	51·5	9·4	1·1	0·3	53·9

Отже: без інвентаря 42 господарств
 без коней 53.9 „ „
 без роб. худ. 46.7 „ „
 без корів 37.7 „ „
 і ще: без овець 67.4 „ „
 без свиней 57.1 „ „

Такий стан селянства під окупаційною владою визискувачів. Розуміється такий стан якраз підходящий п. п. Молотовим, Сталінам, Чубарям, Петровським, щоб дати куркулям підмогу в 1563000 наймитів.

Хотілось-би ще сказати на скільки вдалось Москві підняти товарність селянського господарства на Україні, цеб-то втягти селян в риночні відносини між собою і між селом і містом. На жаль, большевицька статистика бідна матеріялами про це питання. Але все-ж ми використаємо хоч книжечку Степана Кривецького*) і наведемо з неї (ст. 37) таку табличку товарности укр. селянського господарства:**)

У високій мірі ця таблиця цікава: виявляється, що товарність укр. селянського господарства за два роки озназується, як 20% і 20.9%, отже стоїть нижче, ніж було до війни (проф. С. Прокопович в „Опытъ исчисления народн. дохода Европ.

*) Див: Степан Кривецький: Товарність селянського господарства України і місткість селянського ринку в 1924-25 і 1925-26 року. Вид. Книгоспілки, Київ, 1927 р.

**) Дивна помилка в цій книжці: на стор. 13 подано загальну вартість урожаю 1265 міл. карб., а в зведеній таблиці на ст. 37 подано 122,5 міл. карб. Через цю явну помилку автор в підсумках помилився. Я подаю його таблицю, виправивши явні помилки, тому товарність за р. 1925-26 означена в 20.9%. Це є правильно.

Росії“ означив товарівсть селян. господарства перед війною в 32.2%, це підтвердив і Н. Анделунг в „Довоенная с.-хоз. продукция“ в ч. 11 „Планового хозяйства“ за р. 1925, але Б. Гухман означив товарівсть довоєнну території теперішнього СРСР

	р. 1924-25			р. 1925-26		
	Збір в міль. карб.	Товарова частина в міль. карб.	Товарівсть у %	Збір в міль. карб.	Товарова частина в міль. карб.	Товарівсть в %
Зернохліб	749·3	155·3	20·7%	1.225·0	295·0	24·0%
Олійне насіння	64·8	16·5	25·0 „	86·4	20·0	23·0 „
Солома	218·0	2·6	1·2 „	233·0	2·3	1·9 „
Сіно	109·8	7·5	6·8 „	99·5	7·5	7·5 „
Бараболя	256·0	12·8	5·0 „	441·0	10·0	2·3 „
Овочі	120·0	10·0	8·3 „	120·0	10·0	8·3 „
	1517·9	204·7	13·0 „	2.204·9	344·8	15·7 „
Тех. рослини	24·5	12·8	52·0 „	35·4	24·9	70·0 „
Цукр. буряк	29·6	29·0	98·0 „	67·4	65·4	98·5 „
Сад, вингр. вин. 52%	11·1	7·5	67·5 „	77·5	17·9	23·0 „
	65·2	49·3	75·6 „	180·3	108·2	60·0 „
Худоба	389·8	130·4	33·0 „	613·4	174·5	28·0 „
По Україні	1972·9	384·4	20·0 „	2.998·6	627·5	20·9 „

в 24%. Таким чином, „блискучі“ досягнення большевиків і тут очевидні — півголодне село не може на ринок давати багато продуктів. Поки-що спромоглось давати 20% своєї продукції на продаж, тоді як до війни давало 32.2%. В порівнянні з селянським господарством інших країн: товарівсть європейського селянського господарства 60—65% (в Швейцарії 75%), американського фермера до 70% — товарівсть селянського господарства України дуже низька. Дрібне споживче селянське господарство не може збільшувати товарову частину коштом умирання. Без-інвентарні, без-кінні, без-корівні господарства українських селян, о г р а б о в а н и х генерально підчас большевицьких війн і грабованих систематично і планомірно підеас „соціалістичного будівництва“, не можуть ніяк стати на ноги.

Коли до війни споживано на 1 душу населення хліба й бараболі в Німеччині 27.8 пуд., в Англії 26.4 пуд., в Австро-Угорщині 23.8 пуд., то в тодішній Росії споживано 17.1 пуд., при чім товарівсть госпдарства все-таки досягала 32.2%, тепер же товарівсть лише 20%, а споживання? Споживання ще гірше, ніж до війни. Большевики кричать, що продукція досягла до-воєнного рівня, але вони замовчують, якого рівня

досягло споживання і товаровість українського селянського господарства.*)

Щоб ще поставити одну рису большевицької політики, візьmemo з „Хозяйства Украины“ ще один приклад большевицького опікування над українським селом. Це продаж на Україні знаменитої московської мануфактури. Як подає цей збірник офіційні відомости, один аршин (28 англ. дюймів або $2\frac{1}{3}$ фути) ситцю робив 1925-26 року таку мандрівку на село:

Відпускна ціна (очевидно з фабрики)	34	копійки	—	100·0%	
Гуртова в губерн. місті (кооперативна!)	40	„	—	117·6 „	
Гуртова по окрузі:	{	кооперативна . . .	48	„	— 141·2 „
		приватна . . .	57	„	— 167·6 „
Роздрібна в губ. місті	{	кооперативна . . .	46	„	— 135·3 „
		приватна . . .	63	„	— 185·3 „
Роздрібна в окружн. місті	{	кооперат.	53	„	— 155·9 „
		приватна	60	„	— 176·5 „
Гуртова в районному місті	{	кооперат.	—	„	—
		приватна	55	„	— 161·8 „
Роздрібна в район. місті	{	кооперат.	76·1	„	— 215·0 „
		приватна	84·3	„	— 247·0 „

Далі п. п. губернатори з Харкова соромливо опускають свої оксамитні вії на очі і замовкають, не бажаючи нам одкрити за скільки продається аршин ситцю в селі, гуртом чи в роздріб? Коли в окружному місті гуртова ціна 48—57 коп., а роздрібна 53—60 коп, то в районне місто ситець являється вже з ціною — гурт. 55, роздрібна 76,1—83,3 коп., значить з доброю накидкою: різниця роздрібних цін досягає 23,1—24,3 коп. Коли ми для села прикинемо ще таку різницю — одержимо роздрібну для села: 99,2 і 108,6 коп. або... 291,7% і 317,6%. Ви вже знаєте, що ціна грошей (золота) в Росії понизилась на 50%, отже, щоб купити тепер аршин ситцю, який до війни коштував пересічно 10—12 коп., тепер треба нормально давати за нього на селі 25 коп., а справді селяне платять 99—108 коп., цеб-то переплачують новому капіталістові (большевицькій Москві) в 4 рази більше. Тимчасом як ціни на хліб Москва дав нижчі до воєнних. Ось тут роззявляється така різниця (її називають тепер „ножниця“), од якої кров бе в обиччя, спазми хапають

*) Той-же Ст. Кривецький подає цікаву таблицю купівельної здібности с-госп. населення України за тіж 2 роки:

За р. 1924-25 441.3 міл. карб.
1925-26 712.0 „

На нееквівалентні витрати (податки, реліг. і т. в.) одкидаючи 103.8 міл. карб. і 75.4 міл. карб. означає купів. здатність чисту в 337.5 і 636.6 міл. карб. за згадані роки.

горло. Це страшний грабіж нашого села! Згадайте, що майже 30 мільонів нашого люду підлягає цьому режимові грабіжа і насильства. Кожному нещасному сліпцеві з українських робітників покажіть ви ці факти, покажіть оці ножниці, якими Москва стриже українських політично-несвідомих овець. Поясніть, чому тепер на Україні на селі „щоб купити чоботи — треба продати корову“ — і тоді ви зможете вказувати шлях до визволення. Потовчіть носом в ці факти московських агентів і ви їм унеможливіть навіть з'явитися між вас.

Як мануфактура, так продаються на Україні машини, гвіздки, залізо, сірники, папір і всячина, потрібна в селі. Диктатура цін, що устанавлюються Москвою і биржами, ріже українських селян і робітників. Хліб і інші продукти села грабуються большевицьким містом — це страшний факт, який в кінці-кінців приведе до революції. Революція мусить прийти! Ця революція буде революцією села проти міста! Бо на Україні російсько-жидівське патріотично-московське непманське місто в лютим ворогом українського села. Це зрештою відомо.*)

* * *

Що-до промисловости, торгу, фінансів, кооперації то-що, то ми могли-б заздалегідь сказати, що господарський визиск України є головною метою Москви і тому згадані форми господарської діяльності населення при вказаній раніш організації влади в разом формами визиску.

В господарстві головним чинником є робоча сила. Скільки на Україні промислового робітництва? Газета „Комуніст“

---

*) Під час друку цих викладів, 12 квітня 1928 р. в Москві відбулась нарада ЦКВКП і Контрольної Комісії (ЦКК), яка сконстатувала слідуючі методи, що „робітничо-селянська“ влада практикує при закупівлі урожаю у селян: „конфіскація хлебных излишков (без всякого судебного применения 107 статьи); запрещение внутри деревенской купли-продажи хлеба или запрещение „вольного“ рынка вообще; обыски в целях „выявления“ излишков; заградительные отряды; принудительное распределение облигаций крестьянского займа при расчетах за хлеб и при продаже дефицитных товаров крестьянству; денежные выдачи по почтовым переводам, когда часть посылки выдается облигациями займа или другими бумагами; административный нажим по отношению к середняку; введение прямого продуктообмена и т. д. и т. д.“. Пленум ЦК і ЦКК осуджує ці методи, але-ж... вже чекісти перевели в життя „урожай“ якраз цими методами! Лицемірство Москви доходить до нечуваного нахабства: осуджує методи, які практикуються постійно режимом диктатури! Осуджує для агітації, для демагогії, а практикує для „дійсної реалізації врожаю“. Ні, такий режим мусить бути збурений до решти і всю владу справді мусять взяти селяне і робітники в руках. Уявити, як большевики реалізують урожай, як вони знущаються з отого бідолашного села, то гірше виходить, ніж буржуазія поводить в завойованих колоніях. Мусить таки ударити грім!

(28 жовтня 1927 р.) подає таку табличку, що вказує пересічне число промислового робітництва на Україні за останні роки:

Пром. України:	1913 р.	1921-22	1922-23	1923-24	1924-25	1925-26	1926-27 р.
Загально-союзна	—	—	155210	200005	195874	288800	329454
Республіканська	—	—	37978	43353	60137	93188	95550
Місцева	—	—	18513	18811	29592	41373	50247
Разом	352938	225224	211707	266169	285603	423370	479251
у % до 1913 р.	100	63,9	60,1	75,8	81,1	120,2	136,1
у % до 1921-22 р.		100	94,0	118,6	125,8	188,0	212,8

Треба передовсім знати, що державна промисловість, яка стоїть на Україні, поділяється на три групи:

а) „загально-союзна“ — це ті підприємства, котрі знаходяться безпосередньо на обрахунку і під керівництвом Москви.

б) „республіканська“ — підприємства під керівництвом харківського уряду.

в) місцева — під керівництвом окружних „виконкомів“.

Цеб-то, як взяти р. 1926-27, то побачимо, що з 479251 робітників 70% стоять під прямим зарядом Москви, 20% — під зарядом Харкова, 10% — під зарядом окружних виконавчих комітетів. Чому зроблено такий поділ промислу на Україні — ясніше буде далі, а тепер звернім увагу на стан робітництва.

„Хозяйство Украины“ подає красномовний факт про забезпеченість укр. робітництва по мешканцями:

а) робітники „союзної“ промисловости на Укр. заб. на 58,2%

б) „республ. „ „ „ „ „ „ 33,3%

Бачите, як воно гарно! Українці-робітники „союзної“ промисловости забезпечені краще, а українці-робітники „республіканської“ — гірше, зразу й видно, що Москва краще дбає про „своїх“ робітників, ніж Україна. Через те, що всі шахти і рудні на Україні стоять під зарядом Москви, яко „союзні“, то поставання робочої сили робиться своєрідним способом. „Комуніст“ 18 жовтня 1927 р. подає в статті „На передодні всеукр. візду гірників“ про національний склад робітництва в Донбасі і Кривому Розі: Членів профспілки в Донбасі:

	на 1 січня 1926 року	на 1 січня 1927 року:
українців	47304 або 32,4%	57430 або 31,9%
росіян	88932 „ 61,5 „	109762 „ 61,0 „
татар	4190 „ 2,4 „	6865 „ 3,8 „
інших	5550 „ 3,7 „	5916 „ 3,3 „
	145979 „ 100%	179973 „ 100%
Членів профспілки в Кривому Розі:		
українців	10185 „ 73,1%	12510 „ 72,1%
росіян	3747 „ 26,9 „	4180 „ 24,1 „

По всій Україні на 1 січня 1927 р. в складі гірників є:

українців 35,7%

росіян 57,1 „

інших 7,2 „

Хто вмів думати, той побачить, що Москва хитро колонізує Донбас і хоче захопити своїми робітниками важку промисловість України. Бачите, за 1926 рік в Донбас прибуло 10126 робітників-українців і 20830 робітників-росіян, 2672 татар, 366 інших, разом чужинців 23868 осіб і через те за один рік відношення чисел погіршилося для українців: з 32,4% вони впали до 31,9%, а чужинці з 67,7% піднялись на 68,1%.

Так колонізується той Донбас, навколо якого і в якому стоять українські села, переповнені безробітними! 5 мільонів безробітних на селі, на Україні, котра має величезну густоту людности. Ось погляньте на розподіл територій і на густоту людности, як подає московська „Правда“ 16. III. 1928 року за переписом 1926 року:

	Площа в klm ²	% до підсумку	На 1 klm ²
Росія (РСФСР)	19757952	92,54%	5,1
Турк. ССР	491216	2,30	2,1
Україна (УСРСР)	451731	2.12	64,7
Узбек ССР	340388	1,59	15,2
Кавказ (ЗСФСР)	184492	0,86	31,7
Білорусь (БССР)	126792	0,59	39,3
	21352572	100	—

Бачите яка величезна Росія: майже 20 мільонів квадратів. кілометрів, як дві Європи; на 1 кв. кілометр має всього 5 людей (в Європ. частині Росії 26, в Сибіру 1), а все-таки своїх робітників посилає на Донбас, на Україну, де українське населення творить 80,01%, де густота населення 65 душ на кілометр, де 5 мільонів безробітних селян. Москва своїх робітників замість Уралу, Кузнецького басейну і ин. посилає на Україну! Це і єсть колонізація з політичною метою, щоб створити в Донецькій окрузі російську більшість і потім на основі „права самозначення“ прилучити її до Росії, підрізавши всю господарську будучину України. Українські робітники! Вдумайтесь в ці факти і ви побачите куди прямує Москва, ви побачите, яку страшну шкоду роблять всі її агенти і наші сліпці — „українські большевики“, що по дурному горлають за Москвою.

До робітничої політики Москви на Україні ще варт додати цей факт: безробіття. Безробіття в скрізь на світі, але на Україні воно своєрідне: на 1 жовтня 1926 р. безробітних членів профспілок було 20800 осіб, а в серпні 1927 р. (як про це заявлено на всеукр. зїзді профспілок вже) 355000 осіб! Це-ж тільки безробітні члени профспілок! А справді на Україні є ще багато незареєстрованих робітників, та ще 5 мільонів безробітних селян. Це все вказує, що про інтензивність розвитку господарства не може бути мови.

Перейдемо до промисловости. Передовсім намалюймо собі схему різних ґруп промислових підприємств за прикметою володіння і розпорядження ними:

	}	{	союзна
			республіканська
	}	{	державна
			місцева
Промисловість	}	{	удержавлена
			арендна
			кооператив.
			приватна

Нас більше цікавить зараз державна промисловість, як основа тієї системи, що большевики називають державним капіталізмом. Большевики удержавили на Україні біля 11000 підприємств, але підчас „НЕП'у“, залишено під керівництвом держави щось біля 1000 підприємств, а останні перечислено в „арендний фонд“, щоб здавати підприємства в аренду приватним капіталістам.

Цей арендний фонд по Україні числить в собі 9108 підприємств з основним капіталом 94241659 карб. За 4 роки „НеП'у“ було здано в аренду 5682 підприємств (63% арендного фонду) по таких галузях промислу:

	%/%		признач. в аренду	
гірнича	3		підприємства	або 33 %
металообробна	213	”	”	57 ”
мукомельна	3960	”	”	78 ”
інша харчова	595	”	”	40 ”
тютюн-махороч.	21	”	”	52 ”
шкіряна	433	”	”	41 ”
текстильна	53	”	”	65 ”
хемічна	106	”	”	47 ”
будівельна	115	”	”	31 ”
поліграфічна	72	”	”	80 ”
деревобробна	118	”	”	46 ”
інші	3	”	”	50 ”
	5682	”	”	63 ”

Хто-ж арендує ці підприємства? Передовсім приватні особи (60% всього складу арендаторів), потім кооперативи (25—30%), нарешті... державні установи (10—15%). Цікава оця остання ґрупа арендаторів: у держави беруть в аренду державні установи!

Арендної плати „держава“ дістала в р. 1923-24 — 1284099 карб., в р. 1924-25 від 4037 арендаторів — 2735357 карб., або пересічно по 677 карб. з підприємства в рік.

Вся промисловість України представляється так:*)

*) „Україна“ статистичний що-річник, 1926 р., ст. 104 і 130.

а) велика (цензова) промисловість*)

число підприємств					число зайнятих осіб				
Всього на обліку	дієвих на 1923 -24 р.	з них :			Всього	в дієвих	з них :		
		держ.	кооп.	прив.			держ.	кооп.	прив.
2908	2309	1223	525	557	464099	457496	427836	20658	9002

б) дрібна та кустарно-ремісничка промисловість

409797	—	913	3949	404935	522685	522685	5361	21440	495884
412695		2136	4474	405492	986784	980181	433197	42098	504886

Робітників, як бачите, зайнято :

в державній пром. 433197

в кооперативній „ 42098

в приватній „ 504886

980181

Зверніть увагу на те, що 980 тисяч робітників є наймитами в кожній групі промисловости: роботодавець є власником знарядь продукції, а робітник не має жадного права до тих знарядь продукції — так в приватній, кооперативній і державній промисловости. Отже, в УССР нанує чистий капіталізм. Лише те помітно, що капіталісти приватні і капіталіст-державна визискують майже одинакове число робітників. Що робить 405.492 приватних підприємців, те роблять 4.474 кооперативних і те саме робить 1 підприємець — держава: визискують наняту робочу силу. Це у вас в Америці большевицькі агенти рекламують під назвою комунізму, соціалізму і т. п. Ви, бачучи справжній стан речей на Україні, мусите большевицьким агентам вказати на двері, яко безсоромним брехунам.

Ви звернули увагу мабуть на те, що на Україні є „союзна“ промисловість, цеб-то та, що нею орудує безпосередньо Москва, помімо харківського „самостійного уряду“. Як бачили з таблиці 70% робочої сили на Україні зайнято в „союзній“ промисловости. „Союзну“ промисловість підтримує Москва і капіталами (очевидно зідраними з українського населення), а саме:

вложено капіталів (інвестація) на Україні
р. 1923-24 р. 1924-25

а) в союзню пром. 42·2 міл. руб. 66·5 міл. руб. = 108·7 міл. р.

б) в республікан. 11·0 „ 28·7 „ = 39·7 „

53·2 „ 95·2 „ = 148·4 „

Цей факт показує, що Москва собі забрала на Україні $\frac{3}{4}$ кращих підприємств, дбає про їх, а промисловість „республіки“

*) Поточна статистика в УССР дається лише про цензову промисловість.

ледве животіє. Москва, забравши підприємства, організувала їх в різні трести: „Донуголь“, „Югосталь“, „Сахаротрест“, „Коксобензоль“, „Южный машиностроительный трест“ і ин. централі. Для „Сахаротресту“ захопила і 518.716 дес. землі, як згадано вже раніш. Це показує, що найважливі галузі промислу — вугільна, металургійна, цукрова, машинобудівельна і ин. — опинились у „союзника“: „приятельство“ з Україною на словах, але український промисел мусить бути в руках Москви.

Розподіл української промисловости на „союзну“ і „республіканську“ витворив страшну передумову для завоювання України економічними способами, унеможливив створення єдиного українського плану господарства і, головне, віддав у руки Москви весь дохід з цього промислу, позбавивши Україну засобів. Рос. професор Александров, автор проекту районування Росії і України в своїй книзі „Хозяйственное Районирование СССР“ пише так: З того часу як вікно в Європу зачинилось (з жовтня! М. Ш.), а всю державу було оточено воєрами і її роздирали з середини, Москва прийняла знову на себе ролю збірача, як за 400 років до... періоду, що переживаємо“. Розуміється, чоловік з такими думками накреслив районування так, щоб Україна не була господарською цілістю. Большевики перевели в життя єдино-неділимський проєкт господарського районування і забезпечили собі всіма засобами ограбування України.

Але погляньте в 5-літній план „Цукротресту“ і ви побачите політику Москви, як в краплі води. Цей план вказує, що має бути за 5 літ збудовано 22 нових цукроварні, з яких для України 9, а останні в РСФСР, хоч відомо, що Україна продукує 80% всього цукру. Але що-більш: по плану (до 1931 р.) має бути на Україні закрито значне число цукроварень, хоч вони не дають збитків, як цукроварні РСФСР. Той же план намічає до 1931 року збільшити могутність цукроварень:

по Україні на	26 %
по Курському району на	23 „
по східних районах РСФСР на 113 „	
по нових районах на	250 „

Це значить, що Москва хоче вибудувати своє цукроварне господарство, незалежне від України, але за те на Україні не буде текстильного промислу, щоб залишати Україну й на далі в повній залежності від себе.

По 5-літ. плану цукор буде коштувати франко-станція одправки за пуд:

по Україні	231·3 копійки
по Курському району	231·6 „
по Східних районах	257·8 „

Значить, Москва наперекір господарському розумові хоче перевести цукроварство з України в РСФСР. На це показує і знаменитий план збудувати Інститут Цукрової Промисловости в Москві, а не в Києві. Подібні плани установлені 5-літ. планом і для металургічної промисловости: з 26 нових металург. заводів буде на Україні збудовано лише 3. Українську металург. промисловість за 5 літ мається побільшити в тричі, уральську в 8 раз і заснувати металургічний центр в Кузнєцькому басейні. Те саме діється з будівництвом інших галузей промислу, те саме і з будівництвом транспорту. Перейдемо до торгівлі. На основі збірників „Україна“ (1926 р.) і „Хозяйство Украины“ (1926 р.) ми могли б собі зазначити такі контури цієї справи на Україні. На Україні (за „Хозяйством Украины“) увесь товарооборот в 1924-25 р. означився в 3.382 міліони руб., з того на долю „держави“ припадає 1.389·4 міль. руб. або 40·9%, инше — на кооперацію і приватну торгівлю. В збірнику „Україна“ (1926 р.) знаходимо більші подробиці про розподіл ріжних організацій торгівлі і їх обороти. Наприклад, на Україні торговельних підприємств було:

в I-му півріччі 1924-25 року (в тисячах рублів):

	Державних	Кооперативних	Приватних	Разом
	число	оборот	число	оборот
Закладів II—V розр.	4.310	37.284	14.591	300.948
„ I „	530	—	45	—
Неторговельні	25	913	43	916
				46
				262
				114
				2.091

в II півріччі 1924-25 р.

Закладів II— V розр.	5.446	463.357	18.502	377.454	76.960	321.862	100.908	1,162.673
„ I „	404	—	148	—	30.270	—	30.822	—

Таким чином за рік загальний оборот в 100.908 підприємствах означився в 2,209.074 тис. руб. Для нас мають спеціальний інтерес дати про розподіл торгівлі по категоріях населених пунктів за 2-ге півріччя 1924-25 р.:

	Державні	Кооперативні	Приватні	Разом
	число	оборот	число	оборот
I. Великі міста (Харків, Київ, Одеса, Катеринослав)	1.976	341.246	1.715	125.180
II Інші міста і пункти мійського типу.	285	116.916	5.353	162.019
III Села	585	5.195	11.434	90.255
				16.082
				37.202
				28.101
				132.652
За пів-року:	836.555		679.319	
				693.200
				1,162.673

Оборот 4 великих міст 584.179 тис. руб., инших міст і пунктів мійського типу 445.842 тис. руб., сел 132.652 тис. руб., разом 1,162.673 тис. руб. (за рік 2,209.074 тис. руб.) або в процентах: оборот 4 міст забирає 50.2%, инших міст — 38.3%, оборот сел — 11.5%. З цього видно, що обороти за рік в 4 великих містах означаються 1,104.043 тис. руб., инших міст — 846.075 тис. руб., сел 254.042 тис. руб.

Збільшення покупної сили села збільшує обороти міста. Припустім, що тепер торговельний оборот України 4 мільярди, то значить, що міста на Україні використовують торговельний прибуток принаймні з 3 мільярдів (умовно кладу $\frac{3}{4}$ обороту на міста). Як відомо, українці в містах творять пересічно беручи 38·5% (а в 4 великих містах $\frac{1}{3}$), та й то служать робочою основою суспільної піраміди і з торгівлі користають мало, а тому подавляюча більшість торговельного прибутку залишається в руках росіян і жидів, організованих у формі „держави“ і діючих приватно. Скупчення матеріяльних засобів, як взагалі акумуляція капіталу відбувається в руках державно-організованих і соціально пануючих росіян і жидів. Про це свідчить і та картинка про мандрівку аршину ситцю з фабрики в село, яку ми розглянули раніше.

Підемо далі. Продукція української промисловости реалізується на Україні і по-за Україною (головно в Росії). Ось вам ілюстрація цього! Збут в 1924-25 р. в ‰ до підсумку:

на суму:

	на Укр.	по-за Укр.	на Укр.	по-за Укр.	Разом
„Союзні“ трести Укр.збули:	35·5%	64·5%	136·1	247·3	383·4 м. р.
Республіканські	„ 54·0 „	46·0 „	122·3	104·2	226·5 „ „
Місцеві	„ 70·0 „	30·0 „	65·8	28·2	94·0 „ „
	46·0 „	54·0 „	324·2	379·7	703·9 „ „

Цю картинку ми беремо з „Хозяйство Украины“ і бачимо, що при страшенному товаровому голоді України, все-таки 54% продукції державної промисловости йде в Росію („на север“, як пише офіціальний звіт). Москва установлює ціни сама для себе, тому і для неграмотних мусить бути ясно, що це робиться на шкоду України. Опріч того Москва обернула Україну в монопольний ринок для себе, де свій дрантивий ситець продав в селах більш 1 карбованця за аршин. Погляньте в список московських торговельних представництв на Україні: 14 представництв мануфактурної групи, 13 — металічної, 2 — поліграфічної, 14 — харчосмакової, 7 — лісової, 2 — шкуряної, 1 — нафтової, 5 — хемічної, 2 — сілікатної, 1 — гумової, 12 — ріжних, разом 73 представництва, які в 1924-25 р. зробили на Україні обороту 267.522 тис. руб. Обернути якусь країну в монопольний ринок для себе — це значить обернути її в колонію. І Україна є фактично колонією Москви. Так вже кожна метрополія робить, щоб колонія не розвивалась. Так звана „зовнішня торгівля України“ (при монополії Москви!) розвивалась по да-них „Хоз. Укр.“ так:

	Перес. за 1909 -11 р. в тис. до- воєних рублів	по цінах 1913 року							
		1921-22		1922-23		1923-24		1924-25	
		абсол.	°/о/о	абсол.	°/о/о	абсол.	°/о/о	абсол.	°/о/о
вивіз	368592	5079	1'4	19897	5'4	75877	20'9	41189	11'2
ввіз	106232	11948	11'1	5773	5'4	10690	11'1	49385	46'5
оборот	474824	17027	3'6	25670	5'4	86567	18'2	90573	19'1
баланс	+262360	-6868	—	+14124	5'4	+65187	24'8	-8196	—

Отже, рівняючи з довоєнним часом, Україна відпускає за свій кордон лише 19·1% того, що відпускала. Край, „где все обильем дышет“, власне сам ледве дихає під мудрим керовництвом окупантів!

Окупація має ще одно джерело прибутків — оподаткування невольників. У книжці Є. Власенка „Фінанси України“ зведено до купи обчислення різних большевицьких економістів, які вказують на страшне явище: Москва що року бере з України данину

Большевицький професор Доброгавв обчислив, що прибутки і видатки по Україні були такі (в мільйонах карбов.):

	1923-24	1924-25	1925-26	1926-27 р.
Прибутки	349'6 міль. карб.	487'5	689'5	852'3
Видатки	291'3 „ „	375'1	554'3	686'2
Надвишка	58'3 „ „	112'4	135'2	166'1

Оця надвишка залишається в кишені Москви. Що-року данина збільшується. Коли 1926-27 р. вона вже означається в 166.1 міль. руб., то на рік 1927-28 мабуть більше 200 мільонів. За останніх 5 літ панування на Україні Москва взяла очевидно не менше 670 мільонів, та за попередніх 5 літ мабуть з 300 мільонів, отже, кругло беручи не менш одного мільярда карбованців або 500 мільонів доларів. Прикиньмо собі, скільки Москва бере що-року з України.

1. Грабує бюджетним шляхом Україну на . . . . . 200 міль. карб.
  2. Україна утримує московське військо, поліцію і т.п. 600 „
  3. Апарат партійний, державний і т.п. . . . . 200 „
  4. На торгівлі наживається не менш . . . . . 1 мільярд
  5. Користає природні добра (вугіль, руди, ліси і ин.) 500 міль. карб.
  6. З Праці 1 мільона робітників не менш . . . . . 500 „
- „Союз“ з Московією коштує Україні не менш 3 мільярдів карбованців річно. Така є ціна нашої колоніяльної неволі.

III.

Ми перейшли по тяжких шляхах господарської статистики і на кожному кроці бачили один страшний визиск українського

робочого народу. Залишається нам ще поглянути на національну і культурну політику „совітської“ влади що-до Українського народу.

Обминаємо такий факт, як передачу Польщі по рижському договору наших західних земель, бо цей факт можна пояснити вовною поразкою большевиків, але чим можна пояснити той факт, що Москва одрізала від України українські етнографічні землі і влучила в свій склад (РСФСР)? Ось по останньому (1926 р.) перепису європейська частина РСФСР в своєму складі числить:

великорусів	64,524.827	або	78.57%
українців	2,803.491	„	7.80 „
татар	2,752.661	„	3.30 „
чувашів	1,064.002	„	1.30 „
інших	7,978.760	„	9.03 „
	<hr/>		
	82,123.746	—	100 „

Коли додати ще тих українців, що живуть в Сибіру, Туркестані, Киргизії і ин. азійських частинах — не менше 1.500 тис. осіб, то ми матимемо 4,3 мільйони українців, позбавлених всяких націон. прав в СССР. Передовсім, питаємо Москву, чому вона одрізала від українського комплекту південну Курщину і Вороніжчину? Чому вона відрізала дві українських округи від східної частини України — Донську і Таганрожську? Чому, вона не включила в склад України Кубанщину і Чорноморщину? Останні чотири одиниці вона включила в так званий „Північно-Кавказький край“, де українців (за переписом 1926 р.) числиться 3.108 тисяч осіб.

Погляньте на 3 округи Північно-Кавказького краю:

	Українців	Інших	Разом
Донецька	206.520 = 55%	168.190 = 45%	374.710
Таганрожська	191.771 = 72 „	76.623 = 28 „	268.394
Кубанська	951.817 = 66 „	53.6503 = 34 „	1,488.410
	<hr/>		
	1,350.108 = 64 „	781.406 = 36 „	2,131.514

Ці українські округи відрізано від України. Які на це підстави? Жадних підстав, oprіч бажання Москви шматувати і знесилювати Україну. У згаданих округах ведеться все російською мовою, щоб зрусифікувати їх. А тимчасом на Україні вишукується кожне російське село, відокремлюється в національну одиницю, заводиться урядову російську мову, оберегаються національні права і кричаться про це що-дня і скрізь. Андрій Хвиля в брошюрі „Націон. вопрос на советской Украине“ (Харків, 1926) каже, скільки вже на Україні відокремлено національних одиниць, зформовано в них національні ради:

На 1 жовтня 1925 р. З них утвор. районів Судових
комор

руських сельрад	69		
німецьких „	117	5—4	6
польських „	64	1	5
жидівських „	19	2	15
молдаванських	9		
болгарських „	28	1—2	2
грецьких „	27		
чеських „	13		
білоруських „	2		
	<u>348</u>		

На цей час цих національних одиниць внутрі України ма-
буть в-двоє більше, бо Москва страшенно журиться, щоб вони
не були під національним українським „гнітом“ і часом щоб не
зукраїнізувались.

Це так на Україні робиться що-до національних меншо-
стей. Росіян на Україні, як знаємо, 2.678,387 або 9·2%, і вони
мають більшість у владі, їх мовою ведеться законодавство, ви-
ща, середня і нижча школа, для їх і для українців (вища і се-
редня школа), їх відокремлено на селах в окремі національні
ради, а що робиться для українців в Росії, де їх більш 4,3 мі-
ліонів, а в трьох сусідніх округах вони творять навіть значну
абсолютну більшість? Чому, питаємо, допущено таку вопіючу
суперечність що-до українця? Чому відрізано від України, напр.,
згадані 3 округи на Сході, стільки ж на півночі (Журщина, Во-
роніжчина)? Чому їх русифікується?

Це в очевидний ганебний злочин Москви і їх українських
агентів, що вихвалюють її і закривають перед українськими ма-
сами цей ганебний злочин.

Щоб ви побачили всю ганебність національної політики
Москви, наведемо один приклад — це славнозвісна „Авто-
номна Молдавська совітська соціалістична республіка“ (АМССР)
на українському Поділлі*).

Населення АМССР:	Україн.	Рос.	Німці	Молдав.	Бол.	Жиди	Інші	Разом
в селах	214950	35039	10867	184370	5190	27796	1462	480345
в містах	12273	21169	112	549	96	22145	4595	57806
	<u>227223</u>	<u>56298</u>	<u>10979</u>	<u>184919</u>	<u>5286</u>	<u>49941</u>	<u>6057</u>	<u>538151</u>
в %	42·2	10·3	2·4	34·3	1·0	9·2	0·6	100·%

Коли в цій республіці 42·2% українців і 34·3% молдован,
то чому вона називається молдованською, коли в ній біль-
шість українська? Для нормальних людей це річ незрозу-

*) „Национальный состав Советской Украины“. Харьков, 1925, изда-
ние УССР, комиссариат внутренних дел, сост. замест. нар. комиссарем
Н. А. Черлюнчакевичем.

міла, чому українську людність оповіщено молдаванами, чому їх денационалізується?

Пояснення на це дав згаданий А. Хвиля в своїй книжці (ст. 60): „По воле молдавского народа и при братской поддержке украинских рабочих и крестьян осенью 1924 года организована АМССР. Теперь молдавский народ имеет свое родное*) рабоче-крестьянское правительство, ведущее его рука об руку с другими народами к окончательной победе над нуждой, темнотой, над нашим общим врагом — мировым капиталом**). Книги на родном языке, школы, газеты — полное культурное и хозяйственное обслуживание молдавского народа — вот что стоит в центре внимания***) союза республик, украинской советской республики.

На берегу Днестра, на рубеже капиталистического и социалистического миров — идет постепенное, но верное строительство молдавской республики.

Как маяк среди темной ночи она зовет к себе угнетенных братьев Бессарабии и Румынии“.

Як бачите секрет простий: ця „республіка“ в нічому іншому, як „ячейкою“ для пропаганди в Бессарабії і Румунії, щоб прийшли відтіля „братів“. А що як вони справді прийдуть з рушницями і кулеметами і оповістять, що „молдавська“ республіка належить до Румунії? Большевицькі дурисвіти, як цигане при менджуванні кінями, верзуть нісенітницю про самоозначення 34% молдаван в країні, де 42% українців. Чому ж українці не самоозначились?

Чому нема українських республік в Курщині, Вороніжчині, на Кубані і одірваних від України округах з подавляючою більшістю українського населення? Даремно ставити ці питання політичним шахраям і нахабним московським імперіялістам — логіка людська для них не існує. Їхня логіка — зброя, заріз, ножі і т. п. Українські політичні сліпаки точать теревені про українську мову в школах, наче б то увесь щирець національного визволення полягає в мові. Державно-суспільне життя складається з справ не лише культурних, а й господарських, політичних, правних і ин. Не в мові річ, а у владі, господарстві, праці!

Та зрештою, погляньте на факти: Ось п. А. Хвиля в згаданій своїй книжці на стор. 39 подає табличку: Украинский и русский язык (динамика) в институтах, техникумах, профшколах:

*) З росіян і жидів на чолі з п. Старим!

***) А над російсько-жидівським капіталом СССР перемога буде?

***) А інтереси 42.2% населення — українців?

	Украинский язык			Русский язык		
	23 г.	24 г.	25 г.	23 г.	24 г.	25 г.
Институты . . .	17·1	24·0	20·0	57·3	46·4	42·0
Техникумы . . .	16·3	35·0	38·9	69·3	40·9	38·9
Профшколы . . .	1·9	22·0	25·2	94·7	54·0	49·6

Пан Хвиля — завідомий брехун. Ось послухайте самого В. Чубаря, що каже цей „голова уряду“ в книзі „Хозяйство Украины“: „Преподавание ведется в вузах (на Україні) на русском языке, но в отдельных из них (главным образом в медицинском и с.-х.) преподавание некоторых предметов удалось перевести на украинский язык. В педагогических институтах преподавание ведется преимущественно на украинском языке, хотя у нас есть институты, готовящие педагогов для еврейских, немецких и других школ.

Це вірніше: вищі школи мають російську викладову мову, за незначними винятками. Поневолений, віками гноблений і грабований народ і тепер зведений на низ. Що більше правди в словах Чубаря — це можна висувати і з слідуочих відомостей, що подає А. Хвиля в розділі про науку (ст. 46). Ось як іде підготовка учених при дослідчих катедрах (техніка, медицина, математика, фізика):

	Украинский язык			в 0/0/0	
	знают	не знают	Разом	укр.	рос.
Руководителей кафедр	7	26	33	2·1	97·9
„ секцій	6	27	33	2·2	97·8
Действительные члены	15	41	56	36·7	63·3
Научные сотрудники .	10	65	75	15·4	84·6
Аспиранты	48	149	197	32·2	67·8
	86	308	393	28·0	72·0

Ця табличка показує хто готується і для якої науки працювати. В іншій таблиці (по Харкову, Одесі, Катеринославу) п. Хвиля доводить, що знають укр. мову 21·20/0, а не знають 78·80/0, учених. Це певніше! Ось так виявляється національна політика Москви в сфері культури і науки.

Але тепер вам ясна „національна політика“ харківських губернаторів, що на Україні республіки ріжні затівають, а українців як рабів німих трактують. Пригадайте колонізацію Донбаса росіянами і виселення українців по-за межі України, оцініть тепер план про виселення 5 мільонів українців на Сибір і ви зрозумієте „національну“ політику Москви. Тепер, за цієї історичної доби, на Україні робиться страшний злочин з року в рік: накладаються на український люд ще страшніші кайдани, ніж за царизму. В цій ганебній роботі Москві допомагають українські яничари-зрадники або несвідомі сліпці. Минуть роки і темні українські люде опиняться в формальному рабстві. Пізно тоді буде

нарікати. Даремно благодати сліпу долю, даремно скіглити з болю : хто сидить тепер пеньком, не організується, не йде в смертельний бій, той сприяє поневоленню України.

З України большевики зробили колонію. Це не пусте слово, це не агітаційний вираз — це об'єктивна вказівка на дійсний стан річей. Большевики не люблять, коли ми говоримо, що вони обернули Україну в колонію. Але факти якраз красномовно говорять про те, що Україна таки колонія. Колоніями називаються країни, в яких чужі держави проводять політику визиску і політичного гніту. Коли така країна політично-формально самостійна, то її називають півколонією. Большевики називають колоніями європейського капіталу не лише Індію, але й Єгипет, Туреччину, Польщу, Чехословаччину, Югославію! Рідко вони спускають тон до того, щоб називати такі країни півколоніями.

Порівняйте Україну!

1. Політично — вона завойована, анексована. Ось формула завоювання і анексії, проголошена большевицьким урядом 1917 р. в „Обращенні к народам воюючих стран“:

„Під анексією або захватом чужих земель правительством розуміє, в правовому розумінні взагалі демократії і працюючих класів особливо, всяке прилучення до більшої й сильнішої держави малої або слабкої народності без точно, ясно й добровільно виявленої згоди й бажання цієї народності, незалежно від того коли це насильницьке прилучення сталось, незалежно також і від того наскільки розвинута чи відстала нація, що була прилучена й силою затримана в межах названої держави. Нарешті незалежно від того, в Європі чи в далеких заокіянських країнах ця нація живе“.

Далі:

„Коли яка б то не була нація удержується в межах названої держави силою, коли її — не зважаючи на бажання з її боку — однаково, чи виявлено це бажання в пресі, чи в народних зібраннях, чи в рішеннях партій або в обуреннях і повстаннях проти національного утиску, — не дають права вільного голосування, при повній евакуації війська приєднуючої або взагалі більш сильної нації, рішення без найменшого примусу питання про форму державного існування цієї нації, — то приєднання її являється анексією тоб-то: захватом і насильством“.

Це так означають большевики, що таке анексія. Всі факти, я наводив раніше, вказують, що Україну захопила Москва. Завоювала Україну, Білорусь, Грузію, Вірменію, Азейберджан, Туркестан і ин. Україна виявила волю до самостійного життя в пресі, в народних зібраннях (ЦРада, Трудовий Конгрес, вибори

до Установчих Зборів), в рішеннях українських партій і в повстаннях народу проти Москви. На Україні стоїть московське військо і силою охороняє своє панування і визиск нашого народу. Організація влади на Україні московська — український народ позбавлений можливості утворити свою владу, а прилучення до „союзу“ зроблено в фальшивих деклараціях московських вояначальників на Україні, які по власній ініціативі оповістили прилучення України від імени укр. народу, який їх на це не уповноважував і проти цього повставав зі зброєю в руках.

Отже, всі факти показують, що Україну насильно поневолено, територію України анексовано, поділено, одрізано від неї значні частини і прилучено до Росії.

2. Економічно — факти показують, що це зроблено для забезпечення визиску України Москвою. Визиск цей в грандіозних розмірах провадиться в різних формах: у формі податків (даннина Москві в 200 мільйонів руб. що-річно!), у формі торговельного прибутку, в формі визиску праці селян і робітників, диктатури цін і „ножниць“, у формі утримання своїх військ, поліції, шпionaжу, урядовців і агентів коштом українського народу, у формі присвоєння собі $\frac{3}{4}$ промислових підприємств, кількох мільйонів десятин землі, у формі віддавання земельних площ під концесії чужому капіталові, у формі планомірної колонізації (напр. Донбасу, берегів Чорного моря, степових околиць і ин.) з метою деформації суспільної структури укр. народу, у формі визиску живої енергії укр. народу для мілітарних цілей Москви, мобілізованого для служби по-за Україною і т. д. і т. д.

Країна, в якій шляхом завоювання і з метою визиску чужа держава політично і економічно поневолила населення, називається колонією. Україну обернула в колонію Москва, як про це говорять тисячі фактів. Держави українського народу нема, а в різних фікції — „УСССР“, „українська робітничо-селянська влада“, „український уряд“ — утворені з агітаційною метою, для одурювання темних мас і світової opinio.

Це все стало можливим через те, що 70% українського народу неграмотні, що увесь народ майже складається з неорганізованих селян і робітників, позбавлених історично всякої громадсько-політичної культури та організації і через те нездібних в цей час до активної боротьби проти могутих завойовників, що своєю числовою перевагою і організацією і брутальним терором роздавили слабкі форми української державности і тепер з торжествуючим гуком, гармидером і галасом виступають від імени стероризованого і роздавленого українського народу, вербуючи собі з його рядів агентів і прихвостнів для замаскування дійсної суті анексії, окупації і колоніального визиску. Скорум-

повані, жалюгідні зрадники виступають в ганебній ролі, впрочім малим числом і ще більш трагічно відсвітлюючи дійсне становище поневоленого краю.

Ми розглянули безжалісні факти і робимо безжалісні висновки. Хіба ж подібні факти були б можливі в соціалістичній державі? Хіба ж ми могли б говорити щось подібного про соціалістичне суспільство? Ні, ганебні факти ті повстали в системі державного капіталізму, який є найбільш жорстокою формою поневолення і визиску робочого люду.

На Україні ми проілюстрували московські методи державного капіталізму і брутального імперіялізму, але подібні факти в Білорусії, Грузії, Вірменії і інде. Прошу обмірковувати слідуєчі факти і ви побачите, що всі народи в СРСР підлягають диктатурі росіян. Напр., про це свідчить передовсім склад „Всесоюзної компартії“, як про це свідчить офіційне видання: „Партія в цифровому освіщенні“ (Москва — Ленінград, 1925 г. Госиздат). Нижченаведена таблиця свідчить красномовно про штучну перевагу росіян по націон. областях в компартії:

	Рос.	Жид.	Укр.	Туземців
В Центральних . . . губ.	88·9%	3·0%	1·0%	—
„ Північно-західних „	82·0	1·0	0·2	—
„ Уральській обл. . .	95·6	0·5	—	—
„ Сибіру	89·0	0·7	3·1	—
„ Далеко-Східній обл. .	88·2	1·4	1·4	—
„ Криму	72·1	—	3·6	4·6
„ Вотській респ.	78·4	—	—	16·4
„ Марійській „	60·4	—	—	—
„ Нім.-волжській	61·8	—	8·9	26·9
„ Татарській	63·6	—	—	28·6
„ Киргизській	58·5	—	5·3	23·9
„ Калмицькій	35·4	—	—	62·6
„ Північ.-кавказ. краю .	81·2	—	2·1	—
„ Україн. респ.	43·4	11·8	36·9	—
„ Білоруській	21·9	23·4	—	—

Ще краще показує національний склад професійних спілок в середній Азії про „національне самоврядування“, напр.:

Узбекистан — в 1926 р. всі профспілки мали в своєму складі:

туземців	67.120	} разом 178.406 осіб
росіян, жид. і ин.	111.286	

Спеціально спілка залізничників в Узбекистані має:

туземців	1.370	} разом 19.151 осіб
росіян і ин.	17.780	

Туркменистан — в 1926 р. нац. склад профспілок:

туземців	5.564	} разом 40.407 осіб
росіян	34.843	

Казакстан (Киргізія) — в профспілках 1926 р. було:

туземців	6.222	} разом 19.216 осіб
росіян	12.994	

Разом в середній Азії в профспілках 1916 р. було:

туземців	78.906	— 33·1%
росіян	159.123	— 66·9 „

Російсько-жидівський большевицький блок шахрайським способом, між иншим, маскує жидів, що займають поруч росіян пануюче становище в ССРСР. Ось в „La Russie opprimée“ (ч. 84 за 24.XII.1927) і в „Руль“ (ч. 2.151 в статті „Євреї в ВКПб“) подано цікаві відомости про жидів в урядах ріжних „республік“, як про це подавав відомости Сталін в своєму докладі на зїзді:

Жидів в урядових органах:

на Білорусі	30·6%
„ України	22·6 „
в Криму	16·3 „
„ Узбекистані	6·0 „
„ Азейберджані	5·8 „
„ Бурято-монгольській	5·8 „
„ Дагестані	5·6 „
„ Грузії	1·7 „
„ Татарській респ.	1·1 „
„ Башкирії	1·0 „
„ Німецько-волжськ.	1·0 „

В рос. столицях:

в Москві	12·0%
„ Петрограді	9·0 „

Порівняйте з раніш поданою таблицею про національний склад компартії: напр., в Криму наче-то між членами компартії нема жидів, а в урядових органах їх 16·3%. Відомо, що в урядових органах „автономної республіки“ можуть керувати лише члени компартії, отже... чому Москва маскує своїх союзників? Це про пагаційна боротьба з антисемітизмом по методу струся: ховає голову під крило і думає, що його не бачать! Цифри про участь жидів в урядуванні над поневоленими народами остільки ясні, що дальші коментарії нема чого робити.

Московський імперіялізм отаборився на колосальних просторах, поневолив сотні народів, поставив страшну машину визиску і тепер завзято верещить, щоб зацитькати фразами про соціалізм і робітниче-селянську владу своє власне сумління і голос поневолених трудових мас. Ми ж безжалісно зриваємо з

його маску і голосно заявляємо: поневолена і визискувана Україна з цим примиритися не може. Мусить прийти нова революція, яка зметє з української землі криваву систему московського визиску. Хай живе безжалісна для Москви українська соціальна революція, що замість московської брехні, насильства і визиску принесе Україні незалежність, трудову демократію, українську справжню селянсько-робітничу соціалістичну владу і суспільну організацію! Українська соціальна революція мусить позбавити світ від большевицько-московського кошмару і знов налити серця світового пролетаріату вірою в чесний соціалізм, в безмежну можливість розвитку нового братерського суспільства, знову налити натхнення в душі поневолених народів, що стогнуть під ярмом капіталістичного (європейського і московсько-большевицького зразків) імперіялізму.

Революція є необхідність.

На Україні власне потрібна українська революція. Не повстання в Європі, не повстання в Америці визволить нас, а власне повстання на Україні. Своя, українська революція. Це треба зрозуміти. Лише люде, які досли до необхідности повстати, усвідомили цю необхідність — лише такі люде можуть визволитись. Жадні міжнародні обставини і конюнктури, жадні допомоги від чужих держав не можуть нас визволити. Не можна визволяти раба, який сам не організує свого визволення і навіть не розуміє його. Лише самостійна українська революція змінить відносини на Сході Європи, ставши впоперек шляху московського імперіялізму.

Московський імперіялізм — це є головна сила, проти котрої мусить повстати Україна. Ось зверніть увагу на філософію цього імперіялізму. Навожу кілька документів з трьох моментів української трагедії.

В листі до кн. Вяземського московська цариця Катерина II казала: „...Искоренить развратное (украинцев) мнение, по коему поставляют себя народом от здешняго (великорусского) совсем отличным. Малая Росия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, которые правятся подтвержденными им привилегиями. Нарушить оные отрешением всех вдруг весьма непристойно б было, однакож и назвать их чужестранцами и обходиться с ними на таком же основании есть большее, нежели ошибка, а можно назвать з достоверностью — глупость. Сии провинции, также Смоленскую надлежит легчайшим способом привести к тому, чтобы они обрусели и перестали глядеть, как волк в лесу...“*)

Отже, формулу дано про хитру політику обрусіння. Цю політику і переводила Москва вірно цілих сто літ. До чого дій-

*) Наводит С. Бфремов в „Історії укр. письменства“, ст. 112.

шла ця політика в зв'язку з появою українського відродження і визвольного руху, показує другий документ. При трусі по революції у полтавського губернатора Багговута знайдено його рапорт міністрові внутр. справ з 4 лютого 1914 року за Ч.201 з програмою праці на знищення України й повне порабощення. В цім рапорті Багговут після загальної частини про задушення думки й духу укр. народу і про піддержання ворожого настрою та антисемітизму проти жидівства між иншим дає плян роботи систематичної й плянної по пунктах. Нового в цім рапорті не було нічого, бо все те вже давно переводилося в життя по наказу з Петербургу від царського уряду. Цей рапорт цікавий, як систематизація заходів на знищення України й укр. народу во імя „єдиної неділимої“ та „єдиної руської народности“. Ось деякі з тих пунктів:

„1. Принимать на должности учителей земских школ по возможности только великороссов.

2. Назначать на должности инспекторов народн. учил... исключительно великороссов. Таковыми, конечно, должны быть и директора народных училищ.

4. Всякого учителя, проявляющего склонности к украинскому движению, немедленно устранять.

5. Поставить правильно обучение истории России в школе... внедрять понятие о единой неделимой России, поясняя смысл слова „украина“, как „окраина“ государства в былые времена.

6. Обратить тоже внимание на преподавание истории в сред. учеб. заведениях.

9. Совершенно не допускать общеобразоват. курсов по прав. 4 марта 1906 г., а разрешать исключительно педагогич. курсы под руководством Министерства Народ. Просв.

10. Обратить особое внимание на сельское духовенство, на его политическая убеждения... Необходимо во главе епархий ставить преосв. архиереев исключительно великороссов.

11. Обратить особое внимание на семинарии... Ставить во главе их ректоров исключительно великороссов. Учащий персонал должен быть только из великороссов.

12. Необходимо субсидировать некоторые газеты в Киеве, Харькове, Полтаве, Екатеринославе с целью борьбы с украинским движением... Помещать статьи об экономической связи малорусских губерний с великорусскими.

13. Название „украинский“ воспретить, допуская только „малорусский.“

14. Вследствие обнаружившегося в последнее время стремления украинцев выйти из экономического подчинения Москве и основать свой торговый и биржевой центр в Киеве, желательно было-бы, чтобы Министерство Финансов вело национальную финансовую политику с целью закрепления за Москвою

ея положення економічного центра и уничтоження попыток к економічному сепаратизму українцев.

17. Допускати на різні должности не следует людей, которые когда либо хотя бы и в отдаленном прошлом имели соприкасательства к украинским стремлениям. Движение это становится опасным. Губернатор Багговут.“

Цей документ представляє цілу програму царізма що-до України. Однак революція переорала шлях царям. Але не дарма сказав Шевченко :

Не так тії вороги,
Як добрії люде —
І окрадутъ жалкуючи
Й плачучи осудять.

Окрадують її тепер ніхто інший, як „рабоче-крестьянская власть“, так звані „робітники й селяне“ московського окупаційного штабу на Україні.

Третій документ, про який би ми хотіли говорити — це большевицькі декларації про „єдину-неділиму“. Ми вже чули їх від Ларіна і Александрова. А всі факти, наведені раніш — є доказом, що заповіт царів і поміщиків що-до поневолення України виконують московські большевики — новий збірний Іван Каліта, хижий імперіяліст і насильник. Він з нечуваним нахабством визискує визвольні ідеї і почуття мас, повторяючи найрадикальніші фрази, якими силкується оправдати свою диктатуру. Огидний капіталізм і визиск мас називає соціалізмом, насильство — свободою, поневолення — правом, укріплення росіян на Україні — будівництвом України, циніків з Москви — українськими селянами і робітниками, призначення з Москви — виборами, переведеними українськими селянами і т. д. і т. д. Безсоромна брехня і обман — єдині методи большевицької поведінки і пропаганди. Диктатура над думкою вилілась в сказ белькотні про „марксизм“, „матеріалізм“, „діалектику“. Опустошено людську душу, зведено до кількох заялзених, противних науці фраз. Внесено гидотний розклад в педагогіку, організовано насильство над дітьми. Українським селянам і робітникам звязано руки й ноги отим московським словесним комунізмом, який аж захищається, та вмовляє людям необхідність повної покори перед Москвою.

В цій задушливій атмосфері не можна вільно дихнути. І тому мусить бути у нас одна думка, одна мрія: нова революція!

Це не жарт, не фраза: мусимо організувати революцію. Бо Москва панує і тому має змогу еволюції, повільного переходу до нового режиму, ми ж не маємо змоги до еволюції. Москва стала капіталістичною; диктатура для неї є формою панування над поневоленими народами. Московські комуністи стали капіталістами. Вони й далі будуть енер-

ійно захищати свої привілеї на панство. А ми? Що нам залишається? Наш народ прикутий до праці на пана. Панство в Москві переміниться (і переміняється), але система, утворена на Україні, не змінюється і сама не зміниться. Її треба валити, бо інакше надійде друга „столітня ніч“ панування Москви. Вже раз було: зломивши спротив активних елементів України, Москва була отаборилась на Україні на 200 літ. До чого дійшло те панування, до того дійде й тепер, до повної зтрати свідомости, до повного підпорядкування.

Необхідно широкого плану революційної боротьби, завершенням якої стане переможна українська революція.

Осередковим питанням мусить бути питання про владу. Треба усунути чужинців від влади. Це завдання історичного моменту. Я цілком усвідомлюю собі всю важність гасла: нова українська революція. Коли Москва уявляє себе сама, як „комуністичну“, „соціалістичну“, „селянсько-робітничу“, „центр світової революції“ і про це несамовито верещить, щоб нагукати людям у вуха „респект“ до Кремля, то це нас ні крихти не повинно стримувати перед висновками з фактів: не слова, а діла характеризують людей. Коли ми знаємо, що капіталізм є ворогом соціалізму, що Москва визискує робочий люд, що вона обернула Україну в колонію, то чи можемо, чи сміємо не зробити з того логічних висновків? Яко революційні соціалісти боремось проти капіталізму і проти поневолення народів. Отже логічно мусимо боротись і проти капіталістичної Москви, проти нашого колоніального пана. А що він себе величає і „соціалістом“ і „центром“, то це нам байдуже. Злодії і шахраї часто клянутьсь і присягаються, що вони святі люде, але коли їх піймано на злочинстві, то судять і карають. Большевики вже піймані на злочинстві, тому їх треба судити і карати. СРСР соціалістичної вартости не має. Не маємо чого в нім охороняти. Ми за революцію проти диктатури Москви.

Ми лише проти інтервенції і зовнішньої війни, бо не хочемо, щоб в наш край налазили імперіялісти з Європи. Раз ми проти большевицької Москви, то ми разом проти і капіталістичної Європи. Капіталізм Москви і капіталізм Європи — наш ворог. Ось чому революція наша мусить бути проти Москви і проти європейської буржуазії.

IV.

Большевизм, виступивши збройно і зрадницьки проти засад соціалізму і демократії, попав у велику суперечність навіть зі своїми словами і своїми цілями. Хилитання, шукання, спроби — цим повний большевизм. Від „певної ідеології“ залишились перекалічені слова, поруч яких виявились нові погляди. Марксизм

остільки був скалічений, що більшовикам довелося свої зміни назвати новим іменем „ленінізм“. „Ленінізм“ більшовики силкуються пояснити, як ніби логічне продовження і доповнення марксізму, але цей ленінізм навіть при першому погляді заносить нашішки з марксізму.

Більшовики твердять, що „ленінізм“ збагатив теорії Маркса розробляючи такі питання:

- 1 — теорію імперіялізму,
- 2 — умови і механіку здійснення диктатури пролетаріату, а також тактику пролетаріату в добі імперіялістичних війн і світової революції,
- 3 — питання про взаємовідносини пролетаріату і селянства — до, під час і після пролетарського перевороту,
- 4 — про значіння національного питання взагалі і особливо про значіння національних рухів в колоніяльних і півколоніяльних країнах для світової революції,
- 5 — про роль партії,
- 6 — про роль пролетарської держави за переходової доби,
- 7 — про совітський устрій, яко конкретний тип пролетарської держави за цієї доби*).

Що більшовики багато працюють над теоретичним виясненням суспільних проблем, особливо сторожно пильнують за розвитком капіталізму і збагатили політичну техніку — це треба признати. Але вони не дають нових теоретичних узагальнень, лише накопичують багато описового і експериментального матеріалу, який колись розроблять справжні учені-соціологи, а не політичні агітатори і шахраї. Ленін нічого нового не розкрив в явищах імперіялізму, бо вже перед ним імперіялізм був всебічно освітлений теоретиками, з марксистів нове слово в цій справі сказав Гільфердінг у своєму „Фінансовому Капіталі“. Отже, в 1-му пункті маємо лише претензійну заяву, а не реальний факт. Міркування про те, що Ленін відкрив „закон нерівномірности розвитку капіталізму“ межує з заявами гоголівського Хлестакова: це просто вигадка, а не „закон“.

Ще більш смішно виглядає друге твердження — про вияснення „умов“ і „механіки“ здійснення диктатури пролетаріату. Марксізм твердив і твердить, що диктатура пролетаріату може виникнути лише в найбільш капіталістично-розвиненій країні. Це є „передумова“ диктатури пролетаріату. А що Ленін вияснив? Що диктатура пролетаріату закономірно виникла в Росії, в найбільш капіталістично-відсталій країні в Європі? Коли Ленін установив новий „закон“ про можливість пролетарської революції в капіталістично-відсталій країні, то цим він не доповнив і не розвинув теорію Маркса, а відкинув її.

*) Див. Зиновьев : Ленинизм. Госуд. И зд-во, Ленинград, 1926, на ст. 7—8

„Диктатура пролетаріату“ виникла в Росії і то не в наслідок закономірного розвитку продукційних сил і відносин, а в наслідок воєнної і політичної кризи царизму. Революція прийшла 1917 року без участі большевиків, як продукт спонтанного повстання мас, зруйнованих і знищених війною. Революція в капіталістично-розвинутій Німеччині зовсім не пішла вперед, не перетворилась в соціяльну, не підтвердила ні марксизму, ні „ленінізму“. Коли-ж ленінізм хотів-би вказати на те, що соціяльна революція може статись лише в найменш капіталістично-розвиненій країні, то й тут „закону“ ще нема, бо в мало-капіталістичних країнах мало пролетаріату, отже, нема місця для його диктатури.

Що-до в'яснення „механіки“ диктатури пролетаріату, то й тут ленінізм ніякої нової теорії не дав вже тому, що в Росії большевики здійснили воєнну диктатуру, а не пролетарську. Диктатуру здійснили війська, головно-озброєні селяне. Пролетаріат, як кляса, стоїть в ролі наймита в державно-воєнного капіталізму, отже, соціяльно він є поневоленою клясою, тому всі розмови про його „диктатуру“ є звичайним шахрайством. Яку „механіку“ міг тут теоретично виявити Ленін? Коли-б справді йшла тут мова про механіку відносин, то цеб-була механіка поневолення робітників шляхом використання їх визвольних стремлень і... сущестії при помочі марксових слів. Коли оцінювати практичні наслідки ленінської тактики в сфері „диктатури пролетаріату“, то висновок тепер можна зробити такий: ця тактика і її „течія“ стали пугалом для пролетаріату. Мільони світового пролетаріату пішли (і цілком справедливо) проти тактики Леніна.

Що-до ленінських „теорій“ в області відносин селянства і робітництва, то це передовсім не теорії, а твердження. Теорія вимагає доказів. Коли публіцист щось твердить, то це ще не теорія. Ленін твердив двадцять п'ять літ до революції, що селянство — дрібна буржуазія, інтереси якої ворожі інтересам пролетаріату і що соціялісти-революціонери, які включили селянство в комплекс рушійних трудових сил, за це й мали від большевиків назву „дрібно-буржуазної партії“. Полеміка між марксистами взагалі (большевиками зокрема) і народництвом загалом відома. Як раз народники (особливо Чернов) теоретично в'яснили суспільну природу селянства і робітництва та знайшли наукові основи для солідарної політики селянства і робітництва. При чім тут Ленін? Та большевики в р. р. 1918-19 кричали про необхідність повної диктатури пролетаріату над селянством.

Що належиться Ленінові і К^о — це використання селянства для своїх цілей, а власне: большевики прикинулись прихильниками с-рівської програми соціялізації землі, щоб по-

тягти селян за собою, щоб у будучині відкинути соціалізації землеволодіння і замінити її на „націоналізацію“ (власне—удержавлення). Большевики тепер одверто признаються, що засаду соціалізації вони перейняли від с-рів не щиро, щоб лише хоч частину селян потягти за собою. Отже... ленінська „теорія“ про взаємини селян з робітництвом передовсім ніяка не „теорія“, а простісіньке політичне шахрайство. Ця „теорія“ звучить тепер так: компартія мусить керувати селянами! Щоб селяне були під проводом „пролетаріату“ (Компартії!). Через те у виборчій ординації до рад надано селянам „виберати“ 1-го депутата від 100000, а робітникам — від 20000 голосуючих. І робітник вартий 5 селянам. Це так і записано в „конституції“ большевицької держави. Вся „теорія„ Леніна що-до селянства зводиться до того, щоб обманом використати селян для цілей компартії. Такі „теорії“ виробляв і Микола II для того, щоб селяне йшли за поміщиками і попами. Ми знаємо з фактів, що ленінізм в практиці на Україні є нічим іншим, як лиш пропагандою покори для селян, капітуляції села перед містом, теорією пограбування і одурення українських селян.

Таке-ж по суті значіння Леніна і в національній справі. Чим він збагатив марксизм в цім питанні? Маркс ставився неприхильно до відродженських рухів малих народів, уважав їх за реакційні, буржуазні і т. и. Особливо Маркс був вороже настроєний проти славянських народів (за винятком росіян і поляків). В марксизмі виробилась традиція — уважать національно-визвольні рухи за буржуазні. Лише в ХХ столітті змінилось становище: багато марксистів пішло іншим шляхом, перенявши (иноді не щиро) засади народництва що-до національної справи. Соціалістичне народництво (і російське і українське) було носієм права самоозначення народів. Большевики ідеологічну роботу народників в нац. справі так само переняли фальшиво, як і ідею соціалізації землі. Що правда, вони з гуком і галасом почали в 1917 р. агітувати за „право самоозначення націй“, але ми, українці, знаємо найкраще, як це право здійсняли большевики на практиці. Кричали і кричать про „самостійність“ України, а обернули її в колонію, про що признаються навіть самі*).

Але у їх за те всть „теорія“ про те, як використати поневолену націю для скріплення єдиної-неділимої Москви. Вся агітація большевиків в колоніальних і півколоніальних країнах ведеться не для їх визволення (приклад України, Грузії і ин. навчає!), а для підбурення проти... Англії. Стару конкуренцію царів з Англією большевики переняли зразково і тепер агітують, що вся шкода в світі йде через „агличанку“. Брежнєв і об-

*) Див. статті комуніста Волобуєва „До проблеми української економіки“ в ч. ч. 2 і 3 „Більшовика України“ за 1928 р.

ман — це большевицька „теорія“ визволення поневолених національностей. Теоретичні схеми в націон. справі у большевиків ще слабші, ніж в інших питаннях.

Весь наш цей виклад є практичним покажчиком сумнівних „заслуг“ большевизму в національній справі. Не в полемічному запалі, а об'єктивно-науково ми констатуємо лише факт, що найлютішим ворогом поневолення народів є большевицький і буржуазний імперіалізм. Україна стоїть перед нами, як грізне обвинувачення большевизму.

Тепер поглянемо, як „ленінізм“ вияснив ролю партії — в соціальної революції і диктатурі пролетаріату. Що власне „Ленінізм“ додав до теорії партії, як суспільного явища? Нічого. Але він увів у практику партійного життя всі засади військової організації: диктатуру (олігархічного типу) центрального комітету, скасував цілковито партійну демократію, всі керівники партії призначаються згори: так звана система секретарів будується призначенням від ЦК (згідно генерального секретаря партії) до губерній, губерніяльні секретарі призначають округних і повітових і так далі аж до секретарів „ячейок“ фабричних чи сільських. Секретарі є по суті командами відділів партії. Збори членів проводяться без права ініціативи і навіть обговорення допускається лише внапрямі ухвалення всіх вчинків вищих інстанцій партії. Запроваджено одверте голосування (щоб було видно, як хто голосує!).

Партія через свою систему комітетів і секретарів є державністю: керує радами, профспілками, кооперативами, комсомольськими організаціями і взагалі всіма суспільними групуваннями. Військо, флота і поліція підлягають центрові і представляють із себе окремі організаційні піраміди, якими ЦК тримає всіх інших в стані постійного напруженого страху.

„Державна“ організація (система рад) фактично і юридично підпорядкована партійній організації, але тому що в радах панують комуністи, то фактично „державна“ є партія. В цім явищі маємо приклад кумуляції (злиття), держави і партії в одно існування. Такі держави були й раніш: де спотіі. Субєктом державної влади є, не населення, не нація, не трудові класи, а партія. Провід партії є незмінний в особі навіть не ЦК, а політбюро — комісії із 7 осіб (олігархія!), між якими *primus inter pares* (перший між рівними) є формально генеральний секретар партії, фактично-ж він є диктатором. Такий характер організації фактичної влади має лише самодержавна монархія. Диктаторсько-монархічна влада завжди і скрізь карала і карає не лише за вчинки, але й за погляди! Цим самодержавні системи відрізняються від демократичних. Демократія формально карає лише за незаконні вчинки, а самодержавство — за вчинки і за незгідні (особливо за критичні) думки і погляди.

Що в компартії так і є — це ви бачите що-дня на фактах: навіть вожді (як Троцький, Каменев, Зіновів, Раковський, Радек, Преображенський, Пятаков і т. д. і т. д.) покарані за інші думки, ніж у Сталіна. „Менших“ членів партії садовлять по тюрмах (напр. Шумського на Україні) і висилають на Сибір або взагалі за межі району їх постійного життя.

Ця організація влади в самій партії наближає її до типу воєнних партій. Такою є партія фашистів в Італії. Такими бувають якраз воєнні партії, котрі розпоряджаються воєнною силою для поборення політичних противників і здійснення насильної влади над населенням. Історія повна прикладів про діяльність таких партій. З таких партій витворювалась звичайно шляхта, як привілейований пануючий стан. Перед більшовиками таким станом було в Росії дворянство, витворене з воєнщини за старих часів. З воєнщиною бувало в історії конкурувала церква (духовенство). У більшовиків „церква“, як ідеологічна організація, що дає „світогляд“ і „супільну мораль“ — зливається з партією: марксісти. Всяка пануюча церква жорстоко переслідувала єреси — тепер вони називаються у більшовиків „ухилами“. Компартія є не лише організацією з політичною метою, але разом і ідеологічною (марксівською) групою в суспільстві. Через це компартія переслідує інші думки — так робив державний католіцизм (*ecclesia militans* — воююча церква), державний пуританізм, кальвінізм, православ'є. Так роблять всі „віри“, коли стають державними. В СССР державною вірою є лєнінізм, або інакше кажучи — секта Лєніна в марксізмі. Доля цієї віри подібна до всіх вір — розклад. Пригадайте як розклалось християнство:

християнство	{	православ'є	{	ріжні течії і секти
				лютеранство
		католіцизм		кальвінізм і т. д.

Подібно розкладається марксізм:

марксізм	{	ортодоксальний	{	соціал-демократизм
				лєнінізм
		ревізіонізм		{ троцькізм шумськізм і т. д.

Доля всіх суспільних ідеологій і вір!

Необхідну постійність має лише чиста наука, основи якої тримаються лише очевидними істинами і організують людство на вищих щаблях свідомости. Віри-ж вироджуються і гинуть. З ними гине і політична, вибухова сила віруючих груп.

Більшевизм, як *ecclesia militans* марксізму згине, не зважаючи на той чи інший час свого панування. І згине як раз через боротьбу проти його в першу чергу самих марксістів — соціал-демократів і взагалі соціалістів, які захищають засади демократії. Демократія завжди і скрізь була тією силою, що

ничила диктатуру. Навіть диктатори, коли хотіли усунути інших диктаторів, то використовували з пропагандійною метою засади демократії.

Але диктатура ніколи й ніде добровільно не зходила з історичної сцени. Так буде і в ССРСР. Помиляються ті соціалісти, що думають, ніби большевизм може поступово переводитись в демократію. Цього не буде. Як певні „демократичні“ уступки, так і скасування диктатури було в історії здобуто лише шляхом боротьби і то революційної — лише зі зброєю в руках і шляхом свідомого порушування правової системи диктатури.

Це саме в історично-неминучим і в Росії („ССРСР“). Диктатуру однієї партії можуть скасувати лише інші партії, організовані по одному типу з пануючою. Большевицьку партію, може звалити (і звалить!) сила, що буде ідеологічно і організаційно конформною (подібною) до большевицької, бо— „клин клином вибивують“. З демократичною партією можна боротись демократичними засобами: дискусія, голосування, принцип більшості, принцип виборності і ин. — це все дійсне і реальне в боротьбі демократичних, але не диктаторських груп. „Ленінізм“ утворив партію по типу війська, отже через те і анти-большевицька соціалістична партія мусить мати демократичну ідеологію, але — військову форму організації. Диктаторів валиться во імя демократії, але диктаторським (насильним) шляхом. Це установила історична практика, тому ленінізм нічого „теоретично“ не додав до теорії партії: теорія партії у Леніна цілком покривається з теорією партії у... Миколи II.

„Ленініці“ нічого не вияснили і про роллю „пролетарської держави“ за переходною доби. І в цім питанні думки їх дуже бідні! Вже через одно те, що „ССРСР“ не є державою пролетарів“, то ми не можемо вважати тактику компартії за тактику пролетарів, бо на практиці є тактика лише Політбюро і генерального секретаря партії. Сам Троцький заявив, що Сталін і Бухарін не є представниками пролетарів, а лише узурпаторами влади над ними. Навпаки, свою тактику Троцький уважає за пролетарську, а сталініці називають її за дрібно-буржуазну і меншевицьку.

Комуністи скрізь покололися на кілька течій: і в Росії, і в Німеччині, і Франції, і Чехії і т. д. — скрізь маємо тепер по дві, а то й по три компартії. Вони всі оперують „ленінізмом“, але смертельно борються між собою і взивають себе взаємно „зрадниками“, „контр-революціонерами“, „білогвардійцями“, „дрібною буржуазією“ і т. д. Це доказ, що „ленінізм“ вмірає перед нашими очима — він оказався дуже недовговічним! Те, що проти „ленінізму“ заявила подавляюча більшість робітництва і соціалістів, показує на скінченість історичної ролі ленінізму.

Ленін і більшовики силкувалися надати своїй діяльності месіянсько-історичне значіння. Про це вони що-дня кричать, удаючи начеб-то не помічають, що подавляюча більшість робітництва в цілому світі рішуче стоїть проти них. Вони себе самі величають „вождями світової революції“, Москву — „центром“ її, але світової революції якраз в дійсності не має і вона надовго відсунута якраз ленінізмом — пролетаріят злякався жаху, брехні і гидоти в більшовизмі і одсахнувся од Москви. Більшовики галюцінують: їм увиджується революція, а в дійсності світової революції нема і скоро не буде. Оцеї ілюзіонізм більшовицьких вождів є прикметою того, що вони психічно хворі. Більшість вождів — параноїки, незвичайно напружені в основному почуванні — своєї месіянсько-історичної ролі. Вони відчувають, ніби „керують“ світовою революцією, але не бачуть страшної дійсності — вони командують, керують, кричать, парадують в порожньому повітрі. Москвацентризм, як основне своє почуття, на словах хибно трактують, як світоцентризм. Революція вибухла в Росії, а вони думають, що революція йде в цілому світі і вони в Москві, а ніхто інший, керують нею! Манія величності і манія переслідування („скрізь змови і зради!“) почерзі трясуть бідними маніяками, що захопили зброю і розмахують нею в Росії та по завойованих країнах. Очевидно, між хворими багато є й здорових, які критикують перших, але перші люто розправляються з ними: маніяк не любить, щоб його суперечили.

„Месіянсько-історична“ роль ленінізму вже виявилась: ленінізм відсунув соціально революцію в Європі принаймні на кілька десятиліть. „Теоретичні“ міркування більшовиків про світову революцію і роль в ній Москви — це белькотня хворих людей, які через свою хворобу ніколи не можуть опанувати науковим методом досліду і логічно говорити про стан річей.

Нарешті більшовики говорять про „совітський устрій, як конкретний тип пролетарської держави за цієї доби“. В цім тверджені багато юмористики. „Совітська держава“ є одна в світі, отже, вона є явищем індивідуальним і вже через одно це не може навіть бути типом. Типове є лише те, що відбиває в собі багато однакових повторень. Типове є відбитком повторення. Що значить „конкретний тип“? Коли-б було багато пролетарських держав і у всіх їх зрештою панувала-б однакова форма устрою, то вона і була-б типовою. Де на світі є пролетарські держави? Пролетарської держави нема навіть в СРСР. Диктатура над пролетаріатом не є державою пролетаріату! Ми бачили становище пролетаріату в Росії і на Україні. Пролетаріят в наймах у капіталістів приватних і капіталістів, організованих державою. Державно-організовані капіталісти (як назвав

їх Томський: „уродливий блок хозяйственников, аппарата и проф-союзов“) з конкуренційних мотивів дуже ненавидять приватних (але одночасно легалізують їх) і щоб одріжнюватись прибрали собі різні назви: „державний капіталізм“, „компартія“, „совітська влада“, „робітничо-селянська влада“ і т. и. Свою господарську систему називають „державним капіталізмом“ і в той же час „соціалізмом“, таким чином надаючи соціалізові капіталістичний зміст. Отже, по „теорії“ лєнінців виходить, що соціалізм є такий суспільний устрій, в якому робітники правом власности відокремлені від засобів продукції, продають власникам засобів продукції свою робочу силу, а ті її купують з метою визиску; робітники страждуть від безробіття і т. д. Такий устрій панує в СССР, большевики його називають „соціалістичним“, але весь світ знає, що це капіталізм. А ми всі знаємо, що в цілому світі йде боротьба робітників проти капіталізму державного і приватного.

Большевики теоретично знають, як це я довів на основі книжки Бухаріна, що при пануванні державного капіталізму принципово неможлива диктатура пролетаріату, цеб-то пролетарська держава. Свою систему вони називають державним капіталізмом (це правильно!), але в той же час з агітаційних міркувань називають його соціалізмом, а „совітський устрій“ — диктатурою пролетаріату. Ясно, що це вони роблять, як свідоме шахрайство, щоб одурити, зацитькати своїх низових партійців і робітництво з метою — зберегти свою владу над ними і можливість далі визискувати їх. Не вірячи в силу своїх слів і аргументів, большевики „правдивість“ своїх слів захищають зброєю, диктатурою над трудовими масами, цензурою над їх думкою і т. д.

Ви звернули увагу на потрійний поділ промисловости: союзна, республіканська (сказати-б кравва), місцева. Це є три кола компетенцій правних, адміністративних, державно-політичних. Цей устрій нам нагадує ніщо инше, як феодалізм. Старий, середньовічний феодалізм, якому смертельний удар нанесла французька революція і доконали революція XIX століття, був оснований на базі аграрного господарства, з поділом феодалів на різні шари, з уділенням їм різного розміру публичних (державних) прав і васальної залежности від сюзерена. Королі, герцоги, князі, графи, барони, маркізи — це терміни, які вказують на різні степені прав і привілеїв, на різні кола компетенцій в старому феодальному суспільстві, що покоїлось на визисковій праці селянства, прикріпленого до панів, безправного, поневоленого. Ідеологією феодалізму була релігія, формою організації — панська держава. Большевицький феодалізм має ідеологію „пролетарську“, покоїться на визиску праці пролетаріату і селянства. Селянство — найнижча верства, потім про-

летаріят, потім — низи компартії, потім верхи їх, а зверху верхів — вожді з диктатурою політбюро. Як і в старому феодалізмі вся земля в „совітській системі“ оповіщена власністю держави, поділена на кілька частин — а) радгоспи (радянські господарства = державні маєтки), б) землі державних трестів, в) землі концесійні і нарешті — г) землі селянські. Єрархія управління і визиску земель (праці селянства і робітництва), стоїть рівнобіжно з єрархією промисловою (державно-територіяльні вказані групи та ще господарські „групи“, „кущі“, „трести“ і т. и.). Третя паралель — система рад, як машкарадна установа для „демонстрації“ держави, за якою стоїть четверта паралель — компартія, з різними в ній єрархічними групами.

Державний совітський капіталізм — є явищем модерного промислового феодалізму, який має свою паралель і в приватному капіталізмі, що стремиться замкнутись в феодальну систему, як це вказує талановитий американський соціолог Едвард Росс. Політична суть феодалізму — злиття публично-правових, господарських і власницьких функцій в руках однієї державної, єрархічно організованої групи, в середневіччі — шляхти і духовенства, в наш час — в капіталізмі взагалі і в совітській системі большевиків — зокрема. Відношення феодалізму до трудових мас: повне поневолення їх, безмежний визиск їх праці, позбавлення їх свободи руху („прикрепление“) до поміщиків раніш, до фабрик — в СССР!), свободи думки (цензура і монополія друку).

Що більш глибоко-наукові студії ми зробимо над „совітською системою“, то більше зустрінемо в ній конформних (подібних) явищ з феодалізмом. Це дуже серйозна річ: на історичну сцену вступило нове явище, що загрожує повним поневоленням людини. Мабуть і ви дивуетесь, чому большевики так брутално поводяться з Україною: невже вони не розуміють всієї ганебності, несправедливості і пониження нашого визискуваного робітництва і селянства? Невже не бачуть суперечности між своїми словами і ділами? Невже не бачуть, що замість соціалізму роблять найгіршу форму капіталізму? Можна багато поставити подібних, просто трагічних питань, але це все даремно: большевики і бачуть, і розуміють де-що, але вони нічого не можуть радикально змінити, коли не хочуть зріктися влади і скінчити політичним самогубством. Во імя визиску мусять триматися свої системи. Хіба вони можуть допустити вільне голосування для пролетаріату? Таж на виборах їх змете пролетаріят. Хіба вільні вибори на Україні до рад не дали-б 80% мандатів українцям? Обовязково дали-б, а це повело-б негайно до упадку большевицької влади і відокремлення України від Москви.

Феодальна система може триматись лише диктатурою. Старий феодалізм знищений був лише революційно-буржуазною демократією, новий феодалізм буде знищений лише революційно і лише трудовою демократією. Ленінізм, який витворив оцей новий тип промислового феодалізму не є „конкретним типом пролетарської диктатури“, а як бачите — він є типом феодалізму, приложеного на промисловій основі і ленінсько-державній концепції комунізму, зглядно — державного капіталізму. Це значить, що ленінізм теоретично так перекалічив соціалістичну ідею, що довів її до повного заперечення.

Ленінізм є запереченням соціалізму.

Соціалізм будується на одній центральній ідеї: об'єднання робітника правом колективної власності зі знаряддями продукції, селянина — з землею, а капіталізм на ідеї протилежній. В СССР здійснено якраз ідею протилежну, значить про соціалізм в СССР не може бути мови. Але що гірше: державний капіталізм є гіршою формою капіталізму. В 1920 р. Бухарін іронічно називав державний капіталізм найбільш „удосконаленою“ формою капіталізму і через це вважав принципово його неможливим за диктатури пролетаріату. Тепер і Бухарін кричить, що їх господарська система є державним капіталізмом. Отже ясно, що ця система відкинула диктатуру пролетаріату.

І так є в СССР. Панує огидний тип державного капіталізму, організованого по типу феодалізму. Як що Ленін теоретично дав „узаasadнення“ цього явища і своєю писаниною „доповнив“ марксизм, то ми можемо сказати просто й одверто, що не дарма 40 мільонів робітників в Америці, не дарма 100 мільонів трудящих в Європі не прийняли цього „ленінізму“ і тільки темні, неграмотні робітники в Росії (та й то незначна їх частина — на 140 мільонів населення і на 32,5 мільони пролетарського населення прийняло ленінізм щиро чи нещиро 1,1 мільони) піддалися були на хвилину обіцянкам Леніна, а тепер гірко покутують свою колишню сліпоту.

Для історії людства залишиться лише спомин про жахливе перекалічення визвольного ідеалу трудящих і про добу страшного насильницького феодалізму, запровадженого людиною, що вмерла від прогресивного паралічу, та його прихильниками. З погляду інтересів робітництва і селянства ленінізм може бути визнаний лише шкідливим і злочинним явищем. Ще минуть роки, ще розвіються ілюзії, ще розкриються очі бідних, замріяних робітників і селян, що не бачучи того „ленінізму“ на практиці сліпо захищають оту форму будучого свого рабства. Я плачу з болю, коли бачу українського робітника чи селянина, в Європі чи Америці, коли він наслухавшись агітаційної брехні московських урядових агентів, захищає Москву, Славить Леніна, радіє, що „ленінізм скріплюється“ на Україні, і не розуміє, що

він славить і вихвалює закріпачення українського трудового люду, позбавлення його навіть права вільно думати й говорити, обернення його в безсловесну, зтерорізовану, запряжену в залізне ярмо диктатури худобу. Ви — бідні сліпці! Не тіштеся, що ваших братів поневолено. Колись українські сліпці вихвалювали царів і цесарів, славили їх війни, а винищення України називали її щастям.

На їх колись гримнув Шевченко :

Не хваліться царевою
Славною війною,
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять.

І тому молився наш великий поет і оборонець, щоб нарешті прийшов той час, коли люди
„царя до ката поведуть“,
а на землі настане братолюбів і той устрій, про який мріяв поет :

Чи є що краще, лучче в світі
Як укупі жити,
Добро певне з братом певним
Спожить, не ділити?

В цих словах світить соціалістична мрія поета, а хіба на Україні заведено такий устрій? Там лютує скажений державний і приватний капіталізм, що заїдає працю нашого народу і його волю.

„Жити по своїй волі на своїй землі“ — це заповіт великого українського соціаліста Михайла Драгоманова, а хіба „соціалістична система“ і „ленінізм“ в здійсненні ідеалу Драгоманова? Ми, соціалісти-революціонери, послідовці Драгоманова вимагаємо здійснення влади дійсних селян і робітників, влади в формі трудової демократії, як про це учив Драгоманів. За це большевицько-московська агентура називає нас „дрібною буржуазією“ і лле помій клевети на нас, оборонців соціальної революції, оборонців селянсько-робітничої соціалістичної демократії, оборонців самостійної, соборної, соціалістичної Української Республіки, на нас — борців проти всіх форм капіталізму — як приватного, так і державного.

Феодално-капіталістична Москва набрала собі агентів з по-між українців та навчила їх повторяти сліпо, як наспівані грамофони, московську клевету, московську моральну отруту, якою труїться бідних українських людей, забивається їм памороки брехнями про соціалізм і т. и. І вони, бідні сліпці (а й де-які свідомі запроданці) осмілюються базікати про нас, українських соціалістів-революціонерів, нісенітниці: ми скинули гетьманщину і вигнали німців, а Москва клеветує, що ми йдемо разом з гетьманцями; ми боролись проти шляхецької пілсуд-

чини, а вони клеветують, що ми йдемо з Пілсудським; ми боролись проти петлюрівщини во ім'я української соціальної революції, а вони нас називають петлюрівцями, ми перші завели на Україні владу трудових Рад, а вони клеветують, що ми ніби за буржуазію. Це все робиться умисно. Це все робиться для того, щоб ви, українські селяне і робітники, йшли війною проти нас; обороняли владу Москви, щоб ви власними руками зкріпляли свою неволю і знищили тих, хто вам очі розкриває, хто вам правду і соціалізм несе. Це все робиться для того, щоб Москва й за цієї історичної доби стала твердо ногою на Україні і сатаною реготалася з того, як українці-сліпці самі добровільно кують себе в кайдани і визвірюються на своїх же революціонерів, Так, це робиться для того! Так вони напувають наш люд отрутою брехні, московською давньою горілкою. І не лиш горілкою словесною, а й реальною. Ну гляньте на ці страшні цифри, що показують, як московські нові феодалі споюють народні маси. Як цар зробив собі горільчану монополію, продав і торгував алкоголем, обдирав пянством зубожілих, затурканих, неграмотних темних людей, так і пани большевицькі:

в СССР р. 1924	випито спирту	9840000	літрів
1925	" "	49330000	"
1926	" "	246000000	"
1927	" "	387450000	"

Коли на Україну порахувати 20% (пропорційно числу населення), то й то припадає в 1927 р. 77,5 мільонів літрів, вартість яких що найменше 200 мільонів рублів (або 100 мільонів доларів). Відомо, що люде пють і з безнадійности. 100 мільонів доларів у рік бере Москва з України лише за п'яцтво. Замість соціалізму Москва дала Україні — п'яцтво, ставши на Україні шинкарем. Замість соціалізму — владу „рад“, у яких чужинці верховодять, що року одними податками в московську казну 200 мільонів данини перепроводжують, грабують працю селян і робітників торгівлею, промислом, своєю „кооперацією“, грабують на утримання своєї окупаційної армії і кричать, що це соціалізм, що це самостійна Україна, що це українська влада, що це робітничо-селянська влада, що це українська культура і т. д. і т. д.

Пошматували українську землю, везуть своїх колоністів, здають землю в аренду європейським капіталістам, виселяють українців з України, а своїх везуть в Донбас, Кривий Ріг і набивають „своїми“ український промисел, кричать, що це соціалізм, що це робить українська влада, що це роблять українські селяне і робітники і т. д.

Кричить Москва по всьому світі про своє „будівництво“, про волю владу через своїх агентів, що року сипе на їх мільони золотих рублів, доларів і всяких валют, щоб вони їй роби-

ли славу, щоб вони ганьбили українську революцію, українських соціалістів, українське військо, українських героїв соціальної революції, живих і поляглих в сиру землю, щоб вони ганьбили могили і пам'ять наших лицарів, щоб вихваляли фальш московську, диктатуру російсько-жидівського большевицького блоку, щоб вихвалювали чужинців, які удають себе за владу українських робітників і селян. А особливо, щоб оганьбили, опльовували партію українських соціалістів-революціонерів, які не зрадили свого революційного і українського прапору.

О, спеціально проти нашої партії направлена ганебна акція московських агентів і сліпців, захоплених ними чи брехнею, чи грошима в свої сіті: найбільш дошкуляють Москві соціалісти-революціонери, як представники ідеї самостійності нашої соціальної революції. Вся оскаженіла лють і бризки отруйною, гадючою слиною Москви проти нас, проти наших незрадливих провідників і вірних товаришів. В цілому світі працює проти нас московська агентура, орудуючи грошима, награваними з України.

Московська дзвіниця голосніше дзвонить, ніж українська: за Москву працювали сотні літ мільони агентів, письменників, газетарів, купців, промисловців, учених, а хто за Україну працював? Та-ж ім'я України світом залунало, коли вибухла наша революція, коли трудові маси були соціалістами-революціонерами підняті на боротьбу, коли повстало наше революційне військо. Лише тоді світ почув ім'я великого поневоленого народу, але по-за іменем мало що взяв. Чи були про Україну книжки чужими мовами? Ні, не було. Чи говорили про неї учені люди, чи подавали поважні і серйозні відомости газети? Ні. Говорилось з московського голосу, що ми й не нація, що ми й не народ, що ми й не культурні, що й мова наша не вироблена, що ми німецькі агенти, що ми не нація, а партія...

В цей час Москва сіяла і сіє клевету про нас, сурмить в тисячі сурм, дзвонить в тисячі дзвонів і купує тисячі українців, які виступають проти нас ніби як „певні свідки“, що з московської помийниці черпають свої помії і обливають нашу боротьбу, нашу революцію, наших героїв, наші могили, виступаючи юдам у ворожих рядах проти нас. Московська дзвіниця голосніше дзвонить, ніж українська, але надходить час, що ми Москву перееможемо. Я не боюсь того, що над нас кляне Москва та її українські агенти. Не боюсь того, що клеветє скрізь на мене: бачу лиш, як що-дня росте страх її перед українським революційним рухом, перед зростом свідомости українських трудових мас. І що більше скаженіють московські прихвостні, то більш ми маємо певности, що росте наша сила. І що московська агентура розкричалась в Америці проти мене — це не страшно, бо ж бачите, що вся московська „червона армія“ з українців в

Америці боїться проти мене публично, перед моїми очима виступити і при людях боротись проти мене. Руки короткі! Проти правди не встоїш. Тому лише з-за кутків, як зайці десь в кущах сидять і пишчать свої брехливі слова. Оце вам доказ московської сили на вільному повітрі. Лише на обезбровній і від світу одрізаній Україні задиркувато верещать московські прихвостні і пройдисвіти, озбровні до зубів насильники.

І до вас, українських робітників і селян в Америці і Канаді, поналазили московські агенти і вмовили українським людям, що вони, російсько-жидівський большевицький блок, більше люблять Україну, ніж ви, ніж ми, українці! Цей обман страшний для України тяжко-шкідливий, але ми його будемо без жалю, розбивати і з московського полону наших бідних одурених людей визволяти. Вони нам не вороги оті бідні українські робітники, що „записалися в большевики“ — вони наші нещасні, у ворожий табір захоплені, браття. Мусимо їх визволяти з любовію і саможертвою і навіть коли вони в сліпоті своїй будуть на нас московською клеветою кидати — не гніваймось на них, а мужньо розкриваймо правду перед ними. Прозріють їх очі, прокинеться серце і нарешті вернуться вони туди, в ті ряди, де йде боротьба за визволення України.

Одкриваймо московсько-большевицьку неправду: оті „марксісти“ — большевики весь час кричали, що селянство — це реакція, дрібна буржуазія, а тепер, щоб тягти і дурити селян, вмовляють їх бути під „проводом пролетаріату“, цеб-то московської олігархії. Національні рухи були раніш в большевицькій словесности „реакційними“, „буржуазними“, а тепер большевики взялись за розрішення національної проблеми і визволення поневолених народів... шляхом підпорядкування їх Москві. Замість соціалізму завели большевики державний капіталізм, який перед сліпцями називають соціалізмом. Кричав 25 років Ленін, що кооперація — це „буржуазна штука“ і що соціалісти-революціонери через те, мовляв, і буржуазія, що захищають кооперацію, а тепер... Ленін і його опричники почали хвалити кооперацію, як шлях до соціалізму. Ми про це доводили 25 літ, а за це Москва пішла на нас війною. Ще марксизм мав одну думку: що політична влада може бути лише відповідна економічній базі, а тепер кажуть, що на базі капіталізму може бути комуністична влада. Кричали, що соціалізм може бути заведений лише шляхом світової революції, а тепер твердять, що соціалізм можливий в одній країні, в Московщині, і що комуністична система може співпрацювати з капіталістичною, а комуністи — з капіталістами. Вони можуть співпрацювати з капіталістами, але за те не можуть співпрацювати з соціалістами.

Ось їх „ідеологія“!

Криза думки явна і очевидна. Мети вже нема. Вже колишню мету (комунізм) заступало одно бажання — всякою ціною зберегти за собою владу. Тому їм потрібне „признання“ від буржуазних урядів, тому потрібні „позички“, тому потрібна війна з соціалістами, особливо з українськими, грузинськими, вірменськими, білоруськими і ин. Світова революція їм вже не потрібна! Вони її самі й недопустили. Коли ви пригадаєте обстанову з весни 1919 року, коли в Угорщині здійснилась диктатура пролетаріату, коли те саме сталось і в Баварії, коли Європа була вся підмінována революцією, тоді саме Москва воювала з Україною, щоб знищити нашу соціальну революцію і завоювати Україну. Замість цього мусила б Москва з нами мир заключити і з нами разом перейти Карпати, залити революційними військами велику угорську долину — і тоді напевно революція охопила б Балкани, середню Європу і докотилась до Середземного моря, Атлантику і Балтійського моря. І це був би грандіозний суспільний переворот, почалась би нова доба історії Європи — соціалізм.

Але Москва сліпо впялась пазурами в Україну, бажала не світової революції, а передовсім висмоктать, як упирь, кров українську — і тому не перейшли Карпат великі революційні армії — українська і російська, не подали руку допомоги революційній Угорщині, яка без допомоги впала через 4 місяці, а Баварія впала через місяць. Тому поляки напали на Галичину, румуни на Буковину й Бесарабію, тому буржуазія вернула в Німеччині, Австрії, Угорщині і сказала в формі фашизму в Італії. Європейська соціальна революція була цілком можлива весною і літом 1919 року, але Москва цього не бачила і тому загубила, зрадила європейську революцію, викликала велику реакцію, що тягнеться й досі. Розбила пролетарський рух у світі, підминавши своїми агентами соціалістичні партії і робітничі організації, а з цього вийшло ослаблення соціалістичного руху і скріплення буржуазії. Як реакція в Європі, так реакція і на Україні, українська перлюривщина, — це є об'єктивно плід московської тактики. Зріст „правих“ настроїв на Україні, прохання допомоги у німців, орієнтація на Антанту, союз Петлюри з Польщею, появлення нових течій в українській політиці (хліборобигетьманці, фашисти і т. п.) — це все зявилося, як реакція на большевицький наступ, на воюючу і наступаючу Москву, що перла силою на Україну, а слабоголові елементи з переляку вгналися за допомогою, хоч від чорта — аби допомога. Ця примітивна думка захоплювала все ширші кола і розкладала колишній міцний український революційний фронт. Що більш переглядаємо і виучуємо факти революції, то більше впевняємось, що найбільшим шкідником для світової революції і творцем ре-

акційної петлюрівщини, петрушівщини, гетьманщини була московська большевицька тактика. І ця тактика помстилась на Москві — тепер Москва стоїть морально ізольована від світових трудових мас, зненавджена підневольними „сьоїми“ масами, кокетуюча лише зі світовою буржуазією і своїми непманами!

Комунізм у Європі впав, рештки його розкладаються. Животіють лише оплачувані Москвою гуртки, а пролетаріят Європи і Америки відвернувся від большевицької Москви. Це її історичний смертний засуд! Вже не вернуться дні колишнього очарування, вже не співатиме гимнів Москві європейський пролетаріят, вже не виступлять перед ним з гордим від успіху обличчям московські агенти, бо вже їх тепер скрізь зустрівають презирством і свистом, як східньо-європейських насильників, грабіжників-імперіялістів.

Sic transit gloria mundi — так минає слава в цьому світі — говорили в латинській старовині.

V.

Ми приходимо до кінця нашого огляду.

Ми тепеливо перейшли через всі дотеперішні доби Великої Революції на Сході Європи і стежили за сумною долею пошматованої ворогами України.

Не раз радісно підносилося наше серце, коли ми бачили воскресаючу Україну, і туга колотила нас, коли ми бачили насильство над нею неситих сусідів. Але ще не випили ми всього лиха нашої неволі, ще воно заливає поля наші й степи. Ми бачимо ще великі муки народу нашого, трудового українського народу. Ще він колотиться як птах в клітці, але в цього птаха вже виростають міцні кігті і могутий дзьоб.

Лихо наше в тій історичній несвідомості і неорганізованості мас та розшматованості народу на кілька частин. Лихо наше і в тім, що українська нація має темну, буржуазно-реакційну інтелігенцію, яка губила й революцію і тепер нищить народні сили своїми злочинними орієнтаціями на чужинців, своєю вірністю капіталізові. Подавляюча більшість нації — селяне і робітники, 70% неграмотних, неорганізованих, в релігійній тьмі полонених людей. Страждуть вони, мучаться в неволі, але не вміють бачити виходу, не вміють організуватися.

І коли поставити питання про визволення, то відповідь ясна: треба організувати культуру, свідомість народу, треба організувати господарство, незалежне од ворога, треба організувати політичну боротьбу, а цим шляхом прийдемо до її найвищого пункту — соціальної революції. Ідея революції — це єдина формула визволення України. Не буде революції — не буде визволення. Це цілковито ясно випливає, як з аналізу суспільного

становища народу, так і минулих періодів революції. Революція мусить бути соціальною тому, що визволитись треба робітництву й селянству, з яких складається більшість нації. Значить національне наше визволення мислиме може бути лише, як соціальна революція.

Очевидно, революція не може вибухнути з одних слів. Для революції треба передумов — суб'єктивних і об'єктивних: розвиток певних матеріальних сил і розвиток свідомости. Це все вимагає напруженої культурної, господарської і політичної організаційної роботи. Вже тому, що так тяжко йшов процес усвідомлення на Кубані, в Україні, в Галичині, на Підкарпатті, де наші люде ще 10 літ назад не знали в більшості, що вони українці. Тим менше вони знали щось про політику, ще менше знали про хиби соціального устрою капіталістичного суспільства. Це все такі великі і складні явища, що їх легко зрозуміти не можна, а неграмотним людам це зрозуміння без допомоги освічених людей взагалі не можливе. Неорганізовані люде взагалі не розуміють суспільного життя. Більшість нашого народу неорганізована — і це вже одно вказує, що вона не розумів шляху свого визволення. Не хворий знає шлях вилікування, а лікар. Так і в суспільних справах: поневолений відчував лише муки неволі, але не знав, як можна визволитись, коли він неорганізований.

Отже, треба нам ще довго і багато попрацювати для організації свідомости і підготовки революції, бо вона прийде не легко і не так вже швидко, як би нам бажалося. Чому? А чому сталася взагалі революція? Тоді ж була ще менша підготовка?

Велика революція 1917 р. сталась передовсім не нашою силою й ініціативою! Вона до нас прийшла, а не ми її свідомо викликали. Прийшла з Росії, з Петрограду й Москви, де організоване, підготовлене російське робітництво під проводом російської революційної інтелігенції її вчинило. Ми лише скористувались добром революції 1917 року і розгойдали трохи український народ, ведучи першу національно-соціяльну пропаганду. Вже в-осени 1918 р. ми змогли перевести українську революцію самостійними силами, які витворилися в революційних переживаннях протягом більше року і повстали в певних сприятливих обставинах осені того року. Одначе наші сили ще не були так завеликі і так свідомі, щоб відбити другу московсько-большевицьку навалу. Москва була і величезна, мала більш культурних, більш свідомих сил — вона розбила українські слабші сили. Фізично ми велика сила, але якраз свідомість була дуже мала. За це і караємося тепер в неволі. В обставинах війни революція лекше вибухав — тоді більше озброєних і більша дезорганізація, але не завжди і не скрізь з війською йде революція. В світовій війні революція вибухала лише в деспо-

тичній Росії та в країнах переможених. Стихійна революція в культурних країнах не вибухає, а підготовлюється поступово. В країнах деспотичних революція йде швидче, ніж в демократичних, бо деспотії не дають можливості для боротьби іншими засобами, ніж кривава боротьба.

Обставини на Сході Європи такі, що революція буде неминуча. Революція буде почасти і стихійна, бо деспотія уміє викликати бунти, але і організована, бо до неї свідоміші елементи готуються. Революція там неминуча з трьох причин: соціальної, політичної і національної неволі. Одна соціальна причина рухає масами менше, а сполучення соціального, політичного і національного моментів дає велику вибухову силу революції. У нас на Україні діють якраз ці три роди сил і тому революція прийде швидче, ніж в Європі. Очевидно, змагатись одній Україні проти Москви тяжко, але в однаковому з нами становищі знаходиться чимало народів і тому можливе сполучення великих сил. Це сполучення треба розумно-політично підготовляти.

Друга задача — організація великої революційної партії. Всі партії інтелігенції не можуть з природи річи бути великими і тому визвольної задачі вони здійснити не можуть взагалі. Лише партія селян і робітників може мати велику силу, може навіть підняти многомільонну селянсько-робітничу масу, яка й рішить долю України. Партія мусить мати науково-вироблену ідеологію і програму, сильну дисципліновану організацію і свідомих та сміливих провідників. Розуміється, її боевий апарат мусить бути організований і вишколений по-військовому. Я вже згадував, що в боротьбі проти большевицької партії може числити на успіх тільки партія соціально-революційна, організована „по-большевицькому“, цеб-то по військовому.

Революція мусить бути соціальною, цеб-то вирвати землю з ворожих рук і віддати її селянству, вирвати засоби продукції і віддати їх робітництву, збурити капіталістичні організації (військо, державу, партії, пресу і ин.) та натомість організувати все на свій зразок. Через цей напрям революції вона обернеться не лише проти чужої буржуазії, але й проти української. Через те-ж саме вже тепер треба ясно собі поставити мету, гартувати сили і визволитись передовсім від глупої буржуазної думки про „єдиний національний фронт“. Всі українські буржуазні партії об'єктивно є ворожі супроти соціальної революції; революційна селянсько-робітнича партія повинна виховувати трудові маси в непримиримості до дрібної буржуазії, знаючи, що дрібна буржуазія якраз губила велику революцію 1917-18 р. р. і губитиме й далі.

Мусимо так само звернути увагу на школу. Вирвати школу з буржуазно-реакційних рук, усунути церкву від всяких „просвіт-

них“ функцій на землі, а обмежити її лише небесними справами (земними ми займемось самі!), а також поставити собі ясно господарську програму, як програму кооперативно-соціалістичного будівництва.

Так само тепер же мусимо ясно собі уявити форму організації влади. Розуміється, що наша революція вимагатиме трудової демократії, щоб-то влада належить лише трудовим масам, організованим демократично. Все що йде проти цього — є вороже визволенню України і ми мусимо безоглядно поборювати ворожі течії.

Революція прийде!

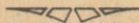
Але нова наша революція будучи по програмі продовженням і здійсненням соціальної програми 1917-19 р. р., по формі буде инакшою: замість хитання — стремління до ясної мети, замість шукання допомог — опертя на свої революційні сили, замість єдиного національного фронту — єдиний революційний селянсько-робітничий фронт, замість одночасового будування трьох українських держав — одна Соборна Українська Республіка, замість хаосу, розперзаности, безглуздої метушні — строга дисципліна, замість всепрощення — кара злочинцям, дизертирам, зрадникам, грабіжникам і політичним шахраям, замість дрібно-буржуазного націоналізму — забезпечення прав трудовим масам всіх народів, що живуть на нашій землі, як і безпощадна боротьба проти буржуазії всіх народів, в тім числі й проти української.

Горе буде тим, що ставатимуть впоперек цього шляху: хто б вони не були — пощади їм не буде. Вороги українського трудового люду будуть зметені з переможного шляху.

Помсти ми не несемо, але уступок в своїй програмі нікому не зробимо: Україна в своїх етнографічних межах мусить стати самостійною соборною селянсько-робітничою соціалістичною демократією. Хто буде йти проти цієї мети, для того —

Настане суд! Заговорять

І Дніпро і гори...

ЗМІСТ.

Стр.

Велика Революція на Україні.

Доба 1917—20 р. р.

I. Вступ	3
II. Причини революції. Соціально-економічні. Діяльність революціонерів.	
Світова війна	5
III. Знебуття доповідання Укр. Нар. Рес. п. УЦРада. Перший Укр. Національний Конгрес. I Універсал, II Універсал. Автономія України. Демократична Нарада в Петрограді. Переворот на Україні.	
III Універсал. Перше правительство України.	14
IV. Перша війна большевиків проти України. Перший Всеукр. з'їзд Рад Роб., Селян. і Салдатських Депутатів. Ультиматум Москви УЦРаді Урядові УНР. Оповідання самостійности України. Наступ большевицьких військ. Повстання в Києві. Міровий договір УНР з центральними державами. Большевиць. терор на Україні.	36
V. Німецьке військо на Україні. Другий уряд УНР. Житомирська доба ЦРади. Прихід німців. Гетьмансько-Німецький режим. Населення проти режиму. Україн. Націон. Союз. Підготовка повстання проти гетьманщини. Директорія і повстання. Відновлення УНРеспубліки. Революційний уряд другої республіки. Трудовий Конгрес України. Соборна Україна.	51
VI. Друга війна большевиків проти України. Наступ московських військ. Реакція в українській інтелігенції. Дрібнобуржуазний уряд УНР і орієнтація на Антанту. Знов соціалістичний уряд УНР. Спроба контрреволюц. перевороту. Під больш. окупацією: Центр. Повстанштаб. Ультиматум ЦПовстанштабу урядові Раковського. Повстанці і УНР. Нова реакція в УНР і розрив ЦПовстанштабу з УНР. Війська ЗОУНР на Україні. Наступ проти большевиків. Новий кабінет (Мазепа) з курсом на буржуазну демократію. Взяття і здача Києва денікінцям. Таємна зрада.	71
VII. Війна проти большевиків і Добрармії. Хилитання уряду УНР. До поляків! До большевиків! До Денікіна! Денікінщина на Україні. Страждання українських військ. Двовластя. Зрада галицької команди. Відступ армії УНР.	90
VIII. Кінець Директорії і Петлюрівщина. Листопадовий переворот. Катастрофа армії УНР. Самоліквідація січових стрільців. Виїзд галицького уря-	

ду до Відня. Любарська катастрофа і виїзд Петлюри до Польщі. Наступ большевиків проти Денікіна. . . . . Стр. 100

IX. Польсько-петлюрівський союз.

Варшавські переговори. Деклярація 2 грудня 1919 р. Польські звірства на Україні. Зимовий похід. Переверот 14 лютого 1920 р. 107

X. Польсько-петлюр. похід на Україну.

Договір Петлюри з Польщею 21 квітня 1920 р. Дрібнобуржуазний уряд Петлюри. Поляки в Києві. Наступ большевиків. Вихід соц-дем. з уряду Петлюри. Большевики в Галичині. Новий наступ поляків. Перемир'я поляків з большевиками в жовтні 1920 р. і відмова від Петлюри. Листопадовий переворот і нова катастрофа Петлюри. Петлюрівщина і соціал-демократи. 118

XI. Революція на Кубані.

Кубань. Суспільна структура і суперечність між двома групами укр. населення. Розрив козацтва з „городовиками“. Кубанська Військова Рада і форма влади на Кубані. Краєва Рада. Конфлікт не-козаків з козаками. Уряд Бича. Большевицька акція проти Кубані. Незалежність Кубан. Нар. Республіки. Уряд і Рада гонять Катеринодар. Договір з Корніловим. Відступ на Донщину. Денікінщина. Повстання кубан. населення проти большевиків. Угода Кубанського з Донським урядом. Похід Денікіна на Кубань. Поворот Куб. уряду в Катеринодар (серпень 1918). Нова конституція „Кубан. краю“. Грудень — проголошення федерації з Росією. Уряд Сушкова. Денікін проголошується головним командантом військ „Півдня Росії“. Уряд Курганського. Народа козацьких країн (червень). Убийство голови Ради М. Рябовола. Віддання Денікіном під полевий суд паризької делегації (Бич і ин.) за підписання договору дружби з Горською республікою. Листопадове насильство денікінців над Радою. Повішення Кулабухова. Капітуляція Ради перед Денікіним і „нова конституція“. Вигнання 12 членів Ради за кордон. Уряд Іваніса. Верховний круг Дона, Кубані і Терека. Катастрофа денікінщини. Ануляція Радою „умов“ з Денікіним. Здача Катеринодару большевикам. Капітуляція кубанської армії (березень 1920). Десант врангелівців, повстання Фостікова проти большевиків. „Порозуміння“ уряду Іваніса з Врангелем. Катастрофа Врангеля. Ануляція угоди з ним. На еміграції. 133

XII. Революційна доба в Галичині.

Розпад Австро-Угорщини. Проголошення Укр. Нац. Радою державности Західних Земель. Перебрання вла-

ди у Львові і Чернівцях. Війна з поляками. Окупація Буковини румунами. Прилучення Підкарпатської Руси до ЧСР. Війна і спроби переговорів з поляками. „Прилучення“ Захід. Области до УНР. Україн. Трудовий Зїзд в Галичині. Офензива поляків на Галичину. Вихід уряду і війська ЗОУНР на В.Україну. Петрушевич — диктатором. Двовластя. Орієнтація на Денікіна. Здача Києва денікінцям. Оповіднення війни Денікінові. Зрада Головної галицької Команди і катастрофа українського фронту. Передача галицької армії Денікінові і виїзд Петрушевича за кордон. Галицька політика і Моркотун. Закордонна діяльність уряду диктатора. Передача Галичини полякам Антантою.	Стр. 159
XIII. Події в Бесарабії. Бесарабія. Сфатул-Церій. Оповіднення автономії Бесарабії. Бесарабська Народня Республіка у федер. Росії. Окупація Бесарабії румунами. Самостійність Бесарабії. Бесарабська Нар. Республіка — автономна частина Румунії. Злиття Бесарабії з Румунією „без жадних умов“ (листопад 1918 р.). Повстання українців (січень 1919р.). Повстання Татарбунарське (1924). Доля Буковини.	174
XIV. Загальний погляд на укр. революцію. Природа української революції. Сили революції. Об'єктивні умови. Суб'єктивний стан сил. Характеристика провідників. Помилки за революції. Революція як історичне явище.	181
Доба брехні, терору і здирства. (Большевизм на Україні).	
Вступ	193
I. Перемога большевизму в 1917 р. Характеристика визвольних груп. Демагогія і терор большевиків. Державний капіталізм. Протиріччя большевизму. Опозиціонери: Троцький, Зіновів, Каменів.	194
II. Большевизм на Україні та Кубані. Політичне поневолення Українського народу. Преса і військо, як знаряддя Москви. Економічний визиск України. Аграрна політика большевиків.	207
III. Національна політика большевиків. Шматування України. „Молдавська республіка“. Україна — колонія Росії. Неминучість нової революції.	234
IV. Криза большевизму. Імперіялізм. Деспотія. Насильство над селянством. „Національно-визвольне месіянство“. Партія, як військо. Совітський устрій, як своєрідна система промислового феодалізму. Брехня большевизму.	246
V. Проблема визволення.	262

Проситься виправити друкарські помилки :

сторінка	рядок		надруковано	треба
	згорн	знизу		
5	—	6	робітнитво	робітництво
6	3	—	кооператирних	кооперативних
"	—	14	2914	1914
9	2	—	1881	1861
10	16	—	17 квітня	17 квітня 1912 р.
"	—	10	військової	військової
16	—	19	жидівську	жидівську
17	11	—	націоальну	національну
"	18	—	висупав	виступав
22	5	—	цевковна	церковна
"	18	—	навод	народ
25	16	—	призначуємий	що призначається
37	18	—	натамість	натомість
45	12	—	пролізали	пролітали
58	17	—	політики	палітику
61	—	1	зозначив	зазначив
"	—	17	Потім цей	Потім у цей
62	4	—	неустишні	неуспішні
63	2	—	знищипи	знищити
65	18	—	віддано	відданих
68	—	16	(1922	(1921
72	12	—	скритно	спритно
"	23	—	Шапаранський	Шапранський
73	—	5	Комітета	Комісара
82	—	7	ір-пи	групи
"	—	14	осадити	обсадити
88	—	9	ак	як
"	—	19	корін	корінь
97	—	24	договів	договір
98	—	12	Хідсер	Фідлер
100	18	—	Шаманським	Шаманеком
104	—	18	відозву народу	відозву до народу
108	—	19	desinternessement	désinterseement
111	—	7	Левицько	Левицького
114	—	5	черговий	чергових
"	—	12	гідко	гідно
115	—	22	правлення	правління
116	15	—	пілсидчиками	пілсудчиками
119	17	—	Радз-Сміглого	Ридз-Сміглого
122	5	—	зякордонної	закордонної
124	—	10	прозидента	президента
126	—	16	не бачимо	побачимо

сторінка	рядок згори	рядок знизу	надруковано	треба
130	—	5	„не точній	„на точній
”	—	17	зрадали	зрадили
131	—	20	признання	призначення
”	11	—	приклад	премер
145	—	10	Ернделі	Ерделі
”	—	20	”	”
”	—	18	Кубанью	Кубаню
147	—	19	инородці	иногородці
”	—	17	инородцями	иногородцями
148	—	15	1 березня	12 березня (нов. ст.)
153	18	—	вопіючим	вопіючим злочином
154	—	17	брібно-буржуазні	дрібно-буржуазні
161	—	2	почекаймо	почекаймо
162	2	—	Австії	Австрії
173	2	—	державна дійсности	державна в [дійсности
182	—	8	по соціальної	до соціальної
183	—	22	В. Бич	Л. Бич
188	—	2	полагоджувати	налагоджувати
190	2	—	Жмеринці	Житомирі
192	—	9	супільність	спільність
”	—	24	тепер о ще	тепер, то ще
193	—	4	шоста	шестий
196	—	15	і з	і в
203	19	—	в перероді	в переводі
”	—	3	НЭП	НЕП
207	10	—	П. Б.	П.
209	—	12	комсомолем	комсомолом
210	22	—	в рядах	в радах
211	—	19	в населенні	в населенні
212	—	7	Саковським	Раковським
213	15	—	(а на	(а не
214	3	—	армію э	армію е
222	1	—	(Див. ст. 280)	(Див. ст. 221)
224	—	9	підчас	підчас
227	—	14	члеів	членів
230	—	24	панує	панує
235	12	—	2,803·491	5,803·491
”	19	—	4.3	7.3
236	—	24	4.3	7.3
239	—	4	я	які я
248	—	21	течія	теорія
252	17	—	вибивують	вбивають

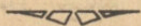

Праці тогож автора.

- М. Шаповал: 1) Сни Віри, поезії. Харків, 1908 і.
" 2) Самотність. Поезії. Київ, 1910 р.
" 3) Лісові Ритми. Поезії. Київ, 1917 р.
" 4) Листки з лісу. Нариси. Вовча, 1918 р.
- М. Сріблянський: 5) Жертви громадської байдужости. Статті Київ, 1910 р.
" 6) На біжучі теми. Статті. Київ, 1917 р.
" 7) Шевченко і самостійність України. Київ, 1917 р.
" 8) Від III Інтернаціоналу до III Риму. Прага, 1923 р.
" 9) Етюд про футуризм. Каліси, 1924 р.
" 10) Кобилка, фельетон. Прага, 1924 р.
" 11) Влада землі, фельетон. Львів, 1921 (Вільна Спілка, т. I).
" 12) Наші завдання. Прага, 1924 (Вільна Спіл., т. II)
- М. Шаповал: 13) Інтелігенція і пролетаріят. Відень, 1923 р.
" 14) Світогляд М. Драгоманова. Відень, 1921 р. (Бор-Побор).
" 15) Революційний соціалізм на Україні. Відень, 1921 р.
" Військо і революція. Прага, 1924 р.
" 17) Шлях визволення. Прага, 1924 р.
" 18) Стара і нова Україна. Нью-Йорк, 1925 р.
" 19) Хто керує Україною? Прага, 1925 р.
" 20) Завдання української еміграції. Прага, 1925 р.
" 21) Еміграція і Україна. Прага, 1926 р.
" 22) Західна Україна. Прага, 1926 р.
" 23) Завдання укр. соціологічних студій. Прага, 1925 р.
" 24) Село і місто. Прага, 1926 р.
" 25) Большевизм і Україна. Подєбради, 1926 р.
" 26) Українська соціологія. Прага, 1927 р.
" 27) Брехня буржуазної демократії, 1927 (Н. Укр.)
" 28) Засади української визвольної програми. Прага, 1928 р.
" 29) Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1928 р.
" 30) Зі споминів М. Січинського. Подєбради, 1928 р.
" 31) Закордонна праця. Подєбради, 1928 р.

- „ 32) Земельна справа в Галичині. Прага, 1928 р.
(УРобУн).
- М. Šapoval: 32) Ukrajina a Slovane. Praha, 1920 („Akademie“)
- М. Šapoval: 33) Ukrajinska sociologie. Praha, 192 (Česka Mysl)
- М. Scharowal: 35) Soziologie in der Ukraine. Köln, 1926 („Köln.
Vierteljahrsfhefte“)
- М. Шаповал: 36) Про ліс (елем. лісоводство). Київ, 1909 р.
- „ 37) Лісова справа на Україні. Возча, 1918 р.
- „ 38) Лісова промисловість і кооперація. Київ, 1918 р.
- Н. Шаповал: 39) Машинная разработка дуба. Київ, 1913 р.
- М. Шаповал: 40) Развитие и современное состояние украин-
ского социалистического движения. Прага,
1926 р.
- „ 41) Національна справа на Сході Європи. Подє-
бради, 1928 р.
- Злагоджено і лагодиться до друку:
- „ 42) Жидівська справа на Україні.
- „ 43) З Нового Світу (подорожні вражіння з Аме-
рики)
- „ 44) Програма вивчення села і міста.
- „ 45) З курсу української соціально-психол. ти-
пології.
- „ 46) Загальна соціологія
- „ 47) Село і місто на Україні.
- „ 48) Ukraina restituenda.

Видавництво „Вільної Спілки“. Tiskl Miloš Nohavec
v Poděbradech.

Mil. 36

ts